Duyguötesi toplum

Stjepan G. Mestrovic

İngilizceden çeviren: Abdullah Yılmaz

AYRINTI

STJEPAN G. MESTROVİC

1956 doğumlu Stjepan G. Mestrovic, lisans ve master eğitimini 1970'li yıllarda Harvard Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra 1982 yılında Syracuse Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1991 yılından beri Texas A&M Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü olarak ders vermektedir. Bunun yanı sıra, yine bu üniversite ve dışında birçok idari görev üstlenmiş ve araştırma yürütmüştür. İlgilendiği ve eser verdiği alanlar sosyoloji teorisi, klasik sosyolojik düşünce, tıp sosyolojisi, zihinsel tedavi sosyolojisi, din sosyolojisi, zihinsel tedavi hukuku, postmodernizm, kültürel çalışmalar, Doğu Avrupa, Rusya ve Balkanlar'dır. Texas A&M University Press için Doğu Avrupa dizisinin, Rowman&Littlefield, Publishers için postmodern sosyal gelecekler dizisinin editörlüğünü yaptı.

Yazdığı ve derlediği kitaplar şunlardır: *Emile Durkheim and the Reformation of Sociology*, Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1988; *The Coming Fin de Siècle: An Application of Durkheim's Sociology to Modernity and Postmodernity*. Londra: Routledge, 1991; *Durkheim and Postmodern Culture*. Berlin: Aldine de Gruyter, 1992; *The Road From Paradise: The Possibility of Democracy in Eastern Europe*. Lexington: University of Kentucky Press, 1993; *Habits of the Balkan Heart: Social Character and the Fall of Communism*. Texas A&M University Press, 1993; *The Barbarian Temperament: Towards a Postmodern Critical Theory*, Londra: Routledge, 1993; *The Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism With Postcommunism*, Londra: Routledge, 1994; *Anthony Giddens: The Last Modernist*, Londra: Routledge, 1998; *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War*, Londra: Routledge, 1996; *Postemotional Society*, Londra: Sage, 1997; *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia* (der.,Thomas Cushman'la birlikte), New York University Press, 1996; *The Conceit of Innocence: How the Conscience of the West was Lost in the War against Bosnia*, Texas A&M University Press, 1997; *Thorstein Veblen on Theory, Culture and Society* (Sage Publications'dan çıkacak); Disneyfication (Chris Rojek ve Keith Tester'le birlikte), New York University Press'ten çıkacak.

Ayrıntı: 256
İnceleme dizisi: 142

Duyguötesi Toplum
Stjepan G. Mestrovic

İngilizceden çeviren
Abdullah Yılmaz

Yayıma hazırlayan
Sedef Özge

Kitabın özgün adı
Postemotional Society

Sage Publications/1997
basımından çevrilmiştir.

© Sage Publications

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Sibel Türkmenoğlu

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. Tel: (0 212) 212 03 39-40

Birinci basım *1999*

ISBN 975-539-263-7

AYRINTI YAYINLARI
Dizdariye Çeşmesi Sk. 23/1 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Stjepan G. Mestrovic

Duyguötesi Toplum

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM/*I. Illich* ◢ YEŞİL POLİTİKA/*J. Porritt* ◢ MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/*B. Brown* ◢ KADINLIK ARZULARI/*R. Coward* ◢ FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ/*S. M. Tura* ◢ NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/*R. Balfro* ◢ ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/*Der: D. Riches* ◢ ELEŞTİREL AİLE KURAMI/*M. Poster* ◢ İKİBİN'E DOĞRU/*R. Williams* ◢ DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/*K. Bumin* ◢ YARIN/*R. Havemann* ◢ DEVLETE KARŞI TOPLUM/*P. Clastres* ◢ RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)/*O. Anweiler* ◢ BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/*M. Brinton* ◢ EDEBİYAT KURAMI/*T. Eagleton* ◢ İKİ FARKLI SİYASET/*L. Köker* ◢ ÖZGÜR EĞİTİM/*J. Spring* ◢ EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/*P. Freire* ◢ SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/*B. Frankel* ◢ İŞKENCEYİ DURDURUN/*T. Akçam* ◢ ZORUNLU EĞİTİME HAYIR/*C. Baker* ◢ SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/*J. Baudrillard* ◢ ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/*P. Feyerabend* ◢ VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU/*P. Clastres* ◢ CEHENNEME ÖVGÜ/*G. Vassal* ◢ GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR/*G. Debord* ◢ AĞIR ÇEKİM/*L. Segal* ◢ CİNSEL ŞİDDET/*A. Godenzi* ◢ ALTERNATİF TEKNOLOJİ/*D. Dickson* ◢ ATEŞ VE GÜNEŞ/*I. Murdoch* ◢ OTORİTE/*R. Sennett* ◢ TOTALİTARİZM/*S. Tormey* ◢ İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN/*F. Ayt Sabbah* ◢ MEDYA VE DEMOKRASİ/*J. Keane* ◢ ÇOCUK HAKLARI/*Der: B. Franklin* ◢ ÇÖKÜŞTEN SONRA/*Der: R. Blackburn* ◢ DÜNYANIN BATILILAŞMASI/*S. Latouche* ◢ TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/*C. Aktar* ◢ SINIRLARI YIKMAK/*M. Mellor* ◢ KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/*A. Gorz* ◢ AVRUPAMERKEZCİLİK/*S. Amin* ◢ AHLÂK VE MODERNLİK/*R. Poole* ◢ GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU/*S. Willis* ◢ SİVİL TOPLUM VE DEVLET/*Der: J. Keane* ◢ TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/*N. Postman* ◢ MODERNLİĞİN SONUÇLARI/*A. Giddens* ◢ DAHA AZ DEVLET DAHA ÇOK TOPLUM/*R. Cantzen* ◢ GELECEĞE BAKMAK/*M. Albert - R. Hahnel* ◢ MEDYA, DEVLET VE ULUS/*P. Schlesinger* ◢ MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/*A. Giddens* ◢ TARİH VE TİN/*J. Kovel* ◢ ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/*M. Bookchin* ◢ DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/*J. Keane* ◢ ŞU HAİN KALPLERİMİZ/*R. Coward* ◢ AKLA VEDA/*P. Feyerabend* ◢ BEYİN İĞFAL ŞEBEKESİ/*A. Mattelart* ◢ İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/ *A. Gorz* ◢ MODERNLİĞİN SINIRLARI/*C. Taylor* ◢ GÜÇLÜ DEMOKRASİ/*B. Barber* ◢ ÇEKİRGE/*B. Suits* ◢ KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/*J. Baudrillard* ◢ ENTELEKTÜEL/*E. Said* ◢ TUHAF HAVA/*A.Ross* ◢ YENİ ZAMANLAR/*S. Hall-M. Jacques* ◢ TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/*J.C. Scott* ◢ SAĞLIĞIN GASPI/*I. Illich* ◢ SEVGİNİN BİLGELİĞİ/*A. Finkielkraut* ◢ KİMLİK VE FARKLILIK/*W. Connolly* ◢ ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/*G. Mulgan* ◢ YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*H. Wainwright* ◢ DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/*S. Bowles-H. Gintis* ◢ OLUMSALLIK, İRONİ VE DAYANIŞMA/*R. Rorty* ◢ OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/*P. Freund-G. Martin* ◢ ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SİKİLMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Besnier* ◢ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Vaneigem* ◢ CENNETİN DİBİ/*G. Vassal* ◢ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ◢ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ◢ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. İnsel* ◢ AMERİKA/*J. Baudrillard* ◢ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ◢ ERKEK AKIL/*G. Lloyd* ◢ BARBARLIK/*M. Henry* ◢ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ◢ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ◢ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ◢ GÜLME/*H. Bergson* ◢ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N. O. Brown* ◢ SİVİL İTAATSİZLİK/*Der.: Y. Coşar* ◢ AHLÂK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nuttall* ◢ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ◢ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ◢ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/ *S. Kierkegaard* ◢ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ◢ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ◢ VATAN AŞK/*M. Viroli* ◢ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ◢ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ◢ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*H. LaFollette* ◢ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/*D. Leader* ◢ DOKUNMA/*G. Jositjovic* ◢ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ◢ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ◢ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ◢ POLİTİK KAMERA/*M. Ryan-D. Kellner* ◢ CUMHURİYETÇİLİK/*P. Pettit* ◢ POSTMODERN TEORİ/*S. Best-D. Kellner* ◢ MARKSİZM VE AHLÂK/*S. Lukes* ◢ VAHŞETİ KAVRAMAK/*J.P. Reemtsma* ◢ SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/*Z. Bauman* ◢ POSTMODERN ETİK/*Z.Bauman* ◢ TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.W. Connell* ◢ ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK/*W. Kymlicka* ◢ KARŞIDEVRİM VE İSYAN/*H. Marcuse* ◢ KUSURSUZ CİNAYET/*J. Baudrillard* ◢ TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/*G. Ritzer* ◢ KUSURSUZ NİHİLİST/ *K.A. Pearson* ◢ HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/*M. Walzer* ◢ 21. YÜZYIL ANARŞİZMİ/*Der.: J. Purkis & J. Bowen* ◢ MARX'IN ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/*G. G. Brenkert* ◢ MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLARI/*Der.: A. Belsey & R. Chadwick* ◢ HAYATIN DEĞERİ/*J. Harris* ◢ POSTMODERNİZMİN YANILSAMALARI/*T. Eagleton* ◢ DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M. Löwy* ◢ ÖKÜZÜN A'SI/*B. Sanders* ◢ TAHAYYÜL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/*Der.: G. Robinson & J. Rundell* ◢ TUTKULU SOSYOLOJİ/*A. Game & A. Metcalfe* ◢ EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLİK/*G. Sartwell* ◢ KENTSİZ KENTLEŞME/*M. Bookchin* ◢ YÖNTEME KARŞI/*P. Feyerabend* ◢ HAKİKAT OYUNLARI/*J. Forrester* ◢ TOPLUMLAR NASIL ANIMSAR?/*P. Connerton* ◢ ÖLME HAKKI/*S. İncsoğlu* ◢ ANARŞİZMİN BUGÜNÜ/*Der.: Hans-Jürgen Degen* ◢ MELANKOLİ KADINDIR/*D. Binkert* ◢ SİYAH 'AN'LAR I-II/*J. Baudrillard* ◢ MODERNİZM, EVRENSELLİK VE BİREY/*Ş. Benhabib* ◢ KÜLTÜREL EMPERYALİZM/*J. Tomlinson* ◢ GÖZÜN VİCDANI/*R. Sennett* ◢ KÜRESELLEŞME/*Z Bauman* ◢ DUYGUÖTESİ TOPLUM/*S. G. Meštrović*

H A Z I R L A N A N K İ T A P L A R

MEKÂNLARI TÜKETMEK/*J. Urry* ◢ MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ/*V. N. Voloşinov* ◢ GENEL ETİK/*A. Heller* ◢ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel*

Erica'ya

Tutku bireyleştirir, ama köleleştirir de.

Émile Durkheim

TEŞEKKÜRLER

Burada savunduğum argümanın çeşitli yanlarını benimle tartışan meslektaşlarım David Riesman, Keith Tester, Akbar Ahmed, Slaven Letica, Philip J. Cohen, C.G. Schoenfeld, ve Thomas Cushman'a teşekkür etmek istiyorum. Daha sonra bu kitapta geliştirmiş olduğum fikirlere katkılarından dolayı sınıflarımdaki lisans ve lisansüstü öğrencilerime de teşekkür borçluyum. Rebecca Wood'un araştırma ve yazım aşamasındaki yardımları olmasaydı bu kitabı tamamlayamayabilirdim. Nihayet, cömert bir biçimde kendileriyle geçirebileceğim ve belki de geçirmem gereken zamanı kitabıma vermeme izin veren karım Amber ve kızlarım Ivy ve Victoria'ya teşekkür ediyorum.

Yazar ve yayımcı olarak Émile Durkheim'ın *The Elementary Forms of the Religious Life* (Joseph Ward Swain Copyright ©1965, The Free Press) adlı eserini kullanmamıza izin verdiği için The Free Press, Simon and Schuster bölümüne ve David Riesman'ın *The Lonely Crowd*'ı (Yale University Press, Copyright © 1950) için de Yale University Press'e teşekkür ederiz.

İçindekiler

— TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ 11
— TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZE NOT 42

— ÖNSÖZ 48
— SUNUŞ 51

I. GİRİŞ 60
– Şüphecilik 86

II. TUTKUNUN SONU MU? 94
A. Yaşamak için yaşamak 99
B. Baudrillard'ın yeraltından notları 106
C. Özet ve sonuçlar 118

III. DAVID RIESMAN'IN *YALNIZ KALABALIK*'ININ YENİ BİR BAĞLAMA OTURTULMASI 122
A. Riesman'ın temel çerçevesi 128
B. Ahlâktan maneviyata 134
C. Hikâye anlatımındaki değişiklikler 139
D. Dil ve paketlenmiş duygular 143
E. Kesik öfke 147
F. Duygunun sonu mu? 152
G. Sonuçlar 160

IV. SAHİCİLİK ENDÜSTRİSİ 165
A. İki modernizm ve iki postmodernizm 174
B. Sahte aydınlanma 176
C. Post-terapötik toplum 187
D. Duyguöteci ya da sahte uygarlaşma süreci 195
E. Duyguöteci cemaatler 199
F. Sonuçlar 204

V. KUTSALIN KAYBOLMASI 206
A. Duygusal olarak kutsal 211
B. Kutsalın çöküşü 216
C. Kolektif bilincin kaybolması 221
D. Duyguöteci ritüeller 223
E. Sonuçlar 234

VI. ÖLÜM VE MASUMİYETİN SONU 238
A. Ölümü yeniden kavramak 244
B. Ölüme geleneksel yaklaşımlardan kopuş 247
C. JFK'nın ölümü: İnkâr edilen katarsis 251
D. Dallas'tan Saraybosna'ya 258
E. Sonuçlar 270

VII. SONUÇLAR: MEKANİKLEŞMENİN NİHAİ ZAFERİ 272
A. Makine kültü üzerine Orwell 277
B. Duyguöteciliğe direniş ve rıza 284
C. Duyguöteci taahhüt 290
D. Dünyanın Amerikanlaşması üzerine son bir değerlendirme 293
E. Farklı düşünceler 296

— DİZİN 298

Türkçe basıma önsöz

Duyguötesi Toplum kitabının bu kadar çok sayfasının eski Yugoslavya'da 1991 yılında başlayan savaşa ayrılmış olmasının belki de sosyolojik bir anlamı vardır. Eğer bu savaşın başlangıç tarihinin 1987 yılında Slobodan Miloseviç'i iktidara taşıyan Kosova'daki Sırp saldırısı olduğunu hatırlayacak olursak, bu son Balkan Savaşı'nın on yıldan daha uzun sürdüğü ortaya çıkar. Ve NATO'nun "Kosova krizi" adıyla bilinen duruma mevcut müdahalesi gösteriyor ki, içinde yaşadığımız binyılın sonunda karşımıza sürekli olarak, başka şeyler yanında, Sırbistan, Kosova, İslam, "Türkler" ve Türkiye, soykırım, NATO'nun güvenilirliği, etnik temizlik ve Başkan Clinton kelimeleri ve imgeleri çıkacak. *Duyguötesi Toplum*'un 1997 yılındaki ilk İngilizce baskısından beri es-

ki Yugoslavya'da meydana gelen olayları nasıl yorumlayabiliriz? Ben post-Bosna, Kosova-NATO gösterisine ilişkin hem modernist hem de postmodernist kavrayışların bugün de yetersiz olduklarını savunacağım. Duyguötecilik kavramının öteki kavramların aciz kaldığı birçok özgün veçheyi kucakladığı kanısındayım. Örneğin, günümüz Sırpları düşmanlarından (Bosnalı Müslümanlar ve Kosovalı Arnavutlar) hâlâ "Türkler" olarak bahsediyor. Elbette, Sırplar günümüz Türkiye'sindeki Türklerle savaşmıyor ama hâlâ 1389'dan beri yaşadıkları önyargıyı taşıyorlar; bu çerçevede Sırplar 1389 yılında Osmanlı Türkleri karşısında aldıkları "şanlı yenilgilerini" sürekli ısıtıp önümüze koyuyor. Ancak duyguötecilik Batı'da da hüküm sürüyor: Çin, Rusya ve Sırbistan NATO'nun Yugoslavya'yı bombalamasından neredeyse iki ay sonra bir tür müttefik olarak sahneye çıktılar. Soğuk Savaş'ın sonuna ve 1990'lardaki sözde demokratik devrimlere rağmen, Çin, Rusya ve Sırbistan birlikte Soğuk Savaş ideolojilerine ve baskıcı alışkanlıklarına sarıldı. Duyguöteci bir anlamda, NATO nesnel olarak "hiçbir zaman olmadı" diyebileceğimiz bir Soğuk Savaş yürütüyor ancak simgesel anlamda da bu mevcut binyıl sonunda oluyor.

Genelde, sosyolojik bir kavram olarak duyguötecilik, insanları halihazırda süregiden bu Balkan Savaşı'nın Vietnam Savaşı, Holocaust, I. ve II. Dünya Savaşı, Somali, Haiti, Kosova Savaşı ve sayısız başkaları gibi geçmiş olayların prizmalarında kırılarak yansıtıldığı ama şimdi gerçekte olan bir şeymiş gibi görülmediği gerçeğine uyandırır. Örneğin, Mayıs 1999'da, Rahip Jesse Jackson yanında serbest bırakılan üç Amerikan askeriyle Sırbistan'dan Hırvatistan'a yürüyerek geçerken, el ele tutuşup hep bir ağızdan "özgürüz, sonunda özgürüz, Tanrı'ya şükür özgürüz"[1] diye bağırıyordu. Bu sözler Afrika kökenli Amerikalıların uzun ve çetin özgürlük mücadelesine damgasını vuran Martin Luther King Jr.'ın konuşmalarından birinden alınmaydı. Bağlamından koparılmış olan bu sözler üç askerin serbest bırakılmaları üzerine mutluluklarını göstermek üzere halkla ilişkiler amaçlı olarak yeniden dolaşıma sokuldu. Burada anahtar soru şudur: Rahip Jackson neden orijinal bir

1. Lisa Teachey, "Elated Soldiers Chant: 'Free at Last' " *Houston Chronicle* 3 Mayıs 1999: A1.

tümce, bu olayı karakterize eden bir şey üretmeyi başaramadı? Jackson neden King'in mirasını dolaşıma sokmak ve kötüye kullanmak zorunda kaldı? Benzer sorular hâlâ sürmekte olan öteki duyguöteci olaylar için de sorulabilir, sorulmalıdır da: ABD Vietnam Savaşı ardından Yugoslavya ve öteki yerlerde kara birliklerini kullanmaktan neden hâlâ korkuyor? NATO 1990'larda Hırvatistan ve Bosna'daki Sırp destekli soykırıma askeri karşılık vermeyi niçin başaramadı? NATO, Sırplar Kosovalıları sınırdışı etmek için trenleri kullandıkları ve bu trenler dolusu mülteci fotoğrafları halka Holocaust hakkındaki popüler filmlerdeki benzer tren sahnelerini çağrıştırdığı için mi 1999'da karşılık verdi? İşte bu ve benzeri sorular modernist ve postmodernist yaklaşımlarda konu bile edilmez.

A. MODERNİST ANLATIMLARIN YETERSİZLİĞİ

Öteki soykırımcı savaşlar gibi Kosova'daki soykırımcı savaşa ilişkin olarak da savaşın nedenlerini ve kimin mağdur, kimin suçlu olduğunu bulma yönünde modernist bir eğilimin olduğu belki doğrudur. Öncelikle, denebilir ki, Sırpların geçmişte olduğu gibi şimdi de asıl suçlu, Kosovalı Arnavutların da başlıca soykırım kurbanı oldukları açıktır. Nihayetinde bu, Başkan Clinton ve öteki Batılı liderlerin, hemen hepsinin, 1999'da NATO'nun Yugoslavya'yı bombalamasını haklı çıkarmak için çizdikleri tablodur. Ne var ki, bu basit, ak ve kara mantığına dayanan modernist yaklaşım hemen her adımda tökezliyor, öyle ki uzmanlar kadar sıradan insanlar da olup biteni nasıl açıklayacaklarını bilmiyor. Başkan Clinton defalarca Bosnalı Müslümanlar ve aynı zamanda Kosovalıların çektikleri acıları Holocaust'la kıyasladı[2] ama bu yazının kaleme alındığı tarihe kadar Slobodan Miloseviç'i bir savaş suçlusu ilan etmeye yanaşmadı. Clinton yönetimi Sırpların Kosova'da yaptıklarını betimlemek için "soykırım" sözcüğünü kullanmaktan çabucak çark etti ve sonunda Sırpların kullandığı bir ifadeye

2. Bkz., örneğin, Robin Knight, "Balkan Crossroads: Clinton is Under Growing Pressure to Stop the Holocaust in Bosnia," *U.S. News and World Report* 3 Mayıs 1993: 53-5.

döndü: etnik temizlik. Soykırım, ilke olarak, BM Sözleşmesi ve uluslararası hukukta bu fiile ilişkin her türlü mekanizmayı harekete geçirebilecekken, etnik temizlik için aynı şey söylenemez. Batı, Kosova'daki Sırp eylemlerini Hırvatistan ve Bosna'daki benzer katliamlarla ilişkilendirmekten titizlikle kaçındı. Sanıldı ki, NATO Kosova'daki, ama yalnızca Kosova'daki, Sırp saldırılarını durduracak. Bu dar bakış her türden kavram kargaşasına yol açtı: Öncelikle, gözlemciler Bosna'da bundan çok daha fazla insanın öldüğüne ve dünyanın başka yerlerinde Kosova'dan çok daha fazla insanın ölmüş ve halen ölmekte olduğuna işaret ettiler ama NATO ve/veya Batı, Ruanda, Tibet, Doğu Timor ve benzer yerlerde olup bitenlere ilgisiz göründü ve hâlâ öyle görünüyor. İkinci olarak, Batılı analizciler gibi Sırp propagandacılar da, NATO ne kadar bombalarsa o kadar çok Kosovalı Arnavut'un yerinden edildiğine dikkat çekti. NATO müdahalesi "etnik temizliği" durdurmak şöyle dursun hızlandırdı.

Üçüncü olarak, dünyada herkes NATO'nun Kosova meselesinde tek bir askerinin bile hayatını tehlikeye atmakta isteksiz olduğunu ve esir düşen (sonra serbest bırakılan) üç Amerikan askerinin kaderine yüz binlerce Kosovalı mülteciden çok daha fazla önem verildiğini gördü. Dördüncü olarak, Batılı enformasyon medyası sözde milliyetçilik, eski nefretler, kabilecilik, Alman yayılmacılığı, Hırvat Ustashoidizmi, Sloven bölücülüğü, "Türk" barbarlığı, UÇK terörizmi, Amerikan emperyalizmi tarafından çıkarılan savaşlarda Sırpların gerçek mağdurlar oldukları iddialarını dile getirmeleri için Sırp sözcülere "eşit zaman" ayırdı. Beşincisi, NATO Sırbistan'ın askeri yenilgisi ya da Kosova'nın bağımsızlığını amaçlamadığı gibi, Kosova'da Belgrad destekli soykırımı durdurmak için zorunlu bütün önlemleri almayı da düşünmedi. Bunun yerine, diyaloğu ve Yugoslavya içinde Kosova'nın sınırlı özerkliğini sağlayacak sınırlı askeri eylem amaçlandı. Bazı gözlemciler Sırpların NATO bombardımanı sürerken soykırıma devam ettiklerini iddia ederken, NATO sözcüleri Yugoslavya'yı Slobodan Miloseviç'i müzakere yoluyla bir çözüme razı etmek için bombalamakta olduklarını açıklıyordu.

Halbuki Kosova konusunda müzakere yoluyla bir çözüm Bosna-Hersek'teki Dayton anlaşmalarının hatalarını tekrarlamak o-

lacaktır. Bosna etnik sınırlarla bölündü, çoğu mülteci evlerine dönemiyor ve ülke gerçek bir egemenliğin olmadığı bir yer haline geldi. Benzer bir biçimde, Kosova için "müzakere yoluyla çözüm" Kosovalı Arnavutlara NATO ve/veya BM tarafından bir çeşit "güvenli bölge" yaratılırken Sırplara "kutsal topraklarının" verileceği bir etnik parçalanmanın daha yumuşak bir dille ifadesinden başka bir şey değildir. Bu çözüm NATO ve barış adına bir zafer olarak sunulacaktır, ancak bu aslında Slobodan Miloseviç'in ve bütün dünyada etnik bölünme ve şiddeti besleyen antidemokratik sosyal güçlerin bir zaferi olacaktır.

Başka çelişkiler de vardır, bunların bazılarına sonra değineceğim ama önemli olan NATO'nun ilk Soğuk Savaş sonrası askeri harekâtına getirilen modernist açıklamaların bariz olarak yetersiz kaldığı, hatta aldatmaca olduğudur. Batı görünüşte modernist düşünce ve Aydınlanma mirasının dürtüleriyle hareket ederken, eylemlerinde ve retoriğinde bu ruha rastlanmıyor. Hem politika hem de askeri harekât duyguöteci Batının içi boş jestleri haline geldi. Dayton Barış Anlaşması'nın Bosna-Hersek'te "barışı", Sırp saldırılarının yatışması, etnik parçalanmanın hızlanması ve Bosna-Hersek'in ulusal bütünlüğünün ayaklar altına alınması pahasına sağladığı düşünüldüğünde, Batı'nın Kosova'da ikinci bir Dayton peşinde olduğu açıktır: Sonuç, daha fazla etnik parçalanma, (aynı anda hem Hitler hem de barış elçisi sıfatına layık görülen) Slobodan Miloseviç'in daha fazla yatıştırılması ve bu yüzyıl başlarında Woodrow Wilson'ın ortaya attığı ulusların kaderini tayin ilkesi yanında ulusal egemenlik ilkesinin de daha fazla ayaklar altına alınması olacaktır.

Peki, NATO 1999'da niçin Yugoslavya'yı bombaladı ve neyi umuyor?[3] Mevcut yüzeysel ve modernist açıklamaların hiçbiri anlamlı değil. Batı, Kosovalıların kendi kaderlerini tayin haklarını desteklemiyor çünkü 1991 yılındaki Sloven ve Hırvat bağımsızlığından ürktüğü kadar en ufak ayrılıkçı hareketten korkuyor. Ama NATO Yugoslavya'nın ulusal bağımsızlığını da

[3] Mikhail Gorbaçov Yazıyor: "Neden BM bu kadar acele etti, neden politik çözümlerle ilgilenmedi? NATO'nun 50. yıl kutlamaları arefesinde, Kosova krizi, umursamazlıkla dünyaya kimin patron olduğunu göstermek için kullanılıyor." *Houston Chronicle* 21 Nisan 1999: 27A.

çiğnedi, çünkü Kosova Yugoslavya'nın bir parçasıdır.[4] Teknik anlamda, Yugoslavya'daki NATO harekâtının yasal bir dayanağı yoktur; harekâtın ahlâki olarak haklı olduğu iddia edilse bile, Batı BM'i göz önünde bulundurarak böyle bir haklı çıkarmadan yana değildir. Bu ve benzeri çelişkiler gözlemcilerin Kosova'daki durumu gerçek-üstü, gerçek-dışı, postmodern, tuhaf, anlaşılmaz vb. bulmalarına neden oluyor.[5]

Kosova ve NATO etrafındaki çarpıcı olaylar hiç kuşkusuz Modernistlerin sandığından çok daha karmaşıktır. Ve Kosova trajedisinin yanlış anlaşılma nedenleri kolaycı modernist mantığın boyunu çok aşar. Eğer "bilmiyorduk" bahanesi Holocaust ya da II. Dünya Savaşı'ndan günümüze başka birçok soykırım örnekleri karşısında Batı'nın vicdanını susturmuş olsa bile (susturdu çünkü, Paraguay'dan Burundi'ye, bu soykırım örnekleri çoğu kez çeşitli BM komisyonlarının gizli toplantılarında açığa vuruldu), Bosna'yla ilgili artık bu söylenmiyor. Thomas Cushman'la birlikte *This Time We Knew*'da[6] (Bu Kez Biliyorduk) Bosna'ya ilişkin ileri sürdüğümüz gibi, enformasyon medyası genel olarak zamanında soykırımı tüm boyutlarıyla ortaya serdi. Kosova'yla ilgili olarak, televizyon ekranlarının bir yarısında yüzlerinde korku ve üzüntü dolu bir ifadeyle Kosovalı göçmenler, öteki yarısında Yugoslavya'ya hava saldırıları gerçekleştirmek üzere havalanan NATO jetleri olmak üzere ikiye bölündüğünü görüyoruz. Bu kez, Kosova'da, görünüyor ki, *gerçekten* biliyorduk; ve televizyonda gösterildiği ve gazetelerde yazıldığı üzere herkesin gözleri önünde soykırım hâlâ sürüyor. Ama acaba gerçekten biliyor muyduk? Gazetecilerin kaçan Kosovalı göçmenlerin anlattığı hikâyeleri naklettikleri haberlerini rutin bir biçimde "Bu göçmenlerin anlattıkları doğrulanamıyor" diye bitirmeleri şaşırtıcıdır. Elbette, Batılı gazetecilerin Yugoslavya'ya sokulmadıkları anlamında bu doğrudur, ve Batı yalnızca kendi gazetecilerinin doğru olan neyse onu söylediğini sa-

4. Bkz., örneğin, Senator Dainel Patrick Moynihan, "On NATO Intervention in Kosovo," *Congressional Record*, Cilt 145, Sayı 62, 3 Mayıs 1999.
5. Bkz., örneğin, William Booth, "To U.S. Carrier Crew, Air Campaign Doesn't Seem Like a Real War," *Houston Chronicle* 11 Nisan 1999: 29A.
6. Thomas Cushman ve Stjepan Mestrovic (eds.), *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia* (New York: New York University Press, 1996).

nıyor. Ancak bir başka anlamda, bu tutum canlı tanıkların ifadelerini yalanlıyor. Bunun nedeni kısmen *Duyguötesi Toplum*'da değindiğim pozitivizm illetidir; bu öyle bir durum ki, bütün dünya Holocaust hakkında her geçen gün daha çok şey öğrenirken bile Holocaust'ın inkarına ve revizyonizme ve genelde, bu duyguöteci tiplere sunulan enformasyon arttıkça artan bir kuşkuya neden oluyor. Ve işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmak üzere, Sırp kaynaklarından sızan haberler izleyiciye Belgrad kaynaklı haberlerin de doğrulanamadığı uyarısı yapılmadan sunulmaktadır.

Bu tuhaf karmaşık durum Sırp propagandasının etkili bir biçimde doğruları çarpıttığı iddiasıyla da aydınlatılamaz. İlkin, Sırp propagandası amatörce yürütülüyor; içeriği olguların inkarı ya da mağdurların suçlanması (örneğin, mültecilerin terörist oldukları iddiası), hatta NATO'yu mültecilerin göçlerinden sorumlu tutmaktan ibaret. 13 Mayıs 1999'da Sırbistan, NATO bombardımanının Yugoslav güçlerin Kosova'dan çekilmesini "imkânsız" hale getirdiği suçlamasında bulundu. Buyurun! İkincisi, Slobodan Miloseviç Yugoslavya'da devlet denetimindeki medyayı kontrol ettiği için, Sırbistan halkının niçin bombalandıklarından habersiz oldukları bahanesi de kullanılamaz. Yugoslavya'yı ziyaret eden herkes bilir ki, çok sayıda ev, bar, otel, uydu antene sahip ve bunlar CNN, Sky News ve öteki Batılı haber kaynaklarını *alıyor*. Sırp halkı olayları Batı'nın doğru olduğunu savunduğu şekliyle de biliyor ve bunları propaganda olarak görüp reddediyor. Ama Batı bu durumu bir türlü görmek istemiyor, neden acaba?

Üçüncüsü, Sırbistan kaynaklı yanlış enformasyon sonunda gelip Batı kaynaklı "yanlış enformasyona" eşitlenmiştir. Örneğin dünya, Sırp birliklerinin II. Dünya Savaşı süresince Yugoslavya'da çok sayıda Nazi birliğini yenilgiye uğrattığı yalanını kaç kez işitti acaba? Bu kandırmaca, Batı'nın Kosova'ya asker çıkarmamakta haklı olduğunu göstermek için durmaksızın yinelendi. Ayrıca, 1389 yılındaki Kosova Savaşı'nda kahraman Sırpların barbar "Türklere" karşı yenildiği şeklindeki Yugoslav yalanına neden kimse ciddi olarak meydan okumuyor? *Heavenly Serbia*[7] adlı çalışmasında Branimir Anzulovic işin aslının çok daha karmaşık

7. Anzulovic, Branimir, *Heavenly Serbia* (New York: New York University Press, 1999).

olduğunu gösteriyor: İki ordu da etnik bakımdan karışıktı ve savaş taraflardan birinin zaferinden çok iki tarafın da yenişememesiyle sonuçlanmıştı. Ve Sırplar 1389'da kendi yenilgilerini kendileri hazırlamıştı. Gel gör ki, Anzulovic'in bütünlüklü, usta işi anlatımı, kefaretini Hırvatların, Bosnalı Müslümanların ve Kosovalı Arnavutların ödemek durumunda kaldığı "Türkler" karşısında "şanlı" yenilgileri hakkındaki Sırp yalanlarını papağan gibi düşünmeden tekrarlayan medyanın ilgi alanına girmedi. Nasıl Bosna'da kimse ikircimsiz bir biçimde Saraybosna'daki o kanlı pazaryeri katliamında Müslüman sivilleri Sırpların mı yoksa Müslümanların mı bombaladığına karar verememişse, Kosova'da da kimse Yugoslavya'daki göçmenleri Sırpların mı yoksa NATO'nun mu yoksa ikisinin birlikte mi bombaladığını kesin bir dille söyleyemiyor.[8] Yugoslavya'daki olaylar hakkındaki çelişkili ve tuhaf anlayışla ilgili olarak bir başka etken daha var ve bu etken modernist alanın dışında kalıyor.

B. BÜYÜK SIRBİSTAN'A NE OLDU?

Etnik bakımdan arındırılmış bir Büyük Sırbistan görüşü, bıraktığı mirasıyla on dokuzuncu yüzyıldan günümüze modern dönemde eski Yugoslavya'daki bütün etnik grupları etkileyen politik gelişmeler üzerinde ağırlığını hep hissettirmiş bir tarihsel faktördür. Norman Cigar bunu, *Genocide in Bosnia*[9] kitabında, Sırbistan Radikal Halk Partisi lideri Stojan Protic'in 1917 yılında yaptığı bir konuşmayı aktarak gösterir:

> Bosna için çözümümüz var... Ordumuz Drina'yı geçerken, atalarından kalan dinlerine [Ortodoksluğa] dönmeleri için Türklere [yani, yerel Müslümanlara] yirmi dört saat, hadi bilemediniz kırk sekiz saat vereceğiz. Bunu yapmak istemeyenler, daha önce Sırbistan'da yapıldığı gibi, kesilecek. (s. 11)

8. Bkz., örneğin, Steven Erlanger, "Fleeing Kosovars Dread Dangers of NATO Above and Serb Below," *New York Times* 4 Mayıs 1999: A1.
9. Norman Cigar, *Genocide in Bosnia: The Policy of "Ethnic Cleansing"* (College Station: Texas A&M University Press, 1995).

Cigar'ın haklı olarak belirttiği gibi, II. Dünya Savaşı sürerken "hem Hırvatistan hem de Sırbistan Almanya'nın müttefiki Faşist devletler kurdular." (s. 13) Ama Belgrad'da yaratılan Alman-İtalyan ittifakı yanlısı Sırp devletine ek olarak, Çetnik hareketinin başını çeken Draza Mihailovic liderliği,

> 1941 Haziran'ında Sırpların 'tarihsel misyonlarını yerine getirmeleri gerektiği' öncülüne temelinde bir 'Homojen Sırbistan' isteyen resmi bir politik hat belirlemişti. Bu plan bildiğimiz Sırbistan'a ek olarak bugünkü Bosna-Hersek, Montenegro, Makedonya, Kosova, Voyvodina, Hırvatistan'ın çoğu, Arnavutluk'un kuzeyi (ve muhtemelen hepsi)'ve Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'ın bir kısmını içine alan bir "Büyük Sırbistan" öngörüyordu. (s.13)

Cigar, yalnızca Hırvat Ustasha yönetiminin II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da soykırıma yöneldiğini düşünmeye alışmış çok sayıda okur için bir sürpriz olacak şekilde, Çetnik hareket hakkında yazarken Mihailovic'in soykırım amaçlarını da belgelemiştir.

Bu neden önemli? Soykırım, örgütlenme, planlama ve tepeden tırnağa bir hiyerarşi gerektiren son derece modernist bir eylemdir. Soykırım örgütsüz, postmodernist bir tarzda *yapılamaz*.[10] Gelgelelim, Sırbistan örneğinde, bu eylemlerin en modernisti, "ilksel" ve atavistik daha fazla toprak talebiyle bağlantılanmıştır ve modern ulus devletlerin artık toprak kazanmak peşinde olmadıkları modernistlerin çok aceleyle vardıkları bir sonuçtur. Modernist soykırımın Büyük Sırbistan mitinin medya temelli manipülasyonu, Sırp amaçlarına duyguöteci bir karakter kazandırıyor. Ama dikkat edin, şimdiki savaşla ilgili çoğu anlatım (1) Miloseviç'in amaçlarını açıklarken Büyük Sırbistan lafını ağzını almıyor. (Bunun yerine Miloseviç'in bir milliyetçi olmaktan çok, kendi kişisel iktidarını korumak için milliyetçiliği "kullandığı" söylenerek[11] bu amaç aklileştiriliyor.) (2) çağdaş Büyük Sırbistan arayışıyla benzer tarihsel çabaları, özellikle 1912 ve 1913 Balkan Savaşları'nı ve ayrıca on dokuzuncu yüzyıldaki çatışmaları ilişkilendirmeyi ba-

10. Bkz., örneğin, Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992).
11. Bkz., örneğin, Warren Zimmermann, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers* (New York: Doubleday, 1996).

şaramıyor. Özet olarak, modernist olduğu havası atan ama bu bariz olguları kabul etmeyen bir anlatım modernizmin karikatüründen başka bir şey değildir.

Mevcut Balkan Savaşı'nda bir Führer göremeyen birçok analistin tersine, Cigar, *Genocide in Bosnia*'nın 3. Bölümü'nü Slobodan Miloseviç önderliğinde çağdaş Büyük Sırbistan ideolojisinin açığa vurulmasına ayırmıştır. Miloseviç Sırbistan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'nin o malum Memorandum'unu kaleme alan Dobrica Cosiç kadar yazarlıktan politikacılığa geçen Vuk Draskoviç'ten de yardım aldı. Bu yazının kaleme alındığı Mayıs 1999'a kadar Draskoviç, Kosova'daki "etnik temizlik" sırasında Yugoslavya Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptığı halde, enformasyon medyası tarafından hâlâ Slobodan Miloseviç'e karşı muhalefetin demokratik bir lideri olarak lanse ediliyor. Draskoviç, ilk defa 1982 yılında basılan ve ardından birçok yeni baskı yapan çağrışımlarla dolu *Noz* (Bıçak) başlıklı romanı gibi tartışmalı çoksatan kitaplarıyla, belki de Müslümanlar hakkında "aslında varsayımlara göre yüzlerce yıl önce dinlerinden döndürülmüş, sonra da kendi uluslarına ihanet etmiş olan Sırpların soyundan gelen" "hain, soğukkanlı katiller" (s. 26) gibi basmakalıp düşünceler geliştiren en tanınmış ve etkili kişiydi. Cigar ayrıca Sırbistanlı Şarkiyatçıların ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin tohumlarını attığı Müslümanlar ve Hırvatlara karşı önyargıları ve çeşitli Çetnik politik örgütlerin yeniden canlanışları üzerinde durur. Bu grupların bazıları arasında sembiyoz bir gelişme görülmüştür. Örneğin, "Silahlı adamları daha sonra Bosna-Hersek'te en kötü savaş suçlarından bazılarını işlemekle suçlanmış olan savaş beyi Zeljko Raznatoviç (Arkan), milislerini örgütleme, maaşa bağlama ve silahlandırmada başlıca yardımı, sonraları kendisinin de kabul ettiği gibi, Sırbistan Ortodoks Kilisesi'nden almıştır." (s. 43) Raznatoviç sonunda, 1999 yılında savaş suçlusu ilan edildi ancak ne onun ne de Bosna savaş suçluları Radovan Karadziç ve Ratko Mladiç'in tutuklanması için en ufak bir çaba görülmedi. Bu tür suçlamalar Bosna soykırımının en önemli örgütleyicilerinin tutuklanması ve mahkemeye çıkarılması sonucu vermedikten sonra, kim Slobodan Miloseviç'i bir savaş suçlusu ilan eden modernist lafları ciddiye alır ki? Ve eğer Raznatoviç, Karadziç ve Mladiç masum insanları Büyük Sır-

bistan aşkına öldürmemişse, başka ne için öldürmüş olabilir?

Sırplar açısından, "etnik temizlik" Sırp askerlerinin asgari kaybıyla mağdurlara maksimum acıyı verecek şekilde, bilinçli olarak ve titizlikle tasarlanmıştı. Şarkiyatçılar kurbanlarının "Türkler" olduğuna dair basmakalıp düşüncelerini sürdürüyor. Ve bütün bu propaganda grupları koroya katılarak zavallı, masum Sırpların Kosovalı Arnavutları korkularından öldürdüklerini söylüyor, hatta iş o raddeye varıyor ki, Holocaust'ın adını lekeleme pahasına Yahudilerle benzerlik kuruluyor:

> Örneğin, Dobrica Cosic Sırpların yalıtılması politikasını erken bir dönemde Yahudilerin yalıtılmasıyla eş tutuyordu: 'Biz Sırplar bugün kendimizi Hitler zamanındaki Yahudiler gibi görüyoruz. Biz suçlu [ilan edilen] bir halkız... Bugün, Avrupa'daki Sırp fobisi Nazi dönemindeki anti-semitizmle aynı ideolojik güdülenim ve öfkeyi barındıran bir kavrayış, bir tutumdur. Elbette, bu tesadüfi değildir çünkü Almanya ve onun Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarındaki müttefikleri, hem Yahudiler hem de Sırbistan'a karşı cephe açan güçler olmuştur.' (s. 75)

Miloseviç ve şürekâsı zaman zaman hep bir ağızdan "etnik temizlik"e karşı olduklarını ilan etmekte ve saygın gözlem örgütlerinin belgelerine rağmen Sırpların böyle bir işe bulaşmadıklarını söylemektedir. Onlar "etnik temizlik"le ilgili olarak aynı şeyi Hırvatistan'da, Bosna-Hersek'te ve çok yakın zamanda Kosova'da yapmaktadır. Böylelikle, Miloseviç Mayıs 1999'da dünya televizyonlarında "etnik temizlik"e karşı olduğunu ve çokkültürlü, etnik çeşitliliğe sahip bir toplumdan yana olduğunu ilan etmiştir![12]

Cigar ayrıca Müslümanların kendilerini inkâr edişlerini, mağdurların başlangıçta soykırımın hedefleri olduklarını kabul etmeye yanaşmamalarını da inceliyor ve inandırıcı bir biçimde Başkan İzzetbegoviç ve Bosnalı liderlerin tamamen hazırlıksız yakalandıklarını iddia ediyor. Ancak Cigar'ın argümanı, lider Doktor Rugova'nın halkının nihai temizlenişine aynı şekilde hazırlıksız bir görünüm verdiği Kosova'ya da uygulanabilir. Bosna'daki Sırp sal-

12. Steve Olefson, " 'Milosevic is no demon,' Says TV Interviewer," *Houston Chronicle* 21 Nisan 1999: 31A.

dırganlığının başka bir sonucu büyük oranda "başarılı ve görece düşük maliyetli Sırp deneyiminin ardından bir maliyet-kâr hesabı" sonucu olarak 1993 yılında Hırvat aşırıları arasında kendi etnik temizliklerini yapma eğiliminin boy vermesiydi. Cigar, "Vance-Owen Planı belki de bilinçli olarak görüşmelerde hareket kolaylığı sağlamak üzere sallantılı Müslüman-Hırvat ittifakını parçalamayı gözetiyordu" diyerek, Hırvat-Müslüman çatışması için yalnızca Hırvatları değil, Batılı diplomatları da suçlar (s. 164). Ama Cigar Sırpların aksine, Hırvatların Bosna'daki Zagrep politikalarına örgütlü ve etkili bir muhalefet yükselttiklerini de kaydeder. Bu karşı çıkışa en büyük desteği veren, Katolik Kilisesi ve özellikle Kardinal Franjo Kuharic olmuştur. Cigar, sonuç olarak, Hırvatistan kamuoyunun Müslümanlardan yana tavır aldığına ve Belgrad karşısındaki bu sallantılı ittifakın sonunda pekiştirildiğine işaret eder.

1995'te, Hırvat-Müslüman ittifakı Sırpların Sırp olmayanları etnik olarak temizlediği Hırvatistan ve Bosna'dan bu defa Sırpları sürdüklerinde, çoğu Batı medyası işgal edilmiş toprakların kurtarılması olarak görülen şeyi etnik temizliğin yeni bir örneği olarak damgalamıştır. Böylelikle, 1999'da, sık sık şöyle bir argüman karşımıza çıkar: Sırpların Kosova'da yaptıkları Krajina Sırplarının Hırvatlar ve Müslümanlar tarafından "etnik olarak temizlenmesinden" daha kötü değildir. Bu argümanın mantığı o kadar sakattır ki, durumu açıklamaya çalışan Modernistlerin söylediklerinden daha az şaşırtıcı değildir. İlkin, Hırvatlar ve Müslümanlar sahici ulus devletler ve BM'in üyeleri olarak kendilerine ait olan ve Sırplar tarafından ellerinden alınan topraklarını ele geçiriyordu. İkincisi, Hırvatlar ve Müslümanlar bir karış Yugoslav ya da Sırp toprağı almadıkları gibi, bunun kavgasını da vermedi. Üçüncüsü, Krajina'dan kaçan Sırpların çoğu otomobilleriyle ve Hırvat ve Müslüman askerler gelmeden önce çıkan panikte kaçtılar. Bu, başka bir ifadeyle, mağdurların şimdi mağdur edenlere karşı harekete geçebilecekleri korkusunun neden olduğu kendiliğinden bir panikti. Bu, paramiliter gruplar ve polis birlikleri aile üyelerini öldürdükten ve bütün köye korku saldıktan sonra mültecilerin, taşıtlarla değil, millerce yol yürüyerek kaçtığı, Sırpların yürüttüğü "etnik temizlik"ten tamamen farklı bir durumdur.

C. KOSOVA VE BOSNA POSTMODERN KÜLTÜREL İKONLAR MIDIR?

Şimdiye kadar söylediklerimi özetleyeyim: Ne Sırpların Sırp-olmayanlara karşı soykırımı, ne de bu soykırım karşısında Batı'nın tutumu modernist anlatımlara uymaz. Yaşadığımız yüzyıl sonunda eski Yugoslavya'da meydana gelen olaylara modernist bir açıklama getirme yönündeki her girişim anlaşılmaz çelişkilerle sonuçlanır. Kısaca, modernistler bizi temin ederler ki, Slobodan Miloseviç adlı biri Hitler'e benziyor olsa da bir milliyetçi değildir ama savaş suçlusu ilan edilmemelidir ve savaş suçu işlemiştir ama açıktan destek verdiği Büyük Sırbistan adına değil ve bu suçlarına rağmen onunla pazarlığa oturulabilir ve nihai çözüm için ona güvenilebilir. Dahası, modernistler bizden şuna inanmamızı isterler: Batı Sırplar tarafından "etnik temizlik" adı altında Hırvatistan ve Bosna'da yapılan soykırım karşısında on yıl süreyle güçlü bir tepki göstermeyebilirdi, ama Sırplar 1999'da Yugoslavya'nın bir parçası olan Kosova'yı "temizlemeye" girişti̇ğinde harekete geçmek zorundaydı. Ve bu müdahale bir savaş değildi ve Sırbistan'ın askeri yenilgisini amaçlamıyordu, ya neyi amaçlıyordu, Hitler'le kıyaslanan ve eylemleri Holocaust'a benzetilen bir adamla müzakere yoluyla bir anlaşma sağlamayı! NATO'nun Sırplar karşısındaki savaşı Kosovalılara yardım etmek için tasarlanmış bir "insani eylem" olarak tanımlandı ama Kosovalılar, NATO Sırplarla birlikte bazı Kosovalıları da bombalarken neredeyse tümden Kosova'dan sürüldüler. Dünyanın en güçlü askeri paktı NATO, Kosovalı Arnavutların "etnik temizlik"ini durduramadı. NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın deyişiyle, "Bunu [etnik temizlik] durdurmanın yolunu bulamayabiliriz ancak denemekte ne kadar istekli olduğumuzu gösterdik" (*Houston Chronicle*, 31 Mart 1999: 20A). Bu açıklamalardaki anlam, mantık ve düzen yokluğu öylesine göze batıyor ki, ciddiye alınamaz. Postmodernistler mevcut durumu kaos, "hiçbir zaman olmamış savaş", savaşın simulakrı vb. olarak açıklayarak daha iyisini mi yapıyor?

Kosova, sosyolojik bakımdan, Barbie, Playboy, Nike, Holocaust, Alamo ve benzerlerinin ikonografik statüsüne benzer bir

kültürel ikon haline mi geldi? Hem evet hem de hayır. Olumlu yanıtı ele alalım: Medyada kendilerine ayrılan yer bakımından, Bosna, NATO ve Kosova mutlaka tarihte televizyonda en çok verilmiş olay olacak. Başkan Clinton Amerikalıları ABD'de bir Bosna olmasına izin vermemeleri için uyardı. Başkan Kosova'daki durumla Holocaust'ın korkunç duygusal ağırlığı arasında benzerlik kurdu. Ne var ki, sıradan insanın Bosna ve Kosova özeti aslında şöyle bir şey: "Balkanlardaki *şu halklar* yüzlerce yıldır *orada* birbirleriyle savaşmamışlar mıydı?" Bosna ve Kosova deyince akla etnik temizlik, eski kabileci husumetler, Balkan bataklığı, barbarca katliam, kitlesel ırza geçmeler ve suçların en canavarca olanları (kadınların memelerini ve erkeklerin genital organlarını kesmek, gözleri oymak, paslı kaşıklarla gırtlak kesmek, uzaktan tüfekle küçük çocukları avlamak vb.) sözleri geliyor. Bosna ve Kosova Aydınlanma'nın antitezlerini temsil eder hale geldi; hepsi de uygar toplumun uzağında kalan, uygar Avrupa'nın kapısındaki barbarlar, Batı'nın istediğini iddia ettiği çokkültürlü ve etnik çeşitliliğe sahip yaşam tarzının zıddı. Batı'yla, uygar "ben"le ilişkisinde, o "ben olmayan"ı temsil ediyor. Ve Balkanlara karşı bu önyargı Türkiye ve Yunanistan'ı da içine alıyor: Başkan Clinton Yugoslavya'nın Mart 1999'da bombalanmasını, kısmen, Sırpları durdurmanın Yunanistan ve Türkiye'nin Kosova ve Makedonya'nın yıkıntıları üzerinde birbirleriyle savaşa tutuşmalarını engelleyeceği argümanıyla haklı çıkarıyordu. Bu açıklama, ikisi de NATO ortağı olan Yunanistan ve Türkiye tarafından şiddetle reddedildi. Benzer bir biçimde, Hırvatlar bir Batılı ülke olduklarını kanıtlamak için ne kadar umutsuzca yırtınırsa yırtınsın, Hırvatistan sözcüğün yukarıdaki bütün aşağılayıcı anlamlarında bir Balkan ülkesi olarak görülüyor. Bütün bunlar "Balkan" teriminin aşındırma gücünü kanıtlıyor. Bosna ve Kosova'nın uyandırdığı ilginin altında, Norbert Elias'ın "uygarlaşma süreci" adını verdiği yüzlerce yıl ardından ve "Bir Daha Asla" diye yemin ettikten sonra, "O"nun *tekrar tekrar* olabileceğine dair duyulan derin korku yatıyor. Bosna ve Kosova'nın yarattığı korkunun temeli, Balkanlaşmanın çevre devletleri ve hatta AIDS gibi bütün dünyaya bulaşabilecek türden bir kültürel virüs olmasıdır: İskoçlar birlikte yaşadıkları onca yüzyılın ardından Britanyalılardan intikam alma peşine düşebilir; Los Angeles etnik ba-

kımdan temizlenebilir; Kanada gibi federasyonlar Balkanlaşabilir. Böylelikle, bir dereceye kadar, Bosna ve Kosova çoğu insanın anladığı bulaşıcı bir anlam taşıyor; ama bu anlam çoğu kez bilinçdışı ya da bastırılmış bir korku oluşturuyor. Ya da öyle görünüyor.

Gelgelelim, Bosna ve Kosova öteki kültürel putlara benzemiyor ("hayır" yanıtı). Feministler Barbie ve Playboy'u açık bir hedef olarak seçtiler ama nedense Bosna'daki kitlesel ırza geçme olayları karşısında ya sessiz kaldılar ya da belli belirsiz bir tepki gösterdiler. Bosna ve Kosova'da tecavüz suçu sadece erkekler tarafından işlenmekle kalmıyor, ağırlıklı olarak *Sırp* erkekler tarafından bir *soykırım* aracı olarak Müslüman kadınlara karşı işleniyor (kadınlar işkencecilerinin bebeklerini doğurmaya zorlanıyor, İslam kültürüne göre utanç içinde bırakılan kadınlar ya Müslüman bebekler doğurmak istemeyecek ya da zaten doğuramayacaklar). Kadınlar üzerinde ahlâk dışı güç kullanımı olarak ırza geçmeyi mahkûm etmek bir şeydir ama Sırp erkekleri ırza geçmeyi soykırımın bir aracı olarak kullanmakla suçlamak başka bir şey, çünkü bu insanları taraflarını seçmeye, "iyi çocuklar"la "kötü çocuklar"ı ayırmaya zorlar. Ve bu özellikle çoğu Batılı'nın Bosna ve Kosova'yla ilgili olarak yapmakta isteksiz olduğu bir şeydir. Bunun yerine, hükümet yetkililerinden gazetecilere ve sıradan yurttaşlara kadar, şu sözlere rastlamak mümkündür: "Bütün taraflar eşit oranda suçlu", "bu iç savaşta hiçbir taraf suçsuz değil" ve bu savaşta "ne iyi çocuklar ne de kötü çocuklar vardır." Böylesi bir müphemlik öteki kültürel ikonlar söz konusu olduğunda ya hiç görülmez ya da az görülür: Holocaust'ta Naziler kötü çocuklar, Yahudiler de masum kurbanlardı. Holocaust revizyonistlerine istihzayla bakıldı. Sovyetler Birliği Şeytan İmparatorluğuydu. Saddam Hüseyin başka bir Hitler olarak iblisleştirildi ama hiçbir zaman diyalog için bir partner olarak görülmedi. Barbie ya küçük kız çocukları için "hoş" bir rol modeli ya da feministler için bir baskı simgesidir; ama bu iki uç arasında bir şey olmamıştır.

Böylelikle, anlaşılmaz ancak üzerinde durulması gereken nedenlerle, dünyanın televizyondan naklen yayımlanan ilk soykırımı olarak Bosna ve aynı zamanda Kosova, son tahlilde, kültürel ikonlar olarak Bosna ve Kosova'nın anlamlarını bozan müphem, be-

lirsiz çok anlamlı kültürel ikonlar haline geldiler. Böylelikle, dünyanın saygın gözlemci örgütlerinin vardığı sonuca göre, 1991'den bu yana eski Yugoslavya sınırları içindeki vahşetin ve soykırımın çok büyük bir kısmını Sırplar yapmıştır. Bir nesil önce böylesi modernist bulgular kabul görebilirdi ama yapıbozumcu çağda analistler, ağırlığı geriye kalan, Müslümanlar ve Hırvatlar tarafından yapılan çok az vahşete vererek "bütün taraflar eşit oranda suçlu" olduğu, çünkü bütün tarafların vahşete varan şeyler yaptığı sonucuna varıyor. Bu, bazı postmodern analistlerin yapmaya hazır olduğu gibi, II. Dünya Savaşı'nda Nazilerle Müttefikleri aynı kefeye koymaya benzer, çünkü Müttefikler de Hiroşima, Dresden, Tokyo ve başka yerlerde vahşet denebilecek şeyler yapmıştır. Genel olarak, Bosna ve Kosova'daki soykırımın merkezi, ağır basan bir anlamı yoktur. Bütün argümanlar ve nitelemeler ademi merkezidir. Norman Cigar gibi bazı analistler etnik olarak arı bir Büyük Sırbistan ideolojisinin Sırplar için merkezi dürtü olduğunu ortaya seriyorsa, öteki analistler söylem aracılığıyla merkezi hale getirilen tali güdülere (milliyetçilik, iç savaşın aşırılıkları, Sırpların Ustashe korkusu, yine Sırpların Osmanlı İmparatorluğu günlerine uzanan "Türk" korkusu, vb.) işaret ederek bu sonucu yapıbozuma uğratırlar.

Balkan virüsünün tezahürleri olarak Bosna ve Kosova bir sürü ikonografik anlam taşır. Bu anlamların çoğu birbiriyle bağdaşır: Hem Bosna hem de Kosova, milliyetçilik tarafından çözülen etnik çeşitliliğe sahip bir Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin birer mikro-organizması haline gelmiştir; her biri Yugoslavya ve Bosna'nın dağılmasına neden olan Hırvat ve Sloven ayrılıkçılığı tarafından zehirlenmiş bir Batılı federalizmi ve çokkültürcülük yansımasıdır; her biri ideolojiden gelen anlamsız şiddet yuvası, (*Civil Wars from LA to Bosnia*'da Hans Enzenberger'in dediği gibi)[13] "bir hiç için" kendiliğinden bir iç savaştır; her biri yüzyıl başında Birinci Dünya Savaşı öncesi ilk Balkan Savaşları'nın[14] patladığı kentler olan Saraybosna ve Priştine'de yirminci yüzyılın ölümünü temsil eder; her

13. Hans Magnus Enzensberger, *Civil Wars From LA to Bosnia* (New York: The New Press, 1994).
14. Ales Debeljak, *Twilight of the Idols: Recollections of a Lost Yugoslavia* (Fredonia, NY: White Pines Press, 1994).

biri Avrupa Birliği ve en sonunda Dayton'da askeri güç kullanarak değil, müzakere yoluyla barış sağlayan Amerikalı müzakereciler için birer "başarı hikâyesidir"; Akbar Ahmed ve öteki Müslüman düşünürler için, Bosna ve Kosova, Çeçenistan'da Müslümanların Ruslar tarafından katledilmesiyle birlikte, Doğu-Batı çatışmasının şafağını, Haçlı Seferleri ve İslam'ın ortadan kaldırılmasını[15] yeniden sahneye koyan Hıristiyan dünyayı temsil eder; her biri, mültecilere çeşitli yollarla kucak açtığından (saldırganlar bu sırada onları tekrar mülteci haline getiriyor olsa da) Batılı yardımseverlik ve insancıllığı temsil eder. Liste böyle uzar gider.

Bütün bu değişik anlamları tek bir başlık altında toplayacak olursak, bunun adı trajedi olacaktır. Bosna ve Kosova bir trajedi haline gelmiştir; çünkü Batılılar iyi çocuklarla kötü çocukları ayıramıyor olduklarını iddia ediyor; çünkü Batılılar "savaşan tarafları" birbirlerini katletmekten alıkoymakta aciz kaldıklarını söylüyor; çünkü dünyanın en güçlü askeri paktı NATO "Balkan batağı"na (kara birlikleriyle) boğazına kadar girmekteki isteksizlik nedeniyle aciz kalıyor; çünkü İslam dünyası Bosna ve Kosova'daki Müslümanların yardımına koşmak için yeteri kadar birleşemiyor. Hırvatlar kendilerini savunmuş ve Sırpları Hırvatistan'dan çıkarmıştır. Bunun sürmesi etnik temizlik bakımından Sırplarla Hırvatları eşit hale getirecektir. Çoğu insanlar, bütün bunlar olup biterken olaylar hakkında geniş bilgiye rağmen, bütün bu kadınların tecavüze uğramasının, çocukların uzaktan avlanmasını, masumların katledilmesini trajik buluyor. Ancak trajedinin geleneksel anlamı kader, talih ya da bir Tanrı veya Doğa eylemini ima eder. Batı bir anlamda Bosna ve Kosova'ya tam da bu şekilde, sanki soykırım bir tufan, bir deprem ya da bir salgınmış gibi tepki vermiştir; Batı doğal afetler ve bunların yarattığı trajediler karşısında Batılıların yaptığını yaparak insani yardım gönderdi. Böylelikle, postmodern bir anlamda, soykırım soykırım olmaktan çıktı; o artık hiçbir zaman vuku bulmamış olan bir soykırımdı; insani bir felakete dönüştürülmüş bir soykırım.

Ancak Bosna ve Kosova'daki soykırımın ne doğal bir afet ne de mağdurların kaderi ya da talihi olduğunu unutmayalım. Tekrarlayacak olursak, soykırım insanların, bu örnekte, Belgrad

15. Akbar Ahmed, *Postmodernism and Islam* (London: Routledge, 1994).

yönetimi ve yandaşlarının akıl ettikleri amaçların planlı ve doğrudan bir ürünüdür. Soykırım mağdurlarına kendilerini korumak için silah yerine insani yardım göndermek trajikomik bir şeydir. Aslında, Bosna halkı kendilerini Sırp zulmü karşısında eli kolu bağlı bırakan bir silah ambargosundan mustariptir. Sırplar değil UÇK terörist damgası yemiş ve kendilerini savunmak için gerekli silahlardan mahrum edilmiştir. Aslında, Batı, Kosova'da UÇK'ya yardım için NATO'nun kullanılmadığını açıkça duyurdu. Eğer Bosnalılar ve Kosovalılara kendilerini savunmak için silah verilmiş olsa ve onlar buna rağmen savaşı kaybetmiş ve soykırım kurbanları haline gelmiş olsalar, bu trajik olurdu. Bunun yerine, Bosna ve Kosova trajedinin postmodern simülasyonu, bir hipergerçek trajedi haline geldi. Bosna ve Kosova'yı simulakr olarak göz ardı etmek inandırıcı mıdır?

D. BOSNA VE KOSOVA'NIN ADEMİ MERKEZİLEŞTİRİLMESİ

1994 yılında yayımlanan kitabım *Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*'de,[16] Soğuk Savaş'ın sonu ve Hırvatistan'la Bosna'ya karşı Sırp saldırılarının başlamasını anlamak için özgün sosyal bağlam, yani postmodernizm üzerinde durdum. Postmodernizmin gerçekliği ademi merkezileştirme, yapıbozuma uğratma ve simüle etme eğilimi eski Yugoslavya'daki soykırım gerçekliğini önce bulandırmasına ve sonra da tamamen gözlerden gizlemesine imkân vermiştir. Baudrillardvari anlamda, Bosna ve Kosova hiçbir zaman vuku bulmamıştır. Farklı bir anlamda Hırvatistan'a karşı soykırım diye bir şey olmamıştır: Batılı liderler ve analistler II. Dünya Savaşı'ndaki Ustasha rejimi yüzünden Hırvatların 1990'larda Sırplara "ettiklerini bulduğunu" kabul etti. Hırvatistan değersiz bir kurbandı, hâlâ da öyledir. Postmodernizmi sıklıkla bir tartışma aracı olarak seçerken amacım son tahlilde Soğuk Savaş sonrası gelişmeleri anlamakta postmodernizmin yetersizliğini ortaya sermektir. *Duyguötesi Toplum*'da, Soğuk Savaş sonrasının önemini daha iyi kavramak için

16. Stjepan Mestrovic, *The Balkanization of the West* (London: Routledge, 1994).

duyguötecilik kavramını gündeme getirdim.

Postmodernizmin açık ve net bir tanımı peşinde koşan okurlar baştan sona müphem bir olgunun modernist bir çeşidinin peşinde koşmakta oldukları ironisini kavrayamaz. Postmodernizmin "baş rahibi" lakabıyla maruf Jean Baudrillard bile postmodernist olduğunu kabul etmez. *Forget Baudrillard?*'da,[17] Chris Rojek ve Bryan Turner "teorisinin" bu ve benzeri veçhelerinde Baudrillard'ın kışkırtıcı ve kaçkın mı, yoksa bilge mi olduğunu söylemenin imkânsız olduğuna işaret etmekte haklıdır. Daha önemlisi, Rojek hem modernizmin hem de postmodernizmin hem düzen hem de kaos yanlısı bir tutum sergilediğine dikkat çeker. Bence Rojek doğruyu söylüyor ancak modernizm ve postmodernizme ilişkin ortaya koyduğu sosyal teori bu fenomenlerin sağlam ve tutarlı tanımlarının yapılmasını engelliyor.

Aynı şekilde, çok sık başvurulan Doğu-Batı ayrımı ve bunun çok sayıdaki kavramsal türevi (Batılılaşma, Şarkiyatçılık, küreselleşme, Balkanlaşma) birçok teorisyenin kabul ettiğinden çok daha belirsizdir. "Avrupa'nın arka bahçesi"[18] ve bu yüzden kabile savaşlarına konu olan bir Balkan ülkesi olarak basmakalıp Yugoslavya imgesi buna bir örnektir. Batı Avrupa, ikisi de Balkan'larda olan Yunanistan ve Türkiye'yi Batı kültür "kulübüne" alır da Hırvatistan ve Bosna'yı neden almaz? Batı Avrupa, Slovenya sınırını Batı'yla Şark'ın ayrım çizgisi olarak görüyor. Slovenler kendilerini Batılı olarak görür ve ayrımı Hırvatistan sınırından çizer; Hırvatlar kendilerini Batılı olarak görür ve ayrımı Sırbistan sınırına taşır. Bosnalılar kendilerini (Aliye İzzetbegoviç'in kitaplarından birinin başlığında olduğu gibi) Doğu ile Batı arasında sıkışmış İslam açısından görür. Kosovalı Arnavutlar benzer biçimde hem Avrupalı hem de Müslüman'dır, ama iki kamp tarafından da istenmeyen. İslam dünyası ne Bosnalı Müslümanların ne de Kosovalı Arnavutların davasına sahip çıkıyor, çünkü onları yeteri kadar Müslüman görmüyor. Öte yandan, Batı dünyası Bosna-Hersek gibi Kosova'nın da bütünlüğünü desteklemekte ba-

17. Chris Rojek ve Bryan Turner (der.), *Forget Baudrillard?* (London: Routledge, 1994).

18. Özellikle bkz., Mar Almond, *Europe's Backyard War: The War in the Balkans* (London: Heinemann, 1994).

şarısız kaldı, çünkü Balkan Müslümanlarını yeteri kadar Batılı görmüyor. Yine, Hırvatistan'ın da Batı değil Balkan olarak görüldüğünü ekleyelim. Sırbistan kendisini Batı'nın kurbanı olarak görüyor aynı zamanda sık sık savaş suçlusu ve Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadziç'in Sırpların Bosnalı Müslümanları katletmekle Batı'ya bir iyilik yaptığı iddiasında olduğu gibi bunu reddediyor.

Gelgelelim, bu ve benzeri belirsizlikler Bosna'ya ilişkin olarak Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin postmodernist söylemle tartışılmasını imkânsız kılmıyor. Tam tersine, bu gelişmelere ilişkin Batılı kavrayıştaki ve tepkilerdeki belirsizlik bu tür bir tartışma için başlangıç noktası olacaktır. Modernizm ve postmodernizm, Batı ve Doğu arasında kesin bir ayrım çizgisi hakkında kaygıya yer olmadığı gibi, Bosna ve Kosova'nın birçok ikonografik anlamının sağlam ve tutarlı bir analizi hakkında da kaygı duymamız gerekmez. Yeter ki, postmodernizmin, her neyse o, yaşadığımız çağda bir sosyal olgu (Émile Durkheimcı anlamda) haline geldiğini; ne kadar belirsiz olursa olsun Doğu-Batı ayrımının da bir sosyal olguymuş gibi kullanıldığını; ve Bosna'nın, Kosova'nın ve Balkanlar'ın çok sayıdaki anlamının insanların zihinlerinde gerçeklikler, yani, sosyal olgular olarak yer ettiğini kabul edelim. Bunlar sosyal olgulardır çünkü 1990'larda bunlar, hükümetlerden tutun gayri resmi gruplar ve ailelere kadar her türlü kolektivite tarafından yaygın olarak kullanılan kavramlardır.

Böylelikle, Jean Baudrillard'ın Kosova'daki duruma ilişkin, 1999'da *Liberation*'da yayımlanan, postmodern analizi *Duyguötesi Toplum*'da ele aldığım Bosna yorumlarına anlamlı denebilecek hiçbir yenilik getirmiyor. Baudrillard, Körfez Savaşı ve Vietnam Savaşı hakkında yaptığı yorumlara benzer bir iddiada bulunuyor: Bosna ve Kosova savaşları aslında olmadı; bunlar hiper-gerçektir; Sırplar suçludur ancak Batı'nın düşmanları değil tam tersine Müslümanlar karşısında Batı'nın müttefikleri haline gelmiştir; geçtiğimiz yıllarda Batı'nın savaşan askerleri hayatları savaşta çarçur edilemeyecek kadar değerli "sanal askerler" haline gelmiştir. Baudrillard, Bosna ve Kosova'nın bu ve benzeri özelliklerinin yeni bir dünya düzensizliğine, Batılı değerlerin ölümüne, Batılı kültürün yok oluşuna işaret ettiği sonucuna varır. Baudrillard kültürel ikon

terimini kullanmıyor olsa da, açıktır ki ona göre Bosna ve Kosova birer anti-ikondur. Baudrillard'a göre, Bosna ve Kosova Batı'nın hiçliğini, kısırlığını ve ölümünü, göklere çıkardığı değerler için harekete geçmekteki aczini temsil eder. Eğer Baudrillard bir postmodernist olmayan postmodernistse, o zaman Bosna ve Kosova da ikon olmayan ikonlardır çünkü onlar kendilerini ve BM Sözleşmesi'ni, "Bir Daha Asla"yı, insan hayatının kutsallığını ve Batılı kültürel çeşninin öteki veçhelerini temsil etmeyenlerdir.

Duyguötesi Toplum'daki Baudrillard eleştirilerimi değiştirmek için hiçbir neden görmüyorum. Baudrillard'ın görüşleri kışkırtıcı ve, ikiyüzlü modernistlerle kıyaslandığında, iç açıcı olmakla birlikte, tutarsız olduğu kadar acımasızdır da. Batı Avrupa'nın Müslümanları yalnızca Balkanlar'dan değil Batı Avrupa'dan da söküp çıkarmakta Sırplarla basitçe işbirliğine girdiği hiç de doğru değildir. Baudrillard Müslüman bir halk olmayan Hırvatların başına gelenlerin de Batı Avrupa tarafından görmezden gelindiğini atlar. Baudrillard bu "işbirliği" etrafındaki duygu zenginliğini, Batı'nın ilgi, öfke, insancıllık, nostalji, şefkat dışavurumlarını ve hatta Dayton Barış Planı'ndan memnuniyetini hafife alır. Elbette, tüm bu duygu bolluğu Sırp saldırganlığının kurbanlarına yardımcı olmamıştır. Ancak Bosna ve Kosova'nın sadece olmadığı sonucuna varmak basitlik olduğu kadar acımasızlıktır da. Bir şeyler oldu. Ama ne?

E. DUYGUÖTECİ BİR KÜLTÜREL İKON OLARAK BOSNA

Baudrillard'a gösterilen bildik tepkiler kışkırtıcı olduğu, ama acımasız olmasa bile yanlış yöne saptığı yolundadır: Bırakın Kosova ve Hırvatistan'ı, Vietnam'da, Körfez Savaşı'nda ve Bosna'da gerçek insanlar öldü, o halde o bu olayların gerçekte olmadığını nasıl söyleyebiliyor? Baudrillard gerçekliğin katli olarak "kusursuz cinayet" hakkında yazıyor ve konuşuyor; ama hiçbir zaman Hırvatistan, Kosova ve Bosna'nın da, *gerçekte*, kusursuz cinayetler olabileceğinin, çünkü masum insanların hiper-gerçek, simüle edilmiş davalar adına katledildiklerinin ve suçluların cezasız kaldıklarının sözünü bile etmiyor. Bu yazı gibi, bu özet de Bosna'ya

uygulanabilir çünkü oradaki NATO güçleri Bosna'daki soykırımdan sorumlu önemli savaş suçlularını tutuklamayı reddediyor. Bu ve benzeri itirazlar karşısında, Baudrillard genelde omuz silkerek gerçek insanların mağdur olduklarını bildiğini ancak bunun söyleminin konusu olmadığını kabul ediyor. *Kötülüğün Şeffaflığı*'nda[19] yeniden basılan, "Nazileri Avlamak ve Gerçekliği Yitirmek" adı makalesini bir kılavuz olarak alırsak, Baudrillard diyebilir ki, nasıl Nazileri avlamak ve Holocaust'ı anlamak ironik olarak Holocaust revizyonizmine yol açmışsa, Bosna ve Kosova'daki suçların gerçek faillerini araştırmak da bizi olsa olsa gerçeklikten uzaklaştıracaktır.

Baudrillard kışkırtıcı olmasına kışkırtıcıdır, ama kavramsal çerçevesi nihilistik ve acımasızdır. Baudrillard'a ilişkin düşüncelerin durması için kavramsal bir ölü noktaya varmak gerekir. Postmodern dünya bir metindir, başka hiçbir şey değil, bir metin. Postyapısalcı analizlerdeki o malum "dilsel dönüş" Kosova ve Bosna'yı ikon-olmayanlara indirger. Bu nedenle, modernistlerin ikiyüzlü görüşlerine karşı bir tutum almış olsam bile Baudrillard ve postmodernistlerin yörüngesini parçalamaya çaba göstermekteyim. *Duyguötesi Toplum*'da bu, David Riesman'ın duyguöteci dediğim tipin öncüsü olarak *The Lonely Crowd*'da (Yalnız Kalabalık) resmettiği öteki-yönelimli tipin günümüze uyarlanmasıyla yapıldı.

Riesman'a göre, öteki-yönelimli tip iç-yönelimli tipin aksine bir tutku kaybından mustariptir. George Ritzer'in terminolojisini[21] kullanarak, öteki-yönelimli tipi Duyguların McDonaldlaştırılmasına tabi biri olarak niteleyebiliriz. İnsan duygularının zenginliği öteki-yönelimli tipte iki temel kategoriye, "zarif" olma ve "öfkeli" olmaya indirgenmiştir. Öteki-yönelimli tip tercihlerin, görüş açılarının, perspektiflerin bir Samanyolu galaksisi ile karşı karşıya olduğundan, bunlardan herhangi birine bağlanmaktan acizdir. Öteki-yönelimli tip bir "iç tahminci", kitle halinde bir enformasyon tüketicisi haline gelir, çünkü dünyadaki işlerin gidişatını gerçekten değiştirmek için elinden hiçbir şey gelemeyeceğine inanmıştır o.

19. Jean Baudrillard, *The Transparency of Evil* (Londra: Verso, 1995).
20. David Riesman, *The Lonely Crowd* (New Haven: Yale University Press, 1950).
21. George Ritzer, *The McDonaldization of Society* (Londra: Sage, 1994).

Bu yüzden, öteki-yönelimli tip duygular âleminde kendisini ve başkalarını manipüle eder ve medya ve hükümetler tarafından, başkaları tarafından manipüle edilir.

Duyguötecilik, Bosna ve Kosova'nın ihmal edilen veçhelerini, "şefkat bitkinliğinin" paratoneri olarak; Batılı örgütler adına Sırpların insanları öldürmelerini durdurabilecek güçlü önlemlere dönüşmeyen kolektif öfke ifadeleri olarak; etnik parçalanma ve Sırp zaferini cesaretlendiren Dayton Barış Anlaşması'nın "zarif' yanları kadar Batılı televizyonlarda savaş suçlularının "zarafeti' olarak; Başkan Clinton'ın NATO'nun sözde "zarif" Sırp halkıyla değil liderleriyle savaşa tutuştuğunu açıklayışındaki "zarif" üslup olarak deşifre eder.

Ayrıca, duyguötecilik çeşitli kültürler ve uluslara göre Bosna ve Kosova'nın anlamını açığa çıkarır. Bunlar, hiper-gerçekler ya da olmayan gerçekler olmak bir yana, çoğu kez, anlamları halkın bilincine bazen ulaşabilen bastırılmış gerçekliklerdir. Bu tartışmanın amaçları açısından, Bosna ve Kosova'nın ikonografik statülerinin can alıcı özelliği, duyguöteci kültürel ikonların, umursamazlıktan güçsüzlük duygusu ve iç tahminciliğe kadar, öteki-yönelimliliğe yol açmasıdır. Bu, kültürel ikonların toplumları canlandırmaya yaradığı, eyleme ittiği, "kolektif coşku"nun (Durkheim'dan) merkezleri haline geldiği ve sosyal dayanışma yarattığı geleneksel ve iç-yönelimli toplumlardaki kültürel ikonların rolünden farklıdır. Başka bir ifadeyle, II. Dünya Savaşı ve Japonya, Batı'da korkunç bir öfkenin kışkırtıcısı olmuş ve bu öfke Batı'nın askeri yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ancak böylesi acımasız savaş günleri geçmiş görünüyor. Duyguöteci ikonlar olarak Bosna ve Kosova grupların duygusal enerjilerini kurutmuş, umursamazlığı körüklemiş ve sonunda acizliğe yol açmıştır.

Bu önemli bir noktadır. Teknolojiyi kullanacak ve geçmişte olduğundan çok daha yıkıcı olacak ve bilgisayarlara ve enformasyona dayanacak postmodern savaşlar hakkında çok şeyler yazıldı. Bu konuda Chris Gray'in *Postmodern War*[23] (Postmodern Savaş)

22. Bkz., örneğin, Peter Maass, "Still More Proof Milosevic is the Perfect Dictator," *Houston Chronicle* 4 Mayıs 1999: 23A.

23. Chris Hables Gray, *Postmodern War: The New Politics of Conflict* (New York: Guilford Press, 1997).

adlı kitabı bir örnektir. Ancak postmodern savaşlar hakkındaki bu ve benzer nitelemeler modern savaşlar için de yapılmıştı ve hâlâ yapılabilir. Şimdiki, ve görünüşe bakılırsa, gelecekteki savaşların gerçek anlamda ayırıcı özelliği, insancıllık aşkına zarafet ve hoşgörü maskesi altında yapılacak, askeri bir zafer amaçlamayacak ve yaygın bir acizlik duygusu körükleyecek olmalarıdır. Bırakın, soruyla doğrudan yüzleşelim: NATO'nun Sırpların Kosova'nın masum insanlarını katletmesini ve yurtlarından söküp atmasını durdurmaktaki başarısızlığı ışığında, hangi ulus NATO'nun saldırılar karşısında onu koruyacağına inanır ki?

Şu halde, Amerikalılar için, Bosna ve Kosova "Vietnam sendromu" ve "Vietnam batağının" çarpık bir görüntüsü haline gelmiştir: Pentagon generalleri Amerika'nın Vietnam'da utanç verici yenilgisini hatırlayarak, durmaksızın Bosna ve Kosova tepelerinde askeri bir zafer kazanmanın güya imkânsızlığı uyarısını yapıyor. Televizyon izleyicileri, yüz binlerce Kosovalı Arnavut Sırplar tarafından yerinden yurdundan edilirken Arnavutluk'ta deneme uçuşları yapan görkemli (ironik olarak, adını soykırım kurbanı olan bir Kuzey Amerika halkından alan) Apache helikopterlerinin gösterileriyle oyalanıyordu. NATO Apache'leri savaşa sokmaktan korktu. Aslında, kudretli Amerika Vietnam hayaleti yüzünden Sırplara yüklenmekten korktu. Böylelikle, "Balkan bataklığı" herkesin kabul ettiği bir anlam kazanmış oldu.

İngiltere'ye gelince, Bosna ve Kosova, Münih ve yatıştırma politikası gibi tarihsel simgeleri canlandırıyordu; ancak İngiltere dışında bu ders daha olumsuz bir anlam taşıyor olsa da, İngiltere açısından, yatıştırma Münih'ten alınacak "doğru" dersti. Tony Blair ve kabinesi NATO'nun Kosova'ya müdahalesinin ahlâki haklılığına dair Bill Clinton ve kabinesinden daha çok övgüyle söz etti. Ama bu politikacılar bir kere bile olsun Sırbistan'ın, Kosova'ya bağımsızlık kazandırabilecek tam bir askeri yenilgisini ağızlarına almadılar. Ne ki, bu iç-yönelimli hedefin gerisinde kalan her şey yatıştırma politikasına çıkıyordu. Bosna konusunda Dayton'daki barışçı çözüm gibi Kosova konusunda da bir barışçı çözüm Slobodan Miloseviç için zafer demektir, ve aynı zamanda yatıştırma politikası da demektir. İşte bu yüzden 1990'lardaki yatıştırma politikası 1930'larda Chamberlain'inkinden daha fazla halkla ilişkiler becerisi istiyor.

Fransa açısından, Bosna ve Kosova'daki savaş Fransa'nın Vichy yönetimi karşısındaki ikircimli tavrını yansıtır. Fransa asla Nazilerle girmiş olduğu tarihsel işbirliğiyle yüzleşmedi ve Sırbistan'ın Nazi'lerle girdiği işbirliğini bulandırmakta Sırplara arka çıktı. Fransa'nın gözünde, 1990'lardaki Sırplar eski müttefikler ve Nazilere karşı zaferler kazanmış direnişçilere dönüştü. Philip Cohen'in *Sırbistan'ın Gizli Savaşı*[24] adlı kitabı tarihin bu revizyonist versiyonunun yanlışlığını açığa çıkarır.

İslam dünyasına gelince, Bosna ve Kosova, Batı'nın Filistin'den Irak ve Fas'a kadar Müslümanlara uyguladığı baskının simgesi olagelmiştir. Ek olarak, Sırplar Bosnalı Müslümanları ya "Türkler" ya da mücahitler olarak adlandırmıştır. Ne var ki, çağdaş Türkiye 1999'da Yugoslavya'ya karşı savaşa giren NATO'nun bir üyesidir ve Türkiye'nin başında Kürt halkıyla olan kendi etnik sorunu vardır. Ve İslam dünyası hiçbir zaman birlik halinde Balkanlar'daki Müslüman dindaşlarını desteklememiştir. Böylelikle, İslami duyguöteci tepkilerin nihai sonucu tam bir acizliktir.

İsrail kamuoyu Sırp yanlısıydı ve öyle kaldılar, çünkü Sırbistan'ın kurbanları İsrail'in düşmanları olarak algılanıyordu: Hırvatlar Nazi Ustashe olarak iblisleştirilirken, Bosnalı Müslümanlarla Kosovalı Arnavutlar İsrail'in düşmanlarıyla bağlantılı halklar olarak görülmüştür. Böylelikle, Holocaust ikonu aynaya yansımış, ancak bu defa Sırp destekli soykırım kurbanları olan Bosnalılara sıcak bakılmamıştır; tam tersine, Sırplar İsrail düşmanlarını yenilgiye uğratan halk olarak algılanmıştır. Sırp tarafı, İsrail'in bu ikonografik anlamını Sıpları Yahudi dostu, II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'daki Yahudilerin müttefiki ve yardımcısı olarak resmeden bir propaganda atağıyla sömürdü.

Ruslar için, Sırplar "Rusya'nın küçük kuzenleri" gibi geleneksel Batı karşıtı havanın odak noktası haline geldi. Boris Yeltsin NATO'nun Yugoslavya'yı bombalamasına karşı çıktı ve bunun III. Dünya Savaşı'na neden olabileceği tehdidini savurdu. Duyguötecilik açısından, Rusya bir yanda eski zaferinin duygularını canlandırırken öte yandan da Ortodoks Slavlar arasındaki birliğin

24. Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1996).

nostaljik ama sahte anılarını kaşıyordu. Ne var ki, sonunda Yeltsin'nin kabadayı üslubu güce başvurmaya dönüşemedi çünkü borç içinde yüzen Rusya ekonomisini tek başına ayakta tutamayacak kadar Batı'ya bağımlıydı. Dolayısıyla, bütün bu öfkelerin sonucu acizlikti.

Yunanlılar açısından, Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılması, Makedonya'nın ayrılması ve sonunda bağımsızlık ilan etmesi düşünülerek suçlanmıştı. Yunanistan Makedonya'nın bağımsızlığını engellemek için elinden geleni yaptı ve Makedonya'nın ismi ve amblemleriyle ilgili görünüşte aptalca konular üzerindeki ısrarından vazgeçmedi. Makedonyalı Büyük İskender'in tarihsel mirası 1990'larda birden ciddi bir mesele haline geldi ve Bosna Yunanistan'ın Makedonya'ya yağdırdığı lanetin ağırlığını taşıdı. Ne var ki, bir NATO üyesi olarak Yunanistan 1999 yılında Yugoslavya'ya karşı NATO harekâtına karşı çıkmadı. Sonuç ikircimli bir tutumdu.

İtalyanlar da ikircimliydi. 1999'da Yugoslavya'ya karşı NATO harekâtına hava üslerinin çoğunu İtalyanlar sağladı ancak İtalyan kamuoyu Sırplara sıcak bakıyor, faşizm günlerinde İtalya'nın muzaffer Slovenya ve Hırvatistan kıyıları işgali gözlerinde canlanıyordu. İtalyan medyası II. Dünya Savaşı esnasında İtalya'nın yasadışı yollarla kazandığı bu toprakların bazılarının geri alınması isteğini dile getiren hikâyeler yayımlıyordu. İtalyan hükümeti Arnavut göçmenlerin kıyılarına akın etmesinden kaygı duyuyordu. İtalya 1999 NATO harekâtının gönülsüz bir partneriydi.

Almanlar Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'nın diplomatik olarak tanınması yönünde baskı yaptığı için doğrudan ve ardından çıkan Bosna ve Kosova kıyımları için dolaylı olarak suçlanmıştı. Ayrıca, Yugoslavya'ya 1999 yılındaki NATO müdahalesine Almanların katılması insanların gözünde II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın rolüne ilişkin anıları, özellikle o savaşta Alman uçaklarının Sırp şehirleri bombalayışını canlandırdı. Böylelikle, Bosna ve Kosova'da çekilen acılar Alman tarihinin en olumsuz veçheleriyle ilgili ikonları ateşledi.

Türkiye uzun süre Bosnalı Müslümanların çilelerine ortak oldu, ancak ne zaman 1999 yılında Sırbistan'a karşı NATO harekâtına katılması gündeme geldi, Türkiye Kürt azınlığına karşı neredeyse Sırpların Kosovalı Arnavutlara uyguladığı aynı baskıyı uyguladığı

suçlamasıyla karşılaştı. Batılı gözlemciler "NATO Kürtlere karşı baskıcı politikaları için Türkiye'yi neden bombalamıyor?" sorusunu ortaya attılar. Batılı gözlemciler aynı şekilde sürekli Türkiye'den hem bir NATO üyesi hem de NATO içindeki bir ortağıyla, Yunanistan'la savaşa girebilecek bir Balkan ülkesi olarak söz ettiler. Bu gibi tartışmalar yine Slobodan Miloseviç'e karşı koymak için gerekli ahlâki kararlılığı zaafa uğrattı.

Öteki ülkeler de buna benzer bir tutum içinde sayılabilir. Bosna ve Kosova'ya ilişkin bütün bu güvenilmez anıştırmalar ve yansıtmalardan –Münih, Vietnam, mücahitler, Vichy, Çeçenistan, vb.– çıkarılacak en önemli sonuç, bunların hiçbirinin Bosna ve Kosova'daki soykırıma tutkulu, akılcı ya da tutarlı bir tepki doğurmamasıdır. NATO 1999 Nisanı'nda çaresiz bir biçimde bir birlik havası estirmeye, hatta daha acıklısı, 50. Yıl kutlamalarını, II. Dünya Savaşı'ndan bugüne Avrupa'da sağladığı "barış ve istikrarın" kutlanması haline getirmeye çalıştı. Ancak derine inildiğinde görülüyor ki, Kosova üzerinde oynanan oyunların öteki aktörleri kadar NATO'nun tüm üyelerinin, her birinin ve hepsinin, çatlakların eylemsizliğe vardırıldığı ya da eylemin içi boş bir jeste dönüştürüldüğü duyguöteci gündemleri vardır. Sonuçta, NATO Yugoslavya'yı Kosovalıları kurtarmak ya da kazanmak için değil, NATO'nun "güvenilirliğini" korumak için bombalıyor.[25]

F. ENTELEKTÜEL ANOMİ: AÇIKLAMALARIN SAMANYOLU

David Riesman'ın öteki-yönelimli ve uzantısı olarak, duyguötesi gerçekliği kavrama açısından en önemli metaforlarından biri Samanyolu'dur. Geçmişte, geleneksel, iç-yönelimli tipler hayatla-rına yön vermek için bir ya da birkaç sabit "yıldıza" odaklanırdı. Ama biz bilgiç duyguöteci tipler herhangi bir görüş açısına bağlanamayacak kadar çok şey biliyor, çok şey hissediyoruz. Bu yüzden de biz çarpışan açıklamaların ve beraberinde gelen çarpışan duyguların Samanyolu galaksisine maruz kalıyoruz. Sonuç o-

25. Bkz., William Safire, "Winning Isn't on the Table in NATO-Serb War," *Houston Chronicle* 6 Mayıs 1999: 23A.

larak, biz bunların hiçbirine bağlanamıyor ve kararlılıkla davranamıyoruz. Bu, duyguöteciliğin hem vaadi hem de trajedisidir.

Yukarda belirttiğim gibi, modernist için, bu Balkan Savaşı'nın ne zaman, nasıl ve niçin başladığı ve kimlerin buna karıştığını belli bir oranda kesin olarak belirlemek önemli olagelmiştir. Çoğu yazar, bu savaş sanki Nisan 1992'de, Sırp bombaları Saraybosna'daki Holiday Inn'e düştüğünde başlamış gibi yazıyor. Görece az sayıdaki yazar Haziran 1991'i, Sırp güçlerin Slovenya ve Hırvatistan'a saldırılarını gösterir. Bazıları savaşın fiili olarak Sırpların 1989 yılında Kosova'daki Müslümanlara baskı uygulamasıyla başladığını savunur. Ve bundan önce, 1987'de, Slobodan Miloseviç Kosova'da malum konuşmasını yapmış ve Sırplara "Sizi kimse bir daha yenemeyecek!" diye söz vermişti. Bu konuşma 1999'daki haliyle Kosova'daki mevcut trajedinin gerçek başlangıç tarihiydi.

Ama Balkan Savaşı'nı ateşleyen nedir? Duyguötecilik ve ötekiyönelimlilik yüzünden, çeşitli yazarlar farklı nedenler ve amaçlardan bahsediyor: Milliyetçilik, güç iştahı, Balkan kabileciliği, akıl dışılık, "Türk" nüfuzu, Hırvatistan ve Slovenya ayrılıkçılığı, Batı'nın göz yumması ve bir Büyük Sırbistan arayışı. Bu açıklamaların çoğu birbiriyle bağdaşmıyor. Çok az yazar Kosova, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e karşı Belgrad destekli saldırganlıkla bağlantı kurarken, çoğu yazar sanki bunlar bağlantısız olaylarmış gibi yazıyor. Yazarların çoğu Bosna'nın yerle bir edilmesi konusunda Belgrad'ı suçlamaya hazır, ancak bunu yaparken bile Bosnalı Sırpların Sırbistanlı Sırplar ya da Hırvatistanlı Sırplarla birlikte hareket etmediklerini varsayarak kaçamak arıyor. Bu tartışmalarda bahsi geçtiğinde, Hırvatistan tipik olarak Sırbistan'la birlikte suçlanıyor ve Sırpların Vukovar gibi Hırvat şehirlerini yerle bir etmeleri neredeyse tamamen görmezlikten geliniyor, açıklanmıyor ve unutulmaya terk ediliyor. Yugoslavya'da 1991'den 1999'a kadar süren savaşa ilişkin mevcut anlayışların hali, en iyisinden, parçalanmış, tutarsız, önyargılarla dolu ve eksiktir. Sosyolojinin en önemli kurucu babası olduğu iddia edilebilecek olan David Émile Durkheim'dan hareketle, Bosna üzerine yazılan yazıların mevcut durumunu *entelektüel anomi*'nin sergilenişi olarak niteleyebiliriz. Şu güne kadar, 1990'lar çarpışan yorumların ve kafa karıştırıcı değerlendirmelerin yılları olmuştur.

Bazı yazarlara göre, Bosna Yugoslavya'nın bir mikro-kozmosudur, çünkü hem Bosna hem de Yugoslavya kâğıt üzerinde etnik çeşitliliğe sahip devletlerdir. *Ve bu yazarlar Kosova'nın etnik çeşitliliğe sahip, federal Yugoslavya'nın bir parçası olduğunu vurgular.* Demek ki, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çözülmesinin yasını tutan federalistler nostaljilerini Bosna-Hersek'in çözülmesine aktarmış ve Bosna'nın bağımsızlığına ne kadar şiddetle karşı durmuşlarsa Kosova'nın Yugoslavya'dan bağımsızlık kazanması ihtimaline de aynı şiddetle karşı çıkmışlardır. Ötekiler için Bosna, kökleri ta Osmanlılara dayandığı iddia edilen etnik hoşgörünün somut bir Kayıp Cennet'ini temsil eder. Bu yazarlar, göründüğü kadarıyla, etnik asimilasyonun daha önceki, modernist "erime potası" modeli yerine karşılıklı etnik varoluşu tanıyan çokkültürlü "salata tabağı" modelinin geçtiği varsayımı temelindeki mevcut, postmodernist hoşgörü etiğini kabul eder. Ama bu yeni moda etiğe rağmen, etnik hoşgörüsüzlük ve çekişme Los Angeles'tan Keşmir'e kendini ortaya koymaktadır, öyle ki bazı yazarlar kafalarında Sırplar, Müslümanlar ve Hırvatlar arasında hoşgörülü karşılıklı varoluş örneği olarak idealleştirdikleri bir Bosna yaratarak hoşgörü özlemlerini buraya aktarmaktadır. Kosova, barışçı bir çözüm bulunduğunda mültecilerin bombalanmış köylerine geri dönmek isteyecekleri umuduyla, hayali bir hoşgörü ütopyası için duydukları bu özlemin bir uzantısıdır.

Genelde, duyguöteci toplum Woodrow Wilson'ın kendi kaderini tayin kavramının silinmeye yüz tutmuş anısına gösterilen sözde saygı ve federal ulus devletlerin sınırları ve egemenliğinin ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğine ilişkin modernist inanç arasında parçalanmıştır. Hırvatistan, Slovenya, Bosna ve Makedonya Yugoslavya'daki hâlâ mevcut modernist, federalist baskının yörüngesinden çıkmayı başarmış ama bunun için büyük bir bedel ödemiştir. Kosova görünen o ki 1990'ların sonunda kendi kaderini tayin ilkesine karşı akımlara kapılmıştır ve muhtemelen Yugoslavya'yla bağlarını koparmaya gücü yetmeyecektir. Bana kalırsa, Wilson'ın ulusların kendi kaderini tayin kavramı, I. Dünya Savaşı sonrası bağlamı içinde ortaya çıktı ve imparatorlukların küllerinden çok sayıdaki yeni ulusun doğmasına ön ayak oldu. Benzer bir biçimde, Helsinki Sözleşmesi de, Hitler'in ulusların

sınırları ve egemenliklerini hiçe sayması yüzünden, sınırların kutsallığını koruma arzusu olarak II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıktı. Kendi kaderini tayin ve egemenlik, iki zıt ilke olduğu kadar iki eski ilkedir de. 1990'lar politikada yeni bir ilke üretmediği gibi bu iki tarihsel kalıntı arasında, duyguöteci bir biçimde, parçalanan bir devir olmuştur. Böylelikle, rolü Helsinki Sözleşmesi etrafındaki değerler kümesiyle kaynaşmış olan NATO, bir yandan Yugoslavya'nın statüsünü korumayı isterken, öte yandan da Kosovalı Arnavutların kendi kaderlerini tayin etmelerine arka çıkan bir örgüt görüntüsü veriyor. Ama bu, sorunların ikisini de çözümsüz bırakmakla birdir. Buradan çıkan sonuç, doğal olarak, NATO'nun müphem, ikircimli, yarım yamalak ve tuhaf amaçları oluyor: Kosova'da bir başkasına neden olsa bile bir insani felaketi engellemek; Kosovalı Arnavutlar için sınırlı bir özerklik getirmek, ancak tam bağımsızlıklarına imkân vermemek; Sırp halkına hiçbir zarar vermeden Sırbistan'ın altyapısını bombalamak; ve sonunda bölgeye hem Sırpları hem de Kosovalıları koruyacak bir barış gücü yerleştirmek.

G. SONUÇLAR

Modernlikle dramatik bir kopuşun yaşandığı günümüz koşullarının tam olarak neler oldukları (postmodernizm, duyguötecilik ya da öteki-yönelimlilik) konusunda bir fikir birliğine varamasak bile, Hırvatistan bir yana, önce Bosna ve ardından Kosova'daki soykırım ve bu soykırım karşısındaki tepkilere baktığımızda böyle bir kopuşun gerçekleşmekte olduğunu görebiliriz. Her ne kadar birçok saygın gözlemci örgüt Sırpların saldırılarıyla Sırp olmayanlara karşı bir soykırım savaşı yürüttüğü sonucuna varıyor ve her ne kadar Norman Cigar ve Philip Cohen gibi çok saygın yazarlar bu bulguları somuta taşıyor olsalar da, ademi merkezileştirme, yapıbozum, müphemlik ve belirsizliğin yüceltilmesi gibi eğilimlerin tümü Bosna ve Kosova'daki soykırımın temel anlamını bulanıklaştırmaya hizmet ediyor. Ama son tahlilde, Kosova/NATO fiyaskosuna getirilen postmodernist açıklamalar beni tatmin etmedi. Bu yazının yazıldığı tarihe kadar olup bitenler bir metinden, bir si-

mulakr'dan, anlam yokluğundan ötedir.

Olup bitenler II. Dünya Savaşı'ndan bugüne bir dereceye kadar iş gören iç yönelimli çözüm ve ilkelerin duyguöteci bir sonucudur. NATO Soğuk Savaş süresince oynadığı role göre hareketlerini ve duygularını gösteriyor ama Slobodan Miloseviç karşısında savaşı göz göre göre kaybediyor. NATO onu bombalıyor ama o aslında Batı'da kimsenin istemediği ve sadece insancıllık gereği yardım eli uzatılan 1.8 milyon mülteciyi Batı'nın sırtına yıkıyor. Sırplar, sanki 1990'larda Sırp olmayanları öldürerek yüzlerce yıl öncesinin "şanlı yenilgi"sinden arınacaklarmış gibi, 1389 tarihli Kosova Savaşı sahte bunalımının sahte duygularını yaşıyor. Tarihte kamuoyuna en çok mal olmuş soykırım örneği, göründüğü kadarıyla, soykırımı yürüten anahtar kişileri cezalandırmaktan aciz uluslararası toplumla birlikte Dayton Barış Anlaşması'na benzer bir mutlu sona doğru evrilerek, tarihin karanlığına gömülüyor. Benim tahminim, "Kosova krizi" aynı şekilde Kosova'nın etnik parçalanmasını isteyen bir tür II. Dayton anlaşmasıyla çözülecek. Bosna'da olduğu gibi, saldırgan Sırpları ödüllendirecek olan bu Dayton II'nin şartlarını kabul etmezlerse Sırp soykırımcı saldırılarının mağdurları suçlanacak. Ama bütün bu korkak ve yatıştırmacı politikalar güleç yüzlü bir Amerikalı edasıyla yürütülecek. Sonra da buna barış ve NATO'nun zaferi adı verilecek. Ama geleceğin diktatörleri ve kurbanları Kosova krizinin sonucunu çok farklı okuyacak.

Stjepan G. Mestrovic, 15 Mayıs 1999

Türkçe basıma önsöze not

Yugoslavya'ya karşı NATO bombardımanının 1999 Temmuz'unda sona ermesi nasıl da ironik. NATO'nun zafer kazanma iddiasına yanıtın Belgrad'taki zafer kutlamalarıyla verilmiş olması ne kadar tuhaf. NATO'ya askeri bakımdan yenildikleri ortadayken nasıl olur da Sırplar zafer kazandıklarını söyleyebilir? Unutmayalım, 28 Temmuz Sırplar için altı yüzyıldan daha uzun bir süre önce, 1389 yılında Kosova Savaşı'nda Türkler karşısında aldıkları muhteşem yenilgilerini anma günüdür, bazen bunu kendi Alamo kaleleri olarak görürler. Yine 28 Temmuz 1991 tarihinde Sırplar Slovenya'ya karşı seferberlik ilan ederek Balkanlar'ı neredeyse on yıl kan gölüne çeviren süreci başlatmıştı. Birkaç hafta sonra, Sırbistan Hırvatistan'a saldırdı. Ve tam on yıl önce, 28 Temmuz 1989 ta-

rihinde, Slobodan Miloseviç Kosova'da ve Krajina'da kitleleri harekete geçirerek silahlı bir ayaklanma başlatmıştı. Sırpların 28 Temmuz takıntıları, bu tarihin Slobodan Miloseviç için duygusal önemi, NATO'nun Sırp halkının kültürel arzularına karşı görünürdeki ilgisizliği düşünüldüğünde, anlaşmanın Temmuz'da yapılmasında ve Sırpların zafer *kutlamaları* yapmalarında şaşılacak bir yan yoktur. NATO zafer kazandığını iddia edebilir ama NATO ülkelerinde hiç kimse kutlama yapmadı. Batı bunun ne anlama geldiği üzerinde pek kafa yormadı.

NATO'nun 80 günlük bombardımanı Batı'nın ilk salvolarıyla ilan ettiği hedeflerden hiçbirine ulaşmadan sona erdi. NATO bombardımanı etnik Arnavutların Kosova'dan kitleler halinde göçünü durdurmadı, tam tersine göçün hızlanmasına neden oldu. Bombardıman ne Batı ittifakını ne de Batılı değerleri güçlendirmiş, ne de Miloseviç'in Batı'nın talepleri karşısında boyun eğmesini sağlamıştır. Aksine ittifak sallanıyor, Batı'nın savaş suçlusu olduğu ilan edilen biriyle barış masasına oturmakta istekli olması ve Miloseviç'le en azından ortalarda bir yerde buluşmak üzere koşullarını unuttuğu düşünüldüğünde Batılı değerlerin pek anlamı kalmıyor. Batı bölgeye asker çıkarmaktan ve Yugoslavya'da bir Vietnam batağına saplanmaktan ölesiye korktu. Sağlanan düzene ve yürütülen kamuoyu kampanyalarına rağmen Batı, kültürel olarak konuşacak olursak, değerleri, inançları ve Kosova'da önüne koyduğu hedefleri bakımından yenilgiye uğramıştır. Daha açık söyleyelim: Kendi akılcı, Aydınlanma temelli ölçütlerine vurulursa, NATO ve Batı 1999'da Sırbistan karşısında savaşı kaybetmiştir. Ama ya Sırbistan, o kazandı mı?

Sırplarınki gibi bir kültürel kafa yapısı içinde, mağlubiyet zafer anlamına gelir. Batılı çözüm denilen şeyin adı zavallı, gariban Sırbistan karşısında Batılı nifaktır. Batı ittifakı denen şey nihayetinde II. Dünya Savaşı'nda Almanların ve müttefiklerin Yugoslavya'ya ihanetlerinin yeniden sahnelenmesinden başka nedir ki! O zaman da hem Naziler hem de Müttefikler Yugoslavya'yı bombalamadı mı? İnsan hakları, demokrasi ve Kosovalıların başlarına gelen felaketlere ilişkin Batı'nın görüşlerini Sırbistan'a duyurmak için kitle iletişim araçlarından yayımlanan açıklamalar propaganda sayılarak

alaya alınmıştır.[1] Yugoslavya'ya düşen her NATO bombası aynı zamanda Sırpların kötü ve hain güçlerin ezelden beri masum kurbanı olduğunu anlatan Sırp mitolojisine de isabet ediyor. Ortalama bir Sırp için Kosova Savaşı mitinin anlamı şudur: Sırplar yüce Sırbistan dedikleri bir kültürel arılaşmışlık ortamı yaratmak için askeri yenilgiyi seçmiştir. NATO'nun askeri harekâtı da bu mite uygun olarak yorumlanıyor. Slobodan Miloseviç Temmuz 1999'da barış anlaşması imzalamakla Sırbistan tarihinin en önemli kültürel başarılarından birine imza atmış olacaktı. Gelecek altı yüzyıl daha Sırplar çocuklarına ve torunlarına bir başka muhteşem yenilginin hikâyelerini anlatacaktır; ama bu kez yenildikleri Türkler değil, hain Batılılardır. Sonra ulusal bağımsızlık ilkeleri uğruna Batı'ya karşı direndiklerini, kendi iç işlerine kimseyi bulaştırmadıklarını, Türklerden (Sırpların Yugoslavya'daki Müslümanlar kadar Kosovalı Arnavutlara da verdikleri ad) öç aldıklarını ve genelde kültürel anlamda Batı'yı yenmiş olduklarını anlatacaklar.

Sırbistan ve NATO arasında barış anlaşması imzalanmasının ardından Belgrad'taki kutlamalara ilişkin Carlotta Gall'ın *New York Times*'ta yazdıklarına bir bakalım:

> Sevinç çığlıkları ve kutlamalara bakınca birçok insanın zafer kazandıklarına inandığı anlaşılıyor... Genç kızlar ve üniformalı askerler arabaların pencerelerinden sarkmış ya da tepesine çıkmış, zafer işareti yapıyor. "Zaferi kutlamaya geldik" diyor biri. "Neredeyse 80 gün tepemize bomba yağdı. Bizden başka kimse buna dayanamazdı. Bu bir zaferdir"... "Biz hiçbir zaman savaş kaybetmedik."... "Kendimizin olanı savunmak zorundayız. Kosova ebediyen Sırbistan'ın parçası olarak kalacak."[2]

Barış anlaşmasının imzalanması ardından Sırp halkına seslenen Slobodan Miloseviç şöyle diyordu: "Biz eski Yugoslavya'dan geri kalan tek etnik çeşitliliğe sahip toplumu savunduk. Bu savunmamızın başka bir büyük başarısıdır."[3] Miloseviç NATO bom-

1. Carlotta Gall, "NATO TV is Sent to Serbs, Who Are Harsh Critics", *New York Times*, 26 Mayıs 1999. Halihazırda NATO bombalarından bıkmış Sırp yurttaşlar NATO'nun görüşlerine kulak verecek bir ruh hali yansıtmıyor.
2. Carlotta Gall, "For Serbs in Belgrade, a Night of Celebration", *New York Times*, 10 Haziran 1999: A1.
3. Carlotta Gall, "Happy Peace to Us All Milosevic Tells the Serbs", *New York*

bardımanı sonucunda 462 Sırp askerinin öldüğünü de sözlerine ekledi. Bu düşük bir sayı olmakla birlikte, NATO'nun en yüksek tahmininin 5.000 askerin öldürüldüğü yolunda olduğu düşünüldüğünde insan şunu sormadan edemiyor: 80 bilmem kaç gün süren NATO bombardımanı neydi? Her gece aynı boş binalar mı bombalandı yoksa? Batılı televizyonlar NATO'nun askeri depoları, köprüleri ve bağlantı yollarını nasıl tahrip ettiğini gösterdi ama sıra Sırp askerlerinin Kosova'dan çekilmelerine gelince gördük ki, ihtiyaç duydukları yakıtları vardı ve yerle bir edildikleri söylenen yollardan ve köprülerden çabucak geçtiler. Hatta Ruslar işgal ettikleri Priştine havaalanına NATO güçlerinden önce geldi.[4] Bu durumda nasıl oluyor da NATO kesin askeri zafer kazanıyor? Batılı, akılcı, objektif standartlara göre bile, Sırplar zafer kazandıklarını iddia edebilirdi, zaten ettiler de.

Bu geçtiğimiz on yılda 1389 yılındaki Kosova Savaşı yüz binlerce kişinin ölmesine, yerinden yurdundan edilmesine ve yıkıma yol açacak biçimde böylesine kötüye kullanılmışsa, insan 1999 Kosova Savaşı'nın gelecek yüzyıllarda nasıl kötüye kullanılacağını düşünmekten kendini alamıyor. Batı, Sırplar karşısında hedeflerine ulaştıklarına dair kendi kamuoyu kampanyalarına gerçekten inanamayacak kadar postmodern, bir o kadar da özeleştirel, umursamaz ve duyguöteci. Her Batılı ilkokul çocuğu bile, Kosovalı mültecileri bombalamadan tutun diplomasiyi zorlaştıracağı için Miloseviç'in son anda savaş suçlusu ilan edilmesinden pişmanlık duyulmasına kadar, çelişkileri görebilir.[5] Batı gerçekten ne kazandı? Batı mültecilere bakmak, tahrip edilenleri yeniden yapmak, Sırpların ve Kosovalıların birbirlerini öldürmeden bir arada yaşamalarını sağlayacak BM ve NATO personeli ve askerlerin

---

Times, 11 Haziran 1999: A12.

4. John Kifner, "NATO Expands its Force in Kosova But Russians Still Block Airport", *New York Times*, 14 Haziran 1999: A1.

5. Jane Perlez, "Some Fear Over Talks: Quietly, Officials Say Diplomacy is Victim", New York Times, 28 Mayıs 1999: A1. Kamuoyuna yönelik olarak Clinton Yönetimi Slobodan Miloseviç'in savaş suçlusu ilan edilmesini alkışladı ve bunu Yugoslavya Devlet Başkanı'nın statüsünü potansiyel muhatap olmaktan toplum dışı olma yönünde değiştirecek bir hamle gibi gördü. Ama yönetimden yetkililer özel konuşmalarda bu suçlamanın mevcut koşullarda diplomatik çözüm bulma çabalarını sekteye uğratacağını söylemekten geri durmuyor.

ücretlerini ödemek ve Yugoslavya'nın başka bir yerinde etnik temizlik kampanyasını yürütebilsin diye Miloseviç'i iktidarda tutmak için harcanan milyarlarca dolarlık borcun altına girdi. ABD'de kimse NATO'nun sözde zaferini kutlamadı. Çoğu Amerikalı bunun sözünü bile etmedi. Ama NATO Genel Sekreteri Javier Solana NATO'nun hava saldırılarının insani değerleri korumak için yapıldığını ilan etti.[6]

Ne var ki, Sırp kültürü, arılığından bir nebze bile olsun kuşku duymadığı gibi, kelimenin gerçek anlamında Ortaçağlara saplanıp kalmıştır, kendine değil başkalarına karşı eleştireldir. Gayet basit: 1999 Temmuzu'nda Sırbistan kendi kültürüne göre savaşı kazanmış, Batı ise yine kendi ilkeleri, standartları, hedefleri ve kültürüne göre kaybetmiştir.

Eğer Batı, David Riesman'ın iç-yönelimli çağ olarak adlandırdığı bir devirden kalmış, eski moda askeri bir zafer hedeflememiş olsaydı durum farklı olabilirdi. Hedef Miloseviç'i (elbette Mladiç ve Karadziç'i de) suçlamak, tutuklamak ve mahkemeye çıkarmak, Kosovalı Arnavutların temel bir kendi kaderlerini tayin hakkı olduğunda ısrar etmek, etnik parçalanmayı reddetmek olabilirdi pekâlâ. Yugoslavya'daki askeri zaferin ardından Batı, nasıl II. Dünya Savaşı sonrası demokratik bir Almanya ve Japonya yaratmışsa, aynı şekilde geçici bir hükümet kurup demokratik bir Sırbistan yaratabilirdi. Ama bütün bunlar hayal. Çoğu Batılı yurttaş gibi Batılı liderler de artık öteki-yönelimli ve duyguöteci. Onların aradığı zafer değil; onlar kendi değerlerini başkalarına dayatacak kadar ileri gidemez; onlar tam olarak mağdurların yanında yer alamaz, çünkü her zaman olaylara iki tarafın gözünden bakarlar. Duyguöteci liderler savaş açtığında, bunu yarı gönüllü olarak ve hoşgörüyle yapmaları gerekir. Başkan Clinton'ın bu savaş öncesinde Monica Lewinsky'yle yaşadığı ilişkiyle bir analoji kurulabilir. Başkan Clinton o kadınla, Monica Lewinsky'yle cinsel ilişkiye girmediğinde ısrar etti, hâlâ ediyor. Birçok duyguöteci tip gibi o da oral seksin gerçekte seks olmadığına inanıyor. Bu yalancı meme gibi bir tür yalancı seks, seksin duyguöteci bir gölgesi. Aynı şekilde, NATO'nun

6. Craig Whitney, "Bombing Ends as Serbs Begin Pullout", *New York Times*, 11 Haziran 1999; A1.

Sırbistan karşısında yürüttüğü savaş gerçek bir savaş değil, tıpkı oral seks gibi, bir yalancı savaş. Bu iki olay da bize duyguöteci gelecekte savaşın ve aşkın nasıl yaşanacağına ilişkin bir fikir veriyor.

Stjepan Mestrovic, 23 Haziran 1999

Önsöz

'Duyguötesi toplum' teriminin anlamını Stjepan Mestrovic'ten öğrendim. Bu öyle bir toplumdur ki, daha önceki çağlarda olsaydı çok heyecanlandırıcı olaylar ve krizler denebilecek şeylere insanlar tepki göstermemektedir. Bireyler bezgin, bir şeye bulaşmaya tövbeli hale gelmiş ama olayların anlamlı olduğunu yeterince iyi bilecek kadar ve hatta belki de önceki bir dönemde bireylerin belirli birtakım bireylere ve çevrelerinde olup biten olaylara derin bir empatiyle ya da o denli derin bir antipatiyle tepki göstermiş olduklarını da bilecek kadar akıllıdır.

Duyguötesi Toplum yazıldığı sırada Başkan Clinton, Mestrovic'in, benim görüşümce de oldukça yerinde olarak, Sırpların, es-

ki Yugoslavya'nın Hırvatlarına ve Müslümanlarına karşı savaşı olarak yorumladığı Balkan Savaşı'na Amerikan müdahalesini gündeme getirdi. Şehirler zorla ele geçiriliyor, siviller öldürülüyor, Sırp askeri-sivil liderleri bir de utanmadan yaygara koparıyor; az çok eğitim görmüş herkes olayları, herhangi bir şahsi bağlantı kurmadan, gazetelerinde okudu ve televizyon ekranlarında gördü. Sempati mi duydular, belki Evet, ama empati, Hayır.

Duyguötesi bakış açısı, bu bakış açısını benimseyenleri geçmişte belli bir sorumluluk ve ilgi duydukları gezegenin o parçasında, az çok bildikleri Balkanlar'da olan bitenlere karşı herhangi bir yükümlülük ya da sorumluluk duygusundan kurtarmıştır.

Stjepan Mestrovic'in eski Yugoslavya ile adeta bir aile bağı var. O, Amerikan vatandaşı olmak ve sanat dünyasına katkıda bulunmak üzere memleketi Hırvatistan'ı terk eden büyük heykeltıraş Ivan Mestrovic'in torunudur. Benim böyle bir bağım yok ama yine de Sırp saldırganlıkları başladığından beri Batı Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bunu durdurmak ve hatta tersine döndürmek için 'bir şeyler yapmak' zorunda olduğunu düşünmekteyim. (Kastettiğim dünya çapında bir müdahale falan değil, öyle şeyler pek iç açıcı görünmüyor bana!) Ama, *Duyguötesi Toplum*'da ima edilenin aksine, ben Balkanlar'da olan bitenlerin de beni en az (her zaman lehine olmasa da, *Duyguötesi Toplum* kitabında karşımıza çıkacak bir ülke olan) İtalya'da olan bitenler kadar ilgilendirdiği kanısındayım.

Mestrovic, Simpson'ın beraat ettiği O.J. Simpson davasına atıfta bulunuyor. Vardığı sonuca göre, en azından Beyaz Amerikalılar bu davayı duyguötesi bir kayıtsızlıkla izlemiş; O.J. Simpson'un kesin suçlu olduğuna büyük ölçüde inanmış ama özel olarak, 'duyguötesi' hayatın mümkün kıldığı kayıtsızlık yüzünden, jürinin kararıyla ilgilenmemiştir.

Seksen altı yaşımda, duyguötesi dünya görüşünde içkin ilgisizliğin henüz geçer akçe olmadığı bir dünyada yetiştirildiğim için çok mutluyum. Kendi köşeme çekilip hiçbir şeye bulaşmama tercihime rağmen, duyguöteci olmayan hayatım hep kamusal meselelerle iç içe geçti. Harvard Koleji lisans öğrencisi ya da Harvard Hukuk öğrencisiyken politikayla hiçbir ilgim yoktu. Pearl Harbor'la birlikte derhal kendimi, Japonların Batı sahilinden çoğunun

yerleştirilmiş olduğu *de facto* konsantrasyon kamplarına sürülmelerini engelleme çabaları içinde buldum. Washington'a gidip, annemle babamın Philadelphia'dan hemşehrileri olmasından aldığım cesaretle Adalet Bakanlığı Başsavcısı Biddle'ın kapısını çaldım. O tarihten bu yana, akademi içi ve aynı zamanda ulus çapında sorunlarla, kişisel tercihimin çok ötesinde ilgilendim ve hâlâ ilgileniyorum. Sanıyorum ki, duyguöteci bakışı benimsemediğimden dolayı kendimi biraz daha iyi hissediyorum.

Sanıyorum, *Duyguötesi Toplum*'un öteki okurları da hem kendi eylemleri ve hem de etraflarındaki öteki insanların eylemleri hakkında kendilerini benzeri bir aydınlanma içinde bulabilirler. *Duyguötesi Toplum*'un birçok okuryazar bireyin tekrar içinde yaşadığımız çoklu dünyalarla ilgilenmesine yardımcı olacağını ummak belki çok şey istemek olacaktır, ama kim bilir belki de olmayacaktır.

David Riesman
Henry Ford II Sosyal Bilimler Emekli Profesörü

Sunuş

Bu kitapta, hem postmodernizm ve hem de, Anthony Giddens'ın aktörün *bilgi* ve becerisi üzerine yoğunlaşmış olan yapılaştırma (*structuration*) teorisi gibi modernist teorilere bir alternatif olarak yeni bir sosyolojik kavram öneriyorum: duyguötecilik. Sosyolojik teorileştirmelerin çoğundaki kayıp malzeme *duyguların* rolüdür. Bana göre, çağdaş Batı toplumları, sentetik sanki-duyguların, benlik, ötekiler ve bir bütün olarak kültür endüstrisi tarafından geniş çapta manipülasyonunun temeli haline geldiği yeni bir gelişme safhasına giriyor. Çağdaş bireyin, atalarımızın bildiğinden daha çok bildiği konusunda modernistlere katılıyorum, ama modernist teorisyenlere karşı eylemin ortaya çıkması için bilginin yeterli olmadığını savunuyorum. Eylem, duygular ve akıl arasında bir

bağlantıyı varsayar, işte duyguötesi toplumlarda bu bağlantı kopmuştur. İçinde yaşadığımız çağın, kitlesel simülasyon çağı ve geçmişin yeniden çevrime sokulduğu bir çağ olduğu ve bu çağın görünüşte köksüz dolaşan (*circulating*) kurguların tahakkümü altına girdiği konusunda postmodernistlerle anlaşıyorum. Bazıları bu postmodern bakışı coşku verici bulurken başka bazıları nihilistik olarak değerlendirirler. Ama ben, görünürdeki postmodern gezici kurguların gerçekte ne köksüz ne de kaotik olduğu ve postmodernizmin ne insana geleneksel baskılardan özgürlük ne de nihilizm anlamına geldiği kanısındayım. Aksine, duyguötesi toplum yeni tür bir kölelik getiriyor ama bu kez titizlikle işlenmiş duygulara kölelik. Bu tartışmada yardımına başvurduğum teorisyenler ve teorilerin çerçevesi Freud ve Durkheim gibi klasik sosyal teorisyenlerden eleştirel teorisyenlere ve Jean Baudrillard'a kadar uzanacak genişliktedir. Birkaç sosyolojik çalışma ve teori özellikle önemli; bunlar duyguötesi kavramını geliştirmek için zemin olarak kullanılmıştır. Bu teorisyenlerin düşüncelerini yeniden yorumlayarak geliştirdim ki, onlar bunlara katılabilirler de katılmayabilirler de:

• George Ritzer'in *Toplumun McDonaldlaştırılması** adlı kitabında işlediği, McDonaldlaştırma'nın modernliğin aşırı verimlilik ve aklileştirme yönündeki hamlesi anlamına geldiği şeklindeki tezini ben duyguların McDonaldlaştırılmasını kapsayacak şekilde genişlettim. Bu duygular yığınlar tarafından tüketilen lokma büyüklüğünde, önceden paketlenmiş, akılcı olarak üretilmiş duyguların 'mutlu yemeği'dir.

• David Riesman'ın *Yalnız Kalabalık* (Lonely Crowd)'daki öteki-yönelimlilik (*other-directedness*) teorisi yeni bir çerçeveye oturtularak şu şekilde genişletildi: Öteki-yönelimli tipin, duygusal yaşamı çoğu kez donuklaşmış öfkelere ve 'nazik' olmaya indirgenmiş, iktidarsız bir iç yorumcu (*inside-dopester*) haline geldiği konusunda onunla anlaşıyorum. Ama uzun dönemli öteki-yönelimlilik eğiliminin duygusuz hale gelmek anlamına geldiği konusunda ona katılmıyorum. Ben, aksine, şunu savunuyorum: Öteki-yönelimlilik-sonrası ya da duyguötesi tip, dolaylı bir öfke,

* *Toplumun McDonaldlaştırılması*, George Ritzer, çev.: Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yay., 1998.

nezaket ya da paket halinde hazır diğer duyguları ne zaman göstermesi gerektiğini akılcı olarak seçebilmenin ipuçlarını akranlarından ve medyadan alır.

• Émile Durkheim'ın *Dinsel Hayatın Temel Biçimleri*ndeki [Elementary Forms of the Religious Life] sosyolojik teorisi yeniden analiz edildi ve şu şekilde yeni bir çerçeveye oturtuldu: Onun "kutsal (*sacred*)" kategorisi gerçekte insanın duygusal yanına, "dünyevi (*profane*)" kategorisi ise bitkin, donuk, duygusal olmayan yanına aittir. Ama kutsallık kubbesi çökmektedir, 'artık hiçbir şey kutsal değildir' ve daha önce kutsal ve duygusal olan her şey kamusal, sıradan, herkese açık, tek kelimeyle dünyevi olmuştur. Bunun içindir ki, çağdaş "kolektif coşku (*collective effervescence*)" sahnelenmekte ve akılcı olarak savunulmaktadır. Artık "kollektif bilinç" (*collective consciousness*) yoktur: Kolektif bilinç, sosyal kimliğin birbirine düşman grup kimliklerine parçalandığı bir Balkanlaşma, atomik bir parçalanma sürecine yenik düşmektedir.

• Chris Rojek, özellikle *Kaçış Yolları* (Ways of Escape) ve *Boş Zamanın Ademi Merkezileştirilmesi* (Decentring Leisure) kitaplarında, boş zaman araştırmalarında uzmanlığının yanı sıra kılı kırk yaran bir teorisyen olduğunu da göstermiştir. Onun, duygusal yaşamın bir uzantısı haline gelmeye çok elverişli süreçler olan boş zamanın entelektüelleşmesi ve bürokratikleşmesiyle ilgili savlarının çoğuna katılıyorum. Ona, hem modernliğin hem de postmodernliğin, düzen ve kaos yönünde taban taban zıt eğilimler olan Modernlik I ve Modernlik II olmak üzere, iki yüzü olduğu konusunda özellikle katılıyorum. Onun anlayışını yorumlayarak, duyguöteciliğin, Modernlik I ve Modernlik II'nin kaynaşması temelinde yeni melez duygular, yani akılcı olarak düzenlenmiş duygular oluşturduğunu iddia ettim.

Bunlara ve Herbert Marcuse (ve onun *Tek Boyutlu İnsan*'da [One Dimensional Man] bulunan 'mutlu bilinç' kavramı) gibi daha pek çok başka toplumsal teorisyene ek olarak sosyolojik bir yaklaşımla edebi ve hümanistik yazılardan da faydalandım. Örneğin, Henry Adams'ın "Dinamo ve Virjin" adlı iyi bilinen makalesi; bu yazısında Adams, Virjin'in duygusal 'gücünün' yerine modern dönemde dinamonun mekanikleşmiş gücünün geçtiğini savundu. Ama ben makine çağında duygunun yok olmadığını savunuyorum.

Bunun yerine, duygu mekanikleşmiştir. Benzeri bir şekilde, Fyodor Dostoyevski'nin karakteri yeraltı adamı, bugünün, duygularıyla eylemi arasındaki bağlantının kopmakta olduğu duyguötesi tipin habercisiydi. Duyguötesi tipler, öfkeden tutkuya kadar geniş yelpazede güya-duygular hissedebilir ama bu hissedişleri uygun eyleme dökmeye muktedir değildir. Bu niteleme Anthony Giddens'ın aktörün toplumsal yapıyla ilişkisinde becerikli ve kavrayışlı olduğu savıyla tamamen çelişir. Giddens'ın fazlasıyla isabetli aktör anlatımına karşı ben diyorum ki, duyguötesi tipler atalarımızın tahayyül edebildiklerinden daha zeki ve kavrayışlı olmakla birlikte Riesman'ın iktidarsız "iç yorumcu" rolünü üstlenebilirler sadece: Bu tipler hemen her şeyi tamı tamına bilmek isterler, çünkü aslında politikayı ya da dünya olaylarının gidişatını etkilemek ya da değiştirmek için ciddi herhangi birşey yapmaya güçlerinin olmadığına içtenlikle inanmaktadırlar.

George Orwell'in yazıları, bilhassa *Bin Dokuzyüz Seksen Dört* [Nineteen Eighty-Four] ve *Wigan Pier Yolu* [The Road to Wigan Pier], benim duyguötecilik kavramını geliştirmem için özellikle önemli bir zemin oluşturdu. Onun, makineleşmeye doğru genel eğilim kadar Batı'daki ideolojik manipülasyonla ilgili savlarına da genel olarak katılıyorum. Ama yine şaşırtıcı bir biçimde, manipülasyona tabi olanın sadece *bilişsel* muhteva olmadığı, Orwell'in hiç aklına gelmemiş gibi görünüyor. Duygular da kültür endüstrisi tarafından manipüle edilir ve böylelikle öteduygulara dönüştürülür. Orwell, modernist, makineleşmiş kültürün bu çok ürkütücü veçhesini düşünemeyecek kadar masumdu. Masumiyeti, faşizme karşı kendi yaptığı entelektüel eleştirilerinden etkilenip İspanya'da faşistlere karşı savaşmış olmasından da bellidir. Oysa bugün Çeçenistan ve Bosna'daki yeni "faşistler"e karşı kaç tane entelektüel elde silah savaşma isteği göstermektedir?

Bu kitapta ortaya konan iddiaları tekrar etmeksizin, duyguöteciliğin Orwell'den, ama onu aşarak, nasıl yararlandığını göstermeme izin verin. Onun *Bin Dokuzyüz Seksen Dört*'te yer alan en tanınmış bazı argümanlarını alacağım ve onları duyguötesi bağlam içinde yeniden formüle edeceğim:

• "Savaş Barıştır". Hakikaten öyle. ABD Başkanları son yıllarda Kongre'nin onayını almadan rutin olarak Amerikan as-

kerlerini savaşa gönderdi çünkü, nihayetinde askerler savaş yapmaya değil barışı kurmaya gönderiliyordu. Kongre Savaş Güçleri Yasası'na başvurmaya hiç gerek yok! Ama yeni bir şey var. Vietnam Savaşı'ndan sonra, barış uğruna bir tek Amerikan askerinin bile ölmesi Amerikan halkının kabul edemeyeceği kadar yüksek bir bedeldir. Askere adam almak için artık savaşa yatkın maço duygulardan yararlanılmıyor; iyi bilinen bir sloganda yazıldığı gibi, verilen mesaj daha çok şöyle: ABD ordusu "iş olmaktan öte bir şeydir, o bir serüvendir". Faşistler ve demokrasi düşmanları artık, II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, şeytanla bir gösterilmiyor. İtham edilen savaş suçlularını "müzakere masası"na oturtmak için "diyalog" çağrısı yapılıyor. ABD artık kazanmak için değil, "güç dengesi" yaratmak için savaş veriyor. ABD savaş uçakları "düşman" hedeflerini yine bombalıyor ancak Pentagon sözcüleri ısrarla "tarafsız" kaldıklarını söylüyorlar.

• "Büyük Ağabey sizi izliyor." Akranlarınız sizi izliyor. Eğer işinin ehli bir halkla ilişkiler firmasının hizmetlerine burun kıvıracak ya da politik "guruların" tavsiyelerine kulak asmayacak olursanız, kanaat yapıcılar sizi yerle bir edecektir. Akran grubun gücü hükümetin gücünden o kadar büyükken sizi izlemesi için Büyük Ağabey'e ne gerek var. Ve akran grubu kolaylıkla manipüle edebilir. Marcuse, bir kere mutlu bilinç yerleştiğinde, insanların muhalefeti olmayan bir toplumda düşünmeksizin itaat edeceğini söylerken haklıydı.

• "Haberkonuş." Eğlenkonuş. Zira artık kimse haberlerle eğlence arasındaki farklılığı anlatamaz. Haberciler yüksek reytinge göbekten bağlıdır ve buna ulaşmak için duyguları incitmemelidirler. İnsanların ilgileneceği hikâyeler ekrana çıkarılmalıdır. Verdikleri haber ne kadar iğrenç olursa olsun, onlar "nazik" olmak durumundadır. Aksi halde, dünya olaylarını insanlar "haberler" yerine psiko-dramalar, *Gecenin Eğlencesi* programı, Oliver Stone filmleri ve öteki kitlesel eğlence biçimlerinden öğrenirler.

• "İki kere düşün." Duygusal temizlik. Medya "sihirbazları" kadar çağdaş politikacılar bir meseleye dikkatinizi çekmek için sizi duygusal olarak "askıya almak" zorunda olduklarını biliyorlar. Bir kere "askıya alındığınızda", akılcı argümanlar duygusal çekiciliğini yitirir. Başlangıç duyguları ortadan kaybolur. Böylelikle, kamuoyu

araştırmaları çoğu Amerikalının, mevcut sistem karşısında çok daha yardımsever bir alternatif gibi görünmesine rağmen, Clinton'ın ABD sağlık reform tasarısını bir nebze olsun kavrayamadığını gösterir. Newt Gingrich'in Cumhuriyetçi "devrimi", bütün devrimler gibi, zamanında iyi bir fikir gibi görünmüştü ancak Amerikalılar onun vazgeçilmez gördükleri sosyal hakların kaybını getireceğinin farkına bile varmadılar.

• "Özgürlük, köleliktir." Özgürlük iyidir, kölelik ise değil. Tüketiciler yüzlerce farklı ürün, seçenek ve fikir arasından istediğini seçmekte özgür olduğu müddetçe, kölelik kaygısı taşımak da ne oluyor?

• "Cehalet, kuvvettir." Cehalet iyi olduğu kadar cool'dur da. *Forrest Gump, Dumb and Dumber, Clueless, Ace Ventura, Pet Detective.* Peter Sellers'ın Müfettiş Clouseau dizisi. Cehaletin yanına nezaketi katarsanız, başarı garantidir. Kuvvet mi, o artık mevcut değildir.

• "Geçmişi kontrol eden geleceği de kontrol eder: Şimdiyi kontrol eden geçmişi de kontrol eder." Tarih artık olguları değil, hayal gücünü ilgilendiren bir meseledir. Geçmişe karşı *duygusal tepkileri* kontrol eden geleceği de kontrol eder. Şimdiki zaman karşısında Baudrillard haklı: Tarih yok artık.

• "Güç acı verir ve aşağılar. Güç insanların zihinlerini parçalayıp dağıtır ve bizim istediğimiz şekilde tekrar düzene sokar." Güç acı verip aşağılarken cazibesinden bir şey kaybetmez. Güç insan *duygularını* parçalayıp dağıtır ve aktörleri seçme üzerine kafa yormaya sevketmeksizin, yeni bir biçimde tekrar düzene sokar.

Özetlersek, Orwell'in çizdiği çerçeve dünün iç-yönelimli çağında amacına hizmet ediyordu. Bunlar Hitler, Stalin, Brejnev, hatta Truman ve Nixon için geçerlidir. Söz konusu kişiler kaba ve nefret edilesi iç-yönelimli tiplerdi. Zarif değillerdi. Truman, öncesinde ya da sonrasında hiçbir açıklama yapma gereği duymaksızın Japonya'ya atom bombası atmıştı ve birkaç Amerikalı dışında kimse bu savaş suçunun barış aşkına işlenmek zorunda olduğundan kuşku duymadı. İç-yönelimli kitleler güç/iktidar, kuvvet ve kölelik gibi kavramları anlıyordu anlamasına ama yine de kişi faşizme, komünizme ve Büyük Ağabey'e karşı çıkabilirdi, çünkü onlar iğrençti. Ancak öteki-yönelimli ve duyguötesi çağlarda işler

değişti. Nixon'ın başkanlığı iç-yönelimli çağdan kitlesel boyutlarda öteki-yönelimli çağa geçiş dönemiydi. Watergate iç-yönelimli çağda yeni bir skandal olabilirdi, doğru, ancak öteki-yönelimli tipler açısından Nixon sadece zarif değildi, o kadar. Gorbaçov iç-yönelimli Komünizmden öteki-yönelimli Komünizme geçişi temsil ediyordu. Gorbaçov, Reagan'ın Sovyetler Birliği'ne taktığı isimle, "Şeytan İmparatorluğu"nun başındaydı ama o zarif bir Komünistti. Boris Yeltsin de yeni, duyguötesi diktatörü temsil ediyor: Çeçenistan'daki müslümanları bombalıyor ama bir demokrasi şampiyonu olarak alkışlanıyor. Ama o iğrenç Jirinovski'den daha iyi değil mi? Slobodan Miloseviç Dayton Barış Görüşmeleri günlerinde fırsat buldukça piyanosunun başına geçti. Amerikan delegasyonu ondan hoşlandı. Jimmy Carter ilk zarif Başkandı ama Bill Clinton gelmiş geçmiş en zarif Başkan. Başkanlık döneminin çoğunu Whitewater skandalıyla geçirdi ancak Watergate'te Nixon'ın başına gelenler onun başına gelmedi. Amerikalılar Bill Clinton'a kızamazlar. O da zarif. Ve o da Amerikalıları çok seviyor. Clinton'ın "Acılarınızı hissediyorum" dizesi çoğu insanın dikkatini çeken ya da hatırladığı bir şey değildir, çünkü insanlar tam da onun istediği gibi, şefkatin uygun düşeceği yerde yanlış bir hisse kapılarak, tepki göstermekten yana olmuştur. Bu kitapta, ben Clinton'ı duyguötesi Başkan olarak alıyorum.

Durkheim'ın politik liderlerin kendi toplumsal karakterlerinin temsilcileri olarak seçmenler tarafından yaratıldıklarına dair hükmünün herhangi bir doğruluk payı varsa, Bill Clinton da duyguötesi Amerika'yı temsil ediyor. Elbette, bazı Amerikalılar tatsız tutsuzdur ama işin doğrusu çoğu Amerikalı hemen her konuda ikircimlidir. İkircimlilik ve müphemlik duyguötesi entelektüellerin de mihenk taşıdır: Onlar her görüş açısını bilme ve (elbette, bariz olarak iğrenç görüşler dışında) hiçbirine karşı bir tutum almama yetisi sergilemek zorundadırlar. Irkçı, cinsiyetçi ve diğer saldırgan görüşlerin temsilcileri bile görüşlerini nasıl giderek daha çekici ambalajlara sarıp paketleyeceklerini öğreniyor. Sırbistan'ın Slobodan Miloseviç'i, çekici ırkçıların en yeni örneğidir. "Etnik temizlik" politikası bile, eski moda soykırımdan çok farklı, zarif ve temiz bir maske takıyor.

Bu kitapta, yeni-Orwellci bir duygusal manipülasyon sürecinin

Batı dünyasının ufkundan doğmakta olduğunu öne sürüyorum. Bunun sonucu, eski moda iç-yönelimli ölçülere göre ne kadar itici olursa olsun, uygun paketlendiği müddetçe her politikanın ya da olayın kabul edilebilir hale gelmesidir. Uygun paketleme hoş bir dış görünüş ve öfkeyi önceden yapılmış bir plana göre önceden seçilmiş kanallara akıtmayı icap ettirir. Bu, iç-yönelimli totalitarizm biçimlerinden farklı yeni bir totalitarizm biçimi oluşturur. Bu, Herbert Marcuse'ün *Tek Boyutlu İnsan* kitabında ve diğer eleştirel teorisyenlerde tasvir edilen kitle toplumu tablosuyla belli bir benzerlik taşır. İlkin, kimse bu yeni biçime gerçekten öfke duyamaz, çünkü göze hoş gelir. İkincisi, dünün kitle toplumu, birleşik bir direniş cephesi oluşturmaları daha az mümkün olacak şekilde, fraksiyonlara ayrılmış grup kimliklerinin önünü açmıştır. Üçüncüsü, birilerinin hâlâ öfke duydukları oranda, öfke eyleme dönüşmeyecektir, çünkü öfke parçalara ayrılmış grup kimliklerine uygun olarak rakip, bölük pörçük (erkeklere karşı kadınlar, beyazlara karşı diğer etnik gruplar, eşcinsellere karşı düzcinseller vb.) öfkeler tarafından boşa akıtılacaktır. Dördüncü olarak, körüklenen akılcılık, eleştirel teorisyenlerin Aydınlanma hakkındaki aşırı tahminlerindeki beklentilerinin aksine, insanlığı bu eğilimlere girmekten kurtaramaz. Bunun nedeni, duyguötesi kontrolün zihni değil, duyguları hedefliyor olmasıdır. Aydınlanmanın kutsadığı akılcılığın ve aklın gücü, dumura uğratan bir akılsızlığın yolunu açmıştır.

Bu kitapta özetlediğim gelecek senaryosu Orwell ya da Marcuse'ün öngörmüş olduğu senaryodan daha korkutucu görünüyor. Çünkü bu yazarların ikisi de Aydınlanma projesi olarak bilinen projeye hâlâ inanıyorlardı. Onlara göre, yükselen akılcılık insanlığı totaliter zihin kontrolünden kurtarabilirdi. Ancak ben Aydınlanma projesinin bizatihi bir duyguötesi fenomen olduğunu, bir Aydınlanma simülasyonuna duygusal kapılmanın bir başka örneğini oluşturduğunu savunuyorum. Çağdaş kültürün hangi ciddi gözlemcisi Batı'nın Aydınlanma tarafından kutsanmış "akla" gerçekten değer verdiğini savunur ki? Ciddi sorunlar karşısındaki dumura uğramış akıllar ve kitsch duygusal tepkiler Batı'daki çağdaş toplumsal manzarayı çok iyi gösteriyor sanki. Ek olarak, Rojek ve Ritzer'e dayanarak, duyguötesi toplumdan kaçış yollarının kapalı

olduğunu, çünkü "kaçış yolları"nın da manipüle edildiğini ve kontrol altında olduğunu savunuyorum. Yine de, okur onlara tamamen katıldığım ya da konumumun nihilistçe olduğu sonucuna varmakta acele etmemelidir. Bütün bu tartışma boyunca gerçek kaçış yollarının nasıl bulunabileceğine ilişkin bol miktarda ipucu verilmiştir. Ancak, bu kitabın amacının kaçış yolları bulmak değil, duyguötesi toplumun parametrelerini özetlemek olduğu düşünülürse, bu ipuçlarının geliştirilmemiş halde bırakılması anlaşılacaktır.

I
Giriş

Elinizdeki kitap, teorik bir kurgu olarak postmodernizmin boşluk ve eksiklerini giderecek ve çağdaş toplumsal hayat içinde duygusal hayatın mekanikleşmesi yönündeki yeni bir eğilimi kavrayacak yeni bir sosyolojik kavramı, duyguöteciliği sunma çabasından oluşan teorik bir tartışmadır. Toplumsal hayatın mekanikleşmesine dair George Orwell[1] ve George Ritzer'in[2] tezlerinden aldığım ilhamla, onların görüşlerini duyguların mekanikleşmesini kapsayacak şekilde genişleteceğim. Aynı zamanda daha geniş bir toplumsal teori bağlamına yerleştirerek Orwell'in görüşlerini sosyolojik-

1. George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (New York: Harcourt Brace, [1937] 1958).
2. George Ritzer, *The McDonaldization of Society* (London: Sage, 1992).

leştireceğim. Bunu, Herbert Marcuse, Georg Simmel, Henry Adams, Fyodor Dostoyevski ve muhalefetsiz bir toplumun mutlu bilinci, bezgin davranış, dinamonun kültürel gücü ve düşünceyle his arasındaki modernist kopuş üzerine yazan öteki entelektüeller yanında David Riesman ve Émile Durkheim'ın eserlerini yeni bir bağlama oturtarak yapacağım.

Pauline Rosenau hiç kuşkusuz, tanımlaması ne kadar zor olursa olsun, postmodernizmin olumlayıcı ve kuşkucu dediği iki yüzünün olduğunu söylemekte haklıdır. Olumlayıcı postmodern retorik çokkültürcülük, hoşgörü, cemaatçilik, bir açıklık ve içe alma etiği[3] ve etnik ilişkilerde eski moda "pota" ve asimilasyoncu modellerin yerini aldığı düşünülen "salata tabağı" modelini kapsar. Hemen belirtmeliyiz ki, bu postmodern erdemlerin sorunlara ilişkin bir dizi standartlaşmış formülü vardır. Ne var ki, 1990'larda endrüstrileşmiş Batı'da tamamen farklı bir şeylerin vuku bulduğu gayet açıktır. Aslında, Başkan Clinton'ın döneminin, hedefleri arasında saydığı cemaatçilik[4] ve farklılıkların üstesinden gelinmesiyle değil de, Başkanlığıyla birlikte gelen parçalanma, bölünme ve (içerde ve dışarda) Balkanlaşmayla hatırlanacak olması büyük bir ironidir.[5] Bu yeni gelişmenin en belirgin özelliği *duygusal olarak yüklü* kolektif temsillerin/tasavvurların kültürel bağlamlarından soyutlanmaları ve sonra yapay olarak benlik ve ötekiler tarafından yeni ve yapay olarak tasarlanmış bağlamlarda manipüle edilmeleri yönündeki eğilimdir. Görünen o ki, günümüzün Batı dünyasında varlığını sürdüren en baskın iki güya-duygu, *The Lonely Crowd*'da[6] David Riesman'ın çok önceden kestirdiği, donuk öfke ve dikkatlice ayarlanmış bir "zarafet"tir. Postmodern kültür denen kültür asalakça öteki kültürlerin ve genel olarak geçmişin ölü duygularından besleniyor. Sonuç, çeşitli grupların sentetik olarak yaratılmış güya-duyguların referans noktası haline gelmesi ve

3. Bkz., örneğin, Zygmunt Bauman, *Postmodern Ethics* (Oxford: Basil Blackwell, 1993/Postmodern Etik, çev.: Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998).
4. William A. Galston, 'Clinton and the Promise of Communitarianism,' *Chronicle of Higher Education*, 2 Eylül 1992, s. A52.
5. Stjepan G. Mestrovic, *The Balkanization of the West* (London: Routledge, 1994).
6. David Riesman, *The Lonely Crowd* (New Haven, CT: Yale University Press, [1950] 1969).

Amerikancılık gibi herkesi içine alan bir kültürel referans nosyonunun yerine, kadınları, Hispanikleri, Afrika kökenli Amerikalıları, öteki azınlıkları ve bu ve başka grupların çeşitli türevlerini kapsayan Amerikancılıkların geçmesidir.[7] Arthur Spiegelman ABD'de bir "mahşeri ırksal bölünme" ve gelecekte muhtemel bir "total ırksal kaynaşma"dan bahsediyor.[8] Görünüşe bakılırsa, Batı'nın sahici bir Balkanlaşması, şamatacı ama yavan, hatta zoraki birlik nutuklarına rağmen, öteki endüstrileşmiş ülkelerde de vuku buluyor. Örneğin, Quebec neredeyse Kanada'dan ayrıldı. İsrail Başbakanı İshak Rabin'in bir cinayete kurban gitmesi, ardından da Benyamin Netanyahu'nun az farkla da olsa seçimi kazanması, akla İsrail'in Filistinlilere barış karşılığında toprak vermesi meselesi üzerinden Balkanlaşmakta olduğunu getiriyor. İskoçya'nın Birleşik Krallık'tan ayrılmayı arzuladığına ilişkin belirgin işaretler var.

İlk bakışta, bu gidişatın, postmodern toplumsal âlemin şafağı olarak Amerika'yı model almış, olumsal bir kurgular yığını olarak anlaşılan postmodern dünyanın öteki, kuşkucu, hatta nihilist versiyonuna benzediği görülüyor.[10] Bu görüş özellikle Jean Baudrillard tarafından ortaya atılıp savunuldu.[11] Doğru, Amerikan kültürünün McDonald's ve Coca-Cola gibi putları, yavaş yavaş ama emin adımlarla dünyanın geri kalanını fethediyor ve beraberinde yerli kültürleri bilinçli olarak yerinden eden bir kültürel akıl seti taşıyor. Örneğin, Paris'in ünlü kafeleri Paris'in McDonaldlaşması yüzünden büyük kan kaybediyor.[12] Yine, dünya sahnesinde ayrı bir yeni-Orwellciliğin boy gösterdiği de doğru, ancak: (1) Orwell'in *fikirlerin*, akılcı muhtevanın ve zihin alışkanlıklarının neredeyse tek başına manipülasyonuna dair tanımlamasına ek olarak, *duygular* ve yürek alışkanlıkları da manipüle ediliyor; (2)

7. Mükemmel bir tartışma için, bkz. Georgie Anne Geyer, 'Foreign-Born Americans Should Receive Civic Education,' *United Press International*, 1 Eylül 1995.
8. Arthur Spiegelman, 'Catastrophic Racial Divide in America Predicted by Some Observers,' *Houston Chronicle*, 20 Kasım 1995, s. A12.
9. *The Balkanization of the West* içinde etraflıca ele aldığım başka bir tema.
10. Jean Baudrillard, *America* (London: Verso, 1986/Amerika, çev.: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., 1996).
11. Jean Baudrillard, *The Mirror of Production* (New York: Telos Press, 1975).
12. Kültüre karşı McDonald's konusunda mükemmel bir tartışma için, bkz. Ritzer, *The McDonaldization of Society*.

Jean Baudrillard'ın betimlediği biçimiyle,[13] postmodern düzensizlik ya da rasgele kurguların dolaşımı olarak görünen şeyin kendine has gizli bir düzeninin olduğu ve son derece otomatikleştirilmiş, provası yapılmış ve tasarlanmış olduğu ortaya çıkıyor; (3) her şeye rağmen, bu içsel ve son derece mekanikleştirilmiş mantık ve düzen, Senatör Daniel Patrick Moynihan'ın kitaplarından birinin başlığının ima ettiği gibi,[14] daha büyük bir hengameye sebep oluyor.

Duyguöteciliğin önemli bir veçhesi geçmişten devşirilen ölü duyguların yeniden çevrime sokulmasıdır. Bu anlamda, duyguötecilik yaşadığımız yüzyıl sonunda çoğu gözlemcisi için tartışma götürmez yaygın simülasyon ve kültürel yeniden çevrime sokma yönündeki genel eğilimin bir parçası gibi görünüyor.[15]

> Yeniden çevrime sokma artık diyet kola kutuları ve su şişeleriyle sınırlı değil. O günümüz Amerikan kültürünün başat dürtülerinden biri haline geldi... Adına ister nostalji, ister postmodernizm isterse sadece geçmişin yağması deyin, bütün bu yeniden çevrime sokmalar öz olarak aynı kapıya çıkıyor: orijinalliğin özbilinçli bir inkârı.[16]

Chris Rojek, *Kaçış Yolları* kitabında, içinde yaşadığımız zamana ilişkin benzer bir değerlendirme yapıyor:

> Postmodern bir bakış açısından, aktörlerin yüzyıl başındaki öğretmenlerin kılığına büründüğü ve gezginlerden oluşan sınıfları düzene soktuğu Greenfield Village ya da Wigan Pier'daki "Way We Were" [Eskiden Böyleydik] meydanı gibi sahne temsilleri yoluyla geçmiş, şimdiki zamana taşar. Ayrıca, ve daha genelde, medyanın kolları geçmişi şimdiki zamanda daima "canlı" tutar. Nostalji endüstrileri sürekli olarak geçmişle şimdi arasındaki eşzamanlılığı gösteren ürünleri yeniden çevrime sokar. Örneğin, altmışların gözde televizyon şovları 1980'ler ve 90'larda yeniden yayımlanmış ve başlangıçtaki başarılarını

13. Jean Baudrillard, *The Ecstasy of Communication* (New York: Semiotext(e), 1987).

14. Daniel Patrick Moynihan, *Pandaemonium* (New York: Oxford University Press, 1993).

15. Jean Baudrillard, *Simulations* (New York: Serniotext(e), 1983). Simülasyonun çağdaş yaşamdaki rolü hakkında yakın tarihli mükemmel bir tartışma için, bkz. Chris Rojek, *Decentring Leisure* (London: Sage, 1995).

16. Michiko Kakutani, 'Art is Easier the Second Time Around,' *New York Times*, 30 Ekim 1994, s. E4.

yakalamış ya da geçmiştir; elliler, altmışlar ve yetmişlerin en sevilen şarkıları yeniden piyasaya sürülmüş ve tekrar bir numaraya yükselmiştir; ve yirmili yaşlarımızda yerin dibine batırdığımız modalar otuz yıl sonra çocuklarımız tarafından baş tacı ediliyor. Giderek artan bir oranda, popüler kültür orijinallik yerine nükseden imgelerin tahakkümüne giriyor.[17]

Rojek'in örneklerini çoğaltmak kolay. Aynı şekilde, ikinci Woodstock rock festivali 1994'te düzenlendi. Rönesans festivalleri pratikte, gerçek Rönesans'ı oluşturduğu düşünülen duyguların yeniden imal edildiği ABD'de bir kurum haline gelmiştir.[18] Meşhur şahsiyetler kendilerini medyada entelektüeller olarak pazarlıyor, ya da tersi.[19] Gazeteciler bizatihi meşhur şahsiyetler haline geldi.[20] Bombalı mektuplar göndererek insanları öldüren terörist, namı diğer "Unabomber", kendisini bir düşünür olarak satmaya gayret ediyor ve ısrarla *New York Times* ya da *Washington Post*'un manifestosunu yayımlamasını istiyordu. (Eğer bu gazeteler isteğini reddederse, daha fazla insanı öldüreceği tehdidinde bulundu ve aynı şeyi *Penthouse* dergisinden istedi. *Penthouse* onun aylık yazılar yazmasına bile taraftardı.)[22] Nihayet *Washington Post* 19 Eylül 1995'te bu sosyolog-terörist tarafından kaleme alınmış manifestoyu yayımladı. Benzer bir biçimde, uluslararası savaş suçlusu olmakla itham edilen Ratko Mladiç kendisini bir yurtsever ve mağdur olarak satma gayretine girdi.[23] Birleşmiş Milletler itham edilen öteki Sırp savaş suçlularıyla müzakereyi sürdürdü ve böylelikle onları yeni ve sentetik devlet-adamı-olarak-suçlular rolüne yerleştirdi. Endüstrileşmiş dünyadaki ekonomik yerini kaybeden Büyük Bri-

17. Chris Rojek, *Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1994), s. 4.
18. Quentin Hardy, 'Ye Olde Bottom Line is a New Attraction at Renaissance Faires,' *Wall Street Journal*, 28 Eylül 1995, s. A1.
19. Holman Jenkins, 'Madonna, Cindy and George,' *Wall Street Journal*, 14 Eylül 1995, s. A18.
20. Stephen Kinzer, 'Where There's War There's Amanpour,' *New York Times Magazine*, 9 Ekim 1994, s. 57-63.
21. Robert D. McFadden, 'Mail Bomber Links an End to Killings to His Manifesto,' *New York Times* 30 Haziran 1995, s. A1.
22. Agy.
23. David Binder, 'Ratko Mladiç: Pariah as Patriot,' *New York Times Magazine*, 4 Eylül 1994, s.26-42.

tanya yakın tarihlerde imajını yenileme gayretine girmiş ve dünyaya Magna Carta'dan sorumlu olduğunu ve bu yüzden hâlâ büyük bir millet olduğunu hatırlatmıştır.[24] Fransa Başkanı Jacques Chirac, buna benzer bir biçimde, hükümetine savunmasız Greenpeace protestocularına Güney Pasifik'te saldırı emri vermiş ve uygar dünya tarafından yasaklanmış nükleer denemeleri sürdürüyor olsa bile, Fransa'nın dünyaya medeniyeti getirdiğini söylemiştir. Bu örneklerin çok uzun bir listesi çıkarılabilir.

Ne var ki, postmodernizm kültür sahnesine çıkmadan çok önceleri Theodor Adorno[25] ve öteki eleştirel teorisyenlerin belirttiği gibi, postmodern bir dünyanın temel gıdaları olarak *bilgi* nesnelerinin yeniden paketlenmesi, çevrime sokulması ve simülasyonu gibi kolaylıkla kabul edilen nosyonlar *duyguların* rolünü ihmal eder ve önemli sorulara gebedir: (1) Yeniden çevrime sokulan *nedir*, entelektüel içerik mi duygu mu, yoksa ikisi de mi? Postmodernizmdeki mevcut yazın göründüğü kadarıyla, bilişsel *temsillerin/ tasavvurların* çevrime sokulduğunu ve dünyanın temelde *zihinsel* bir metin olduğunu varsayıyor. Bu sunuş doğrusu beni tatmin etmiyor ve duyguötecilik kavramından yararlanarak, temsillerin/ tasavvurların çevrimi konusundaki postmodern söyleme duyguların rolünü katmak istiyorum. Daha doğrusu, benim derdim aklilik ve duygu arasındaki asırlık ayrımı sorunsallaştırmak ve yeni bir temsiller/tasavvurlar-olarak-duygular melezi kavramlaştırmak. (2) Mevcut kültürel çevrim sahici kültürel duygu deneyimlerinden *nasıl* farklılaşıyor ve bu geçmişten ödünç alma süreci geleneksel toplumlardaki ritüellerden farklı mı? Postmodernist söylemin birçok yandaşı "sahiciliğin postmodernizm koşullarında artık bir mesele olmaktan çıktığını" varsayıyor[26] ancak ben bu görüşe katılmıyorum. Postmodern çağımızın takıntısı, politikada, boş zamanda, reklamda, eğitimde ve öteki alanlarda, çoğu insan ayrımın nasıl yapılabileceği konusunda farklı düşünüyor olsa da, "gerçek şey"le "sahte"sini ayırmaktır.[27] (3) Çevrimden *kim* sorumludur? Başka bir

24. Robert Zoellick, 'Mother Country No More, Britain is Still Special,' *Wall Street Journal*, 3 Nisan 1995, s. A18.
25. Theodor W. Adorno, *The Culture Industry* (London: Routledge, 1991).
26. Rojek, *Ways of Escape*, s. 134.
27. Böylelikle, *New York Times*, örneğin, 18 Eylül 1995 tarihinde, s. A 11'de sahicilik üzerinde duran iki makale yayımladı: Anthony Lewis'in 'The Authentic Qu-

ifadeyle, çevrim keyfi midir yoksa, Theodor Adorno'nun savunduğu gibi,[28] "kültür endüstrisi" tarafından mı kotarılmaktadır? Eğer işin içinde kültür endüstrisi varsa, aynı soruyu şöyle tekrar sorulmalıdır: Devasa kültür endüstrisi içinde bu süreç, Baudrillard'ın iddia ettiği gibi, keyfi ve kendiliğinden midir, yoksa bu sürecin kendine has bir mekanikleşmiş mantığı var mıdır? Burada, farksızlaş(tır)ma (*de-differentiation*) yüzünden artık eski toplumsal, ekonomik ve politik ayrımların geçerli olmadığını savunan günümüzün standart postmodernist iddiasını sorguluyorum.[29] Ben eski ayrımların dönüşüme uğramakla birlikte hâlâ önemli olduklarını savunacağım. Postmodern kaos ve farksızlaş(tır)ma görüntülerine rağmen, eski ayrımların yeni, yapay biçimler içinde hâlâ nasıl işlediği, üzerinde kafa yormaya değer bir konudur. (4) Nihayet, duyguötecilik *neden* Batı tarihinde çoğu toplumsal yorumcunun savunduğu düşüncenin ideolojinin sonu, tarihin sonu, demokratik ideallerin zafer kazanması, sanayi sonrası toplum ve ırkçılık, cinsiyetçilik ve öteki baskı biçimlerinin sonu ile nitelenebildiği bir zamanda ortaya çıkıyor? David Riesman'ın *The Lonely Crowd* kitabının yeni bir bağlamda okunmasına dayanarak, bugün herkesin tanık olduğu grup-yönelimli toplumsal parçalanmanın Riesman'ın öteki-yönelimlilik dediği şeyin bir sonraki mantıksal safhası olduğunu savunacağım. Bunlar, benim sorunsallaştırmayı düşündüğüm ve duyguötecilik kavramını özetlerken ele alacağım çözülmemiş meseleler arasındadır.

Duyguötecilik yönündeki bu hareketi kavramak için teorik bir iskele kurmaya başlamadan önce, yukarıda tartışılan meselelere bir göz atarak daha somut bazı örnekler üzerinde duralım. Bunlar, duyguöteciliğin varoluşunun kanıtı olarak değil, örnekleri olarak düşünülmüştür. Kullanacağım örnekler nihayetinde kendi seyrini tamamlayıp günümüze erişecek, ancak onları tasvir ederken ortaya serdiğim temel mantık muhtemelen gelecek yıllarda da ge-

---

ality' ve William Safire'ın 'The Phony Air War'. Lewis, ilan edilmemiş Başkan adayı Colin Powell'ın birçok Amerikalıya çekici geldiğini çünkü sahici göründüğünü iddia ederken, Safire, Eylül 1995 tarihinde Sırplara karşı yapılan "yoğun hava saldırıları"nın göstermelik olduğunu, "NATO'nun katilleri katletmek gibi bir niyetinin olmadığı"nı ileri sürüyor.

28. Adorno, *The Culture Industry*.

29. Rojek, *Ways of Escape*, s. 5.

çerliliğini koruyacak. Bu bölümdeki niyetim, okura duyguötecilik hakkında sezgisel, teori öncesi bir duygu vermektir ki bu, okurun, gelecek yıllarda eline bir gazete aldığında olayların anlatımında gelecekte "cari" olacağını düşündüğüm duyguöteci mantığı seçebilmesini sağlamaktır.

Örneğin, Balkan Savaşı diplomatlar ve politikacılar kadar enformasyon medyası tarafından da, Sırpların 1389(!) yılları kadar eskilere dayandırılan Müslüman korkusu ve II. Dünya Savaşı'nda Ustasha dönemindeki zulmü yüzünden Hırvat korkusu temelinde 1990'larda yürütülen bir savaş olarak anlatılıyor.[30] Gerçekliğin bu duyguöteci yeniden ambalajlanmasının birçok tuhaf yanı var. Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar bir zamanlar Sırpların işgali altındaki yurtlarına geri döndüklerinde, *New York Times* "Sırpların, dokuzyüz doksanlarda '43 Korkusu' " diye başlık atıyor. Dokuzyüz doksanların Sırpları, olmayan bir 1990'lar Ustasha'sının korkularıyla bağlantılı olarak anılıyorlar:

> Burada 52 yıldır yaşayan ürpertici korkular haklı çıktı... [Hırvat saldırısı] Sırpları yok etme seferinin bir devamıydı.[31]

Bir korku ya da başka herhangi bir duygu nasıl elli iki yıl yaşar? Dahası, bu gazetecinin arada dönüp bize söylediği gibi, "Kendilerine [Sırplara] elli yıl önce yapılanlar yüzünden çektikleri bugünkü korkularını dile getirirken, bu insanlar sadece üç yıl önce komşularının [Hırvatların ve Müslümanların] başlarına gelenleri unutmuş görünüyorlardı."[32] Olan, tabii ki, Sırpların Hırvatlar ve Müslümanlara karşı soykırım suçu işlemeleridir.[33] Gerçekten de, bu yalnızca bir hafıza sorunu bile olsa, Sırpların elli iki yıl önceki korkuyu hatırlayıp üç yıl önceki nefreti unutmaları gariptir.

Sözde tarihin bu duyguöteci yeniden paketlenmesinin bir başka

30. Roger Thurow ve Tony Horowitz, 'Paranoid and Vengeful, Serbs Claim Their War is to Right Old Wrongs,' *Wall Street Journal*, 18 Eylül 1992, s. A1; Dan Morgan, 'Haunted Serbia: My Journey Back in Time to a Self-Defeated Nation,' *Washington Post*, 19 Haziran 1994, s. A12.

31. Mike O'Connor, 'For Serbs, a Flashback to '43 Horror,' *New York Times*, 21 Eylül 1995, s. A6.

32. Agy.

33. Norman Cigar, *Genocide in Bosnia-Herzegovina* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1995).

ilginç yanı, Hırvatların ve Müslümanların II. Dünya Savaşı'nda Sırplar tarafından yapılan zulmü hatırlayıp ürpermedikleri varsayımıdır. II. Dünya Savaşı esnasında Nazi direnişçileri olduğu kadar Nazi işbirlikçileri de olan Sırp Çetnikler, özgürlük savaşçıları ve 1990'ların mağdurları olarak duygusal bakımdan yeniden ambalajlanırken,[34] Yugoslavya'dan ayrılan 1990'ların Hırvatları Nazilerin tarih sahnesinden çekilmesinden elli yıl sonra Naziler olarak yeniden paketleniyor.[35] Ve Bosnalı Müslümanlar Türklerin Sırbistan'ı işgallerinden altı yüz yıl sonra bile "Türk" olarak takdim ediliyor. Fransız düşünür Alain Finkielkraut görünüşte kafa karıştıran bu durumun püf noktasını anlamlı bir satırla özetliyor: "Bu hikâyenin Nazileri [Sırplar] kendilerini Yahudiler olarak satmaya çalışıyor."[36] "Eğer Bosnalılar Balina Olsaydı" başlıklı bir köşe yazısı, Bosnalı soykırım mağdurlarına karşı kamuoyunun kayıtsızlığının balinalara duyulan yaygın sempatiyle keskin bir zıtlık oluşturduğunu belirtiyordu.[37] Eğer balinalarla ilgili duygular duyguöteci bir biçimde Bosnalı insanlara aktarılmış olsaydı, bu kayıtsız tutum aşılabilir miydi acaba?

Aynı şekilde, sırasıyla yüzyılın uluslararası ve Amerikan davaları oldukları düşünülegelen hem Nürnberg savaş suçları davaları hem de Lindbergh çocuk kaçırma davasına göre ilginç ama sıradan bir dava olan, yüzyılın davası olarak adlandırılan Amerika'daki O. J. Simpson davasına ilişkin medyadaki başlıklar hiç de O. J. Simpson'ın suçlu mu yoksa masum mu olduğuyla ilgili değildi:

> OJ Simpson davası OJ Simpson şov haline geldi. Sanki neredeyse gerçeklik televizyon haline geldi. İnsanlar dava hakkında kayıtsızca konuşuyor. Mülakat yapılanların çok azı iki insanın öldürülmüş ya da iki küçük çocuğun annelerini kaybetmiş olduğundan bahsetti... Bu olay ve olay hakkında insanların konuşma tarzı ülkenin kinik ruh halini yansıtıyor gibi. Bir bekleyiş hâkim ama Bay Simpson'ın suçlu olup ol-

34. Bu iddiayı destekleyen belgeler için, bkz. Philip J. Cohen, *Serbia at War With History*, (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1996).
35. Stephen Kinzer, 'Pro-Nazi Legacy Lingers for Croatia,' *New York Times*, 31 Ekim 1993, s. A6.
36. Alain Finkielkraut, *Comment peut-on être Croate?* (Paris: Gallimard, 1992), s. 42.
37. Meir Shalev, 'If Bosnians Were Whales,' *New York Times*, 29 Ağustos 1992, s. A15.

madığına ilişkin değil bu. Bekleyiş onun elini kolunu sallayarak çıkıp gidip gitmeyeceğine ilişkin... Pek çok insan, eğer başları belaya girerse avukat olarak Johnnie Cochran'ı isteyeceğini çünkü onun herkesi kurtarabileceğini söylüyor.[38]

Simpson'la birlikte, Los Angeles Polis Teşkilatı aslında izleri köleciliğe kadar uzanan ırkçılığı masaya yatırdı; Simpson davası ırk ve bellekle ilgili böylesi duyguöteci birçok davadan biridir.[39] Simpson davasına medyanın verdiği önemin başka bir ilginç yanı, bu davanın aynı tarihlerde görülen, ABD tarihindeki en büyük terörizm-komplo örneği, Şeyh Ömer Abdül Rahman ve yandaşlarının davasını bütünüyle gölgede bırakmasıdır.[40] Şeyh ve diğerleri Şubat 1993'te Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasıyla suçlanıyorlardı ancak "görünüşe bakılırsa çok az insan davayla ilgiliydi."[41] (Terör suçu işlemek için örgüt kurmaktan mahkûm olduklarına dair haberler sanki gaipten geliyordu.[42]) Aynı

38. Sara Rimer, 'A Bit Reluctantly, a Nation Succumbs to a Trial's Spell,'New York Times, 7 Şubat 1995, s. A1.

39. Benjamin A. Holden, Laurie P. Cohen, ve Eleena de Lisser, 'Race Seems to Play an Increasing Role in Many Jury Verdicts,' *Wall Street Journal*, 4 Ekim 1995, s. A1:

Jüri gözlemcileri giderek şu sonuca varıyorlar... ırk jüri kararlarında yargı sistemiyle ilgili insanların kabul etmeye yanaşacaklarından çok daha fazla önemli bir rol oynuyor... [siyahi jüri üyeleri] ne kadar güçlü olursa olsun, kanıtları gözardı etmeyi tercih ediyorlar çünkü ırksal haksızlıkları protesto etmek ve zaten büyük sayılara erişen demir parmaklıklar ardındaki siyahi insanların sayısını artırmaktan geri durmak istiyorlar.... Irk faktörü özellikle jürilerin %80'den fazlasının siyah ve Hispanik olduğu New York City, Bronx gibi kentsel çevrelerde belirgin. Burada, siyahi avukatlar ağır cezalık davaların %47'sinden beraat kararı çıkarıyor; bu oran diğer tüm ırkların %17'lik oranının neredeyse üç katı. Biri, crack ve kokain kullanmak dışında aleyhine açılan 14 davadan beraat eden Washington Belediye Başkanı Marion Barry; 1992 yılında Los Angeles ayaklanmaları esnasında Reginald Denny'nin dövülmesi davasından çıkan beraatler zinciri.... Geçen yıl bir Atlanta mahkemesinin karşısına çıkan Erick Bozeman işlediği ağır federal uyuşturucu suçu için jüriden açıkça kendisini aklamasını istedi çünkü o siyahtı [sic]. Açılış konuşmasında, Bozeman jüri üyelerine ABD'nin uyuşturuculara karşı açtığı savaşın "Afrikalı mahkûmların 1619 yılında köleler olarak kıtaya ayak bastıkları andan itibaren şu ya da bu biçimde varlığını sürdüren" siyahlara karşı savaşın bir parçası olduğunu anlattı.. . . . Dava ana suçlamada jürinin kararsız kalmasıyla sona erdi.

40. Peter Waldman ve Frances A. McMorris, 'As Sheik Omar Case Nears End, Neither Side Looks a Winner,' *Wall Street Journal*, 22 Eylül 1995, s. A1.

41. Agy.

42. Joseph P. Fried, 'Sheik and 9 Followers Guilty of a Conspiracy of Terrorism,'

şekilde, medya, "dört New Orleans polis memurunun cinayetle suçlandığı" ve federal müfettişlerin ağırlıklı olarak Vietnam asıllı Amerikalılara karşı olmak üzere "polis gücünün %10-15'inin suça bulaştığı"nı[43] tahmin ettiği New Orleans gibi, Los Angeles dışında diğer şehirlerin polis merkezlerindeki rüşvet ve kötü muameleye gözlerini kapamaktan yanadır.

Bütün bir yıl süren Simpson davasında savunmanın son argümanları tam anlamıyla duyguöteciydi. Yorumcular savunmanın cinayet meselesi üzerinden ırkçılığı sahnenin ortasına yerleştirdiğini kaydettiler. Simpson'ın savunmasını üstlenen avukatların başındaki hukukçu Johnnie Cochran, Los Angeles polis memuru Mark Fuhrman'ı Adolf Hitler'e benzeterek "soykırımcı ırkçı"lıkla suçladı ve davadaki gerçek mağdurun O. J. Simpson'ın kendisi olduğunu iddia etti; ve jüriden bir medeni haklar jesti olarak Simpson'ı aklamasını istedi.[44] Bazı Yahudi gruplar ve mağdurların aileleri Hitler'in milyonlarca insanı öldürdüğünü oysa Fuhrman'ın sadece ırkçı sözler sarfettiğini ileri sürerek, Hitler karşılaştırmasına kızgınlıklarını ifade ettiler.[45] Simpson'ın avukatlarından biri olan Robert Shapiro bile aynı nedenlerle kızgınlığını göstererek bir daha Johnnie Cochran'la çalışmayacağını duyurdu: "Bay Shapiro ayrıca Bay Cochran'ın modern ırkçı yaklaşımları Naziler ve Holocaust'la kıyaslamasının kendisini 'derinden yaraladığını' söyledi."[46] Ancak Simpson'ın ailesi bu kızgınlık ifadelerine kızgındılar.[47] Kadın grupları Simpson'ın evli oldukları dönemde eski karısına karşı kaba davranışlarının hakettiği ilgiyi görmediğine

---

New York Times, 2 Ekim 1995, s. A1.

43. Bob Herbert, 'Killer Cops,' *New York Times*, 15 Eylül 1995, s. A15.

44. David Margolick, 'With Tales of Racism and Error, Simpson Lawyers Bkz. Acquittal,' *New York Times*, 29 Eylül 1995, s. A1:

> Bay Cochran'ın bugünkü konuşması İncil'den alıntılarla ve büyük oranda azınlık mensubu jüri üyelerine göre ayarlanmış duygusal çağrılarla doluydu. [o] saldırılarının çoğunu Adolf Hitler'e benzetip "soykırımcı ırkçı" dediği Bay Fuhrman'a yönelttiği.... Sarfettiği birçok sözden sonra, sanki "Amin" sesleri duymak ister gibiydi. . . Bay Scheck [başka bir savunma avukatı] daha çok olgulardan bahsetti. Ancak o da kendi tarzında hep duygusal kaldı. Sanki bir ölü balık sürüsü burnunun dibine konmuş gibi, tiksinti ve nefretle yüzünü buruşturdu.

45. Agy.

46. Seth Mydans, 'In the Joy of Victory, Defense Team Is in Discord,' *New York Times*, 4 Ekim 1995, s. A 11.

47. Agy.

kızdılar. Bunun bir cinayet davası olduğu gerçeği duygusal patlamalar ortasında unutuldu gitti ve davadan önce, dava esnasında ve davadan sonra Simpson'ın suçlu mu yoksa masum mu olduğuna ilişkin kamuoyunun görüşü çoğu kez ırkçı çizgiler etrafında bölünmeye uğradı.[48] Simpson'ın 3 Ekim 1995'te çoğu Afrika kökenli Amerikalılardan oluşan bir jüri tarafından aklanması ABD'deki etnik çatlağı genişletmekten başka bir işe yaramadı.[49]

İnsan kendisini şu sonuca varmaktan alıkoyamıyor: Jürinin kararını okuduğu esnada televizyonun mahkemenin içinde ve dışında

---

48. Don Terry, 'Distrust Fuels Racial Divide on Just Verdict for Simpson,' *New York Times,* 2 Ekim 1995, s. A9.

49. Kararın verildiği günün sonrası, 4 Ekim 1995 tarihli *New York Times* gazetesinden bir alıntılar ve başlıklar seçkisi bunu çok iyi gösterir: David Margolick, 'Jüri Simpson'ı çifte cinayetten akladı; şaşkına uğrayan halk karar konusunda ikiye ayrıldı,' s. A1: 'Siyahi jüri üyeleri gözlerini cinayet yerine polise çevirdiği an davanın seyri değişti... Ülke çapında duygularını dışavuran sayısız insandan biri, beyaz ve bir lokantada çalışan 26 yaşındaki Daid Epps şöyle diyordu: "Eğer yeteri kadar paranız varsa, Johnnie Cochran ve Robert Shapiro'yu tutun, kurtulursunuz. Sen ben olsaydık, çoktan kodesi boylamıştık." Ülke çapında, birçok kadın da, karardan şaşkına döndüklerini çünkü mevcut kanıtlara göre yıllardır kötü muameleye uğramış Simpson'ın eski eşi Nicole'ün duygularını paylaştıklarını söylemiştir.'; N.R. Kleinfeld, 'Ülkede Her Şeyin Durduğu Bir Gün (onun 10 dakikası)' s. A1; James Sterrigold, 'Simpson mahkeme binasından özgür bir insan olarak elini kolunu sallayarak çıkıp bol kârlı serbest piyasaya girdi', s. A10: "Açıktı ki, [Bay Simpson'ın] peşini bir an için bile bırakmayan geçmiş, potansiyel olarak Bay Simpson'ı eski karısı ve bir arkadaşı 12 Haziran 1994'te öldürülmeden öncekine göre daha zenginleştirerek, iyi bir parasal kaynak olduğunu da gösterdi." Deirdre Carmody, "Kitaplar Dünyasında, Baskıya Hücum," s. A10; Charisse Jones, "Akrabalara Ayrılmış Koltuklar, Sevinç ve Acı, Rahatlama ve İnançsızlık," s. A 11; Timothy Egan, "Bir Juri Üyesi Güldü; Biliyorlardı," s. A 11; "Tepki Yaygarası: Bir Kadının Çığlığından Bir Kolejin Sevinç Naralarına," s. A13: "Bu Siyah Amerika'dan bir Duyurudur" diye haykırdı Chadbourn N. C. koleji ikinci sınıf öğrencisi, 19 yaşındaki Myron Burney,"; Kenneth B. Noble, "Güzel İnsanlar Şehrinde, Çirkin Meseleleri Bir Araya Getiren Dava," s. A13:

> O. J. Simpson'ın beraatinde birçok çatışan güç birlikte iş gördü ancak belki de bunların hiçbiri ırkçı görüşleri hem savunma hem de iddia makamı tarafından lanetlenen Mark Fuhrman'ın kişiliğinde Los Angeles Polis Teşkilatı'nın rolünden daha çok öne çıkmadı. Aslında, siyahi araba sürücüsü Rodney King'in dövülmesini izleyen kargaşa, ayaklanma ve korkulardan neredeyse dört yıl sonra, polis hâlâ toplulukların büyük bir kesimi tarafından işgalci bir güç olarak değerlendiriliyor. Ve Simpson davasında, birçok kişinin korktuğu, suçsuz kararı bu görüşü pekiştirecek. Gerçekten de, dar anlamda olsa da, Simpson davası zengin ve çekici atlet karısını ve onun arkadaşını öldürdü mü öldürmedi mi meselesiyken, birçok Angelenos, jüri üyelerinin şehrin tehdit oluşturan bu

hazır bulunuşu duyguların sahneye taşınmasına katkıda bulunmuştur. Yorumcular jürinin Simpson'ı suçlu bulması halinde bir ayaklanma ihtimalinden söz ediyorlardı ve bu tahminlerini bariz olarak "kendiliğinden" bir kargaşa çıkarmaya hazır kalabalıktan görüntülerle süslüyorlardı:

> Bu sabah maratonunun arkasında sokak çatışmaları pusuda bekliyor. Konu büyük bir titizlikle ele alındı: Peter Jennings kararın "öyle ya da böyle" rahatsızlık yaratabileceğine ilişkin "belli bir tahmin"de bulundu... O an geldiğinde, yangınlar ve çatışmalar yerine, karardan duyulan sevinç gösterileri vardı. Kutlamaya katılanların görüntüsü pek açık değildi, sanki siyahların çoğunluğu oluşturduğu bir parti veriliyordu.[50]

Bosna ve Simpson davası arasındaki paralellikler dikkat çekicidir. Bosna'da, Bosnalı Müslümanlara karşı Sırpların himayesinde yürütülen soykırım Sırpların II. Dünya Savaşı dönemindeki Ustashe'ye gönderme yapan argümanlar temelinde gerçek mağdurların kendileri olduğu iddialarının gölgesinde kaldı. Simpson davasında, cinayet, savunmanın köleliğe gönderme yapan argümanlar temelinde cinayet zanlısının gerçek mağdur olduğu iddialarının

---

toplumsal dokusunun kaderine oy verdiklerini düşünüyor....Kuşku ve korku öldürücü bir virüs gibi buradaki bütün politik atmosfere yayılmış durumda. Savunma avukatı Johnnie L. Cochran Jr. Nation of Islam üyesi korumalarının arasında geçen hafta mahkeme binasında boy gösterdiğinde, Ronald Goldman'ın babası da içlerinde birçok Yahudi grubun beyaz karşıtı ve anti-Semitik ününü hatırlayarak kendini hakarete uğramış hissetti.

Bkz. ayrıca, George F. Will, "Simpson Jürisi Irk Politikasına Teslim Oldu," *'Houston Chronicle*, 4 Ekim 1995, s. 24A. Bay Will'in şu görüşlerine katılıyorum:

Olumlayıcı eylem, ırksal ganimet sistemi ve "ayrım" kültü gibi kamu politikaları, şimdi bir kuşaktan daha uzun bir süre geçtikten sonra, bütün ulusa grup düşüncesinin erdemli olduğunu öğretiyor. Bu politikalar bunu kimlik politikalarını cesaretlendirerek öğretmektedir; yani, ait olduğun etnik ya da ırksal grubun bir parçasından başka bir şey olmadığın ve bunun ötesinde çok az yükümlülüğünün olduğu yolundaki politik düşünce. Söz konusu politikalar bunu büyük topluma hınçlarıyla tanımlanan grubun tasasıyla özdeşleşmeyi yücelterek, ödüllendirerek yapıyor... Bütün bunlar düşünüldüğünde, jüri üyelerinin Simpson'ı yalnızca bir grubun bir üyesi olarak değerlendirmekten, kurbanlarını ise hiç görmemekten dolayı vicdan azabı duymamaları şaşırtıcı değildir.

50. Walter Goodman, 'Vivid Images Dispel Abundance of Hot Air,' *New York Times*, 4 Ekim 1995, s. A12.

gölgesinde kaldı. 1990'larda birçok başka olay geleneksel soykırım, cinayet, tecavüz, rüşvet vb. meselelerinden çok duyguöteci ırkçılık ve cins ayrımcılığı meseleleri olarak ambalajlandı ve tüketildi. Örneğin, ABD Kongre Üyesi Mel Reynolds cinsel suçlardan ve adaleti engellemekten beş yıla mahkûm olduğunda kendisinin ırkçılık mağduru olduğunu savundu.[51]

İzin verirseniz, tartışmanın daha başında elimi açayım ve Bosna'yla Simpson davasına ilişkin olarak neyin duygusalın tam aksine duyguötesi olduğunu söyleyeyim. Bosna'daki soykırıma "canlı" bir duygusal tepki haberlerde verilen haliyle gaddarlığa karşı öfke olacaktı. Simpson davasında "canlı" bir duygusal tepki Nicole Brown Simpson ve Don Goldman'in katilinin yaptıklarının cezasını çekmesi isteğine ilişkin olacaktı. Durkheim'ın sosyolojik suç ve ceza teorisini hatırlayacak olursak,[52] eskinin intikam ve kefaret ödetme biçimleri ağırlıklı olarak suçlunun fiziksel olarak acımasızca sakatlanması yerine hapse atılmasına dayanan çağdaş adalet sisteminde hafifletilmiş ve yumuşatılmış olmakla birlikte, suçun cezasını bulması isteği geleneksel bir duygusal tepki olarak kalmıştır. Ancak yukarıda tartışılan iki konuda da, birçok ve bazı kereler yüzlerce yıl geriye giden "ölü" duygular merkezi duygular haline geldi. Özel olarak, tarihteki Hırvat-Nazi işbirliğine günümüzdeki Sırp soykırımından daha büyük bir kızgınlık gösterildi. Simpson davasında, kölelik dönemine uzanan ABD'deki ırkçılığa iki mağdurun öldürülüşünden daha büyük bir kızgınlık sergilendi. İlerleyen bölümlerde, sahici duygularla ölü duygular arasındaki farklılığı etraflıca ele alacağım.

Duyguöteciliğe ilişkin olarak bu iki örnekte de değinmemiz gereken bir yasal yan daha var. Simpson davasında, Los Angeles polis memuru Mark Fuhrman suçlu duruma düşürülme ihtimalini ortadan kaldırmak için Beşinci Madde'ye sığındı. Beşinci Madde Amerika'nın Amerikan kolonilerinde Britanya'nın zorla itiraf ettirme geleneğine bir tepki olarak henüz genç olduğu yılların ürünüydü. Bu maddenin 1990'lı yıllarda, bütünüyle farklı bağlamlarda kullanılmaya devam etmesi de duyguöteciliği o-

51. 'Congressman is Sentenced,' *New York Times*, 29 Eylül 1995, s. A8.
52. Émile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York: Free Press, [1893] 1933).

luşturur. Benzer bir biçimde, Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin 1990'larda soykırımı sürdürmekle suçlanan savaş zanlılarının "adil bir mahkeme" huzuruna çıkarılmasına gösterdiği büyük özen duyguöteci bir biçimde adil bir mahkemenin imkânsız olduğu tarihsel dönemlerden ilham alıyordu. Ancak günümüzde "adil bir mahkeme", parasını ödeyip, beraat kararları çıkarmak üzere yetiştirilmiş işinin ehli savunma avukatları tutmak anlamına geliyor. Toplumların, mahkeme adil olsun olmasın, suçları cezalandırmak yönündeki geleneksel duygusal isteği kaybolmuş görünüyor. Örneğin, düşünün, bir politik karikatürde Radovan Karadziç'in kâğıt oyununu yarıda bölen bir haberci şunları söylüyor: "Kötü haber, bizi savaş suçlusu olarak yargılamak istiyorlar... iyi haber, bizi Los Angeles'ta yargılayacaklar."[53]

ABD'de 20 Nisan 1995'te meydana gelen Oklahoma City bombalaması hemen, 20 Nisan'ın, 20 Nisan 1993'te Branch Davidianların kendilerini yakması da içinde olmak üzere, 1775 yılında Lexington'ın yakılmasına kadar eskileri hatırlatan kutsal bir gün olduğunu söyleyen günümüz Amerikan milis liderlerini televizyon ekranlarına taşıdı; kuşkusuz arka planda her zaman Amerikan bayrağı vardı. Amerikan terörizminin önceden alışılageldik bir örneği olmaktan uzak olan bu olay duygusal olarak ırkçılık ve anti-Semitizm kadar Amerikan yurtseverliği, Amerikan Devleti'nin anlamıyla ilgili bir dizi gösteriye dönüştürüldü. Duygusal boşalma öylesine yaygın bir hale geldi ki, önde gelen ABD'li Cumhuriyetçiler milislerin kullandığı duygusal dille aralarına bir mesafe koymak zorunda kaldılar, çünkü bizatihi bu Cumhuriyetçiler terbiye edilmesi zorunlu hale gelen büyük, kötü bir ABD hükümetine karşı meydan okurken benzer bir dil kullanmışlardı.

1995 yılında Japonya'da Tokyo metrosundaki yolculara karşı öldürücü sinir gazı kullanılması "bir dehşet fırtınası yarattı ve I. Dünya Savaşı'nda kimyasal savaş faillerinin neden olduğu ürkütücü savaş anılarını canlandırdı"; en azından Batı medyasında bu anılar canlandı.[54] 1994 yılında ABD Kongre seçimlerinde Cumhuriyetçilerin zaferi[55] ardından ısıtılan tartışmanın konusu olan ABD'deki Olumlayıcı Eylem sık sık beyaz çoğunluğun Afrika

53. Bill Schorr'un politik çizgileri, *New York Times*, 17 Eylül 1995, s. E4.
54. Malcolm W. Browne, 'Sarin is Just One of Many Gases Terrorists Could

kökenli Amerikalıları köleleştirmesinden duyduğu kolektif suçlulukla ya da, daha ılımlı bir ifadeyle, birey hakları üzerinde grup haklarının ve kotalarının savunulmasıyla ilgili bir konu olarak betimlenir.[56] Olumlayıcı Eylem yine aynı şekilde sıklıkla tarihöncesi dönemlere uzanan kadınların erkekler tarafından köleleştirilmesinden duyulan kolektif suçlulukla ilgili bir mesele olarak da betimlenir.[57] Bunun psikolojik sonucu, Olumlayıcı Eylem'den yararlananlar kafalarından "Ben gerçekten nitelikli miydim?" sorusunu atamazken, çoğunluğun bu programdan faydalananların yetersiz olduklarını varsaymasıdır,[58] ve çoğunluk karşısında tersinden ayrımcılık melez olgusu ortaya çıkar. Bu ortamda Shannon Faulkner South Carolina'daki hepsi erkeklerden oluşan Citadel askeri akademisine kabul edildiğinde şöhret olmuştu. Bir dergi onu

---

Use', *New York Times*, 22 Mart 1995, s. A7.

55. Bkz., Örneğin, 'Affirmative Action: But Some Are More Equal Than Others,' *The Economist*, 15 Nisan 1995, s. 21-3; Stephen Labaton, 'Affirmative Action Case Embroils Clinton,' *New York Times*, 25 Nisan 1995, s. A15; Farrell Bloch, 'Affirmative Action Hasn't Helped Blacks,' *Wall Street Journal*, 1 Mart 1995, s. A 14; Shelby Steele, 'Affirmative Action Must Go,' *New York Times*, 1 Mart 1995, s. A19; Joe Klein, 'Affirmative Inaction?' *Newsweek*, 26 Haziran 1995, S. 23; Geoffrey C. Clayton, 'Astronomy in the '90s: Angry, White, and Male?' *Mercury*, Mayıs/Haziran 1995, s. 33-4; Steven A. Holmes, 'Backlash Against Affirmative Action Troubles Advocates,' *New York Times*, 7 Şubat 1995, s. B9; 'California Governor Moves Quickly Against Affirmative Action,' *New York Times*, 2 Haziran 1995, s. A15; Paul Roberts ve Lawrence Stratton, 'Color Code,' *National Review*, 20 Mart 1995, s. 36; Edmund L. Andrews, 'F.C.C. is Said to Seek an End to Preferences on Sex and Race,' *New York Times*, 22 Haziran 1995, s. DI; Linda Greenhouse, 'Justices, 5 to 4, Cast Doubts on U.S. Programs That Give Preferences Based on Race,' *New York Times*, 13 Haziran 1995, s. A1.

56. John Edwards,'Group Rights Versus Individual Rights,' *Journal of Social Policy*, Ocak 1994, s. 55-70; Thomas Sowell, 'Quota Enforcers,' Forbes, 10 Ekim 1994, s. 64; Damon Darlin, 'Quota Queen,' *Forbes*, 20 Haziran 1994, s. 42.

57. Böylelikle, bazılarına göre, erkek hocalar sınıfta cinsel herhangi bir laf ettiklerinde cinsel taciz yapmış oluyorlar ancak aynı şeyi bir kadın yaptığında akademik özgürlükten yararlanmış oluyor. Bkz., örneğin, Asra Q. Nomani, 'Was Professor's Lecture Academic Freedom or Sex Harassment?' *Wall Street Journal*, 7 Mart 1995, s. A 1.

58. Brent Staples, 'The Presumption of Stupidity,' *New York Times*, 5 Mart 1995, S. 14; Howard Fineman,'Race and Rage,' *Newsweek*, 3 Nisan 1995, s. 22-5; Roger W. Wilkins,'Racism Has Its Privileges,' *The Nation*, 27 Mart 1995, s. 409; Mortimer Zuckerman, 'Remember the Real Victims,' *US. News & World Report*, 26 Haziran 1995, s. 68; Michael Kinsley, 'The Spoils of Victimhood,' *New Yorker*, 27 Mart 1995, s. 62-9; Ellis Cose, 'Affirmative Action and the Dilemma of the Qualified,' *Black Enterprise*, Ekim 1994, s. 158-62.

sanki kadın hakları için kendi İç Savaş'ını veriyormuşçasına duyguöteci satırlarla tanıtmıştı.[59] Ancak, hiç kuşkusuz, çağdaş kültür endüstrisi Massachusetts'deki meşhur Wellesley kız kolejine bir erkeğin girmeye çalışması gibi hayali bir duruma ilişkin duygusal sahnelere asla başvurmadı. Anita K. Blair'e göre, günümüzde çoğu insan kız kolejlerinin "anayasal olarak geçerli olduğuna çünkü onların geçmişte kadınların erkekler tarafından ezilmesinin karşılığı olarak hizmet verdiğine" inanıyor.[60] Sadece özel gruplara mağduriyetin melanet hırkasını giyme izni verilir. Paul Hollander bu noktayı gayet iyi açıklıyor:

> Açıktır ki, geçtiğimiz çeyrek yüzyıl süresince mağdur olduklarını iddia eden insanların sayısında çarpıcı bir artış görülmektedir. Hepsini bir araya toplayacak olursak (kadınlar, siyahlar, Hispanikler, Amerikan Yerlileri, sakatlar, eşcinseller, AIDS mağdurları, evsizler, tacizci anne-babaların çocukları, şişmanlar vb.) ortaya ABD nüfusunun ancak % 15 kadarlık bir bölümünün mağduriyetten zarar görmediği çıkar... Beyaz erkekler katılmadıkları bir tarihin bedelini ödemeye zorlandıklarına inandıklarını ve kendilerini bıkkın, öfkeli, yabancılaşmış hissettiklerini söylüyor.[61]

Olumlayıcı Eylem'e eşlik eden politik doğruculuk iklimi sınıflarda terör estiriyor: Yeni düstur "Öğret ama dokunma", yoksa sarkıntılık ve taciz gibi ciddi fiillerle suçlanabilirsin.[62] 1990'larda, tarihte hiç olmadığı kadar çok sözcük duygusal ve politik yan anlamlar taşıyor:

> Terimlerdeki değişikliklerin talihsiz bir yan etkisi vardır. İçinde bir nebze olsun kötülük ya da önyargı taşımayan ancak her nasılsa

59. Mahkeme kararından dolayı öteki adaylardan aranan fiziksel şartları yerine getirmeden Citadel'a girmesine rağmen birkaç gün sonra ayrıldı. Bkz. Associated Press, 'First Day for Female Cadet Ends in Citadel Infirmary,' *New York Times*, 15 Ağustos 1995, s. A1; 'Faulkner Spends First Days as Cadet in Bed,' *Houston Chronicle*, 16 Ağustos 1995, s. A1; Catherine S. Manegold, 'Female Cadet Quits the Citadel, Citing Stress of Her Legal Battle,' *New York Times*, 19 Ağustos 1995, s. A3.

60. Anita K. Blair,'Separate and Equal,' *New York Times*, 20 Kasım 1995, s. A11.

61. Paul Hollander, 'We are all (sniffle, sniffle) Victims Now,' *Wall Street Journal*, 18 Ocak 1995, s. A16.

62. Carole Feldman, 'Teachers Grapple With Harassment,' *Bryan- College Station Eagle*, 5 Temmuz 1994, s. A1.

yaşlanmış ya da üniversite, medya ve hükümet çevrelerinden uzak kalmış birçok masum insan bir biçimde 'şarklı' ya da 'kötürüm' gibi miyadını doldurmuş terimler kullandığı için geri kafalı damgasını yer.[63]

Ancak politik doğruculuk kendi tepkimesini yaratmış, çoğu ABD üniversite kampüsünü Balkanlaştırmıştır.[64] Hatta bazı baştan çıkarma ve rızaya dayalı cinsel birleşme olaylarını da içine alacak şekilde "ırza geçme" sözcüğünün olur olmaz her yerde kullanılması bu suçun duygusal etkisini azaltmıştır.[65] "Randevulu ırza geçme"[66] terimi biri bir eğlenme faaliyeti diğeri bir suç olmak üzere taban tabana zıt iki duygu kümesini birleştirir. Erkeklerin bir kadına

63. Steven Pinker, 'The Name of the Game,' *New York Times*, 5 Nisan 1994, s. A 15.

64. Bkz., örneğin, Wes Swift, 'College Republicans Brought Up on Charges,' *The Battalion*, 20 Eylül 1995, s. 1. Bu hikâye College Republicans at Texas A&M University tarafından yazılmış bir mektuba atıfta bulunuyor; mektupta çokkültürcü derslerin bir beyin yıkama biçimi olduğu ve haklarındaki suçlamaların fikir özgürlüğünü ihlal ettiği yazılıyor.

65. Duyguötecilikle ilgili olabilecek bu konudaki geniş literatürden bazı örnekler için, bkz. Christiane Brenis and Patricia Wagner, 'Blame of Victim and Perpetrator in Rape Versus Theft,' *The Journal of Social Psychology*, 134 (1994), s. 363-74; 'Can a Woman Who Drinks be Raped?' Glamour, Temmuz 199 1, s. 59; 'Cowboys' Williams and Friend are Accused of Raping 17 year-old Dallas Dancer,' Jet, 8 Mayıs 1995, s. 52; Robert T. Sigler and Donna Haygood, 'The Criminalization of Forced Marital Intercourse,' Marriage and Family Review, 12 (1987), s. 71-85; Margaret D. Bonilla, 'Cultural Assault: What Feminists Are Doing to Rape Ought to be a Crime,' *Policy Review*, 66 (1993), s. 22-9; Henry McNulty, 'Did the Tyson Trial Belong in the Sports Section?' *The Fourth Estate*, 29 Şubat 1992, s. 5; Eugene J. Kanin, 'False Rape Allegations,' *Archives of Sexual Behavior*, 23 (1994), s. 81 92; Patricia L. Donat and John D'Emilio, 'A Feminist Redefinition of Rape and Sexual Assault,' *Journal of Social Issues*, 48 (1992), s. 9-22; Norman Podhoretz, 'Rape in Feminist Eyes,' *Commentary*, October 1991, s. 29-35; Lisa Jackson, 'Society Loves a Good Victim,' *Newsweek*, 24 Temmuz 1989, s. 8; Sheila Weller, 'Why is Date Rape so Hard to Prove?' *Health*, Temmuz/Ağustos 1992, s. 62; 'Wrong on Rape: Neither Naming Rape Victims Against Their Will, Nor Broadening the Definition of Rape to Include Seduction, Helps the Cause of Feminism,' *The Economist*, 18 Mayıs 1991, s. 14-15.

66. Kathy Dobie, 'Between Seduction and Rape,' *Vogue*, Eylül 1991, s. 154; Calvin Fussman, 'Consent of a Woman,' *Lear's*, Ekim 1993, s. 32-3; 'Dangerous Dates,' *Glamour*, Haziran 1992, s. 102; Renee D. Turner, 'Date Rape,' *Ebony*, Eylül 1990, s. 104; David R. Carlin, 'Date Rape Fallacies,' *Commonweal*, 25 Şubat 1994, s. 11-12; Carl Mollins, 'His Word or Hers?' *Maclean's*, 17 Şubat 1992, s. 2; 'Inflated Definition of Rape,' *Society* Eylül/Ekim 1991, s. 2; Norman Podhoretz, 'Rape and the Feminists,' *Commentary*, Mart 1992, s. 2-8; 'Seduction or Date Rape?' *The Wilson Quarterly*, Kış 1992, s. 138-9.

yönelik her cinsel yakınlaşma hamlesi için izin istediği cinsel doğruculuk[67] ve hayranlıkla bir göz atmanın cinsel taciz suçuna yorulduğu "bakmacılık"[68] konuyla yakından ilişkili olgulardır. Çoğu zaman bu terimler mağdur kadınlarla ilgili olarak kullanılır, öyle ki erkeklerin potansiyel randevulu ırza geçme, cinsel taciz, bakmacılık ya da eski moda fiziksel taciz mağdurları olamayacakları sanılır. Bu yüzden, Başkan Clinton her erkekten bir kadına asla el kaldırmayacağına dair söz vermesini ister.[69] Erkeklerin kadınları öldürmesine "femicide" denir, ancak kadınların ya da başka erkeklerin erkekleri öldürmesi için özel bir terim yoktur.[70] Dahası, duyguötecilik insanı şu soruyla yüzleşmeye sevkediyor: ABD'de *ev içi ırza geçme* olayları şiddetli duygusal tepkilere konu olurken niye Bosna-Hersek'te ayyuka çıkmış olan kadın ve kızların ırzına geçilmesi önlenmedi ve cezasız bırakıldı?[71] Yine, niçin Bosnalı Müslüman *erkeklerin* Sırp *erkeklerin* tecavüzüne uğramasına pratik olarak göz yumuldu?[72]

Genelde, 1990'lar mağduriyet edebiyatında çarpıcı ve son de-

67. 'Sexual Correctness: Has it Gone Too Far?' *Newsweek*, 25 Ekim 1993, s. 52-8; Alan W. McEvoy, 'Talking About Date Rape to Male Students,' *Education Digest*, Mart 1992, s. 42-3.

68. Elizabeth Kuster, "'Lookism": The Work-place's Dirty Little Secret,' Glamour, Eylül 1993, s.133.

69. New York Times, 14 Ekim 1995, s. A4.

70. *Houston Chronicle*, 1 Ekim 1995, s. 4C.

71. Bkz. Jeri Laber, 'Bosnia: Questions About Rape,' New York Review of Books, 25 Mart 1993, s. 3; Marlise Simons, 'Bosnian Rapes Go Untried by the UN,' *New York Times*, 7 Eylül 1994, s. A 12; Laura Eggertson, 'Children of Rape,' *Maclean's*, 24 Mayıs 1993, s. 22; Nina Kadic, 'Dispatches From Bosnia and Herzegovina: Young Survivors Testify to Systematic Rape,' *Ms.*, Ocak/Şubat 1993, s. 12-13; 'Make Mass Rape a War Crime, UN Urged,' *Christian Century*, 28 Nisan 1993, s. 448; Tony Scherman, 'Our Times,' *Life*, Mayıs 1993, s. 20; Tom Post, 'A Pattern of Rape,' *Newsweek* 4 Ocak 1993, s. 32-6; 'Rape is a Crime, Not an Act of War,' *Glamour*, Nisan 1993, s. 96; Paul Lewis, 'Rape Was Weapon of Serbs, UN Says,' *New York Times*, 20 Ekim 1993, s. A1; Catharine A. MacKinnon, 'Turning Rape Into Pornography: Postmodern Genocide,' *Ms.*, Temmuz/Ağustos 1993, s. 24-30; Lance Morrow, 'Unspeakable,' *Time*, 22 Şubat 1993, s. 48-50; Ann Leslie, 'A Weapon Called Rape, Ladies' *Home Journal*, Ağustos 1993, s. 120; Slavenka Drakulic, 'Women Hide Behind a Wall of Silence,' *The Nation*, 1 Mart 1993, s. 253; Aryeh Neier, 'Watching Rights,' *The Nation*, 1 Mart 1993, s. 259.

72. Bkz. Erkeklerin erkekler tarafından tecavüze uğradığını açıkça belirten Alexandra Stiglmayer, *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina* (Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 1994).

rece gözle görülür bir yükselişe tanık oldu:

> Mağduriyet edebiyatı her yerde. Cinsel birleşmeyi ırza geçme olarak gören aşırı radikal feminizmde. Azınlık öğrencileri koruma adına konuşma özgürlüğünün kuşa çevrildiği kampüslerdeki konuşma kurallarında. Katılımcıların, çoğu kez kuşkulu dürtülerle, anne-babaları tarafından hayat boyu taciz edildiklerini iddia ettiği televizyon şovlarının gündelik diyetlerinde. Mağduriyet, kutlanan bir durum ve bir ehliyet haline geldi.[73]

Ne var ki, bu yeni mağduriyet kültü daha önceki çağlarla kıyaslandığında ayırt edici bir özelliğe sahip: Mağduriyet artık özel değil, son derece kamusal; kişi ancak özgün bir gruba ait olursa bir mağdur olarak nitelenir; duyguöteci mağdur yeniden canlandırmaya ya da olmazsa duygularını kamerada göstermeye çok isteklidir; ve geleneksel çok özgün olaylar için geçerli olagelmiş duygulara sentetik olarak hemen her şey iliştirilebilir. Bu yüzden, yakın tarihlere kadar, zanlılar sempati kazanmak için "mağdurca"yı başarıyla kullanamıyorlardı, çünkü böylesi duygular "meşru" mağdurlar için ayrılmıştı. Ferguson New York metrosunda çok sayıda cinayet işlemekle suçlanıyordu ancak,

> Bay Ferguson baştan beri ateş edenin kendisi olmadığını ve kendisinin de bir mağdur olduğunu savunuyordu. Trende uykuya daldığını ve beyaz bir adamın oturduğu koltuğun altındaki bir çantada duran silahını çaldığını ve ateş etmeye başladığını anlatıyordu.[74]

Ferguson'ın cezai ehliyetinin olduğu tespit edildi ve kendisini savundu.

> Deli olduğu ve zihinsel rahatsızlığının ABD'de bir siyah erkek olarak maruz kaldığı kültür şoku ve önyargılar yüzünden kötülediği teorisi temelinde kendisini savunmak isteyen avukatları reddetti. Bay Ferguson 37 yıl önce varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği ve ay-

73. Brent Staples, 'The Rhetoric of Victimhood,' *New York Times*, 13 Şubat 1994, s. E15.
74. John T. McQuiston, 'Colin Ferguson Convicted of L.I.R.R. Train Massacre,' *New York Times*, 18 Şubat 1995, s. A1.

rıcalıklı bir hayat yaşadığı Jamaika'dan 12 yıl önce ABD'ye göçmüştü.[75]

Ferguson radyodaki talk-show dinleyicileri arasından sempatizanlar buldu; bunlardan biri şöyle diyordu:

> 5:33 trenindeki kargaşa beyazların siyahlar karşısında işledikleri günahların kefaretiydi... Babalarımızı köleleştiren, annelerimizi köleleştiren bu [beyaz] insanlar... bedelini [ölümle] ödediler.[76]

Mağdurlarla ilişkili acılı duygular artık rutin bir biçimde yakın tarihlere kadar asla mağduriyet olarak nitelenmemiş olaylara iliştirildi. J. Sykes'in *A Nation of Victims* [Bir Mağdurlar Ulusu] kitabında gösterdiği gibi, öyle bir mağdurlaştırma politikası ortaya çıktı ki, örneğin, hayli şişman insanlar lokantaları geniş kalçalı insanların sandalyelerine rahat bir biçimde oturamayacaklarını kabul etmedikleri için mahkemeye vermektedir ve Şişmanlığın Kabulünü Savunmak için Ulusal Birlik televizyonda ayrımcılık yapıldığını iddia ediyor çünkü, diyor, "Siz şişman kadınların da aşk ilişkilerine girebileceklerini nadiren kabul ediyorsunuz."[77]

ABD'deki meşhur Jerry Lewis Labor Day programı eleştirilere konu oldu, çünkü Lewis yardım için topladığı nesnelere "sakat" demişti ve iddiaya göre bunun nedeni sakatlara acımasıydı.[78] Buradaki duyguöteci yan, 1990'ların fiziksel sakatlarının azınlık statüsüne özgü duygular uyandırmaya başlamalarıdır. Duygusal tutumlardaki çarpıcı değişikliğin başka bir örneği anne sütüyle beslenme konusuyla ilgilidir. Birçok feminist meseleye ilişkin hoşgörü söylemine rağmen, 1990'larda bebeklerine meme veren anneler kamuoyunda meme vermeyi iğrenç gören bir tutumla karşı karşıya kaldılar. Eğer meme işyerinde verilmek durumundaysa, özel odalarla sınırlandırıldı.[79] Bunun anlamı hoşgörüden ve hatta

75. John T. McQuiston, 'Long Island Killer's Appeal Plan is to Question His Sanity,' *New York Times*, 19 Şubat 1995, s. A18.
76. Minoo Southgate. 'Balkanization in the Air,' *National Review*, 21 Şubat 1994, s. 28'den alıntı.
77. Charles J. Sykes, *A Nation of Victims: The Decay of the American Character*. (New York: St Martin's Press, 1992).
78. CNN haberleri, 5 Eylül 1992.
79. Karen Koman, 'Wrong Way to a Mother-Friendly Workplace,' *Wall Street Jo-*

çoğu geleneksel toplumda ve yakın zamanlara kadar birçok Avrupa ülkesinde rastlanan herkesin önünde meme vermeyi cesaretlendirici tutumdan keskin bir kopuştur.[80] Daha önemlisi bu, bok gibi bedensel dışkılardan iğrenmenin meme sütünden iğrenmeye kadar vardırılmasıyla ilgilidir.[81]

Duyguöteciliğin bir diğer mükemmel örneğine, dış politikada insan hakları kavramını öne çıkaran eski ABD başkanı Jimmy Carter'ın faaliyetlerinde rastlıyoruz. ABD ordusunun istenmeyen politik liderlerden Saddam Hüseyin, Kuzey Kore lideri Kim İl Sung, Haiti diktatörü Raoul Cedras ve (Lahey'de Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi tarafından bir savaş suçlusu olmakla suçlanan) Bosnalı Sırp lider Radovan Karadziç'e karşı ABD ordusunun giriştiği askeri eylemleri önlemek ya da yumuşatmak için giriştiği birçok kamuya mal olmuş girişimlerinde Jimmy Carter bu ve diğer mağdur edicilerin mağdurlar gibi görünmesine neden olmuştur. Roger Kagan gayet yerinde bir soru sorar: "Bu sözde insan hakları avukatı acımasız diktatörlere niçin bu kadar sempati gösteriyor?"[82] Bir yanıt şöyle: Jimmy Carter dindar olduğunu beyan etmek kadar bir ABD Başkanı olmakla birlikte gelen geleneksel prestijinin birdenbire Radovan Karadziç'in soykırım faaliyetleri gibi daha önce kimsenin düşünemeyeceği alanlara[83] kaymasına izin veren duy-

---

urnal, 24 Kasım 1993, s. A14: "Oturma salonunda meme vermek 'birine git yemeğini banyoda ye demek gibi bir şey'."

80. A. Bamisaiye ve M.A. Oyediran, 'Breast-feeding Among Female Employees at a Major Health Institution in Lagos, Nigeria,' *Social Science and Medicine*, 17 (1983), s. 1867-7 1; Cui Lili, 'China Encourages Breast Feeding,' *Beijing Review*, 21 Eylül 1992, s. 40- 1; Anne L. Wright, Mark Bauer, ve Clarina Clark, 'Cultural Interpretations and Intracultural Variability in Navajo Beliefs About Breastfeeding,' *American Ethnologist*, 20 (1993), s. 781-96; Marylyn Salmon, 'The Cultural Significance of Breastfeeding and Infant Care in Early Modern England and America,' *Journal of Social History*, 28 (1994), s. 247-69.

81. Bu konudaki geniş literatür için, bkz. Robert Boostrom, 'Baring the Breast: Love, Defilement, and Breast-Feeding, *Perspectives in Biology and Medicine*, 38 (1995), s. 406-21; Esther Davidowitz, 'The Breast-Feeding Taboo,' *Redbook*, Temmuz 1992, s. 92-5; Liza Habiby, 'Decent Exposure,' *Health*, November/ December 1994, s. 52-3; Natalie Kurinij, 'Does Maternal Employment Affect Breast-Feeding?' *American Journal of Public Health*, 79 (1989), s. 1247-50; Jared Diamond, 'Father's Milk,' *Discover*, 16 (1994), s. 82-7.

82. Roger Kagan, 'Hero of Haiti Finds Dictators to His Liking,' *Wall Street Journal*, 22 Eylül 1994, s. A14.

83. Rick Bragg, 'Varying View on Role of Haiti General's Wife' *New York Times*,

güötesi bir toplumda yaşıyor.[84] Karşılaştıklarında Jimmy Carter Karadziç'e çiçek verdi. Ve genelde, Karadziç ve davasının medya seçkinleri arasında sempatizanları var.[85]

Komünizmin çöküşü ardından Moğolistan'da hep bir barbar olarak görülen Cengiz Han'ın bir kahraman olduğu keşfedildi.[86] Komünizm sonrasını yaşayan bütün ülkeler yalnızca kişileri değil isimleri, tarihleri ve imgeleri de yeniden keşfedip parlatmakla kalmadılar, Komünistlerin faşist ya da barbar olarak damgaladığı ne kadar insan varsa birdenbire hepsini milliyetçi putlara dönüştürdüler. Yelpazenin öteki ucunda, bir zamanlar kutsal olarak görülen olaylar rutin bir biçimde cismanileştirildi. Örneğin, Holocaust gibi olaylardan arta kalanlar bu günlerde bazı eleştirmenlere göre Disneyland benzeri eğlence merkezlerini anımsatan biçimlerde sergileniyor ve böylelikle Holocaust'ın anlamı ucuzlatılmakla kalmıyor, ziyaretçiler de dikizciler haline getiriliyor.[87] Yahudilerin belleğinde kutsal bir yer olarak Holocaust'ın duygusal gücü sık sık gündeme alınıp Afrikalı-Amerikalılar Ho-

---

26 Eylül 1994, s. A11; Bragg, Jimmy Carter'ın Mrs Cedras'ın "ince ve çekici" olduğunu söylediğini kaydediyor. Bkz. ayrıca Stephen Schwartz, 'Jimmy Carter Bobbles Nicaragua's Property Issues,' *Wall Street Journal*, 8 Temmuz 1994, s. All; James M. Wall, 'Passion in Public,' *Christian Century*, 2 Kasım 1994, s. 10003; David Skidmore, 'Foreign Policy Interest Groups and Presidential Power: Jimmy Carter and the Battle Over Ratification of the Panama Canal Treaties,' *Presidential Studies Quarterly*, 23 (1993), s. 477-97; RJ. O'Rourke, '100 Reasons Why Jimmy Carter Was a Better President than Bill Clinton,' *American Spectator* 26 (1993), s. 18-21; Joe Klein, 'Russia's Jimmy Carter' *New York*, 18 Şubat 1991, s. 14; Vicki Quade, 'Jimmy Carter Works the World,' *Human Rights*, 17 (1990), s. 22-5; David Riesman, 'Prospects for Human Rights,' *Society*, 15 (1977), s. 28-33.

84. Kevin Fedarko, 'Bad Blood and Broken Promises: As Bosnian Serbs Continue Harassing UN Peacekeepers, Jimmy Carter Jumps Into the Fray,' *Time*, 26 Eylül 1995, s. 121-2; 'A Little Help From Jimmy Carter,' *New York Times*, 21 Aralık 1994, s. A26; Elaine Sciolino, 'Carter's Bosnia Effort Provokes Skepticism,' *New York Times*, 16 Aralık 1994, s. A3; Roger Cohen, 'Serbs, Meeting With Carter, Agree to Bosnian Cease-fire,' *New York Times*, 20 Aralık 1994, s. Al.

85. Perhaps the most visible sympathizer for the Bosnian Serb cause is A.M. Rosenthal, 'For American Worth,' *New York Times*, 12 Eylül 1995, s. A13.

86. Tim Severin, *In Search of Genghis Khan* (New York: Atheneum, 1992).

87. Jane Perlez, 'Decay of a 20th Century Relic: What is the Future of Auschwitz?' *New York Times*, 5 Ocak 1994, s. A4.

loçaust'ı, Sırp Holocaust'ı, Atomik Holocaust (Hiroşima),[88] Bosna Holocaust'ı[89] ve Yahudilerin incitici bulduğu öteki yakıştırmalarda olduğu gibi başka alanlara taşındı. Holocaust üzerine bir film olan *Schindler'in Listesi*'nin yönetmeni Steven Spielberg'in, filmin gösterime girmesini engellemek için bazı İslam ülkelerinin başlattığı kampanyaya yanıt olarak, birçok holocaust'ın olduğunu söylediği kaydedildi.[90] Modern kavramsal ayrımları kullanarak, Yahudilerin belleklerinde kutsal bir yer olarak Holocaust'ı, öteki soykırım örnekleriyle, Holocaustlar olarak değil ama, kıyaslanabilecek ve karşı karşıya getirilebilecek bir soykırım olarak Holocaust'tan ayırabiliriz.[91] Ancak postmodern farksızlaştırma çağında, bu ayrım bulanıklaşmış ve hoşgörüyü çoğaltmayan sonuçlarıyla birlikte iki terimin de (holocaust ve soykırım) yanlış ve aşırı kullanımı ortaya çıkmıştır. Hem Holocaust hem de soykırım sıradanlaştırılmıştır.

Böylelikle, Auschwitz anmalarında, Polonyalılar ve Yahudiler işi gücü bırakıp hangi grubun Holocaust/soykırımın gerçek mağduru olduğu konusunda bir tartışmaya dalmışlardır. Elie Wiesel "Yahudi deneyiminin merkeziliğini göstermek için" Auschwitz'e gitti.[92] Ama Polonya Başkanı Lech Walesa "Nazi döneminde Polonya halkının çektiği acıları vurgulamış, Yahudilerin çektiklerine değinmemiş ve Birkenau'daki Yahudi ziyaretçilere bir heyet yollamamıştır."[93] Britanyalı tarihçi Norman Davies'e göre, Auschwitz,

> Polonyalılarla Yahudiler arasında muazzam bir husumet odağıdır. İki taraf da savaşta çok büyük sayıda insan kaybetti ve bu yüzden hiç kimsenin onları anlayamayacağını düşünüyorlar ve mağduriyetlerini pay-

88. Richard H. Minear, 'Atomic Holocaust, Nazi Holocaust: Some Reflections,' *Diplomatic History*, Bahar 1995, s. 347-65.
89. A.M. Rosenthal, 'Bosnia and the Holocaust,' *New York Times*, 26 Nisan 1994, s. A23.
90. Bernard Weinraub, 'Islamic Nations Move to Keep Out "Schindler's List",' *New York Times*, 7 Nisan 1994, s. C15.
91. Bkz. Irving Louis Horowitz, *The Decomposition of Sociology* (New York: Oxford University Press, 1994).
92. Jane Perlez, 'Elie Wiesel Now Agrees to Go to Auschwitz Rites,' *New York Times*, 20 Ocak 1995, s. A4.
93. Jane Perlez, 'Poles and Jews Honor Dead of Auschwitz,' *New York Times*, 27 Ocak 1995, s. A1.

laşmak istemiyorlar.[94]

Yahudiler için Auschwitz, Holocaust simgelerinden biridir ama "Yahudi olmayan Polonyalılar için bir milli şahadet simgesi haline gelmiştir."[95] Ve üçüncü bir grubun anıları ortaya çıktı, Auschwitz'in Rus kurtarıcılarının anıları:

> En azından, bu iki grubun (Yahudiler ve Polonyalılar) liderleri biraz durup üzüntülerini bir an için unutarak, dehşet dolu çatışmalarda mücadele etmiş ve inanılmaz sayılarda insanını kaybetmiş (kendilerinin ve liderlerinin hataları ne olursa olsun) Rus halkına teşekkür etseler ve bir biçimde onların hakkını verseler iyi olurdu.[96]

Duyguötecilik bakımından, Holocaust giderek rakip grupların bir şeref madalyası olarak kullanılır hale gelmiştir. Bu daha önce tartıştığımız Simpson davasında savunmanın son sözlerinden de bellidir:

> Bay Cochran'ın kapanış konuşmasına atıfta bulunarak, "Fuhrman'ı Hitlerle kıyaslama cüreti göstermesi tam anlamıyla ikiyüzlülüktür," [Bay Joel Kotkin] dedi. Ancak bir siyah cemaat örgütlenmesi olan Brotherhood Crusade'in başkanı Danny Bakewell, Bay Cochran'ı eleştiren Yahudiler'e şiddetle karşı çıkmış ve şunları söylemiştir: "Birileri çıkıp Cochran'ın sözünü ettiği Holocaust hiçbir biçimde Afrika kökenli Amerikalıların çektiği acı ve sıkıntılarla karşılaştırılamaz derse, bunun anlamsız olduğunu söylerim. Ayrıca, acı ve sıkıntı tek başına hiç kimsenin tekelinde değildir."[97]

Duyguöteci sahneye soykırım endüstrisi adını verebileceğimiz bir şey çıkmaktadır, öyle ki "soykırım" sözcüğünün verdiği duygusal enerji çeşitli maksatlarla kullanılır hale gelmiştir. Böylece, Eylül 1995'te NATO'nun Bosnalı Sırpların askeri hedeflerini bom-

94. Barbara Demick, 'Remembrance of Auschwitz Liberation Reopens Old Wounds,' *Bryan-College Station Eagle*, 26 Ocak 1995, s. A3'ten alıntı.
95. Frank Bajak, 'Fifty Years Later, Much Remains Unresolved at Nazi Death Camp,' *Bryan-College Station Eagle*, 28 Ocak 1995, s. A4.
96. Letter to the Editor, 'Remember Liberators,' *New York Times*, 31 Ocak 1995, s. A10.
97. Noble, 'In the City of the Beautiful People,' s. A 13.

balamasına karşılık olarak "Rusya NATO'yu Sırplara karşı soykırım uygulamakla suçlamıştır."[98] Holocaust Müzesi 1990'larda Bosna ve Hırvatistan'da Sırp destekli soykırım fotoğrafları sergilediğinde, Sırp kökenli Amerikalılar protesto etmişler ve yüksek sesle Bosnalı Müslümanların ve Hırvatların soykırımın çağımızdaki mağdurları olarak tasvir edilmemeleri gerektiğini, çünkü onların II. Dünya Savaşı'nda soykırım uyguladıklarını söylemişlerdir.[99] Herkesin Bosnalı Müslümanlara karşı soykırımın baş sorumlusu olarak gördüğü Slobodan Miloseviç, duyguöteci bir biçimde, Batılı güçler tarafından bir barış havarisine dönüştürülmüştür. Böylece, Bosna'ya karşı savaşta ABD destekli "barış planı"nın anahtarı "Bay Miloseviç'in potansiyel savaş suçlusu olmaktan çıkarılıp seçkin bir devlet adamı olarak politik yeniden keşfi" olmuştur.[100]

Reklamlar artık tüketicileri kendi ürünlerinin modernist muhteva, etkililik ya da üstünlük temelinde rakiplerine göre daha iyi olduğuna ikna etmeye yeltenmiyor bile. Onun yerine, reklamlar bugünlerde genelde ürünle hiçbir ilişkisi olmayan duygular satıyor. Nitekim, Pepsi "yeni neslin içeceği" oluyor. Nike tenis ayakkabılarının reklamı garip bir "Just do it" ifadesiyle yapılıyor. Benetton giysileri "the united colors of Benetton" gibi çokkültürcülük temelinde pazarlanıyor. Calvin Klein yakın tarihli bir reklam kampanyasında çocuk pornografisini desteklemekle suçlandı. Ve böylesi duyguöteciliğe başvuran yalnızca mal üreticileri de değil. Hükümetler ve kurumlar da benzer bir strateji uyguluyorlar. Örneğin, Birleşmiş Milletler için 20 Eylül 1995 tarihli *New York Times*'ta yayımlanan bir reklamı düşünün:

> New York City halkı BM'nin 50. Yılını kutlar. "'Dünyanın başkenti' olarak New York City, Birleşmiş Milletler'in 50. Yılı anısına düzenlenen bir dizi kültürel etkinlikten ve eğitim programından özellikle mutlu olmuştur. Hep birlikte nice başarılı 50 yıllara!" - Belediye Başkanı, Rudolph W. Giuliani.

98. *New York Times*, 18 Eylül 1995, s. A4.
99. Steven A. Holmes, 'Photographs of Balkans Draw Fire,' *New York Times*, 24 Eylül 1994, s. A6.
100. Elaine Sciolino, 'Sarajevo Pact: Diplomacy on a Roll,' *New York Times*, 15 Eylül 1995, s. A6.

Bu metnin yer aldığı fotoğraf New York City gökdelenlerini arkasına almış bir taksinin önünde, ayakta dikilen güler yüzlü iki erkeği gösteriyor ve şöyle bir başlık göze çarpıyor: "Jaswinder Singh, Taksi Şoförü, Flushing, Queens. Richard Butler, Avustralya'nın Birleşmiş Milletler Büyükelçisi." Akla şöyle bir soru geliyor: Barışı getirmekte ve Soğuk Savaş sonrası dünyada soykırımı önlemekte tamamen aciz kaldığı düşünülen Birleşmiş Milletler kutlamasıyla bu mutlu duyguların ne alakası var? Ve elbette, BM, eski Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın Nazi işbirlikçisi olması gibi, belli anılarını kamuoyuna duyurmaktan kaçınıyor.

Nihayet, şu bariz paradoksu düşünün: ABD Temsilciler Meclisi'nde sözcü Newt Gingrich, öteki Cumhuriyetçilerle birlikte, Amerikan Cumhuriyetçiliğinin "eski güzel günleri"ni hasretle yad ederken, bir yandan da gelecek şoku, sanal gerçeklik, Thomas Jefferson'ı "on line" hizmete sokmak ve merkezi, klasik, hiyerarşik bürokrasinin diğer yanlarını da kapsayan Tofflervari bir program ortaya koyuyordu.[101] Yeni duygusal cazibe kılığına bürünmüş olan, bildiğimiz aynı eski bürokrasi ve büyük hükümettir.

ŞÜPHECİLİK

Bazı okurlar hemen bu ve benzeri örnekleri sadece eski moda günah keçisi bulma, demagoji ve propagandanın örnekleri olarak gözardı etme eğilimi gösterecektir. Ancak bana göre, yukarıda işaret edilen olgu bir bakıma geleneksel olguyla benzerlikler taşıyor olsa da, birçok şey yenidir: (1) Kamera şimdi her yerdedir ve bütün bu duygusal olguları potansiyel olarak sahnelenmiş, yapay ve ikinci el şeyler haline getirir.[102] (2) David Riesman'ın öteki-yönelimli "iç-yorumculuk" dediği şey günümüzde enformasyon tüketiminin her yerde geçerli bir tarzıdır da, böylelikle çoğu insan bu ikinci el duyguların dikizci tüketicilerine dönüştürülmüştür. (3) Yirmi yıl önce bile, tam gün çalışan, profesyonel "kanaat ya-

101. Maureen Dowd, 'King Newt and His Court Explore Virtual America,' *New York Times*, 11 Ocak 1995, s. A1.
102. Bkz. Arnold Gehlen, *Man in the Age of Technology* (New York: Columbia University Press, 1980).

pıcılar" ya da "haber yapıcılar" yoktu. İnsanlar savundukları ya da savunmaları gereken görüşlerden emin değildi ve haber yapıcılar çok sonra ortaya çıktı. 1990'lar ise, tersine, haber yapıcılar olarak tanımlanan kişiler tarafından yaratılmış canlı haber yapma çağıdır; haber yapıcıların görüşleri hemen görüş yapıcılar tarafından aktarılır ve etkisi hiç bekletmeden kamuoyu araştırmalarıyla ölçülür ve yeniden iç-yorumculara geri yayımlanır. Böylesi bir toplumsal yapılanma içinde sahici, kendiliğinden bir duyguya kapılma ihtimalini düşünebilmek zordur. (4) Son olarak, ele alınan bütün örneklerde ve okurların verebileceği diğerlerinde, kişi böylesi bir göstermelik, yapay duygu ortamının sanki önceden prova edilmiş ve tasarlanmış olduğu kuşkusuna kapılmaktan kendini alamaz.

Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı'nda Hitler'in işlediği soykırım suçu olaydan elli yıldan daha uzun bir süre geçtiği halde çoğu bakımdan bir devlet sırrı olarak kaldı ve *hâlâ* inceleniyor. 1990'larda Sırp liderler ise tersine CNN ve öteki belli başlı medya kuruluşlarında mağduriyet maskesi takarak soykırım niyetlerini açıkça ilan ettiler. Burada önemli olan nokta şudur: Hitler, televizyona çıkıp en çok izlenen saatte işlediği soykırım suçunu ballandıra ballandıra *anlatamazdı*. Auschwitz'deki zulüm, yüksek teknoloji ürünü ancak o tarihteki medyanın gelişkinliğiyle kıyaslandığında son derece az insan tarafından seyredilebilmiş bir olay olarak nitelenebilir, buna karşın Bosna'daki soykırım, düşük teknolojili (çıplak ellerin ve bıçakların kullanıldığı) ancak inanılmayacak kadar çok sayıda insanın seyrettiği bir olaydır:[103] Bosna'nın medyada yer alma oranı ABD tarihinde en yüksek orana erişmiş olan O. J. Simpson davası ardından ikinci sıradadır. Hitler'e dur dememenin aklileştirilmesi olarak II. Dünya Savaşı'ndan kalma bir nakarat vardır: "Biz bilmiyorduk." 1990'larda gezegenimizde yaşayan neredeyse herkes Bosna'daki soykırımı biliyordu ve günümüzün nakaratı şöyle özetlenebilir: "Şaşırdık (çünkü kimin mağdur olduğunu anlayamadık) ve acımaktan bir hal olduk (çünkü bütün taraflar sıcak duyguları hak eder görünüyor)." İşte bu kesinlikle yeni bir olgu.

Dahası, günümüzdeki gazete başlıklarının yeni ve ayırıcı bir

103. Bu görüşü Daniel Kofman'a borçluyum.

özelliği de şudur: Gazeteciler, örneğin, Somali sahillerinde ABD denizaltıları tarafından gerçekleştirilen saldırıların fotoğrafını çeken gazetecilerin de resmini çekiyor ya da Saraybosna'da Sırp nişancıların kurbanlarını avladıkları yerler olarak kötü bir üne sahip sokak köşelerinde pusuya yatmış bekliyor. Maksat makaraya naklen ölümü ve kurbanın yakınlarında bulunan diğerlerinin tepkisini filme almak ve sonra olayları kendileri nasıl gördüyse öyle görsünler diye televizyon izleyicisine bir duygu paketi olarak sunmaktır. Benzer biçimde, Tiananmen Meydanı katliamı insanların eskiden sadece olaylar olup bittikten çok sonra okudukları ve kendi başlarına hayal etmek zorunda kaldıkları türden devlet baskısını gözler önüne seren çarpıcı bir medya sansasyonu haline geldi.[104] Sansasyonla beslenen medyanın akbaba benzeri özelliği yakın zamana kadar ölümle ilişkili olguların medyada verilmesindeki normlardan kesin bir kopuş anlamına geliyor. Ve postmodern farksızlaştırmanın bir örneği olmaktan çok öte, dikizcilere hitap eden bu ve benzeri filme alınmış ölüm örnekleri bu tür "canlı" sansasyonlar için gazetecilere ve hizmet ettikleri şirketlere verilen para ödülleriyle açıktan teşvik edilmektedir.[105] Şu başlık çağımızın medyası hakkındaki önemli bir gerçeği ifade etmektedir: "TV Öfke Ekerken, Bilin Bakalım Ne Biçiyor?"[106]

Sırpların Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlara soykırım uyguladığına dair Batılı bulgulara yanıt olarak Rusya'nın NATO'nun Sırplara soykırım uyguladığı yolundaki karşı suçlaması postmodern farksızlaştırmadan öte şeyler anlatır. Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın gerçekleştirdiği başka eylemler (Çeçen katliamı, Belarus üzerinde Amerikalı baloncunun öldürülmesi, Moskova'dan yayılan Batı karşıtı dil, Sırplara açıktan verilen destek, yeni bağımsızlığına kavuşmuş Baltık Cumhuriyetleri'ne karşı düşmanca tutum) bağlamında alındığında görülüyor ki, NATO'ya yöneltilen soykırım suçlamalarının arkasında örgütlü bir mantık yatmaktadır.[107] Soğuk Savaş sonrası Rusya, Soğuk Savaş'ı canlandırma doğrultusunda yol

104. 'The Death of Democracy,' *Newsweek*, 4 Haziran 1990, s. 28-9.
105. Bkz., örneğin, Joe Mandese, 'Seeking Killer Ratings, NBC Plans Snuff TV,' *Advertising Age*, 13 Aralık 1993, s. 1.
106. Walter Goodman, 'As TV Sows Outrage, Guess What it Reaps?' *New York Times*, 28 Mart 1995, s. C26.
107. Bkz. William Safire, 'Tale of Two Treaties,' *New York Times*, 2 Ekim 1995,

alıyor: "Gerçek şudur ki, Moskova Sovyetler Birliği'nin dağılmasını asla kabul etmedi ve... Rus İmparatorluğunun yeniden kurulması çabalarına [girmiştir]."[108] *Batının Balkanlaşması* [The Balkanization of the West] adlı kitabımda buna benzer bir tahminde bulunmuştum: "Batılı diplomatlar ve entelektüeller Yugoslav ve Sovyet komünist sistemlerinin Sırp ve Rus İmparatorlukları fikrinde içerilmiş olduğunu görememişlerdir... Bence,... Rusya eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı Sırbistan'ın öteki cumhuriyetler karşısındaki rolünü üstlenecektir."[109]

Hitler'in Yahudilere karşı yararlandığı kolektif suç öğretisi, resmi olarak yürürlüğe konmuş olmakla birlikte, o zaman bile anti-Semitik ve kolektif sorumluluk yerine bireye ağırlık veren Aydınlanma'nın türevi ideallere karşıt bir şey olarak algılandı. Hitler'in bu Aydınlanma karşıtı öğretiyi hayata geçirmesine imkân veren tavizkâr ve korkak tavra rağmen, o zaman insanlar bunun akıl almaz bir öğreti değilse bile ahlâki bakımdan kuşkulu bir öğreti olduğunu biliyorlardı. İşe bakın ki, 1990'larda bütün Hırvat ve Müslüman halkların II. Dünya Savaşı'nda Nazi işbirlikçileri olmaktan suçlu olduklarına dair kolektif suç öğretisi, öfke ya da protestoya değmeyen, sıradan bir hakikat olarak algılandı. Olumlayıcı Eylem'de ima edilen kolektif suç öğretisi bu uygulamanın öteki yanlarına kızgınlıklarını belli eden insanlar tarafından bile sorgulanmıyor.

Daha önce değindiğim gibi, O. J. Simpson davası yüzyılın davası olarak coşkuyla karşılandı. Simpson davası öncesinde, ABD'deki yüzyılın davası Lindburgh çocuk kaçırma davasıydı. Ancak Lindburgh davası zanlının, suçlu olsa bile, "elini kolunu sallayarak dışarı çıkıp çıkmayacağı" sorusu değil, gerçekten suçlu olup olmadığı sorusu etrafında dönüyordu. Dahası, Lindburgh davasının görüldüğü zaman, kimse zanlıyla birlikte hükümeti de sanık saldalyesine oturtma fikri taşımıyordu. Ancak ABD'de, bir zamanların bu anarşistçe fikri artık Ruby Ridge (bir vergi pro-

---

s. A 15: "Tarihin göstereceği gibi, Rusya yeniden canlanıp silahlanırken, Moskova'nın emperyalist dürtüleri yeniden harekete geçebilir ve o zaman bir savunma hattı çizmek çok geç ve 'kışkırtıcı' olacak."

108. George Melloan, 'If Russia Wants Another Cold War, Fine,' *Wall Street Journal* 18 Eylül 1995, s. A19.

109. Mestrovic, *The Balkanization of the West*, s. 55 ve 176.

testocusunu tutuklamaya çalışırken adamın karısını öldüren ABD hükümet görevlileri) ve Waco'dan Internal Revenue Service'e kadar, birçok hükümet eyleminin analiz edilmesinde temel malzeme haline gelmiştir. Kimse ABD'deki hükümet karşıtı tepkinin derinliğini hafife almamalıdır.

Waco, Texas'taki benzer Branch Davidian yerleşim alanı ve Ruby Ridge'teki olayla birlikte Oklahoma City bombalamasında da görüldüğü gibi, artık bütün Amerika'nın havasına sinmiş olan hükümetten nefret duygusu yine eski tarz anarşiden farklıdır, çünkü bu yeni anarşistler televizyon programlarında kulak vermemiz gereken görüşlerin sahibi ünlü "konuklar" olarak kabul görüyorlar. Garip bir biçimde, bu anarşistlerin birçoğu, daha çok ABD Başkanını görmeye alıştığımız bir biçimde, bilinçli olarak ve titizlikle yerleştirilmiş ABD bayrağı önünde filme alınıyor. Anarşistlere, yurtseverlere ve televizyon yıldızlarına atfedilen duyguların duyguöteci bulandırılması anarşinin tarihsel örneklerinde düşünülemezdi.

Olumlayıcı Eylem tartışmasına gelince, bu da, örneğin, Napoleon'un on dokuzuncu yüzyılda Yahudilere Fransız yurttaşı olma hakkı tanımasından farklıdır. Yahudilere bir grup olarak özel haklar değil, yalnızca öteki Fransız yurttaşlarının sahip olduğu haklar verilmişti. Buna karşın, Olumlayıcı Eylemle *geçmişte* çektikleri cefa temelinde azınlıklara bugün ayrıksı grup hakları tanınıyor. Böylelikle, ABD'deki azınlık üyeleri çoğunluğun sahip olmadığı özel yurttaş haklarından faydalanmaktadır ve bu durum *kolektif* suç argümanları temelinde aklileştiriliyor. Buna karşın, Batı'daki tarihsel özgürleşme örneklerinde ezilen insanlara çoğunluğun kullandığı (bütün haklar değil) bazı *bireysel* haklar verilmişti. Bu yüzden, kadınlar demokratik ülkelerde oy hakkı elde etmek için uzun bir süre beklemek zorunda kaldılar. Günümüzde azınlık meseleleri denen meseleler aslında azınlık meseleleri değildir, çünkü bunlar çeşitli gruplar tarafından çok özgül amaçlar için bir silindir olarak kullanılmaktadır.

Geçmişte, mağdurlar çoğu zaman sessizce acı çekerdi. Annebabanın kötü muamelesi, hastalık ya da akranlarından dayak yemek gibi belalara yakalanma talihsizliğine düşmüşse, içine düştüğü felaketi sanki doğanın bir düzeni gibi alan çocukların durumunda

bu özellikle doğruydu. Tarihsel olarak, çağdaşlarımızla kıyasla hiçbir zaman bu kadar çok insan bu kadar çok şeye kızmadı. Elbette, kötülükler vardı ancak bunlar geleneksel türden kötülüklerdi (birisinin annesine ya da karısına kötü muamele etmesi ya da bayrağa hakaret) ve duyulan haklı öfke için geleneksel olarak belli bir yaptırım uygulanıyordu. Ama mağduriyeti yarattığı iddia edilen kişinin güdülerine ilişkin öznel yorum temelinde ve mağdur olduğuna karar verilmiş belli bir gruba üyelikten kalkarak sentetik bir mağduriyet statüsü oluşturulması temelinde bugün insanların kendilerini bir bakış, bir sözcük, bir sözle mağdur hissetmeleri bambaşka bir meseledir. Sonuçta mağdurların kızgınlığı genelde manipülatif olmakta, yeni tür bir hınç doğurmaktadır. Saul Bellow bu anlayışı çok iyi ifade ediyor:

> Artık öfke olağanüstü prestij kazandırıyor. Burjuva itidalinin aksine, öfke bir lükstür. Öfke seçkindir; o bir patrisyen tutkusudur. Şamatacı ve isyancıların öfkesi çoğunluğun geçmişteki ya da şimdiki haksızlıklar için suçlu kabul edilmesini temel alır ve ezilenlerin bastırılmamış ve "haklı" öfkelerinin duygusal gücüne hayranlık duyar. Öfke manipülatif de olabilir; o sansürün ve despotizmin bir aracı olabilir... Irkçı, kadın düşmanı, üstünlük taslayan, emperyalist ve faşist olarak suçlanmadan ağzımızı açamayız.[110]

Dikkat edin, geleneksel toplumlar İslamdaki peçe ya da Viktoryen çağdaki içini göstermeyen giysiler gibi yöntemlerle erkek bakışını savuşturmanın yollarını düşündüğü halde, çağdaş toplumlar beden sistematik olarak çağdaş modanın ayrılmaz bir parçası olarak teşhir edilirken bir yandan da bakışın sistematik olarak yasaklandığı ve genelde cezalandırıldığı yeni bir çifte açmazlı püritenizm kurmuştur. Akbar Ahmed inandırıcı bir biçimde, kökleri Eski Yunan'a uzanan Batılı kültürlerin İslamcı toplumlardaki tevazu normuyla taban tabana zıt bir biçimde çıplak ya da hemen hemen çıplak bedeni sergileme peşinde olduklarını ileri sürmüştür.[111] Batılı kültürde tevazu gerilerken düşüncenin ve arzunun denetlenmesinin yükselişe geçmesi gerçekte oldukça yenidir.

Mahkemelerin ve öteki kültürel olayların televizyondan ve-

110. Saul Bellow, 'Papuans and Zulus,' *New York Times*, 10 Mart 1994, s. A25.
111. Akbar Ahmed, *Postmodernism and Islam* (London: Routledge, 1992).

rilmesi olgusu da yakın tarihli ve yenidir. Walter Benjamin'in "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri"[112] adlı ünlü makalesini hatırlayacak olursak, insan mahkemenin ya da herhangi bir başka olayın havasının bir televizyon medyası karşısında nasıl muhafaza edilebileceğini merak ediyor. Bu soruna daha sonra döneceğim, ancak şimdilik Nixon-Kennedy tartışmaları ardından 1960'lar ABD'sinde güçlü bir toplumsal kuvvet olarak su yüzüne çıkan televizyonun, toplumsal hayatın giderek daha büyük bir parçasını midesine indirdiğini kaydetmek istiyorum. Zorla kendisini Amerikan yargı sistemine kabul ettiren ve böylelikle mahkemeyi bir pembe diziye dönüştüren televizyon şimdi uluslararası savaş suçları arenasına adım atıyor. Bu haliyle, Nürnberg duruşmalarından duyguöteci alıntılar yapmaktan kaçamaz.[113] New York Times'daki tam sayfa ilanın şu sözlerini düşünün:

> Bazen bir insanı mahkemeye çıkarmak bütün dünyaya bedeldir. Dusko Tadic. Müslüman müşterileriyle gayet iyi geçinip gittiği söylenen kafe sahibi bir Sırp. Eski Yugoslavya'da iç savaş patlak verdiğinde, bir BM gözlemciler heyetine göre, Tadic intikam duygularıyla komşularının karşısına çıktı. Bu sonbahar Tadic özel bir BM Mahkemesi'nin karşısına çıkacak. Tadic 1993 yılında bir Sırp kampında tutulmakta olan erkeklere işkence yapmak, onları sakat bırakmak ve öldürmek ve bir kadının ırzına geçmekle suçlanıyor. Tadic bütün suçlamaları reddediyor. Orada olmadığını söylüyor. BM gözlemcileri onun sadist bir savaş suçlusu olduğunu iddia ediyor ve onun davasının dünyadaki hukuk düzeninin yeniden kurulmasına hizmet edebileceğini söylüyorlar. Court TV size mahkemeyi Hollanda, Lahey'den CANLI ekrana getirecek. *Bu gerçek bir 'yüzyılın davası'dır. Bütün dünyanın seyretmesi gereken bir dava. Yalnızca Court TV ekranlarında seyredebileceğiniz bir dava.*[114] (Vurgular bana ait.)

Dikkat edin, görülecek dava daha şimdiden "yüzyılın davası" o-

112. Walter Benjamin, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction,' *Illuminations*, der. Hannah Arendt (New York: Harcourt, Brace and World, 1968), s. 219-66.

113. Alex Ross, 'Watching for a Judgment of Real Evil,' *New York Times* 12 Kasım 1995, s. H37. " Court TV ikinci bir 'asrın davası' tezgâhlarken, Nürnberg referans noktasıdır."

114. 27 Eylül 1995, s. A9.

larak ilan ediliyor ve savaş Bosna-Hersek'teki egemen halka karşı Belgrat destekli bir soykırım savaşı değil, bir "iç savaş" olarak sunuluyor. Yüzyılın öteki davası, O. J. Simpson davası seyrinin ardından, kültür endüstrisi bilinçli olarak başka bir, "gerçek" yüzyıl davası kotarıyor. Kimse Court TV'nin bu seyirlik olaydan elde edeceği geliri küçümsemeye de kalkmasın. Kuşkusuz, Tadic'in savunması Simpson davasından zaten bildiğimiz yolu izleyecektir: Tadic Hırvat ve Bosnalı Müslüman sözde ırkçıların bir kurbanı olup çıkacaktır.

Duyguöteciliğin daha önceki duygu istismarlarından nasıl farklılaştığına dair günümüzden çok sayıda başka örnek vardır, ancak şimdilik bu kadar yeter. Olgular kendi başlarına konuşmazlar, onlara ışık tutacak teorilere ihtiyaç duyarlar. Bu kitabın bundan sonraki bölümlerinde duyguöteciliğin teorik iskeletini kuracak ve ardından yeni açıklamalar ışığında bu bölümde bulunan bazı örneklere geri döneceğim.

II
Tutkunun sonu mu?

Bu bölümde amacım, bir kavram olarak duyguöteciliğin postmodernizmin bazı sınırlılıklarını ve neden olduğu kavramsal açmazları nasıl aşabileceğini göstermektir. Birçok çağdaş düşünür Friedrich Nietzsche'nin *Güç İstenci*'ndeki [The Will to Power] akliliğin önünde sonunda düşünümsüz kendiliğindenliği yok edeceği iddiasını kendilerine rehber almaktadır.[1] Nietzsche, *Trajedinin Doğuşu*'nda [The Birth of Tragedy] da Sokrates'i, mantık ve akliliğe büyük saygı gösterdiği için, Batı tarihindeki hain olarak ayrı bir yere koyar. Nietzsche'ye göre, doğal, sağlıklı yaratıcılık ancak başlangıç mitine ya da Dionysos kuvvetleri dediği şeye bir dönüşle

1. Friedrich Nietzsche, *The Will to Power* (New York: Random House [1888] 1967).

başarılabilir. Günümüzde birçok entelektüel Nietzsche'nin bu kısa, Apollon'un zaferi olarak modernizm özetini kabul eder.

Geçtiğimiz yüzyıl sonundan, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ı[2] gibi, bazı çok iyi bilinen edebi eserler de yükselen bilinçliliği kendiliğinden hissetmekten aciz modern insanın kalite göstergesi olarak tasvir ediyordu. Dostoyevski'nin baş kahramanı, yeraltı adamı, arzu ve eylem arasındaki modern engeli aşamamaktadır. Dostoyevski'nin karakteri, aptal insanların hislerine göre doğrudan eyleme geçebilirken, duyarlı ve bilinçli modern insanın beyni ve bu beynin sonu gelmez aklileştirmeleri tarafından dumura uğratıldığını yazar. Yeraltı adamı, tıpkı yaşadığı şehir olan bir bataklığın üzerine kurulmuş ve organik olarak evrilmemiş olan St Petersburg gibi, doğanın değil fikirlerin bir ürünüdür. Dostoyevski, diğerleri gibi bu romanında da modernliği, açıktan insan aklının doğal hislerin önüne geçtiği doğal olmayan bir hastalık olarak mahkûm etmeyi amaçlıyordu.

Émile Durkheim yüz yıl önce "Ne kadar çok akıllıyız!" diye yakınıyordu. Eğer sosyolojik denemeleri insancıl manifestolar olarak okunursa (ben *The Barbarian Temperament* kitabımda okunabileceklerini savundum), Nietzsche, Dostoyevski ve öteki edebi yazarlarda bulunan yüzyıl sonu argüman hattı kolaylıkla seçilebilir. Örneğin, Durkheim aşırı duyarlı ve son derece akıllı nevrasteniği [*neurasthenic*] intihara ilk aday gösterir. Onun yanlış anlaşılan anomi [*anomie*] kavramı aslında zihnin aşırı uyarılması olarak bir modernlik eleştirisidir, çünkü insanın bilinç alanının genişlemesi anomiyi oluşturan "arzuların sonsuzluğu"nun temel nedenidir. Durkheim'ın anomi kavramı, çok kısa olarak, ne kadar çok şey bilirsek, o kadar çok şey isteyeceğimizi ve arzularımızın asla tatmin olamayacağını savunur. Dostoyevski'nin karakterinin aptal dediği geleneksel insanlar toplumlarının arzu etmelerine imkân verdiği oranda arzu ederler. Ancak modern ve, uzantısı olan postmodern toplumlar o kadar seçenek ve sonsuz sayıda nesne sunar ki, sonunda Durkheim'ın anomik tipi sonsuz ihtiyaçlara ve ardından umutsuz bir bıkkınlık haline teslim olur.[3] Durkheim arzu yor-

2. Fyodor Dostoevsky, *Notes From the Underground* (Lanham, MD: University Press of America, [1864] 1982).

3. *Émile Durkheim and the Reformation of Sociology* (Totowa, NJ: Rowman and Littlefield, 1988) kitabında ayrıntılarıyla gösterdiğim gibi.

gunluğu fikrini mi ortaya atmıştı?

Daniel Bell Nietzsche'yi izleyerek *İdeolojinin Sonu*[4] [The End of Ideology] kitabında yirminci yüzyılın tutkulu ideolojik hareketlerin sonuna tanıklık ettiğini savunur. David Riesman *Yalnız Kalabalık* [The Lonely Crowd] kitabını öteki-yönelimli "duygu kaybı"[5] tartışmasıyla noktalar. Francis Fukuyama[6] Hegel'in akliliğin zaferine uygun olarak "duygunun sonu" da denebilecek "tarihin sonu"[7] kavramını yeniden canlandırmıştır. Sosyolog olmayanları öteki akımlardan çok daha fazla etkilemiş son derece popüler bir sosyolojik öğreti olan Marksizm bile duygudan çok bir biliş retoriğidir. Örneğin, *Alman İdeolojisi*'nde,[8] Marx ve Engels'in "beynin derinlikleri", "kavrama", "düşünme", "hayaller", "fikirler", "dogmalar" ve "bilinç biçimleri" gibi terimleri kullandığı görülür. Marx ve Engels, yerine farklı bir düşünce düzeni koymak üzere dehşet verici buldukları bir "düşüncenin düzeni"ne karşı isyan ediyordu. Onların merkezi iddialarından biri "insanlar kendi kavramlarının üreticileridir" şeklindedir;[10] bu iddia bir oranda doğrudur, ancak bireylerin denetleyemeyeği duyguların ve kolektif bilincin rolünü ihmal eder. Marksistler duygulara değindiklerinde bu genelde "meta fetişizmi", yabancılaşma ya da dinin akıl dışılığı bağlamındadır. Ancak Marksistlerin duygulara ilişkin tutumu şöyle özetlenebilir: İnsan doğasının duygusal yanı yükseltilen bilinçle aşılabilir ve aşılmalıdır da. Genelde, Batı'da yirminci yüzyılda bilimin, pozitivizmin ve akliliğin yaygın gelişimi Pascal'ın meşhur ikiliğindeki "zihin"in "kalp" üzerindeki zaferine işaret eder görünmektedir.

Eğer bu tutum kabul edilecek olursa, benim "duyguötecilik"

4. Daniel Bell, *The End of Ideology* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988).
5. David Riesman, *The Lonely Crowd* (New Haven, CT: Yale University Press, 1950), s. 180.
6. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).
7. G.E.W Hegel, *The Philosophy of History* (New York: Dover Press, [1899] 1967).
8. Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology* (New York: International Publishers, [1846] 1960).
9. Agy, s. 39.
10. Agy, s. 47.

kavramımdaki "öte" ibaresi "sonrası" olarak yorumlanabilir. Bu okumada, ben sanki kendiliğinden duygunun ölmüş olduğunu kabul ediyormuşum ve duyguötecilik Nietzsche'den kaynaklanan ve Marx'ta zirvesine erişen iyi bilinen bir Batılı gelenek içinde bir kavrammış gibi görünecektir. Bu meselcyi basitleştirmek olabilir ancak benim duyguötecilik kavramımın doğru bir yorumu değildir. Üçüncü bölümde, Riesman'ın "duygu kaybı" kavramının bıraktığı ilk izleniminin aksine çok karmaşık olduğunu gösterecek ve kitap boyunca duyguöteciliğin ayrıntılarına ineceğim. Ancak tartışmanın bu noktasında, meramımı anlatayım ve benim tutumumun Nietzscheci ve Marksist izleklerden nasıl farklılaştığını ve duyguötecilikle ne kastettiğimi özetleyeyim.

Nietzsche'nin ikilemleri olan kalp ve akıl, duygu ve zekânın ve genelde Apolloncu ve Dionysoscu kuvvetlerin artık çağdaş toplumları anlamada işe yaradıkları görüşünde değilim. *Trajedinin Doğuşu*'nun 23. bölümünde, Nietzsche modernlikte (kurgu ya da icat olarak) mite entelektüel kurgular yoluyla yaklaşıldığını iddia eder ve insan ruhunu özgürleştirici bir kuvvet olarak mite dönüşü savunur. Nietzsche'nin karşısında ben yirminci yüzyılda *duyguya* entelektüel kurgular yoluyla yaklaşıldığını savunuyorum. Bu arada, postmodernizmin kabaca Nietzsche'nin mitlerine denk düşen simülasyonları ortaya çıkardığını ve onlarla hoşça vakit geçirdiğini kaydetmek yerinde olacaktır. Ancak bu muhteşem postmodern mitoloji Nietzsche kadar bazı postmodernistlerin de öngördüğünün aksine insan ruhunun kurtuluşu sonucunu doğurmamıştır. Nietzsche'nin karşısında, ben soyut törelerin, yasaların ve yönetimin değil (soyut olmayıp da ne olacaklardı?), *soyut duyguların* sorun olduğunu ileri süreceğim. İçinde yaşadığımız yüzyıl sonunu kasıp kavuran illet kültürel kısırlık değil *duygusal kısırlıktır*. Duyguötecilik kavramıyla, iradeyle fikir arasında bir mücadele ya da dengeyi değil, yeni bir şeyi, temsil/tasavvur ya da fikir olarak iradeyi anlatıyorum.

Dolayısıyla, duyguötecilik *ölü*, soyut duyguların kültür endüstrisi tarafından yeni-Orwellci, mekanik ve taşlaştırıcı bir tarzda kullanılması demektir. Duyguötecilik kavramındaki "öte" [post] ibaresi bile bile müphem olarak kullanılmıştır: Duygu-ötesi ya da duygu-sonrası da içinde olmak üzere, postmodernistlerin tartıştığı

birçok son hamleyi anlatır. Benim geliştirmeye çalıştığım teorik kurgunun ayırt edici yanı şudur: Duygular gerçekte kaybolmamıştır, öyle ki duyguötecilikte duygusal olan hâlâ önemlidir. Ancak yeni bir entelektüelleştirilmiş, mekanik, seri üretilmiş duygular melezi dünya sahnesine çıkmıştır. Demek ki, Nietzscheci ve Marksist çizgiyi izleyerek Baudrillard'ın savunduğu postmodern dünyada acıma ve şefkat duygularının kalmadığı iddiası doğru değildir. Tam tersine, o kadar çok şefkat vardır ki insanlar "şefkat yorgunluğu"ndan şikâyet ediyor. Ancak bu çarpık şefkat geleneksel zamanların *caritas*'ı değil, onun yerine geçen kültür endüstrisinin ısıtıp önümüze sürdüğü, gerçekte acımaya çok benzeyen içi dışına çıkmış bir şefkattir. *Caritas* insanları birbirine bağlarken acıma insanları yalıtır, tepeden bakma lüksü olanlarla çaresiz olanlar olmak üzere böler.

Dahası, yukarıda ismi zikredilen entelektüellerin çoğunun teorik çerçevesi beraberinde akliliğin iddia edilen zaferinin hoşgörüye yol açacağı, ya da açabileceği beklentisini de getirir. Nietzsche, böyle bir sözcük zamanında popüler olmuş olsaydı, hoşgörüyü onaylamazdı ancak benim düşünceme göre, Nietzsche Sokrates sonrası Apollonculuğun "hastalaşma" dediği şeyin başka bir tezahürü olarak hoşgörüye yol açacağı fikrine katılırdı. Marksistler, tarihin sonuna götüren doğru yolu bulduklarından, hoşgörüyle canlarını sıkmayacak kadar emindiler. Bu mitin komünist versiyonu kardeşlik ve birlik ütopyasıydı. Ancak bu işlenmemiş sonuç karşısında ben Akbar Ahmed'le birlikte, postmodern söylemin revaçta olduğu yıllarda, hoşgörünün değil hoşgörüsüzlüğün ve etnik çekişmenin dünya çapında istisna değil kural olduğu görüşüne katılıyorum: Etnik temizlik çağımızın bir metaforu haline geldi.[11] Ve Bell ne derse desin, bana öyle geliyor ki çoğu hoşgörüsüzlüğü ateşleyen şey tutkudur.

11. Akbar Ahmed, 'Ethnic Cleansing: A Metaphor for Our Time?' *Ethnic and Racial Studies*, 18, 1 (1995), s. 1-25.

Modernlik, modernizm ve postmodernizm üzerine kaleme alınan geniş literatüre birçok giriş noktasından biri, çoğu yazarın yaptığı iki modernlik biçimi arasındaki ayrımdır. Buna paralel olarak, Matei Calinescu, tarihte bir aşama olarak *modernlikle* sanatta estetik, avangard bir tavır olarak modernizm ayrımı yapar.[12] Dolayısıyla, modernliğin gelişiyle birlikte, modernizm modern burjuva toplumuna karşı çıkar. Sanat geleneksel din ve âdet kısıtlamalarından özgürleştirilmiştir. Modernist sanat, neredeyse tanım gereği, durmaksızın değişmek, hareket etmek, reddetmek ve burjuvaziye dil uzatmak zorundadır. Modernist sanatın görevi, hizmet edeceği toplumsal amaçları yoktur. "Yararsız," sanat için sanat olmaktan hoşnuttur o.

Duyguötecilik modernlikle modernizm arasındaki bu kesin ve katı ayrımı reddeder. Thorstein Veblen'in 1899 yılında kaleme aldığı *Aylak Sınıfın Teorisi*[13] [Theory of the Leisure Class] adlı klasik ama yanlış anlaşılan kitabındaki prestijli bir şey olarak yararsızlık ve fazlalık nosyonlarını hatırlayacak olursak, duyguötecilik çağdaş toplumsal hayatın neredeyse her veçhesinin yararsız ve lüks olduğu varsayımını gönül rahatlığıyla kabullenir. Veblen'in zamanındaki aylak sınıfın alışkanlıkları çağdaş zamanlarda orta ve alt sınıflara, aslında bütün toplumsal sınıflara sirayet etmiştir. Bunu ifade etmenin başka bir yolu şudur: Toplumda hemen her şey bir estetik haline gelmiş ve estetik kültür ve sanat alanlarıyla sınırlı olmaktan kurtulmuştur. Modernizm sanatın sınırlarından kurtulmuş ve (diğerleri yanında) politika, hukuk ve eğitim gibi öteki modern toplumsal kurumlara sirayet etmiştir; öyle ki toplumsal hayat büyük oranda modernist sanat için sanat modeline göre işliyor. Birçok insan bu iddiayı ilk ortaya atanın Daniel Bell olduğunu kabul ederken, bu iddiayı çok daha önce Thorstein Veblen'in yanı sıra Émile Durkheim, Georg Simmel ve Henry Adams gibi bir önceki yüzyıl sonu ruhuyla yazan meslektaşlarının

12. Matei Calinescu, *Five Faces of Modernity* (Durham, NC: Duke University Press, 1987), s. 41.
13. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class* (New York: Penguin Books, [1899] 1967).

yazılarında bulabiliriz.[14] Modern, akli, kapitalist kurumlar ve onların ürünleri bizatihi estetik ve yararsız hale gelmiştir. Örneğin, Birleşmiş Milletler, giderek birçok konferansları, barışı koruma operasyonları ve öteki faaliyetleri genelde başarısız ancak başarısızlığı prestijini etkilememiş görülen yararsız, fazlalık ve son derece pahalıya patlayan bir lüks örgütü haline geliyor. Buna kısaca "BM için BM" diyebiliriz. (Ya da Amsterdam'dan Zagrep'e birlikte yaptığımız bir uçak yolculuğu sırasında Hollandalı bir BM barış gözlemcisinin BM'yi kastederek söylediği gibi, "Birleşmiş Hiç".) Başka bir anlamlı işaret de şudur: 1995'te kutlanan, ellinci kuruluş yılı kutlamalarında BM imajını düzeltmek için prestijli gazetelere tam sayfa ilanlar verdi. Gelgelelim, bu ilanlar BM'nin fiili etkinlikleri hakkında enformasyon vermek yerine barış konusunda duygusal bir doğruculukla BM'yi onaylayan meşhur yüzlerin fotoğraflarını gösteriyordu. Örneğin, böylesi ilanların biri Norman Mailer'ın bir fotoğrafına ve söylediği sözlere yer veriyordu:

> BM Soğuk Savaş'ın ağır manevralarında ve bunu izleyen bütün o kaos ortamında ayakta kalmayı başardı. Eğer barış umudumuz gerçekleşecekse, bu, arabulucu bir kurum olarak BM olmaksızın muhtemelen başarılamayacaktır.[15]

Mailer'ın BM için söyleyebileceği en iyi şey ayakta kalmayı başarmasıdır. Belli ki, önemli olan bu BM stratejisinin bir gerçeği ortaya çıkarmasıdır; yapılan şey BM'nin yararlılığı hakkında enformasyon vermek değil, başkanlık kampanyalarından tüketici ürünlerine uzanan bir yelpazede yürütülen reklamların yaptığı gibi sentetik, provası yapılmış *duygu* satışıdır.

Başka örnekler de vardır: Los Angeles Polis Teşkilatı (LAPD) 1995'te O. J. Simpson davasında kendilerine yöneltilen ırkçılık suçlamaları ardından bu suçlamaları yanıtlayacak olgular ve rakamlar yerine *L.A.P.D.* adlı yeni bir televizyon dizisi yayımlayarak adını kurtarmaya çalıştı. Bu televizyon programı, kamuoyunu duygusal bakımdan asıl görevlerinin ırkçılıkla uğraşmak değil,

14. *The Coming Fin de Siècle* (Londra: Routledge, 1991) adlı çalışmada savunduğum gibi.
15. *Wall Street Journal*, 25 Temmuz 1995, s. A 11.

suçluları yakalamak olduğuna inandırmak için, kameralar eşliğinde "gerçek" polislik işiyle meşgul gerçek polis kadrolarını gösterecekti. Ancak açıktır ki, LAPD üyelerinin kameralar önünde ırkçı faaliyetlere girişeceğini kimse hayal edemez.

Aynı şekilde, NATO'nun Eylül 1995'te yıllarca onlar tarafından aşağılandıktan sonra Sırplara karşı "sertleşme" kararını düşünün. Televizyonlar bu sözde yeni sertleşme politikasını göstermek için belirlenmiş hedefler üzerinde patlayan bombaların görüntülerini yayımladı. İnsan bunları görünce NATO'nun güvenilirliğinin tehlikede olduğunun, kendisini destekleyen Batılı hükümetler ve vergi mükellefleri için pahalı bir lüksten öte şeyler ifade ettiğini kanıtlamak zorunda olduğunun ayrımına vardığını düşünecekti. William Safire ve Anthony Lewis, bu etkili NATO kurgusunun aksine, NATO jetlerinin günler boyu aynı otuz beş hedefi bombaladığına ve Saraybosna kuşatmasının kaldırılmasını sağlayabilecek 300 hedefin (tanklar ve ağır toplar) tahrip edilmesinden bile bile kaçınıldığına işaret ettiler.[16] Ancak Lewis ve Safire, NATO için NATO gösterisinden başka bir anlama gelmeyen televizyon görüntülerinin duygusal etkisi altında boğuldular.

Daniel Bell *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri* [The Cultural Contradictions of Capitalism] kitabında, (bütünlüklü bir toplum portresi çizen toplumsal sistem teorisyenlerinin aksine) üç toplumsal saha bulunduğunu ve bunların her birinin kendi ritmi olduğunu, bu üç sahanın teknik-ekonomik, politik ve kültürel olduğunu, kültürel alanın insan varoluşu için zorunlu dışavurumcu anlamlardan biri olduğunu ve yüzyıllar boyu "kültürün dinle kaynaştığını" iddia eder.[17] Bell'in yaptığı 1960'ların karşı-kültür ve modernist kendisi için kendini dışavurma eleştirileri (ki bunlar yine kendisinin tarih içinde kültürün toplumsal bakımdan kısıtlanmış kullanımları görüşünden keskin bir kopuş sergiler), Marshall Berman'ın Bell'i kültürün tekrar dinin boyunduruğuna girmesi gerektiğini savunan bir muhafazakâr olarak damgalamasına neden olmuştur:

16. William Safire, 'The Phony Air War,' *New York Times*, 18 Eylül 1995, s. A 11; Anthony Lewis, 'Weakness as Policy,' *New York Times*, 14 Temmuz 1995, s. A25.

17. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), s. 12.

> Daniel Bell diyor ki, 'modernizm [böylelikle] baştan çıkarıcı olmuştur'... Modernist yılan modern cennet bahçesinden bir çıkarılabilseydi, mekân, zaman ve kozmos kendilerini doğru bir biçimde ortaya koyacaklardı. O zaman, varsayılır ki, tekno-pastoral bir altın çağ gelecek ve insanlarla makineler bir arada mutlu mesut sonsuza kadar yaşayacaktı.[18]

Berman'a göre, Bell'in üç toplumsal alanı birbiriyle bağlantılıdır ve kültür, modernist sanat için sanat biçiminde, şimdiye karşılık düşer. Berman açısından, modernizm dışavurumcu olmalıdır ve, modernlikle başa çıkmanın bir yolu olarak, din[19] ya da herhangi bir toplumsal kurumla sınırlanmamış olmalıdır. Berman'ın iddialarının aksine, Bell açıktan modernizmin anomik çelişkiler ürettiği görüşündedir:

> Modernizm böylelikle baştan çıkarıcı olmuştur. Gücünü benliğin putlaştırılmasından alır. Çekiciliği bizatihi hayatın bir sanat eseri olması gerektiği ve bu sanatın kendini ancak toplumun, özellikle burjuva toplumunun, uylaşımlarına karşı ifade edebileceği fikrinden kaynaklanır. Bazen olduğu gibi politikayla bağlantı kurduğunda, modernizm çağdaş toplum için yıkıcı hale gelmişti... Bugün modernizm bitmiştir. Gerilim yok. Yaratma dürtüleri tavsadı, içi boşaldı. İsyan dürtüleri kurumsallaştı.[20]

Muhafazakârların, anomi, parçalanma, kültürel çekişme, çürüme, barbarlık, pornografi ve toplumsal kurumların genel çöküşüne lanet okurken, toplumsal birlik bütünlük ve homojenliği savunan kişiler olduğu düşünülür.[21] Muhafazakârlar tipik olarak olumsuz söylemlerini, genç beyinleri zehirleyen, kirleten ve politikleştiren kişiler olarak betimlenen sanatçılara ve kültürel dışavurumculara

---

18. Marshall Berman, *All That Is Solid Melts Into Air- The Experience of Modernity* (New York: Simon and Schuster, 1982), s. 31.
19. Bell belki bir muhafazakâr olarak görülebilir. Bkz. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), s. 30: 'Dinin canlandırabileceği şey, tevazu ve ötekiler için şefkatin temeli olan varoluşsal özellikleri bize geri getiren kuşakların devamını sağlamaktır.'
20. Agy., s. 19-20.
21. Bkz., örneğin, Robert Hughes, 'Pulling the Fuse on Culture,' *Time*, 7 Ağustos 1995, s. 61-71.

yöneltirler. Öteki uçta, liberal özdışavurumcular muhafazakârlara özgürlüğü, düzen karşıtlığını, kendini ifade etmeyi, düşünceyi, sahiciliği ve bireyciliği boğmak isteyen Yahoolar, sanat düşmanları, faşistler, Naziler ve homofoblar adını takar.[22] Muhafazakârlar günümüz çokkültürcülüğünün ayrılıkçı ve bölücü olduğundan şikâyet ederken (elbette birileri çıkıp muhafazakârları kendilerine özgü bir ayrılıkçılık ve bölücülük türü savunmakla suçlayabilir), liberal çokkültürcüler, bunların liberal demokratik devletlerde yaşayanları bile, neredeyse faşist bir devlette yaşamaktan yakınırlar. Tabii ki, liberaller politik olarak doğrucu konuşma ve düşünmede ısrarcı olmaları yüzünden "sol faşizmi"[23] savunmakla suçlandıklarında; liberaller toplumun birliği ve bölünmenin üstesinden gelinmesi ihtiyacından dem vuran bazı muhafazakâr söylemleri benimsediklerinde; muhafazakârlar kendilerini ifade etme haklarının liberaller tarafından engellendiğini (!) iddia ettiklerinde, durum içinden çıkılmaz bir hale gelir.

Ben, Berman'ın Bell eleştirisinde ortaya çıkan bu kavramsal sorunları tartışırken liberal-muhafazakâr polemiğine girmeyeceğim. Bunun nedeni, ilk olarak, günümüzde çok fazla sayıda sosyolojik tartışmanın ideolojiye indirgenmesi ve, ikinci olarak, hiç tartışmasız liberallerin de muhafazakârların da hem ahlâki hem de ahlâk dışı tutumlar almakla, hem anti-faşist hem de pro-faşist olmakla ve, genelde, biri ötekinin suçlamalarını yansıtıyor olmakla suçlanabilir ve zaten suçlanmış olmasıdır. Üçüncü olarak, anti-Semitizm böylesi ideolojik kavgaların başka bir örtük boyutu olarak kendini gösterir. *Toplumun Çözülmesi*'nde [The Decomposition of Society] Irving Louis Horowitz şunları söyler:

> Yahudilere yönelik dozunu artırarak süren saldırılar; sosyolojinin giderek daha fazla kendini özdeşleştirdiği bütün o anti-Amerikan eleştirel hamlelerin parçası olarak kaydedilebilir... Alanın böylesine sıkı bir özdeşleşmesi yüzünden, Yahudi akademisyenler yalnızca "ana akım sosyoloji"nin (bu yedi başlı ejderhanın girdiği tüm kılıkların) mi-

22. Politik yelpazenin her iki tarafındaki aşırı söylemlerin bir seçkisi için, bkz. Richard Bolton (der.), *Culture Wars: Documents From Recent Controversies in the Arts* (New York: New Press, 1992).

23. Bkz., Irving Louis Horowitz, *The Decomposition of Society* (New York: Oxford University Press, 1994).

marları olarak değil, pervasız kapitalistlerin abartılı örnekleri olarak da görülmektedir.[24]

"Anti-Amerikan eleştirel hamle" ne anlama geliyor? Bunun gerçekliği, muhtemelen yandaşlarının gözünde mevcuttur ve Yahudilerin Amerikancılığın ya da Amerikan ana akım sosyolojinin daha çok hangi tarafına düştüğü belli değildir. Açık olan, toplumsal birlik savunuları yüzünden sözde muhafazakâr sosyologlara yöneltilen liberal saldırının bazıları tarafından bir anti-Semitizm biçimine dönüştürülmesidir. Horowitz açıktan açığa şunu iddia etmektedir: II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş ardından, Amerika'nın bir liberal cennet olarak ortaya çıkması, Frankfurt Okulu örneğinde olduğu gibi, dışardaki Yahudi düşünürleri kendine çekmekle kalmamış, Amerikan Yahudilerini de sosyolojiye çekmiştir:

> Daniel Bell gazetecilikten, Nathan Glazer editörlükten ve David Riesman hukuk alanından gelmiştir; bunlar belki de en göze batan örneklerdir. Bu alan öylesine Yahudilerle dolmuştur ki, ortalıkta şöyle şakalar dolaşmaktadır: Sinagoglara gitmenize gerek yok, *cemaati* sosyoloji bölümlerinde bulabilirsiniz; ya da, Yahudi hayat tarzının sosyolojisine gerek yok, ikisi eşanlamlı hale geldi. Savaş sonrası dönemin bu parlak sosyologları büyük Amerikan diasporasında üniversite departmanlarını doldurmayı sürdürdü.[25]

Horowitz'e göre, Amerikan sosyolojisinde Yahudilerin başarısı adım adım, ana akım sosyoloji eleştirilerinin aslında Yahudilere saldırı olarak alındığı, yeni bir "nahoş sol-tandanslı anti-Semitizm"[26] biçimine yol açtı. Böylelikle, Daniel Bell, yazıları dini kültürle bağlantılandırdığı için muhafazakâr olarak yorumlanan, başarılı bir sosyologtur. Postmodernist tartışma açısından Bell'in tezinin önemli olduğunu savunmak, zorunlu olarak bunun getirdiği, ana akım sosyoloji eleştirilerinin anti-Semitizmin örtük bir biçimi olarak algılanabileceği fikrini savunmak oluyor. Çağdaş entelektüel tartışmanın bu yanını bile duyguöteci olarak gördüğümü söylemeye gerek duymuyorum. Dahası, Daniel Bell ya da David Ri-

24. Agy., s. 90.
25. Agy., s. 77.
26. Agy., s. 92.

esman gibi Yahudi yazarları eleştirmek kadar, Amerikan ya da Batı toplumlarını eleştirmenin de anti-Semitizm demek olduğu iddiasını reddediyorum.

Bell'in tezi Durkheim'ın *Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri*[27] [The Elementary Forms of the Religious Life] adlı çalışmasında kurduğu o meşhur din ve kültür bağlantısının bir yankısıdır. Durkheim klasik eseri *İntihar*'da, Yahudilerin bir paradoks gibi görülen bir modernizm ruhuyla gelenekselciliği birleştirmeyi başardığını tespit ediyordu:

> Yahudiler, bundan dolayı, kolektif önyargıları yerine dışavurumcu düşünceyi koymak için değil, sadece mücadele için, daha iyi donanımlı olmak için, öğrenmeyi isterler. Onlar için, öğrenmek kanaatler ve bazen de yasalar tarafından sokuldukları istenmeyen durumu dengelemenin bir aracıdır. Ve kendi başına bilgi her bakımdan sağlam bir geleneğe nüfuz edemediğinden, Yahudi bu entelektüel hayatı rutin alışkanlıklarının üstüne yerleştirir ancak birincinin ikinciye etkisi yoktur. Bu Yahudilerin sergilediği karmaşıklığın nedenidir. Bazı bakımlardan ilkel kalan Yahudi başka bazı bakımlardan bir entelektüel ve bir kültür adamıdır. O böylelikle küçük ve antik grupların özelliklerinden olan sıkı disiplinin avantajlarıyla bizim büyük toplumlarımızın bağrında yeşeren yoğun kültürün yararlarını birleştirir. Yahudi, modern insanın zekâsına sahiptir, ancak onun umutsuzluğunu taşımaz.[28]

Durkheim'ın politik bakımdan doğru görünmesini sağlamak için, yukarıdaki "ilkel" sözcüğü yerine "geleneksel" sözcüğünü geçirmek gerekir. Her halükârda, Durkheim'ın değerlendirmesi, örneğini Berman ve birçok başka teorisyende gördüğümüz, modernliğin zorunlu olarak gelenekselciliği alt eden tarihsel bir aşama olduğuna ilişkin standart çağdaş modernlik değerlendirmelerinden hayati önemde bir kopuştur. Kendisi de bir Yahudi olan Durkheim evrenselcilik ve tikelcilik, kolektivizm ve bireycilik, kozmopolitencilik ve bölgecilik ve başka benzer zıtların gerilimli birliğinin Yahudi kültürel kimliğinin mihenk taşı olduğu uyarısında bulunur

27. Émile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (New York: Free Press, [1912] 1965).
28. Émile Durkheim, *Suicide* (New York: Free Press, [18971195 1), s. 168.

(Durkheim'ın bilmecemsi iddiası, modern bireyciliğin kişinin toplumu tarafından garanti edilen kolektif bir olgu olduğu iddiası buradan gelir).[29] Bana göre, bu karmaşık Durkheimcı tespitler, liberal muhafazakâr kan davası da içinde olmak üzere, marjinal ve ana akım teorileştirme, Aydınlanma projesini eleştirme ve benimseme ve benzeri tartışmalarla ilgili günümüz postmodernist söylemine uygulanabilir.

Duyguötecilik, modernizm gibi modernliğin de gelenekler ve tarihten alınmış duygusal muhtevaya ek olarak şimdiki zamanın öteki bağlamlarından duygusal muhteva ödünç almak durumunda kaldığını savunuyor. Bu, hem modernlik hem de modernizmin görünüşte yeniyle, avangard ile ve geleneğin ataletini alt etmekle ilgilenirken bile vuku bulur. Modernistlerin ve postmodernistlerin geçmiş karşısında bitmek bilmez isyanlarının öngördüğü gidişatı kestirmek imkânsız. "Yeni" her zaman "eski"nin bazı yanlarını taşımak zorundadır. Benliğin dışavurumu ve geçmişten kurtulma yolundaki liberal edebiyata rağmen, duygusal gücünün bir kısmını önceki "kutsal" mekân, kişi, imge ve o dönemin havasını yansıtan öteki olgulardan almayan tek bir dışavurum ya da özgürlük bulamazsınız ya da hayal edemezsiniz.

Berman'ın koyduğu şekliyle, Marx'tan aldığı "katı olan her şey buharlaşır" yaklaşımı doğru değildir. Şöyle söylemek daha doğrudur: Görünüşte böyledir ancak gerçekte geçmişin hortlakları farklı bir biçimde hemen ortaya çıkar. Aynı şekilde, Anthony Giddens'ın iddia ettiği, modernliğin yeniye uzanan yoluna çıkan her şeyi yok eden bir kör inanç olduğu da doğru değildir.[30] Şu daha doğrudur: Modernlik yeniyi yaratır görünürken eskinin parçalarını özümler, çarpıtır ve yeniden biçimlendirir.

B. BAUDRILLARD'IN YERALTINDAN NOTLARI

Jean Baudrillard'ın yazıları duyguöteci teori için bir başka başlangıç noktasıdır. Baudrillard ilginçtir çünkü sık sık post-

29. Agy., s. 334.
30. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990).

modernizmin sözcüsü olarak alkışlanıyor olmakla birlikte, o kendisinin bir postmodernist olduğunu kabul etmez.[31] Baudrillard'ın yazılarının içeriği kadar üslubu da irkiltici ve kışkırtıcı ama her şeyden önce bir yere iliştirilmesi imkânsızdır; bu yüzden akademisyenlerin birçoğu "boşver Baudrillard'ı" derken[32] ötekiler ondan ilham almayı sürdürmektedir. Ancak duyguöteci teorinin çizgisinde, Baudrillard'ın mesajı, üslubu ve ilgilendiği konular bile ilk defa 1864 yılında basılan Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ıyla kolaylıkla kıyaslanabilir. Hem Baudrillard hem de yeraltı adamı daha ortaya atarken kendi iddialarını çürütürler; burjuva modernliğiyle uyum içinde yaşayanlara dil uzatırlar; ve aynı zamanda okuru öyle bir kışkırtırlar ki, okurun onların söyledikleri şeyi kastedip kastetmediğini kestirebilmesini imkânsız hale getirirler. Amerika'nın otoyollarında seyahat ederken kişi bütün toplumsal bilim kurumlarının öğrettiğinden daha fazlasını öğrenebilir derken Baudrillard ciddi midir?[33] Kim bilir. *Yeraltından Notlar* gerçek bir roman mıdır yoksa romanın yüzünüze karşı eleştirisi mi? Edebiyat profesörleri hâlâ bu soruyu tartışıyor. Sosyologlar Baudrillard'ın *Amerika*'sının bir seyir defteri mi yoksa ciddi bir toplumsal teori çalışması mı olduğuna karar veremiyorlar.[34] Ancak Baudrillard bu "ciddi" soruların çözümüne katkı yapmadığı gibi, görünüşe bakılırsa, yarattığı müphemliğin keyfini çıkarıyor. Hem Baudrillard hem de (Dostoyevski'nin duygularını yansıtsın ya da yansıtmasın) yeraltı adamı çekişmelerin içindedir, eleştirilerinde zehir saçarlar ve ağırlıklı olarak öğrencilere ve öteki okurlara seslenirken bile, kendi toplumsal dünyalarına ilişkin çizdikleri tablolar kişisel deneyimleriyle uyum içindeymişçesine, iddialarında kaprislidirler. Benim öğrencilerim Dostoyevski ve Baudrillard okuduktan sonra, bu yazarların sözde niyet ettikleri şeyin sayısız örneğiyle başedebildiler.

---

31. Mike Gane, *Baudrillard: Critical and Fatal Theory* (Londra: Routledge, 1991) adlı çalışmada tespit edildiği gibi.
32. Chris Rojek ve Bryan S. Turner, *Forget Baudrillard?* (Londra: Routledge, 1993) adlı çalışmanın başlığında çok iyi yakalandığı gibi.
33. Jean Baudrillard, *America* (Londra: Verso, 1986), s. 55: 'Amerika'da on bin mil yol katedin, toplam sosyoloji ve politika kurumlarının birlikte öğrettiğinden daha fazlasını öğreneceksiniz.'
34. Rojek ve Turner (der.), *Forget Baudrillard?*

Belli ki, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ındaki ana karakteri kadar Baudrillard'da da bulunan kışkırtıcı tutum kısmen bir yazar olarak özgür kalmak, bir yere iliştirilmemek ve aynı zamanda genel bir hayat felsefesinin parçası olma arzusundan kaynaklanır. Dostoyevski, karakterinin ağzından sosyal modernistleri kendilerinin (meşhur "makinenin civataları" deyişine benzer) "piyano tuşları" ve "kapı tokmakları" haline gelmelerine imkân veren insanlar olarak aşağılar. Baudrillard ve Dostoyevski bizi rahatsız etmek, şaşırtmak, kestirilemez olanın kestirilebileceğini reddetmek ister. Özgürlük çağrısı güçlüdür ve insan bunun izlerini 1990'ların yeraltı adamı, genelde teknoloji ve modernliği kitleleri insanlıktan çıkaran şeyler olarak suçlayan "Unabomber"ın manifestosunda bile bulabiliyor. Unabomber'ın manifestosu Frankfurt Okulu'nun bazı yazıları kadar sosyoloji lisansüstü öğrencilerinin makalelerinde rastlayabileceğimiz toplumsal eleştirilerle aynı kumaştan biçilmiş gibidir. Ancak Baudrillard'ın toplumsal evrenin belki de olmasını istediği (ve ikircimli olarak istemediği) kadar *gerçekten* kaotik, rasgele ve düzensiz olduğunu iddia etmesi başka bir meseledir.

Ve benim yeni duyguötecilik teorisiyle meydan okuduğum şey tam da Baudrillard'ın bu mesajı, aynı zamanda tam da bu noktadır. Baudrillard'a göre, postmodern toplumsal dünya simülasyonlar ve olumsal, köksüz, dolaşıp duran kurgular yığınından başka bir şey değildir; ve zaman zaman bu yeni keşfedilen özgürlükten hoşnut görünmektedir. *Ancak ben iddia ediyorum ki, köksüz, dolaşan kurgular olarak görünen şey kesin izlekleri olan köklü ve duygusallık yüklü kurgulara parçalanabilir.* Dahası, Baudrillard'ın birçok yazısı, David Riesman'ın öteki-yönelimli tipiyle aynı çizgide, çaresiz kızgınlık içinde yazılmış denemeler olarak okunabilir. Kızgınlığının temelleri yeteri kadar inandırıcıdır ancak, örneğin, Vietnam Savaşı aslında bir televizyon savaşıydı,[35] Körfez Savaşı gerçekte olmadı,[36] her şey bir yanılsamadır, ve sahip olmayanların yapabileceği tek şey çekip gitmektir gibi sonuçlarında tatmin edici olmayan bir şeyler vardır. Baudrillard asla çözümler, alternatifler ya da yapıcı eleştiriler sunmaz.

Tüm bunlara rağmen, Baudrillard'ın postmodernizm versiyonuyla benim duyguötecilik dediğim şey arasında önemli bir

35. Baudrillard, *America*.
36. Jean Baudrillard, 'The Reality Gulf,' *Guardian*, 11 Ocak 1991, s. 25.

çakışma vardır. İkimiz de Amerika'nın "evrenin şafağı" olduğu;[37] geçtiğimiz modernlik çağıyla bir kopuşun yaşanmakta olduğu; ve çağdaş dönemin ana özelliğinin simülasyon olduğu konularında hemfikiriz. Ancak aramızdaki derin fark, onun hemen hemen ayrıksı olarak bilişsel kategorilerin simülasyonuna ağırlık verirken benim duyguların simülasyonuna odaklanmamdır. Aslında, duygular onun kışkırtıcı iddialarının çoğunda dikkati çekecek kadar silinmiştir. Örneğin, Baudrillard'ın Amerika'nın bir çöl gibi ölü ve soğuk olduğunu;[38] Amerika'nın anlamın imhasını başardığını;[39] bilgisayar ve enformasyon teknolojisine karşılık beyin gösterisinin merkezi hale geldiğini;[40] "orjinin bittiğini";[41] Amerika'nın çöl gibi "tüm duygusallıkları kapı dışarı ettiğini";[42] Amerika'nın çöl gibi "arzusuzluğu" temsil ettiğini;[43] ne cazibenin ne de baştan çık (ar)manın kaldığını; ve "hapsedilenin bütün bu şeylerde olmayan şey olduğunu"[44] iddia ettiği söylemini düşünün. Baudrillard'ın tersine, ben Amerika'yı bir çöl olarak değil, zorunlu olarak eyleme aktarılmayan lüks ve egzotik duyguların yapay olarak çatılmış bir serası olarak görüyorum. Amerikalılar bugün ataları gibi hissetmiyorlar: Onlar balinaların, yavru ayıbalıklarının ve Bosnalı mültecilerin acılarını hissediyorlar; onlar Körfez Savaşı zaferinin neşesini, teknolojik üstünlüğü ve bir zamanlar gerçek aylak sınıfa mahsus olan bir aylak sınıf hayat tarzını hissediyorlar; onlar birbirlerinden, politik olarak doğru olmayan bir şey söylemekten, bir zamanlar kabahatler olarak geçiştirilen eylemler yüzünden mahkemeye düşmekten vb. korkuyorlar. Ancak tüm bu lüks duygular, birçok patolojiler yanında, şefkat yorgunluğuna, hiçbir zaman tatmin edilemeyecek sonsuz arzuların hastalığı olarak anomiye ve hemen her sabah nükseden yaygın bir endişeye yol açarlar.

Ya da Baudrillard'ın *Kötülüğün Şeffaflığı*'ndaki* dili düşünün.[45]

37. Baudrillard, *America*, s. 23.
38. Agy., s. 5.
39. Agy., s. 10.
40. Agy., s. 36.
41. Agy., s. 46.
42. Agy., s. 71.
43. Agy., s. 123.
44. Agy.

* *Kötülüğün Şeffaflığı*, Jean Baudrillard, çev.: Işık Ergüden, Ayrıntı Yay., 1998.

45. Jean Baudrillard, *The Transparency of Evil* (Londra: Verso, 1993).

Baudrillard burada Batı'nın ölü olduğunu ve yalnızca "özgürleşme simülasyonu" yapabildiğini,[46] "total şaşkınlık" ürettiğini[47] ve kültürel operasyon yoluyla şiddeti akladığını[48] iddia eder. "Yapabildiğimiz tek şey psikodrama"dır, öyle ki hep mış gibi yaparız, ötekilerin farklılığını, İnsan Haklarını ve diğer temel Batılı değerleri mış gibi yaşarız.[49] Bu cüretli genellemeler önemli oranda doğrudur, ne var ki Baudrillard bu durumun ürettiği sahici, azap içindeki kuşku, tiksinti ve çaresizlik gibi duyguları hafife alır. Baudrillard hiçbir zaman kendilerinin ve başkalarının manipülasyonu sürecinin parçası olduklarını fark etseler bile bu temel değerlere bağlanan bir nüfusun mamul duygusal bağlılıklar âlemine adımını atmaz. Son olarak, Baudrillard postmodern simülasyonun geleneksel totemizm, tarihsel âdetler ve genelde geçmiş simülasyonlarından nasıl farklılaştığını da açıklamaz.

Ne var ki, ve Baudrillard'ın yazıları birçok yazar tarafından analiz edildiğinden, ben onun daha az bilinen Balkan Savaşı üzerine yazdıkları üzerinde durmaya karar verdim. Baudrillard *La Liberation* gazetesinde 7 Ocak 1993, 3 Temmuz 1995 ve 17 Temmuz 1995[50] tarihlerinde olmak üzere üç makale yayımladı. Bence, Balkanlar konusu onun için yeni olmakla birlikte, üslup, ton ve mesaj tipik Baudrillard'dı ve bu yüzden onun analiz çalışmalarına uygun bir örnek teşkil ediyordu. Bu üç makaleyi, "Saraybosna'ya acımak yok"tan başlayarak, yayımlanma sırasıyla ele alacağım.

Baudrillard, "tükürürüm Avrupa'ya" diyen bir Saraybosnalı yurttaşın Batı karşısındaki öfkesini haklı bularak yazısına başlıyor. Ardından, "*Godot'yu Beklerken*'i sahneye koymak için Saraybosna'ya gelen Susan Sontag"a kızgınlığını ifade ediyor ve soruyor: "Niçin Somali ya da Afganistan'a *Bouvard &Pecuchet*'yi götürmüyor?" Ben Sontag'ın eylemini (ve Saraybosna'da konser veren bir-

46. Agy., s. 3.
47. Agy., s. 10.
48. Agy., s. 45.
49. Agy., s. 125.
50. Bu üç makale de Wellesley College'dan James Petterson tarafından İngilizceye çevrilmiş ve Thomas Cushman ve Stjepan G. Mestrovic (der), *This Time We Knew* (New York: New York University Press, 1996) kitabında yeniden basılmıştır. Makalelerin başlığı 'No Pity for Sarajevo,' 'The West's Serbianization,' ve 'When the West Stands in for the Dead'tir, s. 79-89.

çok başka Batılının eylemlerini) duyguöteci bir şefkat yer değiştirmesi olarak yorumluyorum ancak Baudrillard,

> tepeden bakıştan ve güçlülük konumlarıyla zayıflık konumlarını ayırma acizliğinden [usanmıştır]. Onlar [Saraybosna halkı] kuvvetlidir ve biz, onlarda bir şey, herhangi bir şey bulmak için, kuvvetimizi ve kayıp gerçeklik duygumuzu canlandırmak için bakan bizler zayıfız.

Baudrillard'a göre, "aslında söz konusu olan yalnızca bizim gerçekliğimiz"dir, ancak Saraybosna'daki mağdurların çektiği acılar bir gerçeklikken, biz kendimizi sahte acıma duygularıyla kandırıyoruz. "Bu neden onların canlı ve bizim ölü olduğumuzu açıklar." Baudrillard ardından onların hayatlarının bir cehennem, "ancak bir bakıma hiper-gerçek cehennem" olduğunu ve "bir tür hortlaklar savaşı içinde" yaşadıklarını iddia ederken kendisiyle bir parça çelişiyor görünür. Ancak genelde Batı'nın Saraybosna halkının gerçek acılarına parazit gibi yaklaştığı görüşünde onunla hemfikirim.

Yine, "bizimki bir mağdurlar toplumu" ve "herkesin taktığı merhamet maskesi altında, toplumumuz bir bütün olarak kelimenin gerçek anlamında 'teselli' toplumu olma yoluna girmiştir" diyen Baudrillard'a katılıyorum. *The Barbarian Temperament*[51] adlı kitabımda, Schopenhauer'ın bilinçliliğin yayılmasının acıya yol açtığı öngörüsünü doğrulayarak, yüzyıl sonu toplumumuzun acıyı takıntı haline getirmekle birlikte bu takıntının *caritas* yerine (bağdaşır iki duygu olan) acıma ve narsisizme yol açtığını belirtmiştim. Baudrillard'a göre, Batı kendi değerlerinin gerçekliğini bulmak için kendini başkalarının yerine koyarak onların acılarıyla beslenir.

> Hikâyenin düğüm noktası şudur: Etnik temizliği hayata geçiren Sırplar Avrupa'nın bıçak sırtıdır... Sanki bütün Avrupalı uluslar ve politikalar uyum içinde Batı'nın kirli işlerini yapan failler haline gelen Sırplarla bir cinayet sözleşmesi imzalamak için harekete geçmiştir.

Her zaman olduğu gibi, bu yazdıklarına bakarak, kışkırtıcı Baudrillard'la gerçekleri dile getiren toplumsal eleştirmen Baudrillard'ı birbirinden ayırmak zordur. Elbette, Avrupa'nın (ve

51. Stjepan G. Mestrovic, *The Barbarian Temperament* (London: Routledge, 1993).

ABD'nin) Sırp saldırganlığı karşısında sessiz kalmaktan suçlu olduğu kesin görünüyor. Gelgelelim, Avrupa'nın Sırplarla aktif olarak işbirliği içinde olduğu savunulacak bile olsa, Baudrillard'ın ipin ucunu kaçırdığı çok sayıda nokta vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: (1) Genelde Avrupa ve Batı aynı zamanda hem Sırp saldırganlığını mahkûm eden kararlar çıkarmış hem de bunu durdurmak için kılını kıpırdatmamıştır. Bu çelişkili tutumu savunmak için Batı'nın kendine yaptığı işkence Baudrillard'ın yazılarında görülmez ancak bu duyguöteci söylemde düşüncenin beslendiği damardır. (2) Avrupa'nın ırkçılığı beyaz olmayanlarla sınırlı değildir, bütün Balkan halklarının Avrupa'nın "arka kapısı"nda bekleyen uygarlık öncesi halklar olduğu yaklaşımını da kapsar. O zaman, "Müslümanlar ve Araplara" karşı ırkçılıkta Balkan Sırplarıyla işbirliği yapmak için Avrupa niçin bütün Balkan halklarına karşı kendi ırkçılığını halletsin ki? Doğru olsa bile, bu duyguöteci yönetimde gerçekten karmaşık bir iş başarmayı gerektirecektir. Ancak yanlış anlaşılmasın, bana göre, Batı'nın Sırbistan'la işbirliğine ilişkin Baudrillard'ın iddialarında önemli bir gerçek payı vardır.

"Batı'nın Sırplaşması" adlı ikinci makalede Baudrillard zekice Batı'nın nihayet "Sırplar saldırgandır" sonucuna vardığını ancak bu kabulün Batı'yı Sırpları durdurmak için harekete geçirmeyeceğini belirtir. "Daha çok cellatların cellatlar olarak platonik kabulüne benzeyen bu tutum mağdurların mağdurlar olarak kabulü anlamına gelmez." Baudrillard'ın, en azından bu makaledeki, "suçlunun öfke ve suçu üzerinde tekelini sürdürmemesi için hiçbir neden yoktur" tespitine katılmaktan yanayım. Daha önceki makalesindeki iddiasını kısmen tekrarlayan Baudrillard Batı'nın Sırpları durdurmak için harekete geçmeyeceğini söyler, çünkü onlar

> *geleceğin Avrupası için bu temizlik harekâtında bizim nesnel müttefiklerimizdir.* (Vurgular bana aittir.)

Belki de doğrudur, Baudrillard'ın iddia ettiği gibi, "bir kere Sırpların 'kötü çocuklar' olduklarını ancak düşman olmadıklarını ilan ettik mi, görevimizin bittiğini sanıyoruz." Bir önceki makalesinde olduğu gibi, Baudrillard'a göre, Avrupalılar, Çeçenistan'dan Ce-

zayir'e "Sırplarla tamamen aynı düşmanla mücadele ediyorlar: İslam, Müslümanlar." Batı'nın Sırbistan'la işbirliği Balkanlar'da savaşın sona ermemesinin gerçek nedenidir. Baudrillard bu anlamda Körfez Savaşı'yla ilginç bir benzerlik kurar:

> Saddam Hüseyin'le ilgili senaryo da aynıdır: Onunla yürüttüğümüz savaşta, medya ve teknolojimizi büyük oranda harekete geçirdik. Ne var ki, son tahlilde, o bizim nesnel müttefikimizdi, hâlâ da öyledir. İnsan hakları adına maskesi düşürülen, mahkûm edilen ve itibarı elinden alınan Saddam Hüseyin İran'a, Kürtlere ve Şiilere karşı objektif müttefikimiz olmayı sürdürüyor. *Bu aynı zamanda Körfez Savaşı'nın hiçbir zaman gerçekten olmamasının da nedenidir: Saddam hiçbir zaman bizim hakiki düşmanımız olmadı. Sırpların durumu da aynıdır. Onları insanlık camiasından dışlayarak yaptığımız, fiilen onları korumak ve işlerini bitirmelerine imkân vermektir.* (Vurgular bana aittir.)

Açık ki, Baudrillard şimdiki Balkan Savaşı'na da öteki postmodern savaşlara uyguladığı formülle yaklaşıyor. Hepsi "gerçek dışı"dır. Ancak halihazırda süren Balkan Savaşı hakkındaki sözlerinin bağlamı Körfez Savaşı ve öteki savaşlara ilişkin söyledikleriyle neyi kastettiğini açığa çıkarır. Belli ki, birçok yorumcunun sandığı gibi,[52] Baudrillard yalnızca televizyonda gösterildikleri için bu savaşların gerçekte olmadıklarını iddia etmiyor. Yine, belli ki, Baudrillard yerden yere vurulmalarına rağmen Saddam Hüseyin ve Slobodan Miloseviç'in Batı'nın işbirlikçileri olduğunu söylüyor. Onun bu kışkırtıcı değerlendirmesinin önemli bir gerçeğe işaret ettiğini inkâr etmiyorum. Albert Wohlstetter, ABD'nin, yenilirse yerini alabilecek olan İslamcı köktencilik karşısında Saddam Hüseyin'i tercih ettiği sonucuna vardığı makaleler yayımlamıştır.[53] Benzer bir biçimde, Batılı müttefiklerin arkasındaki gerçek motor olan ABD, Balkanlar'da Sırbistan'ın yenilmesinin değil, bir güçler dengesi oluşturmanın peşindedir.[54] Bütün bunlara rağmen, başka

52. Rojek ve Turner (der), *Forget Baudrillard?*.
53. Albert Wohlstetter, 'Wide Open Secret Coup,' *National Review*, 44 (1992) s. 34-6; 'High Time,' *National Review*, 45 (1993), s. 45:30-3; 'The Bitter End,' *New Republic*, 29 Nisan 1991, s. 20-4.
54. Albert Wohlstetter, 'Creating a Greater Serbia,' *The New Republic*, 1 Ağustos 1994, s. 22-7.

bir yerde ifade ettiğim[55] tutumumu, Baudrillard'ın bu ve benzeri savaşların hiper-gerçeklik içinde olup biten, gerçek olmayan savaşlar olarak defterini dürmesinde hainee bir şeylerin olduğu tutumumu değiştirmedim. Bu savaşlarda gerçek insanlar ölüyor ve bu savaşlar ulusal psişelerde gerçek yaralar bırakıyorlar. Amerika'nın bu savaştaki gerçek motifleri ne olursa olsun, özellikle Vietnam Savaşı bu savaşın kazanılamaz bir savaş olduğuna dair Amerika'nın kolektif bilincini yaralamış ve Irak ve Balkanlar'da savaşın Amerikan savaş kayıplarının sıfıra yakın olacak şekilde sınırlı tutulmasına katkıda bulunmuştur. Balkanlar kadar Körfez Savaşı'nda da duyguöteci manevraların temeli haline gelen bu duygusal gerçeklik, ne olursa olsun, bir hiper-gerçeklik ya da bir gerçek-olmayan değil, bir gerçekliktir.

Bu noktada Baudrillard'a yönelttiğim eleştiri onun neredeyse kimsenin aklına gelmeyen, Batı'nın Bosnalı Müslümanlara karşı Sırp soykırımcı saldırganlığıyla işbirliğine girdiğini söylemekteki cesaretine olan hayranlığımı gölgelememelidir. İşaret ettiği nokta ayrıca ele alınmayı ve etraflıca analiz edilmeyi hak ediyor. Baudrillard'ın suçlamasına ampirik destek Norman Cigar'ın titizlikle belgelenmiş *Bosna-Hersek'te Soykırım*[56] [Genocide in Bosnia-Herzegovina] kitabıyla gelmiştir. Eğer bu doğruysa, o zaman gizliden gizliye Sırplardan yana tavır koyan ve Birleşmiş Milletler'in Sırplara karşı etkin önlemler almasını önlemek için ellerinden geleni yapan Batılı güçler (özellikle Büyük Britanya ve Fransa) yalnızca altına imza attıkları BM sözleşmesindeki soykırımı önleme yasal yükümlülüklerini yerine getirmemekten suçlu duruma düşmüyor, suç ortağı da oluyorlar. Kısaca Batı, Sırp soykırımının bir suç ortağıdır. Baudrillard'ın işaret ettiği nokta, göründüğü kadarıyla, budur.

Batılı liderler, BM yetkilileri ve "arabulucular" bu konuda yaptıkları ya da yapmadıkları şeylerin üç temel nedenini kamuoyuna şöyle açıklamaktadır: Onlar (1) katliamlara son vermeye çalışmışlar; (2) insani yardımla acıları hafifletmeye çalışmışlar; (3)

55. Stjepan G. Mestrovic, 'Postemotional Politics in the Balkans,' *Society*, 32 (1995), s. 69-77.
56. Norman Cigar, *Genocide in Bosnia-Herzegovina* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1995).

savaşın öteki bölgelere yayılmasını önlemeye çalışmışlardır. Ne var ki, daha yakından baktığımızda ilk hedeften büyük oranda taviz verildiği ve ikinci ve üçüncü hedeflerin de bu taviz için duyguöteci gerekçeler olarak kullanıldığını görürüz. Başka bir ifadeyle, insanilik ve savaşın yayılmasını önleme kaygısı gibi görünüşte duygusal hedefler aslında işbirliğini gözlerden saklamak için kullanılmıştır. Ne yazık ki, Baudrillard duyguöteciliğin bu kullanılışının altını eşelememiştir ancak eşeleseydi o zaman da postmodernizmin böylesi girift dürtüleri çözümleye uygun olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalacaktı. Her halükârda, Batılı liderlerin, BM yetkililerinin ve arabulucuların bu amaçlardan yapmak istedikleri her ne ise onu haklı çıkarmak üzere kamuoyunun gözünü boyamakta yararlandığı kesindir: ve bu aslında onların gerekçelerini çürütmeye ve hakiki niyetlerini açığa çıkarmaya yönelik gayretleri güçleştirmiştir. Dolayısıyla, Baudrillard'ın Batılıları işbirlikçilikle suçlaması akli ya da ampirik olarak kanıtlanması neredeyse imkânsız bir suçlamadır. Bu sezgisel olarak inandırıcıdır ve duyguöteciliğ bağlamında gizli emellere erişmek için duyguların manipülasyonuna ışık tutar.

Baudrillard'ın şahane makalesindeki bir başka önemli kusur da ne Batı'nın ne de İslam'ın Baudrillard'ın sandığı gibi yekpare olmasıdır. Başka bir yerde savunduğum için burada yalnızca özetleyeceğim görüşüme göre, Batılı ülkeler görünüşteki birliklerine rağmen "Balkanlaşmış" haldedirler, İslam da öyledir. Fransa ve Britanya, geçmişteki ilişkilerinin hiç de dostça olmadığı düşünülürse, Balkan Savaşı'na yönelik Batılı politikada tuhaf bir ağız birliği içindedirler; Rusya ise bir yandan Batılı değerler yörüngesine katılmak isterken aynı zamanda "küçük Slav kardeşleri" olan Sırpları destekleme iddiasındadır; Almanya tarafsızlık kartını oynamaya karar vermiş; İtalya çoğu zaman sessiz kalmış ama yakın tarihlerde Sırpları bombalamak için ABD F-117 uçaklarının İtalya'daki Aviano Havaalanı'nı kullanmalarına izin vermemiştir; bir NATO üyesi olan Yunanistan açıktan Sırp yanlısıdır. İslam dünyası bile Bosnalı Müslümanları desteklemekte birlik olmaktan uzaktır. Birçok İslamcı ülke açısınan, Bosnalı Müslümanlar desteği hak edecek kadar Müslüman değildir. Türkiye, İran, Pakistan ve Malezya Bosnalı Müslümanlara aktif destek verir, Mısır

tarafsız kalmayı yeğlerken Libya, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri fiili olarak Sırpları desteklemiştir. Yani, ortada Baudrillard'ın sandığı gibi Batı'ya karşı İslam manzarası yoktur.

Baudrillard'ın öteki yazılarında olduğu gibi buradaki açıklamalarında da görülen ciddi bir eksiklik sürekli gerçekliğe karşı hiper-gerçeklik üzerinde dururken, çeşitli Batılı ya da diğer ülkelerdeki insanların bu gerçeklikleri nasıl yaşadıklarını açıklamamasıdır. Bana göre, bilişsel gerçeklikler duygusal ve daha doğrusu, duyguöteci anlatılarda gömülüdür. Bu örnekte Baudrillard'ın açıklama için yararlandığı tek duygu en kaba/acımasız olanıdır, yani ırkçılık. Avrupa'da Müslümanlara (ve, tekrar söylüyorum, ötekilere de) karşı ırkçılık inkâr edilemez bir gerçekken, Avrupa'nın Sırbistan'la işbirliğini tek başına bu ırkçılığın ateşlediğini iddia etmek bana işi basite almak gibi geliyor. Ancak Leah Greenfeld[57] ve diğerlerinin savunduğu, Batılı milliyetçilikler etnik köken yerine yurttaş temelli bireyciliğe dayanırken, Batılı olmayan ulusların etnik milliyetçiliğe dayandığını savunan gerçek dışı iddialar karşısında Baudrillard'ın kaba Batılı ırkçılığa ağırlık vermesi insanın içini rahatlatan bir alternatiftir. Her şeyden önce, birçok Batılı olmayan ulusun kendi yurttaş temelli bireycilik biçimleri vardır: bireycilik patenti Batı'ya ait değildir. İkinci olarak, Batılı uluslarda kaba bir ırkçılık vardır. Birçok başka örnek içinden ikisini sayacak olursak, 1995 yılında Müslümanlara karşı Fransızların sert önlemleri ve Oklahoma City'deki bombalamanın hemen ardından ABD'de Müslümanlara karşı yapılan kötü muameleler.

Sonuç paragrafında, Baudrillard emperyalizmin kılıktan kılığa girdiğini ileri sürer:

> Evrensel değerler olarak, Batı'nın dünyaya dayatmak istediği şey tamamen birbiriyle ilişkisiz değerler değil, kendi değerler yokluğudur.

Yine, başka yerde kaos, parçalı anlamlar ve Batı'da kurguların dolaşımı hakkında yazan Baudrillard'ın tipik sonucuyla karşı kar-

57. Leah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

şıyayız. Ne var ki, Batı'nın değerler yokluğundan mustarip olması benim için hiçbir anlam ifade etmiyor. Batı ağırlıkla kendi Aydınlanma geleneklerinden sökün eden değerler kümesini savunuyor ancak, görünen o ki, bunların birçoğuna uygun davranmaktan acizdir. Bu her şeyden önce değerler yokluğundan çok hakiki duyguyla eylem arasındaki duyguöteci bir engelin sonucudur.

Baudrillard "Batı Ölümle Karşı Karşıya Geldiğinde" adlı son makalesine şu satırlarla başlar: "Sırp saldırısına tepki göstermekte Batı'nın askeri yeteneksizliği tek bir askerinin hayatını tehlikeye atmaktaki yeteneksizliğine eşittir." Görünüşe bakılırsa, bu nevrozdan en mustarip olan ABD'dir ancak, hiç kuşkusuz, Fransa ve Britanya Bosna'da birçok askerini tehlikeye atmış ve orada birçok zayiat vermiştir. ABD açısından, Baudrillard'ın iddia ettiği gibi, şu doğru olabilir: "kelle sayısı sıfır olmalıdır; bu temiz bir savaşın ana teması ve mükemmel bir savaşın belirleyici unsuru, hatasız bir atletik performanstır." Baudrillard'dan farklı olarak, ben Körfez Savaşı'ndaki teknolojik mükemmelliği teknoloji için teknolojiye değil, Vietnam Savaşı'nın ABD'de açtığı yaralara bağlıyorum. Sırplar ABD'yi Bosna'nın bir diğer Vietnam bataklığı olacağına inandırmıştır ve bu, birçok başka neden yanında, ABD'nin Batı'yı Sırplar üzerinde askeri bir zafer sağlamak için seferber etmemesinin bir nedenidir. Daha önceki makalelerinde olduğu gibi, Baudrillard, Bosnalı Müslümanların katledilmesi karşısında Batı'nın "bu (uluslararası statüsü olan) küçük kirli iş kiralık araçlarla [yani Sırplar tarafından] yerine getirilirken" çaresiz bir biçimde seyrettiğini ekler.

Baudrillard iddialarını sürdürerek, eskinin askerinin hayatı "hiçbir şey uğruna feda edilemeyecek sanal askerler haline geldiğini (değer vermediğimiz bir şey gerçekte tehlikeye atılamaz)" yazar. Baudrillard'a göre, "Nietzsche'nin bahsettiği son insan", nihai birey aşamasına geldik. "Bu yüzden, bu son insan kurban edilemez çünkü son kalandır." Batı, ölümden kaçıp sığınacağı bir dehliz, Batı kültürünün harabelerinden geriye kalan tek değer olarak hayatta kalma seçeneği arayışı içindedir: "Bosna'da tanık olduğumuz, bu sonsuz yeniden doğum, bu ölümcül parodi ve çözülen tarihin bu uğursuz şaşkınlığıdır. Gördüğümüz yüz, askerle hümanistin birbirine yaklaştığı tarihin yüzüdür."

Yine, ortaya koyduğu meselenin merkezi önemine ilişkin Baudrillard'la hemfikirim ancak yaptığı açıklamalara katılmıyorum. Benim açıklamam David Riesman'ın öteki-yönelimlilik kavramına göre olacaktır; bu kavrayışa göre, çağdaş bireyler özgürlük, saldırıyı durdurma ya da hukuk düzeni gibi bir değere bağlanmaktan acizdir; çünkü (1) bu değerlerin her biri hiç umursanmadan bariz olarak zıt değerlere çevrilebilir ve (2) bireylerin bağlılık duyamayacağı kadar çok sayıda rakip değer vardır. Kısaca, geleneksel yönelimli ya da iç-yönelimli askerlerin, nihai fedakârlık da dahil, uğruna fedakârlık yapmaya gönüllü oldukları belli bazı sağlam değerleri vardı. Ancak öteki-yönelimli bireylerin (evlerinde oturup vekaleten katılan nüfus kadar doğrudan işin içine giren askerlerin) uğruna fedakârlık yapacak aşkın değerleri yoktur. Sonuçta, geriye kalan tek değer, benliği yaşatmaktır.

C. ÖZET VE SONUÇLAR

Bu bölümde, duyguöteci teorinin varsayımlarıyla öteki teorilerin varsayımları arasındaki üç büyük ve önemli farklılığı irdeledim. Birincisi, ve Nietzsche'nin "son insan"da kutsadığı haliyle modernliğin duygu üzerinde akliliğin zaferine tanıklık ettiği iddialarından esinlenen birçok teoriye karşılık, duyguötecilik duyguların kaybolmadığını savunuyor. Duygu artık benlik ve ötekiler tarafından manipülasyona uygun hale getirilmiş yarı-entelektüel bir olguya dönüşmüştür. Dolayısıyla, insanlık ideolojinin sonuna erişmiştir diyen Daniel Bell'e katılmıyorum. İkinci olarak, Daniel Bell ve diğerleriyle "sanat için sanat" felsefesinin yerini "hayat için hayat"a bırakmak üzere sahneyi terk ettiği konusunda hemfikir olmakla birlikte, liberal ve muhafazakâr arasındaki eski ideolojik ayrımın bu yeni felsefe için de geçerli olduğu görüşüne katılmıyorum. Bu ideolojik yelpazenin iki ucu ve bu uçlar arasında uzanan bütün konumlar, duyguöteci argümanlardan yararlanırlar. Muhafazakârlar tarafından idealleştirilen "eski güzel günler" nostaljisi (belgelenmiş ırkçılık, cinsiyetçilik ve öteki baskı biçimlerini düşünürseniz, o günlerin gerçekten güzel günler olmadığı görülür), birçok kişinin haklı olarak baskıcı olarak nitelediği, idealize e-

dilmiş liberal bir "politik olarak doğrucu" etnik çeşitliliğe sahip toplum ütopyası kadar duygusal gerçekliği her yönüyle manipüle eder. Üçüncü olarak, duyguötecilik ve postmodernizmin ortak ilgi alanı gerçeklik sunumlarının içyüzünün dökülmesi, gizemsizleştirilmesi, merkezsizleştirilmesi, yapısının bozulması ve sunulduğu haliyle alınmamasıdır. Bu bakımdan Baudrillard'a hayranlığım bellidir. Ancak Baudrillard ve öteki postmodernistleri dünyayı bilişsel bir metne indirgedikleri ve toplumsal gerçeklikte işlerlikte olan müphem ve ikircimli duygusal gerçekliklere karşı duyarsız oldukları için eleştiriyorum. Gerçekliğin yerine bilişsel gerçekliğin simülasyonlarının ya da hiper-gerçeklik denen şeyin geçtiği doğru değildir. Görünürdeki hiper-gerçekliğin altında, yapılaşmış, mekanik bir duyguöteci gerçeklik hâlâ iş başındadır.

Bu geniş anlamıyla, duyguöteciliğin açıklayıcı gücü şimdi moda olan postmodernizm kavramından daha fazla görünmektedir. Postmodernizm nostalji, gerçeklikle kurgu ayrımının bulanması ve öteki anti-modern eğilimlere ağırlık veren geniş çaplı bir entelektüel harekete gönderme yapıyor. Ancak bu kitapta betimlenen olgular nostaljiden öte, geçmişin "ölü duygular"ının yaşayan şimdiki zamana aktarılmasıyla ilgilidir. Baudrillard'ın anlattığı kurguların dolaşımı yerine, gerçekliğin duygusal olarak yüklü "kurgular"la yan yana var olduğundan ya da duyguların dolaşımı diyebileceğimiz şeyden bahsetmek daha doğrudur: Örneğin, bir yandan Sırp saldırganlığını mahkûm ederken öte yandan da Sırpların Müslüman ve Hırvatlardan korkularına sempati duyan titizlikle belgelenmiş Helsinki Watch raporları; ABD'deki ırkçılık tarihine karşı duygusal öfkenin yanında O. J. Simpson'a karşı titizlikle hazırlanmış savcılık iddianamesi. Görünen o ki, kültürel çalışmalarda postmodernizmin parametrelerinin ötesine geçmeye ihtiyaç var.

Bir kere daha Baudrillard'ın sık sık zikredilen Körfez, Vietnam ve Balkan savaşlarının aslında olmadığı tespitine dönmek istiyorum (insan O. J. Simpson davasının gerçek olmadığı üzerine yeni bir makale bekliyor). Acımasız soykırımcı savaşları kurgular olarak inkâr etmek yetmez. Daha ilginç soru şudur: Neden izleyiciler kadar, dünyanın postmodern kültür endüstrisi de savaşlara (geçmiştekiler kadar şimdikilere de) sanki onlar kurguymuş *gibi*,

ama geçmişten ödünç alınmış duyguculukla yüklü kurgularmış gibi bakıyor?

. Duyguöteci teorinin gündeme getirdiği bir diğer ilginç soru da şudur: (Batı'da Kant'ın günlerinden Baudrillard'ın günlerine eriştiği noktadan) "gerçeklik" nasıl olmuş da çeşitli metaforlara, yapmacık üsluplara ve başka duygusallık dolu olgulara dönüşmüştür? Elinizdeki kitapta irdelenen bu örnekler, göründüğü kadarıyla, kültür endüstrisinin duyguöteci yerdeğiştirmeleri amaçlayan Pazarlamanın 101 Kuralı'na göre mükemmelleştirdiği yeni ve ayrıksı bir Orwellci "Haberkonuş"a işaret ediyor. "Dostça ateş", "etnik temizlik", "güvenli bölgeler", "barış bizim işimiz" (Vietnam Savaşı süresince Stratejik Hava Kuvvetleri'nin düsturu) vb. örnekleri sayılabilir.

Modernistler ruhsuz kategorilerin şeyleşmiş, sınırlı ve sabit dünyasını betimlerken, postmodernistler duygulardan yoksun soyut bir köksüz kurgular dünyasını ima ediyor gibidir; benim anlattığım dünya ise kültür endüstrisi tarafından *yerinden edilmiş*, yanlış yerleştirilmiş ve manipüle edilmiş duygular içinde yüzen köksüz kurguların somut bir dünyasıdır.

Bill Clinton'a duyguöteci Başkan diyebiliriz. Clinton (Durkheimcı bir anlamda) içinde yaşadığı duyguöteci zamanlara "uyar", ve 1960'ların, (sık sık karşılaştırıldığı) John F. Kennedy'nin eski duygusal imgelerini ve genelde 1960'lardaki kolektif gençliklerine büyük bir nostaljiyle bakan ve bu duygusal enerjinin bir kısmını şimdiki zamana aktaran yaşlı Baby Boomerların duygusal ihtiyaçlarını temsil eder.

Genelde, duyguötecilik kavramı çağdaş Batılı toplumsal hayat içindeki çoğu olaya rengini verdiği görülen şaşkınlık, ikiyüzlülük, histeri, nostalji, ironiler, paradokslar ve öteki duygusal aşırılıkları emsallarine göre daha iyi kavrar. Duyguöteciliğin açıklayıcı gücü postmodernizmden daha fazladır, çünkü postmodernizm kişinin ironiler, tutarsızlıklar ve çelişkiler karşısında keyfine bakması ya da kendini rahat hissetmesi gerektiğini savunur. Ancak bütün bu farksızlaştırma, açıklık ve yapıbozumlardan bir hoşgörü dünyasının doğacağını umut eden birçok postmodernistin[58] aksine, ben post-

58. Bkz., örneğin, Zygmunt Bauman, *Postmodern Ethics* (Oxford: Basil Blackwell, 1993).

modern hoşgörü hedefine ulaşılamadığını belirttim: Yüzyılın sonuna gelirken komünizm sonrası dünyada aşırı hoşgörüsüzlüğün istisna değil, kural olduğu görülüyor.

Nietzsche'nin felsefesi Alman Romantizmi'ne ve, tutkuların zekâdan daha kuvvetli olduğunu savunan öğretmeni Arthur Schopenhauer'e karşı isyan olarak yorumlanabilir. Eleştirel teori büyük oranda örneklerini Stalin ve Hitler'de bulan modernizmin saçtığı dehşete bir yanıttır. Daniel Bell gibi modernistler endüstri sonrası toplumun eleştirel teorisyenleri anlamsız kılacağı sonucuna varmakta çok acele etti. Postmodernizm büyük oranda Komünizmdeki şekliyle modernist sistemin çöküşünün bir habercisi ve modernist kapitalizmin son sahnelerine bir tepkiydi. Ben duyguötecilik kavramının, yalnızca Balkanlar'da değil bütün endüstrileşmiş Batı'da da mekanik olarak ele alınmakta olan 1990'lar sonunun parçalanma, Balkanlaşma, etnik şiddet ve öteki son derece *duygusal* olgularını kavrayacak yeni bir teorik kurgu olarak görülmesi gerektiğini savunuyorum.

III
David Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ının yeni bir bağlama oturtulması

Bu bölümde, kendi başıma olduğu kadar öğrencilerimle de defalarca yaptığım gibi, 1990'larda hâlâ devam eden anlamlılığına dikkat çeken bir gözle ve, daha önemlisi, benim duyguöteci tip dediğim şeyin Riesman'ın öteki-yönelimli tipinin bir uzantısı olarak okunabileceğini öne sürerek, David Riesman'ın çok ünlü çalışması *Yalnız Kalabalık*'ı yeniden yorumlayacağım. Başka bir ifadeyle, 1950'lerin öteki-yönelimli tipi, 1990'ların duyguöteci tipi haline gelmiştir. Kabul ediyorum, Riesman'ın klasik eserinin eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktan çok onu takip ediyorum ve süreç içinde yeni bir yorum öneriyorum. Bu, kendisinin ve başkalarının birçok bakımdan katılmayabilecekleri ancak yazarı ciddiye alan ve ona ve kitabına müzelik bir parça muamelesi yapmayan bir yo-

rumdur. Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ta medya, kültür, hoşgörü, eğlence ve nazik olma kültleri, politikada tüketimcilik ve akabinde sahici tutkunun sığ anlık duyguların bir manipülasyonuna çözülmesine yaptığı vurguların dikkatleri çekecek kadar kesin ve güçlü oluşları çarpıcıdır. *Yalnız Kalabalık*'ın dikkat çeken başarısı (dünya çapında 1 milyon kopyası satıldı) ve kazandığı yüksek saygınlığa rağmen, entelektüeller Riesman'ı kaale almayan postmodernist söyleme ilgi duydular. Bir eleştirel teorisyen olan Erich Fromm'un Riesman'ın en önemli akıl hocası olmasına rağmen, Riesman tipik olarak bir eleştirel teorisyen olarak okunmuyor. Bunlar tuhaf görüntüler. Hem Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ını hem de Baudrillard'ın *Amerika*'sını okuyanlar, tıpkı Marcuse'ün *Tek Boyutlu İnsan*'ının okurları gibi, çağdaş toplumlara ilişkin iki vizyonun dikkat çekici benzerlikleri karşısında şaşıracaklardır. Benzerlikler birincil olarak kitlesel uyumculuğa yakıştırılan "mutlu bilinç" (Marcuse), "güler yüz" (Baudrillard) ve "zarif" görünüşle (Riesman) ilgilidir. Ne var ki, çizdikleri portreler arasında tartışılmaya değer önemli farklılıklar vardır.

Riesman'ın modernlik anlatımı, sosyal teoriden çok farklı olarak, 1990'ların en belirgin ikonlarını, köşetaşlarını ve göstergelerini kâhince önceden kestirmiştir ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır: Hoşgörü üzerine öteki-yönelimli odaklanma gelişip serpilerek son derece örgütlü çokkültürcülük ve politik doğruculuk kültlerine evrilmiştir. Günümüzde eğlence öylesine kurumlaşmıştır ki, televizyondaki çocuk programı *Susam Sokağı*, 1950'lere kadar bir işkence olan çocuk eğitimine bütün eğitimin bilinçli olarak sıkıcı olmaktan kurtarılması gerektiğine dair oldukça yeni bir nosyon getirmiştir. Yiyecek kıtlığının yaşandığı devirler besin arayışına yol açmış ve nihayet 1990'ların bütün ailenin zorunlu olarak ya da sırf beslenmek amacıyla yemediği, ancak "mutlu" olduğu "mutlu yemek" haline gelmiştir. Bugün, kamusal ilişkilere giren hemen herkes "nazik"tir, yoksa işini kaybeder, hatta mahkemeye düşer. (Bu dikkat çekici bir biçimde Marcuse'ün "mutlu bilinç" nosyonuna benzer.) Elektronik medya öylesine muktedir hale geldi ve her şeyi öylesine midesine indirdi ki, ciddi ciddi tamamen sanal gerçeklik adı verilen bir gerçekliğe dayalı siber-toplumlardan bahsediliyor. Riesman kendilerini akranlarının jürisine tabi kılan

öteki-yönelimli tipler hakkında yazarken, sıradan insanlar kadar ünlülerin de kelimenin tam anlamıyla soyundukları, hayatlarına dair önceki kuşakların hayal edemeyecekleri kadar mahrem detayları açıkladıkları günümüz televizyon ve radyo talk-show'larını düşünmüş olabilir miydi?[1] Çocuk hikâyelerinde ağırlık ciddi sorunlarla başetmek için mücadele eden iç-yönelimli kahramandan grup ihtiyaçlarına duyarlı her zaman yenen/galip gelen öteki-yönelimli kahramana kaydı. Ancak öteki-yönelimli-sonrası kahraman artık stardart bir formüle uyuyor; bu formüle göre, en popüler çocuk programları Barney ve Arkadaşları, Teenage Ninja Mutant Turtles [Ninja Kablumbağalar] ve Power Rangers gibi hoşgörülü bireylerden oluşan grupları anlatıyor. Bir tüketim nesnesi olarak dil hakkında yazarken, Riesman günümüzün politik doğruculuk ortamını hayal etmiş olabilir miydi? Ama her şeyden önce, bana göre, Riesman'ın kitabı benim duyguötecilik dediğim, duyguların benlik ve ötekiler tarafından seri üretilen ancak baskıcı olan yavan, mekanik bir nezaket etiğine manipülasyonunu içermektedir. Riesman'ın ifadeleriyle,

> Önyargı ve cehaletin kucağına düşmemiş, düşünceli Batılı insanların artık kendi kültürlerini ve pratiklerini mutlak şeyler olarak almaları zorlaşmıştır... Dünyada en önemli tutku ayrıksı pratiklere, kültürlere ve inançlara duyulan değil, sonucu ilk elden tüm ayrıksı pratikleri, kültürleri ve inançları çözmek olan belli başarılara (Batı'nın teknolojisi ve örgütlenmesi) duyulan tutkudur.[2]

Riesman'ın bu alıntıda ifade ettiği duygu George Orwell'in çizdiği toplumsal manzarayla uyum içindedir. David Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ı kısmen (başkaları yanında) Thorstein Veblen, Sigmund

1. Bkz., örneğin, Patrick M. Reilly, 'Nothing Stings Like A Spurned Employer With a Printing Press,' *Wall Street Journal*, 29 Eylül 1995, s. A1:
Gazeteler özel hayatların mahrem ayrıntılarına girmeli midir? Gazeteci Geneva Overholser bıkıp usanmadan özellikle... tecavüz mağdurlarının hikâyelerini kamuoyuna anlatmaları yönünde zorladığını söyledi ve bunu savundu. Bir okur hikâyesini anlattığında, Bayan Overholser bunu yazdığı için Politzer Ödülü'ne aday gösterildi... Ancak bütün o samimiyet/dürüstlük lafları bir başka özel yaşam vitrine konmadan önceydi: Bayan Overholser'in kendi yaşamı.
2. David Riesman, *The Lonely Crowd* (New Haven, CT: Yale University Press, [1950] 1961), S. X1.

Freud, Georg Simmel, Erich Fromm, Émile Durkheim ve Alexis de Tocqueville'in görüşlerinin eklektik ve damıtılmış bir yorumuna dayanır.[3] İlginçtir, şimdiki tartışmada olduğu kadar öteki çalışmalarımda da ben bu eklektik karışıma bağlı kaldım. Birçok postmodernist gibi eleştirel teorisyenlerin de entelektüel mirasına önem verdikleri Karl Marx'ın Riesman'ın ya da benim çalışmalarıma esin kaynağı olmadığı ortadadır. Denebilir ki, Riesman'ın çok yönlü kamusal eğlence, politika, haber ve genelde medya tüketimi nosyonu Veblen'in gösterişli [*conspicuous*] tüketim kavramının yaratıcı bir uzantısıdır. Riesman'ın çocukların ve yetişkinlerin tutkular, otorite ve vicdanla iç-yönelimli psişik çatışmaları Freud'un kişilik teorisinin bir yansımasıdır. Sosyal karakter teorisi, öteki-yönelimli tipin uyumsuz görünüşü altında uyumcu olduğuna ilişkin görünüşte paradoksal nosyon da dahil, bilerek Erich Fromm'un çalışmalarından alınmıştır. (Sosyal karakter nosyonu aynı zamanda *Völkerpsychologie*'den az da olsa bir şeyler almıştır ve Durkheim'ın kolektif bilinç nosyonuyla uyumludur.) Riesman'ın çizdiği haliyle öteki-yönelimli tipin "amaçsız özlemi"[4] ve amaçların ve arzu nesnelerinin "Samanyolu"[5] tarafından ketlenen

3. David Riesman'ın teorik eklektizminin en iyi övgülerinden birini Bernard Rosenberg'in, *Analyses of Contemporary Society* (New York: Thomas Crowell, 1966), s. 1'de bulabilirsiniz:
Burada sunulan sayfalarda Riesman'ın entelektüel öncüllerinin tipik bir temsilini bulacaksınız. Bunlar arasında sosyolojinin birçok öncüsü ve kurucusu vardır. Amatörler mi, hemen hepsi! Tek başına bu alıntıdan... Tocqueville... Yahudi kökenli bir Alman filozofu olan ve bu yüzden anavatanında akademik olarak kabul görmeyen, insan ilişkileri üzerine bugün bile oturup sözcük sözcük üzerinde düşünülmesi gereken güzellikte herkese açık dersler vermiş Simmel (1858-1918); Max Weber...Agrege de Philosophie doktorasını büyük güçlükle yapan, yıllarca taşra liselerinde felsefe öğreten, sonunda Bordeaux Üniversitesi'ne hem sosyoloji hem de pedagoji profesörü olan, bu karışık unvanı sonraki yıllarında Sorbonne'da bile taşımak zorunda kalan Émile Durkheim; ve felsefe doktorasına rağmen bir ekonomist olarak tanınan, çağdaş toplum hakkında birden fazla ironik eser vermiş ve her zaman kültürümüzün kıyısında yaşamış ve bu yüzden hep arada kalmış Amerikalı putkırıcı Thorstein Veblen (1857-1929) isimlerini çıkarabiliriz. Bu insanlar Riesman'a zengin bir miras bırakmışlar, o da bu mirası çok iyi kullanmıştır.
4. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 79.
5. Riesman (agy., s.138) şunları yazar:
Kendini geçmişin büyük insanlarını referans alıp yıldızlanyla kendini karşılaştırmak yerine, öteki-yönelimli kişi, hemen hepsi birbirine benzeyen çağdaşlarından oluşan somut bir Samanyolu ortasında ilerler...Bu

hisler Durkheim'in arzuların modernist sonsuzluğu olarak anomi kavramının ilginç bir uzantısıdır. Riesman Tocqueville'den de "sosyal karakter"in bir habercisi olarak ve aynı zamanda Amerikan kültürünün cazibesine kapılmasının bir işareti olarak "yürek adetleri" kültürel nosyonunu alır. Burada, hem Riesman hem de Baudrillard'la birlikte Amerika'nın bir kültürel merkez olduğu yolundaki yaklaşımı paylaştığımı belirtmeden geçmek istemiyorum.

Riesman'ın çalışmasındaki bu görünen malzemeye onu ne öğelerine ayrıştırmak ne de kesip biçmek için işaret ediyorum. Tam tersine, ve zamanın sınavından başarıyla geçmiş tüm öteki edebi çalışmalarda olduğu gibi, *Yalnız Kalabalık* hem Riesman'ın onu yazdığı hem de bizim yaşadığımız devirleri kavrayan yaratıcı bir üründür. (Ve bu kitap ampirik verilerle dolu ve sosyal bilimler çerçevesinde bir eser olmakla birlikte, edebi nitelikleri inkâr edilemez ve bu onun bilimsel bir eser olarak değerini düşürmüyor. Üstüne üstlük birçok edebi eser açıktan sosyolojiktir.) Eser, bu haliyle, kolay kategorileştirme ve analize yüz vermez. Benim Riesman'ın eklektik varsayımlarına işaret etmekteki maksadım henüz Riesman'ın eseriyle hesabımızı görmediğimizi ileri sürmektir. Eserde hâlâ yazıldığı 1950'lerden çok 1990'ları kavramamıza bir biçimde yardımcı olacak zengin düşünce damarları vardır. Her halükârda, bu kitabın benim önerdiğim yeni duyguötecilik kavramının teorik çerçevesini barındırdığına inanıyorum.

Müzikten bir benzetme yapacak olursak, denebilir ki, Riesman'ın ulaştığı melodi zenginliği karşısında Baudrillard, yanında birçok başka postmodernistin çalışmaları da tek notayla çalınan bir parça gibi kalır. Yine, eleştirel teorisyenlerin eserleri de, Aydınlanma'yı kafaya takmaları yüzünden, takılmış bir plak gibi ses verir. Başka bir ifadeyle, Baudrillard mütemadiyen simülasyonla ilgili tek bir fikir ve eleştirel teorisyenler sahici aklilikle ilgili tek bir fikir ışığı saçarken, Riesman fikirleri kendi aynasında yansıtır. Baudrillard'ın, kendisinin Marx'ı reddetmesine rağmen, en önemli teorik çerçevesinin Marksizm olduğuna dair Douglas Kellner'dan[6] farklı düşünmüyorum. İnsanları kendi kendilerine dayattığı ce-

çağdaşlarından uzağa düşmek, tek başına parlamak umutsuz ve aynı zamanda tehlikeli görünür.

6. Douglas Kellner, *Jean Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond* (Stanford: Stanford University Press, 1989).

haletin köleliğinden kurtaran akılcı olarak Marx imgesi eleştirel teorisyenlerin eserlerine de can verir. Bunu ne kimseyi paylamak ne de Marx'ın görüşlerine herhangi bir antipati duyduğum için söylüyorum. Bu bir olgudur ve daha önce kaydettiğim gibi, Marx kendisini neredeyse tamamen kavramların, temsillerin, bilincin ve zihnin öteki akli türevlerinin tartışılmasıyla sınırlandırdı. Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ı duyguların önemini hep akılda tutarken, Baudrillard göründüğü kadarıyla bütün toplumsal evreni bir bilişsel metne ya da daha doğrusu TV ekranına (simülasyonlar, kurgular, hiper-gerçeklikler ve benim duyguöteci olarak gördüğüm öteki olgulara) indirger. Eleştirel teorisyenler de modern hayatın akıldışılığına ilişkin derin görüşlerine rağmen her zaman akliliğe geri dönerler. Kuşkusuz, Mike Gane[7] Baudrillard üzerinde Nietzsche gibi başka düşünürlerinde etkisini tespit etmiştir, ancak bu akorsuz nota olsa olsa Baudrillard'ın nihilizmine delalet eder. Rojek ve Turner'ın *Forget Baudrillard?*[8] adlı ilginç derlemesindekiler gibi, birçok parlak yorumcu Baudrillard'ı açıktan kışkırtıcı bulmakla birlikte, simülasyonların tahakkümündeki bir dünya, sahip olmayanların yapabileceği tek şey çekip gitmektir gibi sonuçlarından rahatsızlıklarını ifade ederler. Kimse sadece çekip gidemez. Baudrillard'ın çalışmalarını başka çalışmalarımda[9] etraflıca ele aldığım ve bu kitapta da ek düşüncelerimi aktardığım için bu bölümde konu üzerinde durmayacağım. Buradan Baudrillard'ı hafife aldığım gibi bir sonuca varılmasın çünkü, yukarıda da belirttiğim gibi, çağımızın bu toplumsal portresi anlamlı biçimlerde toplumsal gerçeklikle yakından ilişkilidir. Aynı şekilde, eleştirel teorisyenlere saygım da kuşku götürmez ancak onlara şunu soruyorum: İnsanlık akıldışılıktan kurtulana kadar daha ne kadar aklilik benimsememiz gerekiyor? O kadar çok akıl yürüttük ki! Akliliğin aşırılıklarına çare bulmak için daha fazla akliliğe bir alternatif aramanın zamanı gelmedi mi artık?

7. Mike Gane, *Baudrillard: Critical and Fatal Theory* (Londra: Routledge, 1991).
8. Chris Rojek ve Bryan S. Turner (der.), *Forget Baudrillard?* (Londra: Routledge, 1993). Katkıda bulunanlar: Roy Porter, Zygmunt Bauman, Barry Smart, Bryan S. Turner, Sadie Plant, Chris Rojek, Dean MacCannell ve Juliet Flower MacCannell.
9. Bkz. özellikle Stjepan G. Mestrovic. *The Barbarian Temperament* (Londra: Routledge, 1993).

A. RIESMAN'IN TEMEL ÇERÇEVESİ

Riesman'ın *Yanlız Kalabalık* kitabındaki argümanların başkaları tarafından, özellikle nüfus artışının sosyal karakter üzerindeki etkileri konusunda, sayısız kez zaten çözümlenmiş yanlarını ele almayacağım. Bunun yerine, ilk olarak Riesman'ın argümanının temel bir özetiyle başlayayım. Gelenek-yönelimli tipler asıl olarak atalarından kalan toplumları yeniden üreten uyumculardır. İç-yönelimli tip Rönesans ve Reform'la birlikte ortaya çıkmıştır ve bireyciliğe, keşfin, sömürgeciliğin ve emperyalizmin sürekli yayılmasına denk düşen bir tiptir.[10] (Durkheim'ın, anomik olduğuna hükmettiği Rönesans ve Reform dönemlerini küçümsediğini hatırlayalım.)[11] Riesman, öteki-yönelimli karakter analizinin "aynı zamanda bir Amerikalı ve çağdaş insan analizi" olduğunu söyler;[12] unutmayın, bu tümce ilk olarak 1950'de yayımlanmıştır. Ne var ki, Riesman'ın öteki-yönelimli tipi Amerikanlaştırması ve uluslararasılaştırması, Baudrillard'ın Amerika'nın sahiciliğini kaybeden evrenin merkezi haline geldiği iddiasıyla çelişmez. Baudrillard muhtemelen Riesman'ın "Amerikalının sığlaştırıcı, dost canlısı, kendisi ve değerleri hakkında hep şüpheli, Avrupalıya göre daha çok onaylanma talep eden bir insan olduğu söylenir"[13] görüşüne de katılacaktır. Baudrillard'ın kitle iletişimi ve dilin bir hiper-gerçeklik yaratmaktaki önemini betimlemesine çok benzer biçimde, Riesman öteki-yönelimli tipin anlaşılması için dile ve enformasyon medyasına büyük önem verir:

> Kişinin dış dünyayla ve kendisiyle ilişkileri kitlesel iletişim akışı aracılığıyla kurulur. Öteki-yönelimli tipler açısından, olaylar sanki olayları mütemadiyen atomize eden ve kişileştiren –ya da güya kişileştiren– bir *dünyalar ekranı* aracılığıyla yaşanır.[14] (Vurgu bana ait.)

10. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 14.
11. Émile Durkheim, *The Evolution of Educational Thought* (Londra: Routledge & Kegan Paul, [1938] 1977).
12. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 19.
13. Agy.
14. Agy., s. 21.

Riesman'ın 1950 yılındaki sözlerinin politik doğrucu 1990'lar dünyasının duygusal nüanslar takıntısı için tamamen geçerli olması olağanüstü bir şey. Böylelikle, öteki-yönelimli insanlar yön kaynağı olarak çağdaşlarına bakarlar, ve

> Öteki-yönelimli kişinin varmaya çabaladığı hedefler bu kılavuza göre değişir: Hayat boyu değişmeden kalan tek şey bu çabalama ve ötekilerden gelecek sinyallere büyük dikkat gösterme sürecidir.[15]

Riesman'dan öğreniyoruz ki, bütün toplumlarda ve çağlarda rastlanan ötekilerin onayını almak gibi dünyevi bir ihtiyacın aksine, "bunu yön tayini için ana kaynak ve ana duyarlılık alanı yapan yalnızca modern öteki-yönelimli insandır."[16] Öteki-yönelimli tip kozmopolittir ancak yine de "hiçbir yerde evinde değildir ve her yerde evindedir, herkese, bazen yapmacık bir yakınlıkla da olsa, hızla tepki verme kapasitesi taşır."[17] Dahası,

> Öteki-yönelimli kişinin uzaktan ve yakından sinyaller alabilmesi gerekir; kaynaklar çoktur, değişimler hızlıdır. Demek ki, içselleştirilebilen şey bir davranış kodu değil, böylesi mesajlara dikkat edebilmek ve zaman zaman onların dolaşımına katılabilmek için ihtiyaç duyulan incelikli araçlardır... Bu kontrol araçları jiroskoptan çok, bir radara benzer.

Benim ABD tarihindeki ilk duyguöteci Başkan olarak gördüğüm Bill Clinton kesinlikle öteki-yönelimlilik özellikleri sergiliyor. Clinton'ın Başkanlığını niteleyen, ABD'de olduğu gibi dünyada çeşitli gruplara karşı takıntılı bir duyarlılık ve hiçbirini kırmamak için kararlı bir çekimserliktir. Böylelikle, Bosna'ya karşı politikasında, Clinton Müslümanları ya da Sırpları, aynı zamanda da Fransızları, Britanyalıları ve Amerika'nın öteki müttefiklerini kırmamak için uğraş verdi. William Safire, Başkan Clinton'ın bu karakter özelliğini çok iyi yakalamış ve açıkça "öteki-yönelimli" terimini kullanmıştır:

---

15. Agy.
16. Agy., s. 22.
17. Agy., s. 25.

> Başkan Clinton bana "Başkan olarak tek en büyük hayal kırıklığı"nın müttefiklerin Bosna'nın aleyhine işleyen silah ambargosunu kaldırmaya karşı çıkması olduğunu söyledi. Britanya ve Fransa'yı bizim tezimizi benimsemeye zorlamamasının nedeni *öteki-yönelimli* bir "Avrupalılarla birlikte pişirecek o kadar çok aşımız var ki" düşüncesiydi.[18] (Vurgu bana ait.)

Ayrıca, 1990'ların savaş suçluları, örneğin, Radovan Karadziç'in yeni tür bir duyguöteci nefret vaaz ederken uluslararası televizyona sergilediği açık ve rahat tavrın da gösterdiği gibi, Riesman'ın öteki-yönelimli tipinin özelliklerini sergiler. Zira iç-yönelimli, katı, kaba ve basmakalıp nefret dolu Hitler'in aksine, Karadziç karşımıza sevimli biri hatta, CBS televizyonunun *60 Dakika* programında (17 Eylül 1995'te yayımlandı) açıkladığı gibi, Müslümanları ve Hırvatları (kendi fikrince) onlar Sırplara karşı bir soykırıma girişmeden önce ortadan kaldırmak zorunda olan biri olarak çıkar. Sık sık yeni bir Vietnam batağına ilişkin Amerikalıların korkularına seslenmiş ve televizyon ekranlarından Amerikalıları (belirgin bir iyi kalplilikle) eğer oğullarının ve kızlarının evlerine kefenlerinin içinde gelmesini istemiyorlarsa Balkanlar'dan uzak durmaları gerektiği yolunda uyarmıştır. Askeri ve paramiliter birimleri tarafından işlenen soykırım için Karadziç'in bulduğu yumuşak ifade "etnik temizlik" bile kulaklarda "hoş" bir çınlama bırakıyor. Karadziç'in Balkan Savaşı'nın gelişmesinde hayati bir dönüm noktası oluşturan öteki yorumlarının tam bir analizi kuşkusuz özellikle duyarlılığı, ama aynı zamanda Riesman'ın öteki-yönelimlilik dediği katı ölçütlerin yokluğunu ortaya çıkaracaktır.

Buna karşılık, Hırvat lider Başkan Franjo Tudjman medya ve Batılı diplomatlar tarafından şaşmaz bir biçimde uzlaşmaz, sevimsiz, çatık kaşlı ve itici bir kişi olarak betimlenmiştir.[19] Tudj-

18. William Safire, 'The Politics of Bosnia,' *New York Times*, 30 Kasım 1995, s. A19.

19. Bkz. özellikle Warren Zimmermann, 'Origins of a Catastrophe: Memoirs of the Last American Ambassador to Yugoslavia,' *Foreign Affairs*, 74 (1995), s. 2 20. Zimmermann Miloseviç ve Karadziç'i açıktan kötülük eden kişiler olarak tasvir ediyor, ancak aynı zamanda onların tarzlarını çekici bulurken liderleri Tudjman ve Kucan kadar Hırvatlar ve Slovenlere de hemen milliyetçi damgasını yapıştırıyor. Milliyetçilik ona göre iğrenç bir şey ama nedendir bilinmez Miloseviç'i bir milliyetçi olarak görmüyor. Zimmermann'a verilen ilginç bir yanıt için, bkz.

man'ın öteki-yönelimli özellikler taşımaması onu, aleyhinde hiçbir delil olmamasına rağmen ısrarla savaş suçları mahkemesine çıkarmak isteyen diplomatlar için kolay bir hedef haline getiriyordu.[20] Ekim 1995 tarihinde barış görüşmeleri için Ohio, Dayton'da bir araya gelen Sırp, Hırvat ve Bosna-Hersek Başkanlarına ilişkin medyadaki başlıklarda Sırbistan Başkanı Slobodan Miloseviç'i muhatapları karşısında melek gibi gösteren duygusal bir dil kullanılıyordu.[21] Miloseviç yaygın olarak Balkan Savaşı'nı başlatmakla suçlanmış olsa da, *New York Times*'ın sayfalarında "barış için tek umut" olarak gösterilirken, Bosna-Hersek Başkanı Aliya İzzetbegoviç'ten "politikayla uyuşmayan, aklı bir karış havada", "ne yapacağını bilmeyen", "politikada zigzaglar çizen biri", Tudjman'dan da "bazen barbarca yöntemlere" başvuran "bağnaz" biri olarak bahsediliyordu.[22] Karadziç gibi, Miloseviç de Amerikan medyasında sürekli olarak Riesman'ın öteki-yönelimli terimleriyle anlatılıyordu:

> Amerikalı bir yetkili "Bosna Hükümeti'ne kıyasla onunla [Miloseviç] uzlaşmak o kadar kolay ki" dedi. "O ilginç ve kararlı biri. Bazen kendimize Miloseviç'le iş yaparken söz dinleyen bir diktatörle karşı karşıya olduğumuzu ancak Bosna'da da karşımızda şaşkın ve acemi bir

---

Slaven Letica, 'West Side Story,' Thomas Cushman ve Stjepan G. Mestrovic (der.), *This Time We Knew* (New York: New York University Press, 1996), s. 163-86.

20. Avrupa Birliği arabulucusu Carl Bildt, Tudjman'ın savaş suçlusu olarak yargılanmasını istedi. Bkz. Elaine Sciolino, '3 Balkan Presidents Meet in Ohio to Seek End of the Bosnian War,' *New York Times*, 2 Kasım 1995, s. A1.

21. Bkz., örneğin, Georgie Anne Geyer, 'West's Calibrated Response to Serbs Won't Work,' *Universal Press Syndicate*, 7 Eylül 1995:

> Batılı müttefikler ve BM şimdi Sırbistan Başkanı Slobodan Miloseviç'in pazarlık masasına oturacakları kişi olduğunu tamamen kabul ettiler... Neredeyse ona şükran duyuyorlar; Balkanların Yetkilisi! Ancak Miloseviç'in bu savaşı başlatan kişi olduğunu ve eline Bosna'da akan kanın bulaştığını unutarak ilkelerimizi ölümcül bir tehlikeye atmış oluyoruz. Bu yüzden, Miloseviç'le tanışmak için vazife aşkıyla Belgrad'ın yolunu tutan Batılı liderler yol boyunca bir yerlerde şu soruyu sorsunlar: Eğer bu iş biterse, şükranlarımızı sunarak Miloseviç'i Birleşmiş Milletler'e alacak mıyız? Belki de Genel Kurul'unda özlemle "Büyük Sırbistan"dan bahsettiği Eylül konuşmalarından biriyle insan katliamı başlattığı Birleşmiş Milletler'e kabul edecek miyiz? Ya Beyaz Saray'da resmi davete?

22. Roger Cohen, 'Balkan Leaders Face an Hour for Painful Choices,' *New York Times*, 1 Kasım 1995, s. A1.

demokrasi olduğunu hatırlatmak zorunda kalıyoruz."[23]

Ekim 1995 tarihinde, Ohio, Dayton'da yapılan barış görüşmeleri esnasında, Miloseviç bir kere daha Amerikalı diplomatlar kadar medya tarafından da öteki-yönelimli terimlerle betimleniyordu. Böylelikle, "ABD'nin Gözünde, 'İyi' Müslümanlar ve 'Kötü' Sırplar Yer Değiştirdi" gibi kafa karıştıran bir başlıkla yayımlanan bir makale Miloseviç'i şöyle anlatıyordu: "İçki zevki ve damak tadı onu erişilmesi kolay bir kişi yapıyordu."[24] Müzakerenin bir aşamasında, "Sayın Miloseviç koca bir şişe viskiyi mideye indirdi" ve anlaşma karara bağlandı. "Bu tarz o günden sonra 'Skoç Yolu' olarak biliniyor."[25] Amerikalı diplomatlar "Sayın Miloseviç'le dikkate değer uyumları" hakkında yorumda bulunuyorlar.[26] "Her şeyden önce savaşı başlatmaktan sorumlu biri olan Sayın Miloseviç Memurlar Kulübü'nde piyanonun başına geçip yumuşak şarkılar söylemişti."[27] Barış planı imzalandığında "gözlerinden yaşlar boşandı."[28]

Buna karşın, Amerikalı diplomatlar ve medya Aliya İzzetbegoviç'i iç-yönelimli terimlerle anlattı:

> Soğuk bakışlı bir dindar olan Sayın İzzetbegoviç... tek başına yemeyi tercih etti; hiç gelecekten ya da ekonomik yeniden kuruluştan söz etmedi; ve Amerikalı yetkililerin gözüne halkının çektiği acılar yüzünden garip bir biçimde donup kalmış biri olarak göründü. "O çok inatçı, çok kaypak biri".[29]

Mevcut tartışmaya göre, Başkan İzzetbegoviç çekici biri değildir, tek başına kalmayı tercih ediyor ve Bosna-Hersek'in Sırp saldırılarından mağdur olduğuna inandığından katı bir adalet anlayışına takılıp kalmıştır. Basmakalıp bir biçimde öteki-yönelimli

23. Roger Cohen, 'Peace in the Balkans Now Relies on Man Who Fanned Its Wars,' *New York Times*, 31 Ekim 1995, s. A1.
24. Elaine Sciolino, Roger Cohen, ve Stephen Engelberg, 'In U.S. Eyes, "Good" Muslims and "Bad" Serbs Did a Switch,' *New York Times*, 23 Kasım 1995, s. A1.
25. Agy.
26. Agy.
27. Agy.
28. Agy.
29. Agy.

bir üslupla, gerçekler aksi sonuca işaret etse bile, sevimli Sırp delegasyonu "iyi", Müslüman delegasyonu ise "kötü" hale dönüşmüştür.

İç politika alanında da benzer bir eğilim vardır. "Yüzyılın davası"nda O. J. Simpson ve belli ki kalabalığı idare etmesini bilen, samimi, konuşkan ve dost canlısı avukatları sevimli insanlar olarak betimlendi. Buna karşılık, savcılık makamı sert ve soğuk, sevimsiz gösterildi. Baş savcı Marcia Clark, birçok yorumcuya göre yeterince samimi değildi ve özellikle jüri kadar medyaya karşı da soğuk davrandı. Aslında, bütün Los Angeles Polis Teşkilatı sevimsizdi.

Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ının satır aralarını okursak, duygusal bir değişmenin gelenekselden iç-yönelimliliğe, oradan da öteki-yönelimliliğe dönüşüm içinde vuku bulduğu izlenimini ediniriz. Bu, bir grup bağlamında, onlara sahip çıkmak ötekileri incitmek demek olsa bile, tutkuyla ve sıkı sıkıya sahip çıkılan küçük bir temel duygular paketinden koşullara bağlı olarak birinden öbürüne kolayca geçilen ve idare edilen, hatta sahnelenen devasa bir yapay duygular yelpazesine doğru bir kaymadır. (Erving Goffman'ın "yüz çalışması" üzerine yazıları bu bakımdan da okunmaya değer.) Böylelikle, Riesman 1969 basımı önsözünde "*Yalnız Kalabalık*'ta anlatılan bağnazlık azalması sürüyor" diye yazıyordu.[30] Elbette, O. J. Simpson davasında insanların 1990'larda bir polis memurunun (Mark Fuhrman) "Nigger" (zenci) sözcüğünü kullanabilmesinden duydukları şaşkınlığı (cinsellikten ve şiddetten usanmış izleyiciyi kırmamak için televizyonda N ile başlayan sözcük olarak yumuşatılarak bahsedilmesine rağmen) dile getirdiklerine tanık olduk. Ancak belki de bağnazlıkların bastırıldığından bahsetmek daha doğru olacak. Yaşadığımız bu yüzyıl sonunda baskılama, geçtiğimiz yüzyıl sonunda cinsel konuların bastırılmasının aksine, toplumsal cinsiyet ve etnik köken meseleleri etrafında olmaktadır. Riesman'ın, katı iç-yönelimli tipin tersine, "dış-yönelimli kişiler saygı duyulmaktan çok sevilmeyi ister" ve asıl olarak "[ötekilerle] ilişki kurmak" peşindedir şeklindeki[31] görüşlerine katılıyorum. Öteki-yönelimli kişi "ötekilerle *duygusal* uyum

30. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. xii.
31. Agy., s. xxxii.

içinde olmak için yaşar. O tüllerin ve kadife perdelerin arkasında değil, bir sırça köşkte yaşamaktadır."[32] (Vurgu bana ait.) Medyanın "güler yüzlü, hoşgörülü, kentli ve (spor ve politika dışında) heyecansız bir hayat imgesi" sunduğu hâlâ doğrudur.[33] İşin hilesi "görece duygusuz" olarak öteki-yönelimli nitelemesinin çok titizlikle yapılmasında yatmaktadır. Zira, açıktır ki, duygular vardır ancak geçmiş devirlerin duygularıyla aynı türden değildir.

B. AHLÂKTAN MANEVİYATA

Riesman'ın gösterdiği gibi, geleneksel ve iç-yönelimli tiplerin katı değerlere ve davranış kalıplarına bağlı çocuklar yetiştirdiklerinden çok az kuşku duyulabilir. Öteki-yönelimli toplumların aksine çocuklar "sevilmek"ten çok "yetiştirilir"ler.[34] Çoğu orta sınıf Amerikan ailesinde, daha önceki kuşakların bedensel cezalarının yerini yaramaz bir çocuğun ceza olarak odasına ya da odanın bir köşesine gönderildiği "mola" almıştır. Dikkat edin, ceza onaylamamaktan ve (dost canlısı öteki-yönelimli tip için katlanılmaz olan) ötekilerden yalıtmaktan ibarettir. Dahası, bu günlerde öteki-yönelimli çocukların kabahatleri, eski moda çok gürültü yapmak, okulda başarısız olmak, ailenin beklentilerini boşa çıkarmak gibi kabahatler değil, asıl olarak kaba ve bencil olmak, başkalarının duygularını incitmektir. Riesman haklı olarak, "günümüzün anne-babaları sonuçları ne olursa olsun çocuklarını yalnızca ellerinden gelenin en iyisini yapma konusunda eğitebilir" diye yazıyor.[35] Riesman'ın yazdığı 1950'lerde olduğu gibi, 1990'ların çocukları için de hâlâ doğrudur ki,

> Onay alınmışsa iyi yapılmış demektir. Böylelikle, sadece gücün bir kısmı değil tamamı gerçek ya da hayali onay veren grubun ellerindedir ve çocuk anne-babasının gösterdikleri tepkiden karakterindeki hiçbir şeyin, elinden gelen hiçbir şeyin, miras aldığı hiçbir isim ya da becerinin kendi başına değerli olmadığını, ancak

32. Agy.
33. Agy., s. liii.
34. Agy., s. 44.
35. Agy., s. 47.

ötekiler üzerindeki etkilerine göre değerli olduğunu öğrenir.[36]

Öteki-yönelimli çocuk anne-babasını manipüle eder ve zamanla kendisi manipüle edilir. Çocuklar anne-babalarıyla yatma zamanı ve ödüller üzerine "pazarlık" eder. Eğer çağdaş anne-babalar çocuğun duygusal patlamalarını ve ihtiyaçlarını (eski devirlerde ya görmezden gelinen ya da fiziksel cezaya çarptırılan, huysuzluk denen şey) ciddiye almazlarsa, öteki-yönelimli anne-baba çocuğu hayat boyu duygusal olarak yaraladıkları endişesine kapılırlar. Hiçbir öteki-yönelimli anne-baba bir çocuğun istencini kırmayı aklından bile geçirmez ancak bu, otoriteye başkaldırı ve boyun eğme etrafında oluşan karakteristik yetişkin psikopatolojileri doğuran iç-yönelimli toplumlarda standart uygulamaydı.

İç-yönelimli çocuğun yetiştirilme biçimleri nadir olarak "sevgi dolu"ydu ve hemen hiçbir zaman çocuğun kişiliğine ve kendine özgü davranışlarına hoşgörü gösterilmezdi. İç-yönelimli evde karşılaşılan kaba ölçütler "ağırlığın çoğu çocuk için az bir duygusal tavlayıcılığı olan entelektüel içerikte olduğu" okula aktarıldı.[37] İç-yönelimli öğretmen duygusal ve toplumsal olarak çocuğa uzak durur ve bu uzaklık "çocuğa önemli olanın ne kadar hoş güldüğü ya da davranışının ne kadar işbirliğine yatkın olduğu değil, neyi başarabileceği olduğunu gösterir."[38] Okul sistemi çocuğa karşı en az aile kadar haşin davranıyordu.

Ancak öteki-yönelimli okullarda, çocuk tamamen yeni ve farklı bir duygusal beğeniler dizisiyle karşılaşır. Oturulacak yer eski devirlerde olduğu gibi artık önceden belirlenmediğinden, "çocuğun nereye oturacağı sorun haline gelmiştir; arkadaş tablosu kişinin yerini tayin etmede bir ipucu verir."[39]

> İç-yönelimli okul çocuğu hikâyelerini ve boyamalarını yatağının altına saklayabilirken... öteki-yönelimli çocuk hikâyelerini sınıfa okur ve resimlerini duvara asar. Eski devirlerde genelde çoğu kez küçük bir grupla paylaşılan, müfredat dışı ve özel bir hobi olan oyun şimdi artık

36. Agy., s. 48.
37. Agy., s. 59.
38. Agy.
39. Agy., s. 61.

"gerçekçi" bir amaca hizmet ederek okul faaliyetlerinin bir parçası haline gelmiştir.[40]

Ve bu gözlemler 1990'larda 1950'lerde olduğundan daha da doğrudur.

Riesman'ın bu gözlemlerini günümüze uyarlayacak olursak, diyebiliriz ki, günümüzde çocuklar boyamalarını mutfakta buzdolabının kapağına yapıştırır. Yatak odasının duvarları Little Mermaid, Beauty and the Beast, Pocahontas, The Power Rangers posterleri ve başka totemlere ayrılmıştır. Dahası, çocuk McDonald's'ın oyun sahalarından parklara, okullara, hava alanlarına ve doktorların bekleme odalarına kadar, nerede oyun sahası bulursa orada hemen "arkadaşlar" bulacak şekilde sosyalleştirilmiştir. (Bundan başka, sanki öteki-yönelimli çocuk iç-yönelimli çocuktan beklendiği gibi, görece sessiz sakin oturmaya muhtemelen tahammül edemezmiş gibi, beklemeyi gerektiren her orta sınıf mekânında artık bir "oyun sahası" bulunması dikkat çekicidir.) "Arkadaşlar" anlıktır ve biri diğerinin yerine geçebilir. Ancak Riesman hiç kuşkusuz öğretmenin (ve artık öğretmenden sayılan, asgari ücretten maaşı ödenen bakıcıların) "aslında sadece [çocukların] nazik olmalarını istediği"[41] konusunda haklıdır.

Şimdi her zamankinden daha fazla doğrudur ki, mekânsal konularda olduğu gibi tahayyül gücü/yaratıcılık konularında da, iç-yönelimli tiplerin aradığı sınırların tersine öteki-yönelimli tipler "nezaket" ararlar: "Yani, aradıkları çocuklarının nazik insanlarla karşılaşacağı nezih mahallelerdir."[42] "Nazik" olmak cazip bir duygu, iç-yönelimli günlerden basmakalıp bir Amerikan tarzı olan yapmacık bir içtenlik ama aynı zamanda bir mesafe koyma alışkanlığına kadar uzanan, yabancılara karşı nazik ancak sakınımlı olmanın bir tür melez duygusudur. Nazik olmak benliğin ve ötekinin son derece kestirilebilir ve incelikli yollarla manipülasyonunu gerektiren zorlu bir iştir; manipüle edilecek sayısız faktör arasından, kişinin fiziksel görünüşü, dili, ses tonu, göz göze geliş, elbise seçimi, gülümseme, konuşma konusunun seçimi ve u-

40. Agy., s. 63.
41. Agy., s. 64.
42. Agy., s. 67.

zunluğunu sayabiliriz. Günümüzde ortalama bir orta sınıf ailenin çocuğu, sorulduğunda bunların ne olduklarını illa sayabilecek olmasa bile, bilinçdışı bir biçimde "nazik" olmanın sosyal formülünü bilir. Ve bugün herkes her meslekte "herkese karşı nazik olmanın" önemini bilir.[43] Dikkat edin, "nezaket" sentetik, yapay ve son tahlilde samimi olmayan bir arkadaşlık biçimidir. Öteki-yönelimli çocuktan neşeli olması ve hiçbir zaman yalnız olmaması istenir. Buna karşın iç-yönelimli çocuk genelde böyle nazik yetişkinlerle karşılaşmadığı gibi ya kendilerini faka bastıran ya da kötü davranan akranlarla başı hep beladadır; ancak çocuklardan beklenen sessizce acı çekmeleridir.

Riesman'ın keşfettiği öteki-yönelimli nezaket, Herbert Marcuse'ün modern toplumların bütünleyici bir toplumsal vasfı olan "mutlu bilinç" nosyonunu[44] tamamlar. Riesman'ın betimlediği şekliyle nazik çocukluk Marcuse'ün yazılarında rastladığımız mutlu yetişkinliğe çocuğu hazırlar. Nazik ve mutlu bilinç kişinin düşünmeden itaat etmesini, çekinmeden katılmasını ve muhalefet etmeden bir toplumun parçası olmasını temin edecektir.

Onlarca yıl öncesinden Riesman'ın "anne-babaların tıpkı eski devirlerde yetişkinlerin evlilikleri yönlendirmesi gibi üç, dört yaşındaki çocukların toplantılarında sahne yönetmeni" haline geleceklerini görebilmesi gerçekten şaşırtıcıdır.[45] Dahası, "bazı denetçi yetişkinler için bir çocuğun kendi arkadaş grubunu ya da tek bir başka çocuğun arkadaşlığını seçebilmesi akıl alacak bir şey değildir."[46] Benim burada yapacağım tek ek, bu bakımdan anne-babaların yükü restoranlar, müzeler, hayvanat bahçeleri ve öteki kurumlar tarafından verilen "paket olarak hazırlanmış" doğum günü partileri ve başka türden partiler sayesinde hafiflemiştir. Bu yeni olguya çocukluğun McDonaldlaştırılması da denebilir. Örneğin, ABD'nin büyük şehirlerinde, paket halde doğum günü partileri hizmeti veren "Discovery Zone" gibi, ticari eviçi çocuk bahçeleri zinciri ortaya çıkmıştır. Böylelikle, anne-babaların çocuğun

43. Agy., s. 137.
44. Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man* (Boston: Beacon Press, [1964] 1991).
45. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 71.
46. Agy.

başkalarına duygusal bağlılığında oynadıkları kişisel rol bile artık metalaşmıştır. Sabit bir ücret karşılığında, McDonald's restoranları yiyecek, kek, balonlar ve doğum gününde çocuk ve çocuğun arkadaşları için yetişkin ev sahibi-oyun arkadaşı da sağlamaktadır. Yeri gelmişken, böylesi paket eğlenceler artık seyahat acentaları sayesinde eğlence gemilerinde, ve hatta yerel olarak her türlü olayı önceden seçilmiş kartlar, balonlar, hediyeler, çiçekler vb. ile kutlamak üzere kurulmuş şirketlerde yetişkinler için de mevcuttur. Bütün bunlar gerçekte duyguöteciliğin kurumsallaşması, daha çok kişiye özel şeyler olan doğum günleri, evlilik törenleri, yıldönümleri ve doğumlar gibi geleneksel olaylara ilişkin duyguların standartlaştırılması, fabrika usülü paketlenmesi demektir. Toplumsal hayat George Orwell ve Henry Adams'ın[47] önceden göremediği biçimlerde makine modeline göre kurulmaktadır.

Riesman'ın tespit ettiği gibi, öteki-yönelimli akran grubunun öfke patlamasını, kıskançlığı ve depresyonu ortadan kaldırmayı istediği hâlâ doğrudur. Aslında, "öne çıkan ya da kişiye özel tüm vasıflar ve kusurlar az ya da çok ortadan kaldırılır ya da bastırılır."[48] Dahası,

> Akran grubu üyelerinin ötekiler hakkındaki yargıları o kadar açık bir biçimde zevk meselesidir ki ifadeleri en müphem terimlerle yapılır ve sürekli değişir: müthiş, adi, harbici, şekerim, iyi çocuk, tatlı, çıkıntı, kaltak (illa kötü anlamda değil!) vb.[49]

Bu terimler, "acayip", "bayık", "uçurucu" gibi birkaç yeni ancak hemen *standartlaşmış* terimle birlikte hâlâ kullanılmaktadır. Ancak Riesman'ın temel tespiti şudur: Toplumsal bir dönüşüm özel olarak ve tutkuyla savunulan katı ahlâki ölçütlerden toplumsal koşullara bağlı olarak, açıktan açığa ve gevşek bir biçimde savunulan standartlaşmış duygular dizisine doğru gerçekleşir. Aile, okul, yerel ve ulusal çapta politik hayat, hatta uluslararası ilişkilerde karşımıza çıkan çağdaş toplumsal ilişkileri incelediğimizde, bu durum açıkça ortaya çıkar. Böylelikle, Amerikalıların laf olsun diye sorduğu

47. Henry Adams, 'The Dynamo and the Virgin,' Henry Adams (der.), *The Education of Henry Adams* (New York: Viking, [1900] 1983), s. 1068-75.
48. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 72.
49. Agy.

"Nasılsınız?" sorusuna dürüstçe yanıt veren Avrupalı aynı soruya lakayıt bir yanıt alır. Kişinin "İyi" dediği baştan varsayılır, gerçekten ne hissettiğinin hiç önemi yoktur. Aynı şekilde, Jimmy Carter'ın gösterişli bir biçimde insan hakları simsarlığına soyunması bir formül haline gelmiştir ve insan haklarını ihlal edenlere *özel olarak* baskı uygulayan daha önceki devlet adamlarıyla taban tabana zıt bir tutumdur. Birinci bölümde belirttiğim gibi, Jimmy Carter Radovan Karadziç gibi bir savaş suçlusunu asıl olarak "iyi çocuk" sınıfına sokup ona çiçek verebilmiştir. Eski devirlerde, "iyi çocuk"la "kötü çocuk" arasındaki çizgi çok daha net çiziliyordu ve kimse bir "kötü çocuğa" çiçek sunmuyordu. Belli ki, öteki-yönelimlilik atalarımızın hiçbir zaman aklından geçmeyecek bir biçimde, kültürel sınırlar boyunca duygusal etiketlerin kolayca aktarımı ve manipülasyonu için sahneyi hazırlamaktadır.

C. HİKÂYE ANLATIMINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Gelenek-yönelimli toplumlar sözlü gelenekleri, mitleri, destanları ve şarkıları değerlerini ifade etmek için kullanıyorlardı. İç-yönelimli çocuk öz olarak kötülüğün ve ayartılmanın üstesinden gelme üzerine ahlâk dersleri veren peri masalları ya da *Robinson Crusoe* veya (hepimizin bildiği gibi, yalan söyleyemeyen) George Washington'ın hayatı gibi "karakter kurucu" hikâyeler ve biyografiler okurdu. Riesman, önemli bir noktaya parmak basarak, iç-yönelimli çocuğun bu hikâyeleri asıl olarak kendi başına okuduğunu belirtir. Ancak öteki-yönelimli çocuk başkalarıyla birlikte okur ve dinler. Hatta, "okuma ve dinlemenin aslında komünal olmadığı durumlarda bile, bu çocuklar duygu olarak komünal olmaya yatkın, hemen her zaman akran grubunun kol kanat geren mevcudiyetinin bilincindedirler.[50] Peri masalının yerini hep kazanmak gibi yeni bir değer aşılayan, vakit geçirme amaçlı çizgi romanlar aldı. "Böylelikle, *Jack and the Beanstalk*'ın (Sihirli Fasulye) Jack'i asıl olarak kendi sevecenliği, merakı ve şansı sayesinde büyülü bir yardım görürken, çizgi roman kahramanı Jack asıl olarak her şeye muk-

50. Agy., s. 99.

tedir bir yardımcının sihirli gücü sayesinde hep kazanır."[51] Sonuç olarak, "ahlâk artık kazanma üzerine kuruludur" ve "Kazanan hepsini alır" bir totoloji haline gelmiştir.[52]

Riesman'ı günümüze uyarlamak için, çizgi romanların çocuk filmleri ve televizyon programlarının yaygın tüketiminin yolunu açtığını unutmamalıyız. Hangi kitapların ve çizgi romanların okunduğunu öğrenmek istiyorsanız, en son çocuk filmlerine bakın (aynı şekilde her yeni Disney çocuk filminin ardından kaçınılmaz olarak ortaya çıkan oyuncaklar gibi). Bir filmin "çocuk filmi" olması için standartlaştırılmış formülleri izlemesi şarttır; bu arada unutmayalım ki eski devirlerde büyükler nasıl eğleniyorsa çocuklar da öyle eğleniyordu. Büyülü kazanma 1950'lerde olduğundan çok daha öne çıkmıştır ancak yeni olan şudur: Artık çocukların hayallerini süsleyen en popüler kahramanlar, daha önce belirtildiği gibi, *gruplardır*. Yalnız kahraman akla hep iç-yönelimi getirir, bu yüzden işi bitmiştir. İç-yönelimli kahraman, örneğin Superman, yakınlarda bir cinayete kurban gitti ve çizgi roman dizisi artık sürdürülmüyor. Çocukların yeni rol modelleri *Barney and Friends*, *Teenage Ninja Mutant Turtles* ve *Power Rangers*'tır. Bu modellerin hepsinde bireyler grup içinde iş görür ve hoşgörülüdür. Böylelikle, kahramanın adını verdiği Disney filminde *The Little Mermaid* (Küçük Denizkızı) bir grup arkadaşıyla birlikte faaliyetteydi ve asıl olarak babasının seçtiği insanla evlenmesine karşı çıkan yetişkin bir kadın hakları savunucusu olarak resmediliyordu. Yine kahramanın adını verdiği yakın tarihli bir Disney filminde *Pocahontas* bütün Yerli Amerikalılar'ı temsil ediyordu ve filmde hiç kimse, ne Yerliler ne de beyaz koloniciler, sigara içmiyordu; her ne kadar gerçek *Pocahontas*'ın yaşadığı günlerde "barış çubukları" tüttürülüyor olsa da, bugün tütün içmek politik bakımdan doğru değil.[53] Duyguöteci *Pocahontas*'la Yerli Amerikalıları ırkçı bir biçimde resmeden iç-yönelimli Disney filmi *Peter Pan* ya da öteki azınlıkları ırkçı bir biçimde resmeden Disney filmi *Dumbo*'yu karşılaştırın. (Aslında, Disney filmlerinin iç-

51. Agy., s. 100.
52. Agy., s. 104.
53. Bkz. Simon Schama,'The Princess of Eco-Kitsch,'New York Times, 30 Haziran 1995, s. A1.

yönelimli olmaktan öteki-yönelimli olmaya ve sonra duyguöteci zamanlara ilerleyişi üzerinde çalışmak ilginç olurdu.) Hiç kuşkusuz, duyguöteci kural şudur: Nazik kahramanlar her zaman büyü kullanarak kazanırlar, hem de kolaylıkla.

Aklınıza Riesman'ınki kadar popüler bir teorinin çocuk hikâyelerinin iç-yönelimli zamanlardan nasıl öteki-yönelimli zamanlara geçtiği üzerine çok sayıda çalışmaya esin kaynaklığı etmiş olabileceği gelebilir. Ancak Riesman ve çocuk hikâyelerini karşılaştırarak yaptığım bir edebiyat araştırmasında tek bir makale ya da çalışma bulamadım. Aslında çocuk hikâyeleri üzerine zaten oldukça az çalışma mevcut. Bunların çoğu da çocuk hikayelerindeki cinsiyet[54] farkı ve etnik[55] farklılıkları irdeliyor. Bu bulgu öteki-yönelimliliğin parçalanmış grup kimliklerini öne çıkarma genel eğilimine uygundur. Öteki çalışmalar, bir bütün olarak toplumsal karakterin rolünü ele almayan başkaları yanında, çocuk hikâyelerinde duyguların rolü,[56] çocuk hikâyelerinde bitkilerin rolü[57] ya da tekrarın rolü[58] üzerinde durmaktadır.

Çocuk hikâyelerindeki bu kahramanların temsil sınırını irdelemektense, ben bir programda, *Barney and Friends*'de[59] (Barney ve Arkadaşları) mekân ilgisine ağırlık vereceğim. Bu 1990'lar ABD'sinde en popüler ve en çok beğenilen çocuk programıdır. Barney gerçekte var olmayan ancak çeşitli yaşlardan, çokkültürlü ve politik bakımdan doğrucu standart bir "arkadaş" grubunun hayal

54. Örneğin, Marion N. Libby ve Elizabeth Aries, 'Gender Differences in Preschool Children's Narrative Fantasy,' *Psychology of Women Quarterly*, 13 (1989), s. 293-306.

55. Örneğin, Walter Dean Myers, 'Telling Our Children the Stories of Their Lives,' *American Visions*, 6 (1991), s. 30-2.

56. Nicholas B. Allen ve Benjamin S. Bradley, 'The Place of Emotion in Stories Told by Children: An Exploratory Study,' *The Journal of Genetic Psychology*, 154 (1993), s. 397-406.

57. Candace Miller, 'Storytelling,' *American Horticulturist*, 73 (1994), s. 12-13.

58. Harriet Waters, Fung-ting Hou and Yuh-shiow Lee, 'Organization and Elaboration in Children's Repeated Production of Prose,' *Journal of Experimental Child Psychology*, 55 (1993), s. 31-55.

59. Saatler boyu televizyonun karşısında kızım Ivy'yle Barney and Friends seyrederken postmodernizm seminerlerimin birinde öğrenci olan Dianne Sykes'ın bir dönem ödevini okudum. Başlığı 'Finding Ourselves in Each Other: Barney and the Other-Directed Child'dı: Bkz. *Free Inquiry in Creative Sociology*, 24, 1 (Mayıs, 1996), s. 85-93.

gücüyle yarattıkları mor ve yeşil bir dinozordur. Barney'nin temel işlevi çocuklarla birlikte mutlu şarkılar söylemesi ve onlara hayal güçlerini kullanarak her engeli aşabileceklerini öğretmesidir. Örneğin, bir bölümde çocuklar buzdan evlerde oturmak isterler ancak iklim sıcak olduğundan bunu başaramazlar. Diğerlerinde olduğu gibi, bu bölümde de grubun içlerinden birinin isteklerini hemen desteklediğini unutmayalım. Hiçbiri diğerinin fantezilerine itiraz etmez. Yani, hiçbir olayda hayal kırıklığı yaşanmaz. Barney anında onları neşeli bir şarkı tutturdukları arktik bir ortamda hayal eder. *Barney ve Arkadaşları*'nın hayatta isteyip de üstesinden gelemeyecekleri hiçbir engel yoktur.

Ancak Barney ve arkadaşları televizyon ekranından izleyicilerine seslenmekte ve onların da arkadaşları olduklarını söylemektedir. Barney'nin şarkısı, "seni seviyorum, sen de beni, biz mutlu bir aileyiz" sözleriyle başlar ve şöyle devam eder:

> Benden sana sıcak bir kucak ve bir öpücük
> Sen de söylemeyecek misin beni sevdiğini?
> Seni seviyorum, sen de beni
> Arkadaşlık gereği en iyi arkadaşıyız birbirimizin.
> Benden sana sıcak bir kucak ve bir öpücük
> Sen de söylemeyecek misin beni sevdiğini?

Arada bir Barney sayıları, alfabeyi ve renkleri öğretirken, verdiği dersler çoğu kez çokkültürcülük ve politik doğruculukla ilgili duygusal derslerdir. Örneğin, şarkılarından birinde, biri diğerinden ne kadar farklı olursa olsun herkesin ailesinin herkes için en uygun aile olduğu öğretilir. İnsan anne-babası tarafından taciz edilen bir çocuğun böylesi bir mesaja nasıl tepki vereceğini merak ediyor.

Barney ve Arkadaşları'nda yetişkinler genelde görünmezler ya da görünseler bile birkaç dakika kameraya yansırlar. Yani, bu tam anlamıyla çocuklara yönelik bir programdır. Barney'nin arkadaşları düzenli programa çıkarlar ve eğitimli, profesyonel oyunculardır. Bu programda olmayan, sıradan, eğitimsiz çocukları gösteren bölümleri olan *Kaptan Kanguru*, hatta *Susam Sokağı* gibi daha önceki çocuk programlarındaki kendiliğindenliktir. *Barney ve Arkadaşları*'ndaki her bir şarkı ve dans sahnesi titizlikle orkestra

eşliğinde düzenlenmiştir ve görüntü son derece profesyoneldir. İnsan titizlikle provaları yapılmış, mükemmel bir uyum içinde sahnelenen bir oyun seyrettiği hissinden kendini kurtaramaz. Sahne ve dekor inanılmaz ölçüde "hoş", orta sınıf ve mükemmel bir düzen içindedir. Sonuç, içinde hiçbir muhalefetin olmadığı ve toplumsal hayatın iyi bakımlı bir makineymişçesine işlediği, paketlenmiş bir duygusal deneyimdir.

Çocuklar *Barney ve Arkadaşları*'ndan ne öğrenirler? Öğrendikleri şudur: Hiçbir zaman bir engel karşısında hayal kırıklığına uğramalarına gerek yoktur. Arzularının önündeki tüm engeller grup istenciyle büyülü bir biçimde yok olup gidecektir. Hayatlarında yetişkinlere yer olmadığını öğrenirler ve yetişkinlerin rollerine ilişkin hiçbir şey öğrenmezler. Birbirlerini kucaklayabileceklerini ve her şeyin iyi olacağını öğrenirler. Ancak belki de en önemlisi, *duyguöteciliği* öğrenirler: Kendi özel ve belki de muhalif duyguları grup duygularına teslim edilmelidir ve bu grup duyguları önceden belirlenmiş ve önceden paketlenmiştir. *Barney ve Arkadaşları*'nda duyguları keşfe çıkmış bir çocuğa kesinlikle yer yoktur. Riesman'ın ifadesiyle, özerkliğin temelini, gruba uyma ya da gruptan kopma kararını verecek kadar seçmeye kabiliyetli bir çocuğun *Barney ve Arkadaşları*'nda yeri yoktur.

D. DİL VE PAKETLENMİŞ DUYGULAR

Riesman'ın en ilginç görüşlerinden birine göre, öteki-yönelimlilikte

> bizatihi dil bir tür tüketim malı haline gelir. Dil ne çalışma ekonomisini yönlendirmek, ne de benliği gerçekten samimi bir biçimde ötekilerle ilişkilendirmek için, ne geçmişi hatırlamak için, ne de sırf sözcük oyunu olarak kullanılır. Dil daha çok akran gruplarında tıpkı popüler havalar nasıl kullanılıyorsa öyle kullanılır, yani dil kişinin "içeride" olmasını sağlayan ve sayesinde kişinin akran grubunun çetin kendini sosyalleştirmesi "işine" katıldığı bir dizi karşıtlık olarak kullanılır.[60]

60. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 83.

Thorstein Veblen'den hareketle, ben bu görüşü şöyle yorumluyorum: Bizatihi dil özellikle belirgin bir biçimde yararlı bir maksada hizmet etmediğinde kullanıcıya prestij kazandıran "yararsız" bir lüks haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle, geçtiğimiz yüzyıl sonunun mantiki bir uzantısı olarak dil için dil çağında yaşıyoruz. Dolayısıyla, öteki-yönelimli tiplerin "kentsel dağıtım merkezlerinden bol bol akan hayal ürünü şeyleri almaya hem zamanları hem de ihtiyaçları vardır, teknik olarak da buna yetebilirler."[61] Baudrillard da postmodern zamanlarda bu hayal ürünü lüks şeylerin çoğalması üzerine etraflıca yazmıştır, ancak göründüğü kadarıyla hayal ürünlerinin köksüz ve rastgele olduğunu iddia eder. Ancak bana öyle geliyor ki, hayal ürünleri önceden son derece uyumlulaştırılmış ve örgütlenmiştir.

Benim Riesman'ın görüşüyle ilişkilendirdiğim yeni perspektife göre, tüketim malı olarak dil artık asıl olarak akliliği amaçlayan anlamların taşıyıcısı olmaktan çıkmış, standart duyguların da taşıyıcısı haline gelmiştir. Ayrıca, tam olarak Veblen ve Riesman'ın verdiği anlamda, bizatihi duygu lüks bir parça olmuştur. Eski devirlerde duygunun şöyle ya da böyle bir eyleme yol açabilmesi beklenirken, günümüzün duyguöteci toplumlarında duyguyla eylem arasındaki bu "doğal" ilişki sürekli olarak koparılmaktadır. Duygular genelde takdir edilebilir bir amaca hizmet etmiyor; kişinin duyguları ne kadar yararsızsa, kişi, duygulara sahip olmayı kişinin gücünün yetebileceği bir lüks haline getiren prestij düzeyine erişmiş olduğunu akran grubuna o kadar iyi gösterecektir. Tolstoy, romanlarının birinde tiyatronun dışında soğuktan tir tir titreyen zavallı hizmetçisini aşağılamayı sürdürürken oyundaki zavallılar için göz yaşı döken üst sınıftan bir hanımefendiyi anlatır. Hanımefendinin böyle yersiz bir acıma hissine kapılmaya gücü yetiyordu. Ama şimdi, giderek daha fazla, televizyon izleyicisi bütün orta sınıf, eskiden rantiye sınıfına ait olan bu ayrıcalıktan faydalanmaktadır.

Örneğin, I. Bölüm'de kaydettiğim gibi, dünyadaki çoğu insan Bosna'daki soykırımı televizyonlarında seyretti ve kendilerine sorulduğunda güya şefkat (ama aslında acıma), dehşet, ürküntü ve di-

61. Agy., s. 85.

ğer duygularını dile getirdiler. Ancak bu duygulara rağmen soykırım yıllarca sürdü, zira bunlar sık sık aynı duygularını dile getiren dünya liderlerini soykırımı durdurmaya zorlayabilecek türden eylemlere dönüşmeyen duygulardı. Böylelikle, bu yeni şefkat artık bir lüks meta, bir tüketim malı haline geldi ve sonuçta tıpkı insanın satın aldığı bir şeyden sıkılması gibi "şefkat bıkkınlığı" ortaya çıktı. Günümüzün duyguöteci tipleri ister yurtiçi isterse yurtdışı olsun, her alanda ne kadar duygu varsa yaşayabileceklerini bilir ve asla duygularının sahiciliğini göstermek için ona uygun bir eyleme kalkışmaz. Duyguöteci tipler hiçbir *taahhüt* altına girmez. Bir kuşak öncenin temkinli iç-yönelimli tipleri pornografinin cinsel suçlara yol açabileceğinden korkmuştu ama günümüzün duyguöteci tipleri buna inanmaz. TV ekranlarındaki cinsellik ve şiddet, fiili suçlarla ilişkiyi akla getiren saygın çalışmalara rağmen, her geçen yıl artıyor. Kamuoyu belli ki bu saygın çalışmalara saygı duymuyor yoksa cinsellik ve şiddet sergilenmesini engelleyecek eylemlere başvururdu. Televizyon programına ya da toplumsal bağlama bağlı olarak, kişi tecavüzcüler ya da tecavüze uğrayanlar, katiller ya da maktüller, zina yapanlar ya da mağdurları, çocuklara tacizde bulunanlar ya da tacize uğrayan çocuklar vb. için bir şeyler hisseder. Bugün herkes biliyor ki, duygular hiçbir yük, hiçbir eylem sorumluluğu getirmez ve her şeyden önce herkes her türlü duyguyu tadabilir.

Denebilir ki, ortalama orta-sınıf televizyon programları tüketicisi medyadan hem cinayet zanlısı O. J. Simpson'a hem de kurbanlara, yani eski karısına ve Ron Goldman'a sempati duyabileceğine dair ipuçları aldı. Simpson'ın suçlu mu yoksa masum mu olduğunun önemi yoktu. Sevimli tavırları, sıfırdan zengin oluşu, Afrika kökenli Amerikalı oluşu ve dolayısıyla ırkçı Los Angeles Polis Teşkilatı için muhtemel hedef oluşu, karısının muhtemelen uyuşturucu kullanıyor oluşu ve gazete başlıklarına titizlikle yerleştirilen başka nedenler yüzünden, Simpson sempatik bir şahsiyetti. Karısı da sempatik bir şahsiyetti çünkü bir kadındı, fiziksel olarak taciz edilmişti, kıskançlık kurbanı olmuştu, vb. Eğer taraf tutarsanız, orta sınıf tarafsızlığındaki statünüzü kaybedersiniz. Böylelikle, kamuoyu araştırmalarında Simpson'ın masum olduğu yönünde kanaatlerini dile getiren Afrika kökenli Amerikalılara

tıpkı suçlu olduğu yolunda kanaat belirten beyaz kadınlara olduğu gibi, önyargılı muamelesi yapıldı. Duyguların bir lüks mal gibi duyguöteci tüketiminde en önemli faktör kişinin tarafsızlığını, ikircimli bütün taraflara sempati duyma yetisini her zaman korumasıdır. Yoksa başka her tepki eyleme yol açabilirdi.

Aynı şekilde, Balkanlar'da konuşan taraflar meselesine ilişkin medya, bazı Sırpları soykırım yapmaya iten savaş suçlularının sempatik görünmesini sağladı: Ratko Mladiç'in karısı II. Dünya Savaşı'nda Ustasha rejimi tarafından öldürülmüştü; Radovan Karadziç Hırvatların ve Müslümanların ellerinde Sırp halkının geleceğinden korkuyordu; Slobodan Miloseviç'in tek istediği Sırpların kendi kaderlerini tayin hakkıydı. Ama Sırpların Müslüman kurbanları da sempatiyi hak ediyordu: Masum çocuklar topçu saldırılarında kırılmıştı; erkek siviller öldürülmüş ve toplu mezarlara gömülmüştü; ve Bosnalı Müslümanlar çokkültürcülüğü temsil ediyordu. BM ve NATO sözcüleri ve diplomatlar kadar medya da bir kere daha ısrarla tarafsızlığını ilan etti. Eğer biri çıkar Sırp eylemlerini haklı çıkarmaya kalkışırsa, bir Sırp milliyetçisi olarak defteri dürülür. Eğer biri Bosnalı Müslüman mağdurların kendilerini savunma hakkında ısrar etmişse, o Batı'yı taraf olmaya ve dolayısıyla oğullarıyla kızlarını felaketin kucağına atmaya zorlamaktan suçludur; Bosnalı Müslümanlar Batı'dan asker değil yasadışı silah ambargosunun kaldırılması yoluyla silah istediklerinde ısrar etseler de, durum değişmez. Her duygu kişinin duygularının eyleme sevketme ihtimali olmadığı müddetçe hoşgörülebilir. Bu arada, Hırvatlar bu çatışmada hemen hiç sempatik görünmemek gibi ilginç bir durum sergilerler.[62] Hırvatlar ne zaman Sırplar karşısında askeri bir zafer kazansalar, medya hemen orta sınıfa Hırvatların II. Dünya Savaşı'nda Nazi işbirlikçisi olduğunu hatırlatır. Hırvatlar, öteki-yönelimli etikte en büyük günah olan hoşgörüsüzlükle etiketlenmiştir ve bu yüzden hiçbir zaman "nazik" olamazlar ve neredeyse hiçbir zaman sempati kazanamazlar. Elbette, bu duygusal senaryoyu sürdürmek için, medya kararlılıkla Sırp Nazi işbirliği, Fransız Nazi işbirliği, Britanya'nın Nazileri yatıştırma gayretleri ve

62. Kurala birkaç istisnadan birini bulmak için, bkz., Georgie Anne Geyer, 'Croats Have the Right to Defend Themselves,' *United Press International*, 8 Ağustos 1995.

tadılmakta olan lüks duyguları zedeleyebilecek tüm öteki unsurları tartışma dışı tutar. Sonuç "politikanın anlaşılmazlığı" olur.[63]

Sorun kısmen öteki-yönelimli toplumlarda doğruyu yanlıştan ayırmanın neredeyse imkânsız olmasıdır çünkü, Riesman'ın sözleriyle, birey hakkında "vasıflarına, yani dürüstlüğüne ya da becerisine değil, izleyici karşısındaki tutumuna, samimi olup olmadığına bakılarak karar verilir."[64] Ancak "tam da samimiyete verilen bu pirim yüzünden, samimiyet pozuna da pirim verilir."[65] Duyguöteci toplum samimiyetsiz samimiyet, yapmacık açıklık, sahte içtenlik ve sözde dürüstlüğe değer verilen bir aşamaya varmıştır. Örnek verecek olursak, sadece Balkan Savaşı'nda dört yıldır yerine getirilmeyen sözleri, başarısız barış planlarını ve bozulan ateşkesleri düşünün yeter. Ortaya serilen her aldatma örneğini Bosnalı Sırp lider Radovan Karadziç'in yeni bir samimiyet şovu izlemiştir. Biri kendisini "nazik" olarak sunduğu müddetçe, sunduklarında herhangi bir doğruluk payı aranmaz.

E. KESİK ÖFKE

Öfke Riesman'ın tartışmak üzere ayrı tuttuğu en önemli duygudur. Öteki-yönelimli kesik öfke, öteki-yönelimli nezaket ve şefkat kadar karmaşıktır. Bunun nedeni çağdaş öfkenin uygun eylemle bağlantılı olmayıp bir diğer lüks duygu olmasıdır. Bu öfke çok yönlüdür ve belirgin biçimde sabit ahlâki standartlardan kopuktur. Yakınlarda CNN film ekibinden biri bana insanların telefonla arayarak CNN'in O. J. Simpson davasına çok yer ayırdığına, böylelikle davayı bir pembe diziye çevirdiğine ilişkin kızgınlıklarını dile getirdiklerini, başka bazılarının da CNN'in öteki haber kanallarına göre birkaç saatliğine de olsa Simpson davasını canlı vermeyişine kızdığını anlattı.[66] Bugünlerde insanları öfkelendiren olaylar yelpazesinin genişliğini düşünün: bir restoranda çok sıcak servis yapılan kahve; bir kahvehanede yeterince dostça yapılmayan servis;

63. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 176.
64. Agy., s. 194.
65. Agy., s. 196.
66. Bu yorumu bana College Station, Texas'ta 7 Eylül 1995 tarihinde CNN kamera ekibinden biri yaptı.

soykırım; Holocaust müzesinde Hırvatların ve Müslümanların Sırp saldırılarının kurbanı olduklarını akla getirebilecek fotoğrafların sergilenmesi; Başkan Clinton'ın hiçbir konuda bir inancının olmaması; Cumhuriyetçilerin çoğu konuda çok güçlü inançlarının olması; belli bir olayın medyada tuttuğu yer; aşırı vergiler; vergiler düşürüldüğünde aksayan hizmetler vb. ABD'nin bir mağdurlar ulusu haline gelmesi gerçeğinin arka yüzünde ABD'nin bir kesik öfkeliler ulusu haline gelmiş olduğu gerçeği yatar. Bu konuda birçok örnekten birini seçecek olursak, CNN 22 Eylül 1995 tarihli haberlerinde Wal-Mart'ın bir kadının öfkesi karşısında tişörtlerini raflardan indirdiğini bildirdi. Tişörtün üzerinde kadını öfkelendiren yazı şuydu: "Birgün bir Kadın Başkan Olacak." Ertesi gün, kadın örgütleri Wal-Mart'ın tişörtleri raflardan indirmesine tepki gösterdiler ve Wal-Mart onları tekrar raflara yerleştirdi.[67] Böylesi ileri geri kızmalar istisna değil, kuraldır.

Bazı durumlarda öfke bir hayat tarzı haline gelmiştir. Bu San Francisco'da "komşuları, kiracılar, mağazalar ve başkaları aleyhine kendisine zarara uğrattıkları gerekçesiyle" yaklaşık elli dava açarak çevresine korku salan bir kadın[68] örneğinde görülebilir. Sosyolojik terimlerle, örneğimizdeki kadın *kurumsallaşmış kızgınlığı* temsil eder görünüyor ki, bunun sonucu ABD yargı sisteminin tıkanmasına neden olan boşu boşuna açılmış sayısız davadır.

Riesman'ın öteki-yönelimli kızgınlık bağlamı akılda tutulmalıdır. Riesman'a göre, öteki-yönelimli tip hükümeti ya da herhangi bir toplumsal kurumu gerçekten değiştirmekten tamamen aciz olduğu sonucuna varmıştır. Öfkelenen, özel bir kırgınlık karşılığında yerine göre bir özür, mali tazminat ya da bir başka şey bekleyebilir ancak, genel olarak bakacak olursak, öteki-yönelimli öfkeliler şeyleşmiş evren üzerinde gerçekten bir etkide bulunabileceklerine inanmazlar. (Keith Tester, insanların kültür içindeki insan yaratımlarının insanlık dışı güçler haline geldikleri hissine nasıl kapıldıkları konusunda ilginç bir tartışma ortaya atıyor.)[69] Dolayısıyla, öteki-yönelimli tip bir şey hakkında herhangi

67. 'Wal-Mart Stops Sale of T-Shirt,' *Houston Chronicle*, 24 Eylül 1995, s. 7A.
68. Richard B. Schmitt, 'One Thing to Say About Ms. McCohn Is: She Sues People,' *Wall Street Journal*, 26 Eylül 1995, s. A 1.
69. Keith Tester, *The Inhuman Condition* (Londra: Routledge, 1995).

bir şey yapmaktan aciz oluşunun bir tür tazminatı olarak her şeyin içyüzünü bilmeyi isteyen iç-yorumcu haline gelmiştir: "İç-yorumcu (iyi bir nedenle) politikayı değiştirmek için elinden hiçbir şey gelmediğinden onu sadece anlayabileceği sonucuna varan biri olabilir."[70] Riesman'ın kâhince iç-yorumcu değerlendirmesinden bugüne genelde Batı ve özelde ABD iç-yorumculuğun inanılmaz bir kurumsallaşmasına tanık oldu: radyo talk-show'ları, televizyon talk-show'ları, dedikodu sütunları, sarı gazetecilik; *Hard Copy* gibi haber arası ve eğlence programları; on-line bilgisayar hizmetleri, internet ve hatta gün boyu devam eden haberler ve CNN'in her otuz dakikada bir yayımlanan Headline News'in [Haber Başlıkları] inanılmaz başarısı. Bütün bu gelişmeler 1990'ların özelliği olarak anonim haber, kanaat, dedikodu ve enformasyon susuzluğuna kanıt oluşturur. Çağımız enformasyona boğulmuştur ancak bütün bu bilgilerin özerkliğe, bilinçli yurttaşlığa, demokrasinin gelişmesine ya da hoşgörüye bir katkı yapıp yapmadığı belli değildir. Aksine, çeşitli enformasyon kaynakları, Rush Limbaugh'nun muhafazakârları hedefleyen programları gibi, haberlerin değiştirilerek aktarılmasını savunan belli gruplara hizmet ediyor. Nefret atmosferde hoşgörüyle birlikte yayımlanıyor. İnternette haberlerin yanı başında pornografi ve teröristler için bomba yapma tariflerini bulabilirsiniz. Hatta haberler (yukarıda tartışılan anlamda) öylesine "tarafsız"dır ki, ortalama yurttaş bırakın aydınlanmayı şaşırıp kalmakta ve enformasyon kaynağına bağlı olarak bir çarpıtma ya da önyargı kuşkusuna kapılmaktadır. Böylelikle, enformasyon kişinin hangi "hedef izleyici" kitlesine ait olduğuna bağlı olarak değişen bildik yollarla tüketilen yeni bir meta haline gelmiştir. Aynı şey politika için de doğrudur.

İç ve dış olaylara ilişkin bu kavranamazlık öylesine içinden çıkılmaz bir hal almıştır ki, bir sosyolog değil meslekten bir hukukçu olan Başkan Clinton bile burada tartışılan konu hakkında parlak bir sosyolojik gözlemde bulunmuştur:

> [Başkan Clinton] "insanları güvensiz yapan, bir lunaparkta kaybolmuş oldukları hissine kapılmalarıdır" dedi. "İnsanlar her an herhangi bir yönden gelen bir şeyin kendilerine çarpabileceği bir odada yaşıyor; on-

70. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 181.

lar hep çılgınca akan bir nehrin ortasında kaygan kayalar üzerinde yürür gibi yaşıyorlar, her an ayakları kayıp düşebilirler"... Başkan, "bana göre, enformasyon çağında çok fazla ifşaat, çok fazla enformasyon ve çok fazla sözde enformasyon var. Demek istediğim, çocuklar siz [medya] hafif haberlerle de mücadele etmek zorundasınız. Biliyorsunuz, çocukken hafif bira içerdik, hafif haber de öyle bir şey" dedi ve ekledi "şöyle bir tehlike var, insanların kafalarına her şeyi tıkıştırmak, anlama kabiliyetine bağlı olarak, kavranamayacak kadar az şey vermek kadar kötüdür."[71]

Riesman'ın çağdaş ve geleneksel öfke ayrımı *Yalnız Kalabalık*'taki tüm tartışmalar içinde en karmaşık ve en müphem olanıdır. Böylesi bir iddia bir yakınma olarak dile getirilebilir ancak benim niyetim bu değil. Tersine, öfke konusunda Riesman'ın müphemliği genelde, ve özellikle benim duyguöteciliğin parametrelerini belirleme çabam açısından, verimlidir.

Riesman tartışmaya çok genel bir iddiayla başlıyor: İç-yönelimlilikten öteki-yönelimliliğe geçiş, öfkeden hoşgörüye ve ahlâkçılıktan iç-yorumculuğa bir geçiş hareketi olarak genelleştirilebilir.[72] Daha önemlisi, bu aynı zamanda "politik duygulara üslup katılması"na yönelik bir harekettir de.[73] Riesman bu genellemelerin ardından hemen ekler: "Bunu söyledikten sonra, hemen belli kayıtlar koymak zorundayım."[74] Bu tiplerin ikisi de sırf nüfusun büyük çoğunluğunun monarkların ve öteki geleneksel liderlerin kararlarında hiçbir söz hakları olmadığı için politikaya ilgisiz kalan gelenek-yönelimli tipten farklıdır. Yine de, Riesman'a göre, iradelerine boyun eğmeyecek engellerle karşılaştıkları için ilgisiz kalan ya da politik alternatiflerin bolluğu yüzünden kafaları karışık olan iç-yönelimli ve öteki-yönelimli kişiler arasında yeni tarz bir ilgisiz tip ortaya çıkmıştır: "[Öteki-yönelimli] ilgisizler, yaptıkları, bildikleri ya da inandıkları herhangi bir şey sayesinde, hayatlarında esaslı bir iyileşme yaratacak bir *politik paket* satın alabileceklerine inanmazlar."[75] (Vurgu bana ait.) İnsanın aklına he-

71. Todd S. Purdum, 'Clinton Plans to Lift Public Out of "Funk",' *New York Times*, 24 Eylül 1995, s. A1.
72. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 163.
73. Agy., s. 164.
74. Agy., s. 163.
75. Agy., s. 171.

men ABD'de ideolojik yelpazenin iki ucunda da yaygın olarak rastlanan politikacılardan hoşnutsuzluk geliyor.

Açık ki, öteki-yönelimli tipler iç-yönelimli öfke ve ahlâkçılıkla yarışmaya tutuşur ve Riesman bu olgunun çok iyi ayrımındadır. Şunları yazar: "Aslında, eğer nüfuzlu insanlar ahlâkçı haline gelirse, öteki-yönelimli kişi de, öteki-yönelimli olduğundan, bir ahlâkçı olmaya gayret edecektir."[76] Ve "hatta hoşgörülü öteki-yöne-limli kişi, karakter yapısıyla bağdaştığı için değil bağdaşmadığı için, sıklıkla kızgın kişinin öfkesinden etkilenir."[77] İç-yönelimli tip "bütün insanları ve kurumları ıslah etmeyi"[78] nasıl istemişse aynı şekilde günümüzün öteki-yönelimli tipleri de politik doğruculuk ve çokkültürcülük yoluyla neredeyse ütopik i-yileştirmeler yapmayı ister. Ancak iç-yönelimli ahlâkçılar insanlığı muhafazakar, katı ahlâk kurallarıyla yola getirmeyi isterlerken, öteki-yönelimli ahlâkçılar aynı şeyi hoşgörü temelinde yapmayı istiyor. İki durumda da, "başarısızlık ortaya çıkıp anlayış yokluğunu tahammül edilmez hale getirdiğinde, öfke *donar*."[79] (Vurgu bana a-it.) Sonuçta ortaya çıkan atalet öyledir ki, "fiili olarak, iç-yorumcuyla [geleneksel] ilgisiz arasındaki ayrım neredeyse ortadan kaybolur."[80] Hatta medya tarafından hoşgörülü olmaya alıştırılan öteki-yönelimli tipler arasında, "[medyanın] bilerek ahlâkçı olduğu yerde, akran grup-larından izleyicilerin ruh hali öfkesiz bir biçimde alınacak öfke mesajlarına neden olur."[81] Bu şekilde, politik yelpazenin her noktasından belli başlı her grubun öfkesini aynı tarafsızlıkla veren habercilerin ölü yüz ifadeleri ve bir o kadar da ölü seslerine tanık olabilirsiniz.

Bu açılardan yüzeysel bir Riesman okuması tartışılan bütün karakter tiplerinin aynı oranda ahlâkçı, öfkeli, umursamaz, hevesli ve ilgisiz tipler olarak değerlendirilebileceği sonucuna yol açabilir. Riesman'ın düşüncesi bu karakter tiplerinin herhangi birinin bu kavramsal kategorilerin herhangi birine sokulamayacağı kadar karmaşıktır. Bu, birçok başka faktör yanında, Riesman'ın yazılarını i-

76. Agy., s. 180.
77. Agy., s. 202.
78. Agy., s. 172.
79. Agy., s. 177.
80. Agy., s. 185.
81. Agy., s. 189.

deolojik değil toplumsal araştırma alanında karmaşık bir deneme yapan bir faktördür. Her şeyden önce, tüm bu kavramsal kategorilerin gelenek, iç ve öteki-yönelimli tipler arasında *niteliksel olarak* farklı olduğunu tespit etmek için satır aralarını okumak gerekir. Bu, hiç kuşkusuz, katılıktan belli bir oranda hoşgörüye ve açıklığa yönelmeyi gerektirir; ne var ki, belli biçimlerde, çağdaş öteki-yönelimli tiplerin *hoşgörüleri içinde hoşgörüsüz* oldukları (kesin politik doğruculuk kuralı bir örnektir) buna karşın katı gelenek-yönelimli tiplerin belli bakımlardan, örneğin çocuk yetiştirmek açısından, oldukça hoşgörülü oldukları tespiti yapıldıktan sonra bu genelleme akla gelebilir.[82] Bu bakımdan Durkheim'ın, okullardaki bedensel cezanın Aydınlanma'yla (Riesman'ın iç-yönelimli dönemi) birlikte ortaya çıktığı, geleneksel toplumlarda görece bilinmediği tespiti,[83] üzerinde düşünmeyi hak ediyor. Bundan dolayı, toplumsal tiplerin gelişimi teorisine dair Riesman'ın argümanındaki müphemliği çözüme kavuşturmak beni tam anlamıyla tatmin etmedi. İkincisi, ve mevcut tartışma açısından daha önemlisi, Riesman fiili olarak bu kavramsal kategorilere göre toplumsal karakter tiplerinin gelişmesinin bir *duygu azalması getirdiğini* iddia eder görünmektedir. Şimdi, onun argümanları açısından merkezi olmayan ancak benim amacım açısından hayati önemde olan tartışmasının bu yanına döneceğim.

F. DUYGUNUN SONU MU?

Daha geniş bir tartışmanın parçası olarak Riesman'ın ortaya attığı şu iddiaları düşünün:

> Dolayısıyla, politikada *duygunun kaybı* karakterde öteki-yönelimliliğe yol açar.[84] (Vurgu bana ait.)
>
> Öteki-yönelimli insan zengin bir toplumsal beceriler toplamına sahiptir... bunlardan biri *duygusal ateşini denetim altında tutma* ye-

82. İki noktaya da *The Balkanization of the West* (Londra: Routledge, 1993) kitabında işaret ettim.
83. Riesman, *The Lonely Crowd*.
84. Agy., s. 180.

tisidir.[85] (Vurgular bana ait.)

Uzun bir eğitim döneminin ardından, politikaya ilişkin *tüm duygusal ilgilerini ortadan kaldırmayı* başaran ve kendileriyle, içyorumcu hedeflerine eriştikleri, yani, asla hiçbir kişi, hiçbir dava ya da olaya kapılıp gitmedikleri için gurur duyan politika habercileri ve yayımcıları vardır.[86] (Vurgu bana ait.)

İkinci bölümün giriş paragraflarında belirtildiği gibi, bu değerlendirmelerle ilgili iki şey düşünüyorum. Bir yanda, göründüğü kadarıyla gazetecilerin anlattıkları hikâyelere duygusal olarak bulaşmadıkları görüntüsü verdikleri doğrudur. Öteki-yönelimli ya da duyguöteci toplumlarda ciddiye alınmayı ya da saygı görmeyi isteyen hiçbir konuşmacı konusunu sunarken kişisel tutkusunu göstermemelidir (elbette, bu kişinin soğukkanlılığını korumasının ahlâki seçkinliğin bir işareti olduğu Britanya'da özellikle doğrudur). Kişi duygusal olarak ilişiksiz *görünmelidir* (Norbert Elias'ın ilişmezlik tartışmasından kalkılarak varılan ilginç bir yer).[87] Bütün yirminci yüzyıl birçok başka olgu yanında pozitivizme, tarafsızlığa, zekâ çıkarımlarına (duygusal çıkarımlara değil) odaklanmaya, standart testlere, milliyetçilikten önce federalizme ve aklileştirmeye olan eğilimindeki duygusuzlukla karakterize edilebilir. Yirminci yüzyıl duygusal temizlik çağıdır. Güçlü tutkuların ve nefretlerin arenası olagelmiş savaşlar bile soyutlamalara indirgenmiştir: Vietnam Savaşı görünüşte Komünizmin kontrol altına alınmasıyla ilgiliydi; Körfez Savaşı BM kararlarının hayata geçirildiği yasal bir uygulama olarak sunuldu; ve 1990'lardaki Balkan Savaşı'nda NATO Sırp hedeflerini bombalarken bile "tarafsız" olduğunda ısrar etti. Başkan Clinton'ın Sırplara karşı bombalı hücumlardan birinin ardından söylediklerini düşünün: "Sırplara hatırlatırım ki, ne NATO kanalıyla ne de BM desteğiyle, düşmanlarından yana askeri bir zafer kazanmaya yönelik hiçbir eyleme girişmedik."[88] Sayısız düşünürün iddia ettiği gibi, hem lakayıtlık hem de umursamazlık, içinde yaşadığımız çağın köşe taşlarıdır.

85. Agy., s. 181.
86. Agy.
87. Norbert Elias, *Involvement and Detachment* (Oxford: Basil Blackwell, 1987).
88. Roger Cohen, 'US Bkz. Persuade Serbs NATO and UN are Neutral,' *New York Times*, 15 Nisan 1994, s. A23.

Öte yandan, soğukkanlılık örtüsünün altında duygu bulmak da bir o kadar kolaydır. Gazeteciler belli hikâyelerin "peşinden" başka hikâyeler için göstermedikleri bir hevesle, hatta kasıtlı olarak koşarlar. En soğuk edayla sunulan akademik çalışmalarda bir ideolojik tutum keşfedilebilir. Son derece akılcı yirminci yüzyılın altında birçok soykırım, etnik savaş, bilim karşıtı hareketler, demagoji, ırkçılık, ve en ucuzundan duygusallık, kitsch yatmaktadır. ABD'nin Vietnam Savaşı'nı kaybetmesi şimdi Amerikan kamuoyunun kısa ve kazanılabilir olmayan ve, her şeyden önce, ABD'nin asgari zayiatını garantilemeyen savaşları desteklemeyi reddetmesi anlamına gelen Vietnam Sendromu olarak etkisini gösteriyor. İç-yönelimli tipler Hitler'e karşı demokrasi için hayatlarını feda etmeye gönüllü olmuşken, öteki-yönelimli tipler bu yüce fedakârlığa değecek hiçbir dava bulamıyorlar; çünkü içlerinden seçim yapacakları çok fazla dava vardır ve bunların herbirinin umursamaksızın ipliği pazara çıkarılabilir. ABD'nin Körfez Savaşı'nda Müslümanlara karşı bir savaşın başını çekmekte gönüllü olurken Bosnalı Müslümanları kurtarmak için Hıristiyanlara karşı bir savaşa isteksiz oluşu, İslam dünyasında unutulmadı ve bu bir tür bağnazlığı açığa çıkardı. NATO liderleri bir yandan tarafsızlıklarını ilan ederken, aynı zamanda Sırpları ateşli ifadelerle mahkûm etmekten de geri durmadılar. Bèlgelenmiş bir lakayıtlık ve umursamaz kararlılık takınılmamakla birlikte, bir gece önce kamuoyu yoklamaları ne göstermiş olursa olsun, bir ABD Başkanı ne zaman onlarla televizyonda "ocakbaşı sohbeti" yapacak olsa Amerikalıların her seferinde "bayrak etrafında toplandıkları" iyi bilinir. Milliyetçilik, dünyada en güçlü toplumsal kuvvetlerden biri olarak, hem de Rusya, Afrika, Balkanlar ve sık sık henüz uygarlaşmamış bölgeler olarak bahsi geçen yerlerde değil, milliyetçiliğin kökünü kazımakla gururlanan ABD, Fransa ve öteki Batılı ülkelerde ortaya çıkıyor. Körfez Savaşı ardından ABD'deki zafer alaylarını, Fransa'da Müslümanlara karşı alınan önlemleri ve Britanya'nın Kuzey İrlanda'ya karşı tavrını hatırlamak yeter.

Peki, kişi nasıl oluyor da böylesi apaçık çelişkileri kendi içinde uzlaştırabiliyor? Ben argümanın iki tarafının da doğru olduğunu düşünüyorum. Duyguötecilik ayrıksı olarak yeni ve mekanik bir

duygu-dilinin ortaya çıkışını açıklayabilir. Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'taki argümanlarını, satır aralarını okuyarak da olsa, toplu halde alacak ve bunlara yüksek dozda Veblen'in fikirlerini katacak olursak, şu sonuca varırız: Duyguötecilik hemen her zaman insanların *başkalarının yerine duydukları ve aşikâr* olan ve *tüketilecek nesneler olarak aldıkları* özlem duyulan bir gelenekten ve içyönelimli geçmişten gelen "ölü" duyguların kullanılmasıyla ilgilidir. Duygular kaybolmamış ama toplumsal bakımdan dönüştürülmüştür. Veblen vekâleten dinlence, vekâleten tüketim, aşikâr dinlence, aşikâr tüketimden söz etmiş, hatta vekâleten aşikâr dinlence ve tüketim gibi melez bileşimleri ima etmiştir. Ben vekâleten duygular, vekâleten öfke, aşikâr duygular, aşikâr öfke, vekâleten aşikâr duygular ve vekâleten aşikâr öfke nitelemelerini öneriyorum. Sırası geldiğinde bu kavramların her birini ele alacağım.

Duyguötecilik çağdaş duyguların bir "canlı bağlantı" karşısında bir ölü akımdan ya da eklem veya dişteki "ölü sinir"den söz ettiğimiz anlamda "ölü" olduklarını savunur. Akım hâlâ vardır, sinir de anatomik olarak mevcuttur ancak hiçbiri kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmez. Sonuçta, Aristoteles'den Hume'a ve günümüze kadar tartışılan tüm asli tutkular kendilerinin önceki benliklerinin gölgeleri haline geldiler. Hiddet kızgınlık oldu. Bir komşunun ineğine, karısına, çocuklarına ya da neyi varsa ona tamah etme biçimindeki geleneksel kıskançlık artık daha iyi bir şey için duyulan amaçsız bir heves haline geldi. Nefretin yerini her tür entelektüel faaliyette gizli halde bulunan yumuşak bir kötücüllük aldı. Yürekten sevinmek artık "kutlama"da ifadesini bulan sahte bir mutluluk hali oldu. Sevmek gerçekte hoşlanmak haline geldi. İnsanların başına gelen dertlerin tezahürü olarak elem, acı, keder, dert, müsibet, keder TV muhabirlerinin (sevdiklerini bir keskin nişancının mermisiyle, bir fırtınada ya da başka bir felakette kaybeden insanlara yönelttiği) "kendinizi nasıl hissediyorsunuz?" sorusuyla sihirli bir biçimde tipik ancak muğlak "çok kötü, yıkıldım" yanıtına dönüştürülmüştür. Eski moda *caritas* ve komşu sevgisinin yerini artık kurumsallaşmış hoşgörü almıştır. Böylelikle, Holocaust karşısında duyulan şok Holocaust endüstrisine yol açmış ve Kamboçya'dan Ruanda'ya ve oradan da Bosna'ya uzanan soykırım örnekleri artık zamanla paketlenmiş bir insancıllık öğretisine göre

ele alınan doğal afet benzeri olaylar haline gelmiştir. Örneğin, Bosna'daki soykırıma tepki soykırımı durdurma gayretine girmek değil, eğer felaketten canlarını kurtarabilmişlerse, sağ kalan soykırım mağdurlarına *insancıl yardım* göndermekten ibaretti.

Elbette bunlar genellemelerdir ve genelleme oldukları için de istisnaları vardır ancak ben, şimdiye kadar yürütülen tartışmaların gösterdiği gibi, bunların büyük oranda doğru olduklarını düşünüyorum. Ölü duygular nosyonu birçok postmodernistin kafasını karıştıran olguları açıklamaya yardım eder: müze kültürü dediğimiz kültür (hoşgörü müzeleri, Holocaust müzeleri, mumya müzeleri, savaş müzeleri, nostalji müzeleri, Route 66 müzesi, Liberace müzesi, vb.); Chris Rojek'in turizm ve JFK cinayetiyle ilişkili olarak tartıştığı kelimenin gerçek anlamında ölümle uğraşma, Marilyn Monroe kültü, Elvis turları, Paris'teki Jim Morrison'ın mezarı vb. ve 1. Bölüm'de bahsedilen ölü geçmişin tekrar çevrime sokulmasına ilişkin genel takıntı. Ne var ki, duyguların bahsi geçen ölü ya da donuk kopyaları duygusal tepkileri standart ve yeni-Orwellci bir biçimde aşikâr ve vekâleten yapmanın geniş toplumsal çerçevesinin bir parçasıdır.

Yanlız Kalabalık'taki argümanda Veblen'in bıraktığı en ayrıksı izlerden biri, her zaman akranlarının onların jürileri olduğuna dair bir kavrayış eşliğinde, öteki-yönelimli tiplerin kamusal tetkike tabi oluşlarıdır. Eskiden beri özel olduğuna hükmedilmiş meseleler artık herkesin gözü önündedir, açıktır, medyanın dikkatini çekmiştir, kaydedilmiştir, bellidir ve insanlarla olaylar hakkındaki yargılarımızda ön sıralara geçmiştir. Televizyondaki herhangi bir talk-show'a bakın, ünlü ünsüz herkesin cinsel yaşamlarını, çocukluk travmalarını, en sevdiği yemekleri, her gün yaptıkları alıştırmaları ve öteki mahrem şeyleri tartıştıklarını göreceksiniz.[89] Başkan John F. Kennedy'nin cinsel yaşantısı hâlâ işlerlikte olan bir "centilmenin onuru" kuralı gereği gazeteciler tarafından didiklenmezken, Başkan Bill Clinton'ın aşk hayatı kamuoyunun bilgisi dahilindedir. Senatör Robert Packwood büro personeliyle uygunsuz cinsel ilişkiye girdiğine dair kamuoyuna yansıyan suçlamalar yüzünden istifaya zorlanmıştı ancak politikacılar ve ünlü şahsiyetler giderek daha

89. CNN, 17 Kasım 1995 tarihli haber bülteninde talk show'ların yarısının içeriğinin seks olduğunu bildiriyordu.

fazla böylesi suçlamalarla karşı karşıya kalıyorlar. Çoğu insanın bir cinsel yaşamı olduğundan, giderek daha fazla, çoğu insanın cinsel yaşamı kamuoyunun teftişine sunuluyor. Böylesi aleni sergilemeler renkli basının ana malzemesidir. Başkan Truman'ın Japonların tepelerine atom bombası atma kararını öncesinde ya da sonrasında kimse tartışmazken, şimdiki savaşlar Pentagon tarafından öyle bir paketleniyor ki, TV izleyicileri artık "akıllı bombaları" patlama anına kadar izleyebiliyor. "Siz oradasınız." İnsancıllık eskiden beri özel ve anonim bağışlarla ilgili bir şey olagelmiştir ancak bu günümüzde Saraybosna, AIDS ya da başka bir felaketin mağdurları için kamuoyunda sergilenen insancıllıktan çok farklıdır. Örneğin, Jimmy Carter insancıllığını herkes görsün diye yakasına takar.

Ancak her öte-duygu ayrı ayrı, ister kişinin doğrudan akran grubuyla isterse genelde televizyon izleyicileriyle ilgili olsun, böylesi kamusal gösterilere yönelik bir potansiyel barındırır. Kızgınlar dikkat çekmek isterler. Ve öfkenin muhtevası önceden paketlenir hale gelmiştir: Kişi nasıl kışkırtıcı olunacağını bilir (örneğin, tüm Hırvatlara Nazi damgası vurmak); kişi standart bir ihlaller listesi yardımıyla çileden çıkarılabilir (bakmacılık, politik olarak doğrucu olmayan sözlerin sarfedilmesi, vb.). Televizyonda sergilenen tüm duygular zorunlu olarak en azından kısmen sahnelenmektedir. Büroda ya da sınıfta geçen gizli yakınlaşmalar bile, artan gözetleme, dedikodu ve kişinin sırlarını arkadaşlarına ve meslektaşlarına açma alışkanlığı yüzünden neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Nihayet, öte-duygular en az üç anlamda vekâleten hissedilir. İlkin, Riesman'ın kaydettiği gibi, öteki-yönelimli tip fiziksel olarak tek başına olduğunda bile akran grubunun gayet iyi ayrımındadır. Bu nedenle, öteki-yönelimli tipler zihinsel olarak bütün düşünceleri, eylemleri ve hisleri hakkında akranlarının kanaatlerini ve kabulleniş biçimlerini merak ederler. Bu, hiç kuşkusuz, ötekilerin duygu ve düşüncelerine görece az duyarlı olan gelenek-yönelimli ya da iç-yönelimli tipler için geçerli değildi. Buna karşın, her kesimden öteki-yönelimli duyguöteci tip otomatik olarak ötekilerin duygusal tepkilerinin hayali olarak *provasını yapar* ve böylelikle dışavurmadan önce duygusunu vekâleten yaşar. (Bu George Herbert Mead'in ötekinin rolünü empatik olarak üstlenme nosyonuyla aynı şey değildir.) Dolayısıyla, günümüzün üniversite pro-

fesörü verdiği bir konferansın çokkültürcülük ve politik doğruculuk standartlarını çiğneyip çiğnemeyeceği endişesi duymalıdır. Yazarlar bir kitap yazmakla ilgili bilinen meselelere ek olarak sundukları kendi *imgeleri* hakkında kaygı duymak zorundadır. Bir bakıma, herkes bir politikacı olmuştur (ancak herkesin değilse bile bazılarının belli bir yaklaşımından hoşlanmayacağını tahmin eden iç-yönelimli politikacı anlamında değil) ve önceden kamuoyu araştırmalarını, değerlendirmeleri ve akran grubunun verdiği hükmün öteki tezahürlerini düşünür. Tuhaftır, Radovan Karadziç gibi zan altındaki savaş suçluları bile doğru tıraş, doğru sözcü, doğru mülakat vb. ile imajlarını nasıl koruyacaklarını önceden hesap ederler; bu, dobra dobra acımasız ve sinsi Hitler ve Stalin'inkinin aksine, görece yeni bir soykırım yapma tarzıdır. Eski moda kendiliğinden duygu, genel olarak, artık tasavvur edilen izleyicilerin tepkilerinin vekâleten alınmasıyla, ortaya çıkmadan bir süre önce işlenir.

Vekâletin öteki yönü geçmişe, hatta yakın geçmişe doğrudur. Etraflıca tartıştığımız nedenlerden dolayı, özellikle şimdinin kendiliğinden duygunun kaynağı olamayışı yüzünden, duygusal esinlenme kaynağını geçmişten almak durumundadır. Dolayısıyla, bu kitabın başında değindiğim yeniden çevrime sokma kültüne geliyoruz. Çoğu duygu geçmiş tarihten ya da başka bazı geçmiş bağlamlardan ödünç alınır, öyle ki öteki-yönelimli tip şimdide yaşasa bile geçmiş kanalıyla vekâleten hisseder. Başkan Clinton'ın sık sık John F. Kennedy çevresinden duygusal imgeler alışı buna sadece bir örnektir.

Ancak vekâletin en ayrıksı ve uğursuz biçimi öteki-yönelimli kişiye tam olarak şimdide yaşama imkânı vermeyen biçimidir. Duyguöteci tip basitçe şimdiki zamanın bir olayına kendini kaptıramaz, kendiliğinden duygularla tepki gösteremez. O yalnızca geçmişten ödünç almak ve gelecek için provasını yapmak durumunda kalmaz, aynı zamanda şimdiye uygun duygularını *işleme* tabi tutmalıdır da. Geçmişi analiz eden ve yeniden biçimlendiren tarihsel revizyon işleminin tersine, bu *status nascendi* bir revizyonizm, duyguların akran gruba uygun olmalarını temin edecek şekilde, kelimenin gerçek anlamında bir revizyondur. Dolayısıyla, bir olayın gelişme seyri içinde bize ne düşüneceğimizi ve du-

yacağımızı anlatan kanaat-oluşturucular vardır. Hepimizin bildiği gibi, televizyonda belli bir olayı bizim için duygusal olarak paketleyen, canlandıran yorumcular görürüz. Yine, hemen her meslek dalı, tarafsızlık kisvesine bürünmüş olmakla birlikte, bu politik kanaat-oluşturuculuğuna bulaşmıştır. Doktorlar, hukukçular, hocalar ve diğerleri bize kürtaj ya da O. J. Simpson davası veya Los Angeles ayaklanması vb. gibi gündemdeki olaylar hakkında ne hissedeceğimizi anlatırlar. Öteki-yönelimli tip bu yüzden duygularını şimdiki zamanda, öteki kanaat-oluşturucular yoluyla, vekâleten yaşar ve herkes şu ya da bu yetkinlikte bir kanaat-oluşturucudur.

Bu vekâleten yaşamanın en iyi modelini belki de Dostoyevski'nin yeraltı adamında buluruz. Dostoyevski, *Yeraltından Notlar* kitabının girişinde açıkça yarı-kurgusal karakteri yeraltı adamının modern bir tip olduğunu yazar: Her ne kadar, "bu *Notlar*'ın yazarı ve bizatihi *Notlar* tabii ki kurgusal da olsa... [onları] ortaya çıkaran gibi bu kişiler de... yalnızca toplumumuzda var olmakla kalmazlar, aslında var olmaları da gerekir."[90] Yeraltı adamı "mecburen içimizden biri olacaktır."[91] Riesman'ın öteki-yönelimli tipi ve benim duyguöteci tiplerim belli başlı özellikleriyle Dostoyevski'nin yeraltı adamının şahsında arılaştırılmıştır. Bu yüzden yeraltı adamı, benliği ve ötekine dair yüksek bilinçliliğine uygun olarak, her duygusunu inceden inceye düşünür ve böylelikle hazır cevap bir kişi olup çıkar. İntikamını planlamak iki yılını almıştır ve hâlâ hayata geçirememektedir çünkü ötekilerin tepkilerine dair kaygıları vardır. Bu örneğin, diyelim, Balkan Savaşı'nda Sırpları cezalandırmak için üç yıl plan yapan ve sonunda "uluslararası topluluk"un ne tepki vereceğine dair kaygıları yüzünden onu da tam olarak hayata geçiremeyen NATO'dan ne farkı vardır ki? (Buna karşın, göründüğü kadarıyla Truman atom bombası atılmasına uluslararası topluluğun nasıl tepki vereceğine ilişkin pek kaygı duymamıştı.) Yeraltı adamı, Başkanlığı döneminde iç ve dış politika alanındaki her meselede bir uçtan ötekine savruluşu tartışmaların ilgi odağı haline gelen Başkan Clinton'dan gerçekten farklı mı? Daha önemlisi, kuşkusuz, politik liderler çoğu kez ken-

90. Fyodor Dostoevsky, *Notes From the Underground* (Lanham, MD: University Press of America, [1864] 1982), s. 1.
91. Agy.

dilerini seçen kolektif bilinci yansıtırlar; demek ki hepimiz yeraltı adamlarıyız. Hayatın çok karmaşık hale gelmesi yüzünden değil, insanlar gerçekten ne hissedeceklerine karar veremedikleri ve gerçek kanaatler oluşturmadan, hep sıkıntılı, hep "hayatı yaşamak" için yarını bekleyerek yaşamaya zorlandıkları için, hayatlar sonsuz bunalımlar haline gelmiştir.

G. SONUÇLAR

David Riesman geçmişe bakarak *Yalnız Kalabalık*'ın masumiyetinden bahsediyordu ve bir bakıma haklıdır da.[92] Yıllar önce kaba hatlarıyla çizdiği doğmakta olan öteki-yönelimli tip, çok şey bilen ancak sahici olarak çok az şey hissedebilen günümüzün umursamaz ve kızgın ama bir o kadar da "nazik" ve "mutlu" duyguöteci tipine göre masumdur. Her zaman cömert ve asıl olarak iyimser biri olan Riesman *Yalnız Kalabalık* kitabını, özerkliğin her zaman uyumculuğa bir alternatif olduğu umuduyla noktalar: "Her toplumda, karakteristik düzen kalıplarına uymayanlar anomik ya da özerk olabilirler" ve " 'özerk olanlar' bir bütün olarak içinde yaşadıkları toplumların davranış normlarına uyabilir (bu anomiklerin genelde yapamadıkları bir şeydir) ama uyup uymamayı seçmekte özgürdür."[93] Ancak itiraf ediyorum, öteki-yönelimli ya da, uzantısı olarak, duyguöteci tiplerin, Riesman'ın "unutmayın ki, toplumsal karakter, karakterin bütünü değildir"[94] uyarısına rağmen, nasıl takdire şayan bir özerklik kazanabileceğini aklım almıyor. Geleneksel ve iç-yönelimli toplumlar her zaman bireylere yeterli özel alan sağlarlar, öyle ki kişi bir yandan geleneğin ve katı değerlerin peşinden giderken bir yandan da bu davranışlar karşısında tamamen özel ve sahiden kişisel bir duygusal tepkiler sinsilesini koruyabilir. Belki 1950'lerde bile, öteki-yönelimli tip hâlâ akran grubunun kılı kırk yaran teftişinden kaçabilmenin yollarını bulabilirdi. Daha önce belirttiğimiz nedenlerden dolayı, diyebilirim ki, böylesi bir

92. David Riesman, "Innocence of the Lonely Crowd" *Society*, 27, 2 (1990), s. 76-9.
93. Riesman, *The Lonely Crowd*, s. 242.
94. Agy., p, 241.

özerklik artık duyguötecı tip haline gelmiş olan öteki-yönelimli tip için neredeyse imkânsızdır. Kaçış yolları tıkanmıştır. Zarif ve sevimli düzenbazlara karşı topyekûn bir direnişi kim örgütleyebilir ki? Muhalefeti olmayan toplumda (Marcuse), grubun gözetimi öylesine incelikli biçimler almıştır ki, kamera her yerdedir, duyguların paketlenmesi artık son derece standart bir uygulamadır ve hayatı boyunca herkes bir politikacı olmak ve kanaat-oluşturucuları izlemek zorundadır. Özerklik ihtimali görünüşe göre kalmamıştır.

Dolayısıyla ben David Riesman'ın öteki-yönelimliliğin "şimdiye kadar hayal bile edilemeyen özerklik ihtimalinin yolunu açtığı" görüşüne[95] katılmıyorum, çünkü "özerk bireyler her zaman soru soran bireyler"[96] olmuştur ve sorgulama öteki-yönelimli toplumlarda normdur. Sorgulama günümüzde, yukarıda Dostoyevski'nin yeraltı adamına ilişkin olarak belirttiğim gibi, kimin gerçekten ne hissettiğini kestirmenin neredeyse imkânsız olduğu kurumsal bakımdan patolojik bir aşamaya ulaşmıştır. Riesman'ın özerklik üzerine son paragrafına özellikle katılmıyorum:

> Halihazırda öteki-yönelimi yoluyla zorlama bir düzenlemeye takılıp kalanlarla özerklik kanalıyla/yardımıyla bu ortamı aşma mücadelesi verecekler arasında yeni bir yatay kutuplaşma beliriyor... Öteki-yönelimlilikten organik bir özerklik geliştirme ihtimali [vardır].[97]

Açık ki, bana göre, öteki-yönelimliliğin organik gelişmesinden özerklik değil, duyguötecilik çıkar. Artık "Amerika'daki mevcut birçok değişim dalgasının yeryüzündeki en iyi haber ağıyla örülmüş ülkesinin habercilerinin gözünden kaçtığı"[98] görüşünün doğru olduğuna inanmıyorum. Görece olarak masum 1950'lere kıyasla 1990'larda çok daha fazla haberci ve haber kanalı vardır. 1950'lerde olduğu gibi şimdi de "Amerika'nın yalnızca büyük ve zengin değil, gizemli de olduğu" görüşünün[99] doğru olduğunu düşünmüyorum. Eskinin gizemleri, fiziksel mekânlar kadar kültür alanında da, arşınlanmış ve kültür endüstrisi tarafından pa-

95. Agy., s. 257.
96. Agy., s. 256.
97. Agy., s. 260.
98. Agy., s. 307.
99. Agy.

ketlenmiştir. Gizem nosyonunun kendisi de, TV'deki *Çözülmemiş Gizler* programındaki gibi, paketlenerek hizmete sunulmaktadır.

Riesman'ın zaman zaman anomik öteki-yönelimli tiplere atfettiği hislerin ölülüğü, bana göre, duyguöteci toplumda bir normdur. Riesman şunları yazar:

> Anomikler...[belki] içerden ve dışardan gelen sinyalleri hiç gözünü kırpmadan dinleyen aşırı düzene sokulmuş insanlardır... Örneğin, öteki-yönelimli kişinin, *içi boşalmış duygu, heyecan ve ruh halinin* ifadesi olarak politik ya da kişisel hoşgörü tarzları yaratma gayretlerine tanık olmaktayız. Ancak belli ki bu çaba *ölülük klinik bir semptoma benzeyene kadar* sürer... Hep birlikte, anomikler (aleni yasadışılardan bırakın isyan etmeyi, yaşama kıvılcımı bile taşımayan katatonik tiplere) Amerika'da oldukça ağırlıklı bir yer işgal ediyorlar.[100] (Vurgular bana ait.)

Riesman'ın bu satırları yazdığı tarihten günümüze, hoşgörü politik Sol tarafından kurumsallaştırılmış ve kaçınılmaz bir hale getirilmiştir. 1990'lar ABD'sinde kötü bir günün ya da kötü bir ruh halinin sonucu olarak politik bakımdan doğrucu olmayan bir bakış atan ya da bir söz sarfeden bir kişi mahkemeye düşme ya da akran grubu jürisinden gelen dışlanma ya da başka bir tehdit ihtimaliyle karşı karşıyadır. Hiçbir olay önce çokkültürcü, politik olarak doğrucu süzgeçlerden geçmeden medya, akademi ya da başka bir kurumun gündemine giremez. Duygunun anomik ölülüğü duyguöteciliğin normu haline gelirken, normları çiğneyen, özerk birkaç kişi de eskiden anomik tipin kaderini paylaşır. (Burada "anomi" terimini ortaya atan Durkheim'ın bile onun kurumsallaşmasından korktuğuna işaret etmeliyim.)[101]

Elbette, bir sosyal teorisyen olarak toplumsal değişimin her zaman göreli açık uçlu olduğunun ve çoğu görünüşte otoriter toplumsal sistemin devrim ya da ayaklanma sonucu olarak ya da kendi ağırlığına dayanamayarak sonunda yıkıldığının farkındayım. Mantık olarak, duyguöteci toplumun da değişime dayanıksız ol-

100. Agy., s. 244-5.
101. Stjepan G. Mestrovíc, *Durkheim and Postmodern Culture* (Hawthorne, NY Aldine de Gruyter, 1992) içinde tartışıldı.

ması gerekir. Ancak bu bakımdan, Riesman'dan (ve Marcuse'den) arta kalan en önemli görüşe göre, akran grubunun duyguöteci otoriterliği öylesine "zarif", dostça, sevimli ve hoşgörülüdür ki, geleneksel türden isyana imkân vermez. Nazi ideolojisine ve hatta, Veblen'in kaydettiği gibi, kapitalistlerin cüzdanlarını tehdit eden Komünizme bile, muhalefet etmek kolaydır çünkü öylesine saldırgandır ki. Ancak "hoşgörüye", hoşgörüsüz olsa bile, saldırıyı kim haklı gösterebilir?

Yalnız Kalabalık'taki sınıf tartışmalarından çıkan bu sonuçlara katılmıyorum; bunun nedeni kısmen bu kadar karamsarlığı yersiz bulmamdır, kısmen de öğrencilerin görüşlerini açıklamasına fırsat tanımak istememdir. Ne var ki, ilginçtir öğrencilerim özerklik üzerinde pek durmadılar. Buna karşılık, Riesman'ın kitabına iki ortak tepki ortaya çıktı. Biri öğrencilerin Alaska'ya ya da bir Vermont kulübesine kaçma fantezileri kurdukları ve artık toplumla uğraşmamayı arzu ettikleri "hoşgörüden kurtulma" tavrıdır. Ve eklemek zorundayım ki, benim politik olarak doğrucu öğrencilerim onu bağırlarına basarken bile politik doğruculuktan iğreniyorlar sanki; bu da sahici başkaldırıyı güçleştiren bir tür şizofrenidir. Öteki tepki ise iç-yönelimliliğin "eski güzel günler"ine duyulan özlemdir. Unutmayalım, Riesman asla bir model olarak iç-yönelimlilikten medet ummaz ve iç-yönelimli tipler genelde kaba, bağnaz, çocuklarına karşı acımasız, dikbaşlıdır vb. Gelgelelim, bu eleştiriler onlar için cesaret kırıcı olmak yerine, çok çekici gelmiş görünüyor. Onları etkileyen, iç-yönelimli tipin kusurları ve tutkusu olmuştur. Onlara göre, ABD Temsilciler Meclisi Sözcüsü Newt Gingrich'in Cumhuriyetçi devrimi iç-yönelimlilik yönünde bir geriye hamle, birçok ABD yurttaşı gibi birçok öğrencinin de en azından kısa bir zaman dilimi için onaylar göründüğü bir hamledir. Ancak Gingrich'in programı ne zaman zarafetten yoksun bir program olarak algılanır oldu, Gingrich ABD'de yaygın bir öfkenin hedefi haline geldi.

Ben, Gingrich, Cumhuriyetçiler ya da politik Sağın diğer örneklerinin duyguöteciliğin ya da öteki-yönelimliliğin çekim alanından kurtulduklarını düşünmüyorum. Politik Sağ bir bütün olarak toplumun her hücresine sızmış olan aynı öteki-yönelimli ve duyguöteci teknoloji (medya) ve kültürel biçimlerden yararlanıyor.

Onlar da çoğu zaman "zarif" görünmeye çalışıyorlar; açık bir bağnazlık sergilemek yerine beyaz erkekleri de hoşgörü şemsiyesi altına sokmaya çaba gösteriyorlar; kızgınlıkları göstermekte ustalaşmışlardır; ve geçmişe yaptıkları göndermeler hâlâ geçmişin paketlenmiş duygusal çarpıtmalarından başka bir şey değildir. Eski güzel günler nihayetinde o kadar da güzel değildi.

En azından görünür bir gelecekte, özerklik ihtimalinin önünü tıkamakla, uzun erimli bir devrim ihtimalini ortadan kaldırmıyorum. Ancak bu birçok postmodernistin halihazırda kazanılmış olduğunu düşündüğü postmodern hoşgörü devrimi olmayacaktır. Aksine bu, büyük bir ihtimalle eski moda, şiddete dayalı bir devrim olacaktır. *Batı'nın Balkanlaşması* kitabımda iddia ettiğim gibi, O. J. Simpson davası ve Bosna'daki savaş, eğer bunların içerdiği ırkçılık temaları, ABD hükümetine duyulan kuşku ve Balkanlaşma, öteki-yönelimli televizyon izleyicisi kamuoyunun bilinçdışı bir teline dokunmamış olsaydı, yaşadığımız yüzyıl sonunun medyada en çok yer alan ilk iki olayı olamazdı. Etnik temizlik halihazırda çağımızın bir metaforu haline gelmiştir ve yalnızca Bosna'da değil, Washington DC'den tutun Londra ve Paris'e kadar etnik bileşimli birçok Batılı şehirde de gözler önündedir.[102] Ve eğer bu tespit aşırı geliyorsa, Alexis de Tocqueville'in *Democracy in America*'daki[103] Amerika'yı oluşturan etnik grupların hiçbir zaman gerçek anlamda karışmayacaklarına dair daha karanlık tahminlerini hatırlamanız yeter. Los Angeles Polis Teşkilatı'nın bulaştığı televizyonlarda gösterilen malum dayak olayının mağduru Rodney King "Bir arada geçinip gidemeyecek miyiz?" diye soruyordu. "Geçinip gitmek" eski moda bir potada erime ve asimilasyon modellerinden ama aynı zamanda hoşgörü temelli postmodern "salata tabağı" modelinden de ayrı, duyguöteci, öteki-yönelimli bir aşamayı ifade eder. Geçinip gitmek asgari düzeydeki hoşgörüdür ve artık sorun haline gelmiştir. O artık bir sorudur.

---

102. Akbar Ahmed, 'Ethnic Cleansing: A Metaphor for Our Time?' *Ethnic and Racial Studies*, 18, I (1995), s. 2-25.
103. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Vintage Books, [1845] 1945).

IV
Sahicilik endüstrisi

Açıktır, bu kitapta duyguötecilik teorisiyle ilgili ortaya atılan iddialar "İyi güzel de, bu sahicilik nedir?" sorusuna yanıt vermeyi gerekli kılıyor. Bazı bakımlardan benzer bir soru 1960 karşı-kültür hareketi içinde kitlesel düzeyde soruldu. Bu sahicilik merakının kendi bilincinde olan kitlesel bir hareketin parçası olması bizatihi sahiciliğe gölge düşürür. Sahicilik ilgisinin akademik öncülerini Frankfurt Okulu'nun eserlerinde, özellikle Walter Benjamin'in aura üzerine ve Herbert Marcuse'ün "mutlu bilinç" üzerine çalışmalarında bulabiliriz.[1] Geçtiğimiz yüzyıl sonunda da duyguların modernist aklileştirilmesine karşı olarak kendiliğinden, sahici duygu

1. Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man* (Boston: Beacon Press, [1964] 1991).

konusu ön plana çıkmıştı; bunu Dostoyevski, Henry Adams, T.S. Eliot, Joseph Conrad, Thorstein Veblen, Friedrich Nietzsche, Georg Simmel, Sigmund Freud, Émile Durkheim, Ferdinand Tönnies'in eserlerinden görebiliriz.[2] Bu yazarların bazıları aslını söylemek gerekirse eserlerini yirminci yüzyıl başında vermiş olmakla birlikte yüzyıl sonu ruhundan etkilenmişti. Bu yüzden, birçok hümanist Dostoyevski'nin yeraltı adamını dürüst "antikahraman" olarak yorumladı; çünkü o yapmacık nezaketi reddediyor, aksine umursamaz bir tavırla kendisininki de dahil her eylem aklileştirmesinin ipliğini pazara çıkarıyordu. Henry Adams endüstriyel hayat kadar sosyal hayatın da modeli olarak gördüğü mekanik dinamoyu aşağılıyor ve Bakire Meryem kültünde simgeleşen duygusal hayatın yeniden canlandırılmasına özlem duyuyordu.[3] Eliot'un şiiri "The Waste Land" (Çorak Ülke) yaygın bir biçimde modernlikte görülen kendiliğindenliğin aşırı tasnif edilişine yönelik bir suçlama olarak yorumlandı. Eliot modern insanın uygarlığın yavanlığından sahici bir tutku âlemine kaçış yolu olarak mitolojiye ihtiyaç duyduğunu söylerken Nietzsche, Durkheim ve Freud'dan esinlenmişti.[4] Simmel'in yazıları David Frisby[5] ve Michael Kaern[6] onları keşfedene kadar bir kenarda unutulmuştu; ancak görüldü ki, Simmel modern kültürü açıktan her zaman tutkulu (doğrudan Schopenhauer ve Nietzsche'den aldığı bir kavram olan) "irade"yi boğma peşinde olan boğucu bir "formlar" sistemi olarak betimlemişti. *Community and Society*'de (Cemaat ve Toplum) Ferdinand Tönnies *Gemeinschaft*'a sahici, modern *Ge-*

2. Benim bunlar ve diğer entelektüeller hakkındaki görüşlerim için, bkz. *The Coming Fin de Siècle* (Londra: Routledge, 1991), *Durkheim and Postmodern Culture* (Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter, 1992), ve Miroslav Goreta ve Slaven Letica'ya birlikte *Habits of the Balkan Heart* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1993).

3. Henry Adams, 'The Dynamo and the Virgin,' *The Education of Henry Adams* (New York: Viking, [1900] 1983), s. 1068-75.

4. Mestrovíc, *The Coming Fin de Siècle.*

5. David Frisby, *Simmel and Since: Essays on Georg Simmel's Social Theory* (Londra: Routledge, 1992), *Sociological Impressionism: A Reassessment of Georg Simmel's Social Theory* (Londra: Routledge, 1992), *Fragments of Modernity: Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin* (Cambridge, MA: MIT Press, 1986).

6. Michael Kaern, *Georg Simmel and Contemporary Sociology* (Boston: Kluwer Academic Publishers, 1990).

sellschaft'a ise yapay etiketi yapıştırdı.[7] *The Coming Fin de Siècle*'da ben yüzyıl önce çoğu yazarın, Schopenhauer'i izleyerek sahici tutkuların önünde sonunda formları, temsilleri ve diğer modernist kategorileri yerle bir edeceği sonucuna vardığını gösterdim.

İçinde yaşadığımız yüzyıl sonunda ise durum o kadar berrak değil. Adams'ın öngördüğü gibi Bakire kültüne bir geri dönüş gündemden düşmüş görünüyor. Görünen o ki, çağdaş mitolojiler ve ritüeller Eliot'ın çorak toprağından bir kaçış yolu göstermekten aciz. Simmel'in umduğu gibi, hayatın formları parçalayabileceği iddiasının doğruluğu artık tartışmalıdır. Orwell eğer biri çıkar bütün makineleri kırarak makine kültürüne karşı isyan ederse, hemen bir yenisinin kırılanın yerine geçeceğini belirtiyordu: Makineler zihnin modernist bir alışkanlığı haline gelmiştir.[8] Bu tartışma açısından hepsinden daha anlamlı olan, *sahici (cemaat)* olanın *yapay olarak seri üretildiği* bir *Gesellschaft*-sonrası toplumun (toplum-sonrası toplumun) ortaya çıktığı görüşünün ilk defa dile getirilmesiydi. Yapay bir sahici cemaat ilk bakışta kendi içinde çelişkili bir tanımlama gibi görünmesine rağmen Disneyland kültürü, toplumun McDonaldlaştırılması, internet "cemaatleri" ve postmodernistlerin şimdiye kadar açığa çıkardığı öteki anormalliklerin anlamı sanki böyle bir şeydir. Göründüğü kadarıyla, postmodern toplumları karakterize eden şey artık Adorno'nun kültür endüstrisi değil, yeni bir sahicilik endüstrisidir.

David Riesman'ın *Yalnız Kalabalık*'ı akla, yüzyıl önce kullanılan her anlamda, sahiciliğin artık mümkün olup olmadığı sorusunu getiriyor. Daha önce belirtildiği gibi, Chris Rojek postmodernizm açısından sahiciliğin artık önemli bir konu olmaktan çıktığını söylerken haklıdır. Farksızlaştırma ve simülasyonun zaferi 1960'lardaki sahicilik tartışmalarından bunca yıl sonra "asıl nedir, suret nedir?" diye sormayı anlamsız kılmıştır. İçinde yaşadığımız yüzyıl sonunda kamuoyunun yazarlardan beklediği sahicilik değil, siberuzay, "enformasyon süper-kanalları", tarihin sonu, sanal gerçeklik, simülasyon ve Aydınlanma "projesi"nin ta-

7. Ferdinand Tönnies, *Community and Society* (New York: Harper and Row, [1887] 1963).
8. George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (New York: Harcourt Brace, [1937] 1958).

mamlanması gibi konuların tartışılmasıdır. (Aydınlanma'yı duygusal Akıl "kültü" olarak nitelemenin tersine "proje" sözcüğünün modernist aşırı vurgusuna özellikle dikkat edin.) Ben konuya Chris Rojek'in değerlendirmesi açısından değil postmodernistler açısından yaklaşacağım. Sahicilik sorunu çağdaş söyleme girdiği oranda, gerçek, hakiki ya da orijinal gibi *bilişsel* terimlere göre tanımlanır. Bekleneceği gibi, ben bu sorunu *duygulara* göre, özellikle bir sonraki bölümde, grup ritüellerine ve kolektif coşkuya göre ele alacağım.

Bu bölümde, özel olarak, duyguların rutin olarak imal edildiği geniş kavramsal arenayı keşfe çıkacağım. Bunu yaparken aynı anda birkaç amacım var: (1) Sadece bilişsel temsillerin değil, duyguların da çağdaş simülasyonun, sanal gerçekliğin ve yeniden çevrime sokmanın nesnesi olduğu argümanını açacağım. (2) "Gerçek duyguların" imalatı takıntısıyla, modern çağın, Immanuel Kant için nasıl kendinde-şey bilinemezse aynı şekilde bilinemez olduğu varsayılan bastırılmış bir sahicilik özlemine ihanet etmesindeki ironiyi açığı çıkaracağım. (3) Baştan veri kabul edilen duygu dolu fikirleri içine alacak şekilde, Frankfurt Okulu'nun (müziğin, popüler edebiyatın, filmin ve insanın kitlesel tüketime konu olan öteki eserlerinin seri üretimi anlamına gelen) kültür endüstrisi kavramını genişleteceğim. Yani, bu tür söylemlerle ilgilenirken sık sık sözü edilen Aydınlanma projesinin bizatihi gerçekte sahte bir Aydınlanma projesi olması; bu kadar çok sayıda çağdaş yazarın şamar oğlanına dönen milliyetçiliğin sahte bir milliyetçilik olması; Philip Rieff'in "sağaltım toplumu"nun sahte ya da sağaltım-sonrası bir toplum olması; Norbert Elias'ın bize sahte bir uygarlaşma süreci sunmuş olması; enformasyon teknoloji kanalıyla oluşan postmodern cemaatin sahte bir cemaat olması, vb. ihtimallerini de göz önünde bulundurmamız gerektiğini savunacağım. Benim bu ve benzeri olguların sahici versiyonlarına ilişkin anıştırmam zorunlu olarak kısa olacaktır, ancak bir sonraki bölümde konu etraflıca ele alınacaktır. Buna rağmen, anıştırmalarım gelecekteki ampirik kanıtları ve teorik açıklamaları haklı çıkarmaya yeter sanıyorum.

Bu tartışmanın bu kısmına başlamadan önce, yukarıda değindiğim konuya ilişkin iki genel örnek vereyim. Sahici, çağdaş yaşamdan tamamen silinmiş değildir. Postmodernizm, duyguötecilik,

öteki-yönelimlilik ve sahiciliğe karşı işler görünen öteki eğilimlere rağmen, sahicilik adacıkları varlıklarını koruyorlar. Örneğin, kilisede bir ayin sırasında dört yaşındaki bir çocuğun sessizliği yırtarak "baba, çişim geldi" dediği oldukça tipik bir sahneyi düşünün. Şaşkın babanın verdiği alışıldık karşılık çocuktan susmasını ve ayin bitene kadar beklemesini istemektir. Ancak çocuk yine beklenileceği gibi öncekinden daha yüksek sesle "ben *şimdi* gitmek istiyorum!" der. Çocuğun anne-babası suçlu suçlu sağa sola bakıp çocuğu tuvalete götürürken, çoğu anne-baba gülümser. Bütün bu olaylar dizisi çoğu insanın aşina olduğu kolektif bir ritüele benzer ancak *ritüel* kendiliğindendir. Birçok çocuğun davranışları gibi bu da çağdaş zamanlara kadar varlığını korumuş bir sahicilik örneğidir. Bu örnek çok sıradan olsa bile, üzerinde düşünülmeye değer. "Çocuğun davranışını sahici yapan nedir?" İlk akla gelen yanıt çocuğun başkalarından menfaat sağlamak için duygular sahnelemediğidir. O minyatür bir (Dostoyevski'nin) yeraltı adamıdır. Dikkat edin, buradaki sahicilik meselesi çocuğun "gerçekten" çişinin gelip gelmediği gibi bilişsel bir mesele değildir. Sahiciliği belirleyen "gerçeklik" sorunu değil, toplumsal törenin açıktan çiğnenmesi ve aynı zamanda toplumun bu çiğnenmeye göz yumması olayında çocuk *yoluyla* işlerlik kazanan kendiliğinden duygudur. Daha az rastlanan öteki yanıt ise, grubun açıktan gelecekte uygarlığın taşıyıcısı olacak çocukların belli zamanlarda belli sosyal normlardan muaf tutulabilecekleri düşüncesi etrafında birleşmesidir. Sahicilik bir topluluk önvarsayar. Çoğu grup kimlikleri böylesi durumlarda kaynaşır ve grup anlayışla gülümserken, tıpkı çağdaş grupların artık herkesin içinde meme vermeye hoşgörü göstermediği gibi, büyük grubun böylesi davranışlara hoşgörülü olmayacağı bir gelecek tahayyül edilebilir. Sahicilik meselesi içinde grubun çocuğun duygusal isyanı için sosyal bir mekân bulduğu daha büyük sosyal grupla çocuk arasındaki karmaşık bir sosyal etkileşimden kaynaklanır. Elbette, böylesi bir mekân çocuklar için olduğu gibi yetişkinler için de gidcrek daha fazla kalabalıklaşıyor.

Değinmek istediğim ikinci nokta, kültür endüstrisinin çeşitli yanlarıyla ilgilenen mevcut akademik söylemde duyguların rolüne garip bir biçimde tepeden bakılmasıdır. Çağdaş kültür çalışma-

larından çıkarılabilecek çok sayıdaki örnekten biri olarak Disneyland ve Disney Dünyası üzerine yazılanları düşünün (ve Baudrillard'ın bütün Amerika'nın, gerçekliğin bir Disneyland simülasyonu olduğu şeklindeki çok sık aktarılan iddiasını hatırlayın).[9] Chris Rojek haklı olarak "yirminci yüzyılın Disney yüzyılı olduğunu" ve Disneyeskin (Disneyesque) kaçış yolu arayan genel bir modernist eğilimi gösterdiğini söylüyor.[10] (Ben Disneyeskin yapay duygularla doldurulmuş mükemmel bir biçimde manipüle edilen bir cemaat yaratma peşindeki duyguöteci eğilime işaret ettiğini de ekleyeceğim.) Disney, Başkan Yardımcısı Al Gore'un bir Halloween partisinde bir Disney kostümü giyişi örneğinin gösterdiği gibi, artık her yerdedir:

> Walt Disney Co., Başkan Yardımcısı Al Gore'a medya ve *kötü çocukları* için karısı Tipper'la birlikte yıllık Halloween partisinde giymeleri için *Beauty and the Beast* kostümleri gönderdi. Kostümü Gore'un ölçülerine uydurmak ve aksesuarlar için Disney ne kadar ödedi dersiniz? Tamı tamına 8.365 dolar, çok teşekkürler.[11]

Disney fenomeni üzerine mevcut akademik literatürde, Disney Dünyası'nın Amerika'nın kâbesi olduğunu; Marksizmin Disney hayal ürünlerinin tüketimindeki sınıfsal bölünmeyi açıkladığını; Walt Disney'in aile geçmişinin Disney karakterlerinin kurgusal hayatlarındaki tuhaf aile ilişkilerini açıkladığını; Disney Dünyası'nın ebedi çocukluk arzusu ve sorumluluktan kurtulma gibi Amerikan değerlerinin ütopyasını temsil ettiğini; Disney Dünyası'nın Yeni Sağ'ın heteroseksüel bir dünya ütopyasını ve geleneksel kadın/erkek ilişkileri görüşlerini temsil ettiğini, vb. okuruz.[12] Horkheimer

9. Jean Baudrillard, *America* (London: Verso, 1986), s. 55.
10. Chris Rojek, 'Disney Culture,' *Leisure Studies*, 12, 1 (1993), s. 121-35.
11. Al Kamen, 'Gores Had a Beauty of a Party and a Beast of a Bill,' *Houston Chronicle*, 30 Kasım 1995, s. 2A.
12. Bkz., örneğin, Alexander Moore, 'Walt Disney World: Bounded Ritual Space and the Playful Pilgrimage Center,' *Anthropological Quarterly*, 53, 4 (1980), s. 207-18; M. Gottdiener, 'Disneyland: A Utopian Urban Space,' Urban Life, 11, 2, (1982), s. 139-62; Hernan Vera and Gerald R. Leslie, 'The World of Disney: Notes on the American Family From a Sociology of Knowledge Perspective,' *Sociological Symposium*, 28 (1979), s. 71-86; Jack C. Wolf, 'Disney World: America's Vision of Utopia,' *Alternative Futures*, 2, 2 (1979), s. 72-7; Christine Holmlund, 'Tots to Tanks: Walt Disney Presents Feminism for the Family,' *So-*

ve Adorno, Disney çizgi filmlerine ilişkin şunları yazarlar:

> Her beyne eski bir dersi... bireysel direnişin kırılmasının bu toplumda yaşamanın koşulu olduğu fikrini kazırlar. Çizgi filmdeki Donald Duck'ın ve gerçek hayattaki talihsizlerin hesabı öyle bir görülür ki, izleyici cezası neyse çekmeyi öğrenir.[13]

Bütün bunlar iyi güzel ancak Disney deneyiminin en bariz özelliği bu analizlerde görülmez: Disneyland, Disney Dünyası ve Disney endüstrisinin yapmaya çalıştığı *duygu* imalatıdır. Özel olarak, Disney Dünyası yapay bir cemaat yaratma girişimidir.

Disney Corporation'ın Disney Dünyası'nın yanı başında, "işyerleri, sağlık merkezi, okul, postane, belediye binası, golf sahası, tek ebeveynli evler, sosyal konutlar ve apartmanlar dahil olmak üzere tam anlamıyla planlı bir cemaat"[14] oluşturacak Celebration kurmayı tasarladığını düşündüğünüzde, bu iddianın kelimenin gerçek anlamında doğru olduğu ortaya çıkar. "Herkesin üzerinde anlaştığı yaptırımlar Celebration'da evsahiplerinin yapabileceklerini ve yapamayacaklarını bildirecektir."[15] Onaylanan altı ev tarzı olacaktır: "Klasik, Viktoryan, Kolonyal, Pasifik, Akdeniz, Fransız."[16] Celebration'ın reklamlarında şunları okuyoruz:

> Etrafında geniş avlulu geleneksel evlerin dizildiği ağaçlı yolları ve gözleri üzerinizde komşularıyla bir kasaba/kent düşünün. Yüksek nitelikli iletişim teknolojisiyle "on-line" bağlantılı ve canlı ve hareketli işyerleriyle alışveriş merkezlerinin olduğu bir kent... Walt Disney Dünyası'nın Büyülü Kırallığı ya da EPCOT Merkezi gibi hayal ürünü cemaatleriyle meşhur şirket şimdi eğlence merkezlerinde bol bol örneklerini verdiği planlı bir girişim başlatıyor ve bunu insanların yaşamayı isteyecekleri bir yer, bizim kolektif küçük kasaba Amerikası vizyonumuzu hayata geçirmek için kullanıyor.[17]

---

cial Text, 2 (1979), s. 122-32; Margaret J. King, 'Empires of Popular Culture: McDonald's and Disney,' *Journal of American Culture*, I (1978), s. 424-37.

13. Max Horkheimer ve Theodor Adorno, *The Dialectic of Enlightenment* (New York: Continuum, [194411972), s. 138.
14. http://home.ptd.net/~glisman/cele2.htm#WHAT, s. 2.
15. Agy., s. 3.
16. Agy.
17. http://www.nortel.com/english/navigator/navigate395/Disney.html, s. 1.

Kelimenin gerçek anlamındaki bu cemaat Disneyleştiriminden başka, metaforik anlamdaki Amerika'nın Disneyleştirilmesi şu özelliklerden bazılarını barındıracaktır: Yüzyıl önce böylesi bir gemide seyahat etmenin neye benzediğini "yaşamak" için insanlar temsili Disney Dünyası Buharlı Gemisi'ne binecektir. Öteki eğlence merkezleri için de aynı şey geçerlidir. Six Flags eğlence merkezinde, insanlar bir savaş uçağında uçmanın neye benzediğini (bilmek değil) *hissetmek* için sanal gerçek bir kabine oturtulurlar. Teknik olarak bilişsel imgelemle eşgüdüm içinde hareket etmek üzere tasarlanmış kabindeki şiddet hareketlerinin yarattığı duygular olmaksızın sadece kabinden alınan film karelerini seyrederek deneyimin neye benzediğini "bilmek" mümkün değildir. Kişi koltuğundan kalkmadan derinlerinde "uçuş"u yaşar. Eğlence merkezlerindeki tüm diğer etkinlikler için de aynı şeyi söyleyebiliriz: Kişi sanki Batı'nın sınır boylarının, dış uzayda seyahat etmenin, bir denizaltıyla geziye çıkmanın, 1950'li yılların arabalı lokantalarının vb. verdiği "sahici" duyguları yaşar. Çağdaş araştırmacılar bu önemli noktayı da ihmal etmişlerdir. Bir kuşak öncesinin içyönelimli tipi yapay duygusal deneyimleri adeta tek başına kapalı bir mekânda hayal edebiliyordu. Ancak, Riesman'ın analizine paralel olarak, duyguöteci tip böylesi deneyimleri bir grup içinde yaşamalıdır. Bireyselleştirilmiş sanal gerçeklik makinelerine bağlanarak yapılan özel tüketim için tasarlanmış bir Disneyland düşünebiliyor musunuz? Tabii ki, hayır! Ve bu özellikle önemli bir noktadır: Disney Dünyası gibi Disneyland'in de bütün dekoru gruplara yöneliktir ve yapay bir cemaat olarak hizmet vermesi amaçlanmıştır. Bu, insanların parka girer girmez parkın inanılmaz temizliği, orada bulunanların tektip dostça tutumları ve bütün bir mükemmel cemaat atmosferine katkıda bulunan diğer incelikli düzenlemelerle karşılaştığı "kent merkezi"nden bellidir. Bu bakış açısı aynı zamanda Paris'teki Eurodisney'in en başta Amerikalı turistleri çekmekte niçin zorlandığını da açıklar: Yerel Fransız ziyaretçiler Amerika ölçülerine göre yeteri kadar dost canlısı değildirler, o kadar. Ve elbette geleneksel Fransızlar Paris'in özel olarak tüketilebilen Eyfel Kulesi ve Latin Quarter gibi geleneksel turistik mekânları dururken insanın niçin Eurodisney'i tercih edeceğini anlayamıyorlardı. Kültürel bakımdan söyleyecek olursak,

Eyfel Kulesi'yle Eurodisney arasındaki fark gerçekten iç-yönelimlilikle öteki-yönelimlilik ya da daha doğrusu duyguötecilik arasındaki farktır.

Disneyland'in habercileri üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar da öğreticidir. Disneyland'in en yakın Hollandalı muadili Efteling'i düşünün. Efteling Hansel ve Gretel gibi geleneksel ve iç-yönelimli peri masallarını canlandırır. Yıllar boyunca, Efteling gezilere, gruplar için eğlence atmosferi yaratmaya ve Disneyland'e has sanal gerçeklik gösterilerine yer vermedi. Ancak son yıllarda Efteling de giderek öteki-yönelimli hale gelen Hollandalı aileleri kaçırmamak için Disneyvari eğlenceler düzenlemek zorunda kaldı. Efteling'in nasıl Disneyvari bir hale geldiği üzerine yapılacak bir çalışma Avrupa'nın Amerikanlaşması eşliğinde süren kültür savaşına ışık tutacaktır.

Kuşkusuz, aynı şey Paris'in McDonaldlaştırılmasıyla ilgili olarak da söylenebilir. Geleneksel Paris kafeleri rekor denecek sayılarda bir bir kapanıyor, çünkü iç-yönelimli kültürel ortam artık Fransa'da giderek yükselen öteki-yönelimlilikle rekabet edemiyor. Geleneksel bir Paris kafesinde, genellikle *tek başına* ya da az sayıda arkadaşlarla birlikte saatler boyu oturup kahvenizi yudumlarsınız. Çekici olan, tek başına kurulan iç-yönelimli hayaller ya da yakın bir arkadaşla yapılan eski moda Avrupa tarzı bir konuşmaydı. Ancak, hiç kuşkusuz, öteki-yönelimli ve duyguöteci tipler böylesi bir yalnızlığı çekilmez bulurlar ve ayrıca bu kafelerdeki servisin güvenilmezliğine, hatta kabalığına itiraz ederler. McDonald's ise kusursuz duyguöteci ütopya, insanın bir kalabalığın içinde olacağı "zarif" bir atmosferde dostça servis vaat eder.

Yapay olarak yaratılmış bir cemaate uygun duyguların merkeziliğine verilen bu ağırlık mevcut postmodernist söylemde rastlanan değerlendirmelerin anlamını derinleştirir. O halde, Baudrillard'ın öne sürdüğü gibi, eğer Amerika Disneyland'se, Amerikalıların duygusal yaşamları kitlesel düzeyde ve son derece örgütlü bir biçimde manipüle ediliyor demektir. Bunun gerçek anlamı da şudur: Amerikalılar kandırılıyor ve mükemmel bir cemaat içinde, faşizmden, etnik temizlikten ve dünyanın geri kalanına musallat olan diğer uygarlık dışı olgulardan özgür yaşadıklarına inanarak kendilerini kandırıyorlar. Eğer Disneyland çağdaş insanlar

için çağdaş bir kâbe haline gelmişse, geleneksel kâbeler tarafından karşılanan duygusal ihtiyaçlarla çağdaşların duygusal özlem ve ihtiyaçları karşı karşıya getirilerek irdelenmelidir. Amerikalılar ve Batı'nın endüstrileşmiş diğer ulusları niçin duygularının mükemmel aile yaşantısı, mükemmel cemaat, mükemmel Aydınlanma ideali ve başka gerçekdışı duygusal ütopyalar "deneyimleyecek" biçimde manipüle edildiği mekânlar peşindedirler? Bunlar duyguötecilik kavramının açığa çıkardığı yeni sorulardan bazılarıdır.

A. İKİ MODERNİZM VE İKİ POSTMODERNİZM

Daha önce öte-duyguların tutku ve fikir ikiliğini ayrı ayrı barındıran sözde duygular olduklarını ileri sürmüştüm. Chris Rojek ilkin "modernliğin bazı veçhelerinin postmodernlikte mevcut olduğunu"[18] ve ikincisi "modernlikte aynı anda hem daha büyük birlik hem de daha büyük parçalanma, daha çok standartlaşma ve daha çok ayrışma, daha ileri merkezileşme ve daha ileri ademi merkezileşme yönünde çeken çatışmalı kuvvetlerin olduğunu"[19] ileri sürerek bu yaklaşımın derinleştirilmesi için umut vaat eden bir kalkış noktası sunar. Daha kesin bir ifadeyle belirtecek olursak, Rojek düzen kuvveti olarak Modernlik I ve düzensizlik kuvveti olarak Modernlik II ayrımını yapar ve geçtiğimiz yüzyıldan beri çoğu teorisyen birini ya da ötekini savunmuş olmakla birlikte, günümüzdeki doğru tablonun açıkça iki modernliğin de bazı yanlarını içermesi gerektiğine haklı olarak işaret eder. Modernlik I konumuna işlevselcilerin, pozitivistlerin, çoğulcuların eserlerinde, Max Weber'in meşhur Protestan Etik tezinde, Norbert Elias, uygarlaşma süreci çalışmasında ve Thorstein Veblen'in eserlerinde rastlanır. Modernlik I, hem doğa hem de toplumun denetim altına alınması peşindedir. Modernistlerin, toplumsal hayatın sanki bir makineymiş gibi kurulmasına yol açan, ilerleme ve makine aşkının bir uzantısıdır bu. Modernlik I zorunlu olarak yapaydır. Sosyal teoriye göre, o Ritzer'in toplumun McDonaldlaştırılması, George Orwell'in makine kültü, Henry Adams'ın dinamo temelli kültürü ve

18. Chris Rojek, *Decentring Leisure* (Londra: Sage, 1995), s. 6.
19. Agy., s. 101.

Zygmunt Bauman'ın mükemmel bir bahçıvan olarak modernist nosyonuyla paralellik taşır.

Modernlik II Baudrillard'ın sık sık aktarılan modern olanı "kısa ömürlü, ele avuca sığmaz, olumsal"[20] olarak betimlemesinde rastlanan sürekli değişime ağırlık verir. Rojek kendi Modernlik I ve Modernlik II ayrımını pekiştirmek için Nietzsche'nin Apollon ve Dionysos ayrımından yararlanır. Rojek'e göre, Baudrillard ve Simmel, dolaşım, tekrar, tüketimin hayal âlemleri ve Modernlik II'nin veçheleri olarak karnavalvarilik temalarını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde öne çıkaran iki önemli düşünürdür. Modernlik II, kaçmak ya da Modernlik I'in kontrolcü yanlarını eleştirmek niyetiyle, kaosa, nihilizme ve toplumdaki her türlü karmaşa haline işaret edenlerin sığınağıdır. Rojek cemaatten bahsetmemiş olsa bile, görülen o ki, cemaat, birçok çağdaş cemaatçinin akli olarak "cemaatler" kurma girişimlerinin gösterdiği gibi, Modernlik I'e göre kavramlaştırılabileceği kadar, duygusal hayat açısından hem kendiliğinden hem de düzensiz olan sahici cemaat âlemi olarak, Modernlik II'ye göre de kavramsallaştırılabilir.

Rojek'e bütünüyle katılıyorum ve modernliğin (ve onun uzantısı olarak da postmodernliğin) çatışan itme ve çekme kuvvetlerine ağırlık vermenin yerinde olduğuna inanıyorum. Bu, hem Habermas'ın Aydınlanma projesini (Modernlik I) tamamlama yönündeki umutsuz çağrısı hem de yüzyıl öncesinin Modernlik II ya da iradenin önünde sonunda son derece mekanize, örgütlü ve bürokratik dünyanın yapaylığı ve haşinliği üzerinde zafer kazanacağına dair nahif iyimserliğine göre, mevcut durumun daha gerçekçi bir tablosunu çizmektedir. Aydınlanma projesinin dağıldığı açıktır ve kimse artık sahici mitin, sahici cemaatin ya da sahici herhangi bir şeyin insanlığı kurtaracağına inanmaya zorlanamaz. Eklemek istediğim tek şey, Nietzsche açısından Dionysian âlemin Apollonian âlemin arka yüzünden öte bir şey olduğudur: Dionysian âlem sahicidir. Ve unutulmamalıdır ki, Nietzsche Dionysian nosyonunu hocası Arthur Schopenhauer'in tutkulu ve denetlenemez yaşama istenci nosyonundan türetmiştir.[21] Halbuki, Rojek'in ayrımı mo-

20. Agy., s. 79.
21. Nietzsche Schopenhauer'a olan borcunu *Schopenhauer as Educator* adlı çalışmasında ortaya koyar (South Bend, IN: Gateway Press, [1874] 1965).

dernliğin ve postmodernliğin tek bir genellemeyle kavranamayacağına dair bir uyarıdır. Bu ayrım bu tür tartışmaları başarıyla yürütmeleri ve bir tür modernlik karşısında alelacele öteki türe bağlanmaktan/kapılanmaktan sakınmaları için teorisyenlere daha geniş bir özgürlük alanı sağlar. Ancak açıktır ki, mevcut tartışma bu halleriyle modernlik ya da postmodernlik hakkında değil, onlara bir alternatif olarak duyguötecilik hakkındadır. Ne ki, Rojek görünüşteki bu çatışmalı toplumsal akımlar açısından duyguların ya da benim verdiğim isimle öte-duyguların rolünü ele almaz.

Bu bölümdeki amacım aşağıdaki fikirleri derinliğine irdelemek için Rojek'in ayrımını bir sıçrama tahtası olarak kullanmaktır. Bu fikirler şunlardır: (1) Modernlik I yeni bir aşamaya erişmiştir ve bu aşamadaki amacı Modernlik II'nin her zaman insanın toplumsal hayatının en özerk ve denetlenemez veçhesi olarak görülmüş bir veçhesini, yani duyguları, düzene sokmak ve denetim altına almaktır. (2) Son tahlilde, Modernlik II, görünüşte akli ve düzenli biçimlere Modernlik I'in tüm anlamını yitirmesine neden olacak duygusal bir çekicilik ve bağlılık kazandırarak, (daha çok Simmel'in "istencin" her zaman "formlar" üzerinde zafer kazanacağı iddiasındaki gibi) Modernlik I'le olan kavgasını "kazanıyor." Nihai ürün ise mevcut tartışmanın konusu olan duyguöteci toplumsal dünyadır. (3) Modernlik I'le Modernlik II'nin etkileşiminin en önemli göstergesi yapay (Modernlik I) cemaatlerin (Modernlik II) ortaya çıkışıdır. Bu iki toplumsal kuvvetin karşılıklı etkisi yapay olarak kotarılmış bir sahiciliğin ya da, benim tanımımla, sahicilik endüstrisinin doğuşuna neden oluyor.

B. SAHTE AYDINLANMA

Eleştirel teorinin postmodernizmin belli biçimleri için öncü rolü oynadığı o kadar çok tartışıldı ki, benim bu anlamda ekleyeceğim hiçbir şey yok. Theodor Adorno'ya, elitist olduğu kitle toplumu kavramı ya da otoriteryen kişilik gibi kavramların ampirik dayanağının olmadığı konularında yöneltilen eleştirilere doğrudan katkıda bulunmak niyetinde de değilim.[22] Bütün bunlar *geçmişte*

22. Mükemmel bir Adorno değerlendirmesi için, bkz. Keith Tester, *The Two So-*

kaldı. Eleştirel teori konusunda duyguöteciliğin bu tartışmaya taşıdığı yeni perspektifleri şöyle sıralayabiliriz: Eleştirel teorisyenler duyguların rolünü ihmal etmiştir; onların mekanik yeniden üretime sahici aurayı tahrip eden bir olgu olarak ağırlık verişleri savunulamaz; ve onların açık olduğu kadar örtük olarak da Aydınlanma'dan duygusal tatminleri (çağımızdaki halefleri Jürgen Habermas'ın verdiği adla Aydınlanma "projesi") akliliğin paradoksal olarak akıldışı bir abartılması anlamına gelir. Sonuçta, eleştirel teori birçok sosyal teorinin hammaddesi haline gelen *sahte bir Aydınlanma vizyonu* ortaya koyar.

Hemen kaydedelim ki, Aydınlanma başlangıçta bir "proje" değildi. Keith Tester[23] ve diğerlerinin gösterdiği gibi, orijinal Aydınlanma filozofları kültürleriyle adeta "saman altından su yürüten", politik liderlere yağcılık yapan ya da görüşlerini gizleyen "yabancılar"dı. Habermas ve diğerlerinin şimdi açıktan bir projeye atıfta bulunmaları Aydınlanma'nın varsayımlarının artık tehlikeli görülmediği ve hayata geçtiği anlamına gelir. Bu varsayımlar şimdi duyguöteci manipülasyona açıktır. Bundan başka, Aydınlanma'nın çağımızdaki çömezleri sıklıkla kendi çıkarları için devleti ve politikayı kendi ilgi alanları haline dönüştürebilirler. Bu gerçek, tarihsel Aydınlanma'nın durumundan şaşırtıcı oranda farklı bir durumdur. Daha önemlisi, Aydınlanma'nın gerçekte aklilikten bir din ürettiği, hakiki bir Akıl kültü diktiği tespitini yaparken, Durkheim'ın anlatmak istediği bir şey vardı. Eleştirel teorisyenler Akla tapmanın duygusal dayanaklarına hiç inmedikleri gibi Aydınlanma'nın bir projeye dönüştürülebileceğini, yani mekanikleştirilip sentezlenebileceğini ve yapay olarak kurgulanabileceğini varsayarak eleştirel olmayan tutumlarına ihanet ettiler. Son olarak, unutmamak gerekir ki, Aydınlanma bazıları kırılamayan kültürel direnişlerle uğraşmak zorunda kaldı. Örneğin, Rousseau ve Jonathan Swift bilime zerre kadar güvenmediklerini ifade ettiler.

Eleştirel teorisyenler müziğin, enformasyonun, sanatın, popüler müziğin ve başka her tür olgunun metalaştırılması ve seri üretimi

---

vereigns: Social Contradictions of European Modernity (Londra: Routledge, 1992).
23. Agy.

hakkında yazılar kaleme aldılar, ama duygular hakkında tek kelime etmediler. Doğru, Adorno'nun iddia ettiği gibi, kültür, tüketiciye ulaşmadan önce, kültürel "bebek maması" haline gelene kadar, yüz binlerce başkaları tarafından "önceden hazmedilmiş", elden geçirilmiştir.[24] Ancak, müsaadenizle, bir formülü izleyen ve tüketici ikinci eli olup çıkan yalnızca müzik dinleme değildir. *Hissetmek* de çağdaş kültürlerde sık sık bir formül izler ve kısırlaşır. Tuhaftır, Adorno faşizm tartışmalarında bile otoriter liderlerin "akıldışı, bilinçdışı ve gerici süreçleri harekete geçirmek" zorunda olduklarını kaydetmek dışında bu önemli alana ilişkin görüş belirtmez.[25] Daha önemlisi, faşist liderler standartlaşmış duyguları manipüle etmelidirler. Hitler, Barney ve Arkadaşları'nın ilk örneğiydi: Hemen herkes aynı duyguları yaşamalıdır ve muhalifler için neredeyse hiçbir yer yoktur. Tekrar etmek gerekirse, Herbert Marcuse'ün *Tek Boyutlu İnsan*'da bulunan "mutlu bilinç" nosyonu bu bakımdan hala büyük oranda geçerliliğini koruyor.

Ancak eleştirel teorinin metalaştırma ve kitle toplumu nosyonları bile sorunludur. Bunların aynı anda hem bireyciliği hem de otomatik tepkileri ortaya çıkarıyor olmaları çağdaş kültürlerin bir paradoksudur. Adorno'nun zamanından günümüze, reklamcılar yalnızca bütün olarak toplum denen tabakanın değil özel bir yörenin, blokun, hayat tarzının ve öteki çok dar kategorilerin zevklerine seslenme becerilerini mükemmelleştirdiler. Çağdaş tüketici, Adorno'nun iddia ettiği gibi, sadece bir kitle toplumu otomatı değil, grup kimliklerini seçmede belli oranda özgürlüğü olduğuna inanmış bir faildir ve bu inanç o faili, reklamlarını duygusal gerçekliğin özgün altgrup versiyonlarına uyarlayan şirketlerin manipülasyon hedefi haline getirmiştir. Ve bu olgu hakkındaki artan bilinç meseleyi değiştirmeyecektir. Daha önce değinildiği gibi, çağdaş reklamlar verili bir ürüne sentetik olarak iliştirilmiş duygular, ruh halleri ve heyecanlar satıyor. Tikel bir duygusal deneyime tüketici "sadakati" yaratmak ve sürdürmek için milyarlarca dolar harcanıyor. Böylelikle, tüketiciler Marlboro Man'in kaba bireyciliğinin çağrıştırdığı duygularla ya da McDonald's'ın oyun alanları ve neşe içinde geçen yemekleriyle öne çıkardığı aile ha-

24. Theodor W. Adorno, *The Culture Industry* (Londra: Routledge, 1991).
25. Agy., s. 129.

yatının mutlu duygularıyla kendilerinin manipüle edilmesine imkân tanırlar. Fiili, maddi ürünlere ek olarak, çağdaş politikacılar Yahudilere, kadınlara, Hispaniklere, Polonyalılara ve bu ve başka grup kategorilerinin çeşitli altgrupları ve başkalaşımlarına seslenmek üzere tikel bir meseleyi nasıl duygusal bir "yörüngeye" oturtacağını bilir. Bunun sonucu, içinde insanların bireyci olduklarına inandıkları rakip gruplardan oluşan duyguöteci anlamda karmaşık bir "kitle toplumu"dur. Bu Adorno'nun öngördüğünden çok daha tehlikeli bir durumdur, çünkü insanlar manipüle edildiklerini bilemeyecek kadar mutludurlar.

Elbette, Herbert Marcuse de benzer bir argüman ortaya atıyor. *Tek Boyutlu İnsan*'da, Marcuse bir "mutlu bilinç"ten söz eder.

> Özgür olmayan bir toplumun sağladığı tatmin edici serbestliklere bağlı olarak vicdanın kayboluşu, bu toplumun kusurlarını kabullenmeyi kolaylaştıran bir *mutlu bilinç* doğurur. Bu, özerkliğin ve kavrayışın azalmasına delalet eder.[26]

Mutlu bilinç, Riesman'ın betimlediği öteki-yönelimli tipin zarafet takıntısıyla eşit değerdedir ve tabii ki McDonald's'ın mutlu yemeğinde zirveye erişir. Marcuse'e göre,

> Gerçek olanın akli olduğu ve sistemin malları tedarik ettiği/dağıttığı inancı, yani Mutlu Bilinç toplumsal davranışa tercüme edilmiş teknolojik akliliğin bir yanı olan yeni uyumculuğu yansıtır. Yenidir çünkü eşine raslanmayacak oranda aklidir. Öyle bir toplum savunur ki bu toplum kendinden önceki dönemlerin ilksel akılsızlığını azaltır, ve en ileri alanlarda tümden yok eder, ve öncesine göre daha düzenli bir biçimde yaşamı uzatır ve iyileştirir. Toptan imha savaşı henüz yapılmamıştır; Nazi toplama kampları dağıtılmıştır. Mutlu bilinç bu bağlantıdan tiksinir. İşkence normal bir iş haline getirilmiştir ancak uygar dünyanın kenar bölgelerinde süren bir sömürge savaşında. Ve orada temiz bir vicdanla savaş savaştır kuralı hayata geçirilir... Yoksa, barış hüküm sürer... "Cemaat özen gösteremeyecek kadar varlıklıdır!"[27]

Marcuse'ün gözlemleri doğruluk bakımından ötekilerle önemli

26. Marcuse, *One-Dimensional Man*, s. 76.
27. Agy., s. 84.

oranda çakışır ancak ses kısılmıştır/bastırılmıştır. Modern dünyaya onun gözleriyle bakmak önemli bir vukuf açığa çıkarır, ne var ki vizyon bulanır. Bunun nedeni, öteki eleştirel teorisyenler gibi Marcuse'ün de paradoksal olarak aşırı aklileştirme sorununa akli bir çözüm peşinde olmasıdır. Onun için akıldışılık barbarlıktan daha öte bir şeydir. Marcuse Nazizmin akıldışı bir olgu olduğunu eleştirmeksizin kabul eder ancak Nazizmin duyguları kontrol etmek için en ince detayına kadar düşünülmüş akli bir program olduğu da savunulabilir. 1990'larda Bosna'da yaşanan trajediyi işin içine katarak Marcuse'ün gözlemleri geçersiz kılınabilir: Rahatı yerinde varlıklılar hâlâ özen göstermiyorlar. Ancak Bosna da akıldışılıktan daha başka şeyleri temsil ediyor. Bosna, Belgrat'ın soykırıma yatkın bir "cemaati" ve mitolojiyi beceriyle, *akli olarak* yaratmasına örnek oluşturur. Belgrat rejimi öteki-yönelimli izlenimi uyandırma sanatında ustalaşmış iç-yönelimli tiplerden oluşur.

Marcuse kitabını tek boyutlu toplumun sahte bilinçliliğinden kurtulma yönünde bir çağrıyla noktalar. Bu kurtuluş, gariptir, kapitalist ve teknik aklilik sistemlerinin yarattığı sahte bilinci dengelemek için belli bir sihirli sahici aklilik biçimi kavranarak yaratılacaktır. Bu bakımdan, Marcuse'ün sonucu Max Horkheimer'ın *Akıl Tutulması*'ndaki[28] [The Eclipse of Reason] sonuçtan farklı değildir; bu kitapta Horkheimer da modernliğin "sahte" akliliğinden kurtuluş yolu olarak bir "saf" akıl arayışına girmiştir.

Marcuse ve öteki eleştirel teorisyenlerin saf ya da sahici akliliği nelerin oluşturduğu sorusunu açık bıraktıkları sonucuna varmanın tam zamanı. Sihirli anahtar arayışının varacağı yer herhangi bir aklilik değil inanç gerektiren yeni bir gizemcilik türüdür. Bana göre, bu arayış bir yanılsamadır ve mükemmel aklilik bizatihi duyguöteciliktir. O aydınlanma değil, Aydınlanma köktenciliği anlamına gelir.

Frankfurt Okulu'nun bir diğer tanınmış üyesi, "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı"[29] adlı makalesi takıntı halinde

28. Max Horkheimer, *The Eclipse of Reason* (New York: Oxford University Press, 1947).

29. Walter Benjamin, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction,' *Illuminations*, der., Hannah Arendt (New York: Harcourt, Brace and World, 1968), s. 219-66.

çoğu sosyal bilim lisans seminerinde işlenen Walter Benjamin'dir. Makalenin asli tezi meşhurdur: Mekanik yeniden üretim bir nesnenin "aura"sını yok eder ve böylelikle faşizmi mümkün kılar. Ancak Rojek haklı olarak Benjamin'in aurayı neyin oluşturduğu meselesini atladığına işaret eder.[30] Örtük yanıt sanki "orijinal" olanın auratik olduğudur. Dahası, görünüşe bakılırsa Adorno gibi Benjamin de yeniden üretimi kitle toplumunun en büyük sorumlusu olarak hor görür. Ancak bu değerlendirmenin çok ciddi bir sorunu vardır: Bir "orijinal" ne zaman söz konusu edilse, aura denen şey duygusal manipülasyona konu edilir. Adorno ve öteki eleştirel teorisyenler kadar Benjamin'in de atladığı şey şudur: Öteki-yönelimli ve duyguöteci tipler gerçek şey mi yoksa yapay bir yeniden üretim mi tüketiyor olduklarını umursamıyor olamazlar. Aura gerçekte artık mümkün olmayan sahici bir cemaat bağlamı önvarsayar. Eleştirel teorisyenler sahici ve auratik konusundaki bu Durkheimcı bakış açısını ihmal etmiştir. Onların teorileri artık mevcut olmayan iç-yönelimli bir toplumsal dünya önvarsayar.

Örneğin, Florida'da Soğuk Savaş konulu bir park kurulması planlarını düşünün. Projeyi yürütenler *sahici* üniformalar, silahlar, gözetleme kuleleri ve Doğu Almanların Berlin Duvarı'nı dikerken fiilen kullandıkları sahici çimento kullanacaklarını söyleyerek övünüyorlar. Bu park ziyaretçilere Berlin Duvarı'nın "batı yakasında ve doğu yakasında oturma duyguları verecek" ve "Soğuk Savaş duygularını canlandıracak."[31] Berlin Duvarı'ndan alınma gerçek bir parça benzer nedenlerle Texas, College Station'da George Bush Kütüphanesi'nin açılış töreninde Başkan Bush'a Soğuk Savaş'ı sona erdiren devlet adamı imajı kazandırmak amacıyla ABD'ye getirildi. Öteki müzelerde ve parklardakinin tersine, "sahici" materyallerin bu kullanımı gerçekten aura yaratır mı? Bu olsa olsa duygusal sahicilik yanılsaması yaratacaktır. Bunun nedeni, bütün o Berlin Duvarı'nı bir grup-yönsemeli parka ya da (Bush Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi) ideolojik bir ibareye çevirme

30. Chris Rojek, 'Indexing, Dragging and the Social Construction of Tourist Sights,' Chris Rojek ve John Urry (der.), *Touring Cultures: Transformations in Travel and Theory* (Londra: Routledge, 1996).

31. Reuters News Service, 'Cold War Theme Park Planned for Florida,' *The Boston Globe*, 8 Mayıs 1995, s. A10.

bağlamı duyguların akli manipülasyonu anlamına geliyor. Ziyaretçilerin Berlin Duvarı'ndan kaçmak gibi bir duyguya kapılmaları asla mümkün olmayacaktır, çünkü herkes bilir ki ziyaretin sonunda canları istediği gibi bu mekânı terk edip evlerine gidebileceklerdir. Ve Bush Kütüphanesi'ni ziyaret eden kafası çalışan biri neyle karşı karşıya olduğunun ayırdına varabilecek ve şunu savunabilecektir: Sovyetler Birliği, George Bush yüzünden değil, kendi kendine ya da Sovyetlerdeki muhalefetin kolektif coşkusuyla yıkılmıştır.

Aynı şekilde, belki biraz kinik bir tavırla, Paris'te Louvre Müzesi'ndeki *Mona Lisa*'nın etrafında toplaşan kalabalığın, o muhtemelen orijinal tablo olsa bile aurayı değil, Baudrillard'ın dediği gibi "başardım" duygusunu yaşadığı iddia edilebilir. Tipik olarak öteki-yönelimli bir tarzda, birinin üzerinde "Opal Fırtınasını yaşadım" ya da "Waco'yu yaşadım" ya da başka bir metalaşmış gösteriyi "yaşadım" yazan tişörtler satın almayla aynı nedenler yüzünden, birileri arkadaşlarına orada olduğunu anlatmayı ister. Bu deneyim, akranlar jürisinin kabul edilebilir bulduğu öteki-yönelimli bir katılımdır. Özetle, Benjamin'in tanınmış makalesini eleştirel bir gözle okuduğunuzda, varacağınız sonuç onun Adorno'nun yeniden üretim ve metalaştırma karşısındaki tiksintisinin sadık bir uzantısı olduğu ancak etraflı bir irdeleme karşısında tutunamadığıdır. Orijinaller duygusal olarak ve mekanik yeniden üretim süreçlerinden gayet farklı bir biçimde grup ortamlarında manipüle edilebilirler ve genellikle edilmektedirler de. Tersine, seri üretilmiş kitsch, çocuklarda sahici denmeyi hak eden kendiliğinden duygular uyandırabilir ve sıklıkla uyandırır da. Bir "mutlu yemek" oyuncağı için gözyaşlarına boğulan dört yaşındaki bir çocuk kendisinin kitlesel metalaştırmanın, kitlesel tüketimciliğin ve seri üretimin bir nesnesi olduğunu bilmez, buna kulak da asmaz. Annebabalar ve akranlar "mutlu" deneyimi pekiştirdiği müddetçe, çocuğun neşesi yeteri kadar gerçektir.

Eleştirel teorinin en büyük ironisi, Aydınlanma temelli modernliğin bir veçhesinin bir eleştirisi olarak kapitalist kitlesel metalaştırmaya öfke kusarken, Aydınlanma'yı metalaştırmasıdır. Dürüst olalım, Horkheimer ve Adorno'nun *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Aydınlanma'nın faşizm kadar yüksek kültür de üretmeye muk-

tedir mirasının ikiliğini açığa çıkarır. Daha önce de değindiğim gibi, Zygmunt Bauman özellikle Holocaust, Komünizm ve faşizmden büyük oranda sorumlu olan Aydınlanma mirasının karanlık yüzünü ele almıştır. Gelgelelim, Bauman ve Jürgen Habermas, gelecek sefer Aydınlanma projesinin "doğru" manipülasyonunun bir hoşgörü etiği dahil olmak üzere olumlu sonuçlar vereceği ve olumsuz sonuçlardan sakınılabileceği sonucuna varmakla, eleştirel teorisyenleri izlemişlerdir. Adorno'nun seçkinciliği, eğer o ve yandaşları Aydınlanma projesini denetim altına alabilselerdi, iyi işlemesini sağlayabilirlerdi gibi benzer, yüce bir inanca varmıştır. Bana göre, bu değerlendirme çarpıtılmış bir Aydınlanma vizyonuna duyguöteci bir ilişme anlamına geliyor.

Bunun nedeni Aydınlanma'nın bireycilik, insan hakları, bilim, aklilik ve modernistlerin göklere çıkardığı öteki olguların ötesinde bir şey olmasıydı. Aydınlanma aynı zamanda iç savaşlar ve din savaşları, kitlesel kıyımlar, cadı avları, sömürgecilik, kölecilik ve öteki nahoş olgular da demekti. Emile Durkheim'ın hem Rönesans hem de Aydınlanma'yı aşırı anomi dönemi olarak nitelediğini ve Skolastik çağın ya da "Karanlık Çağlar" denen dönemin ahlâki denge açısından daha tercih edilebilir bir devir olduğuna işaret ettiğini[32] tekrar hatırlayalım. Dikkat edilecek olursa, ben olduğu haliyle Aydınlanma'yı eleştirmiyorum ancak ona herhangi bir başka tarihsel dönemi çözümler gibi nesnel olarak, yani, olumlu olduğu kadar olumsuz özelliklerin bir karışımı olarak yaklaşıyorum. Ben tarihsel revizyonizmin bilişsel meselelerini değil, duygusal meseleleri ortaya koyuyorum. Aydınlanma, belirgin özelliği aklın, bilimin ve düzenin peşinden koşmak olan Modernlik I niteliği sergileyen bir dönem olmanın yanı sıra, Modernlik II nitelikli bir dönem, muazzam bir kolektif coşku dönemiydi. Ancak eleştirel teorisyenler ve onların yandaşları Aydınlanma'yı sanki o tek başına Modernlik I'in bir örneğiymiş gibi göstermeye çalıştılar. Bize Aydınlanma'nın bir Disneyland versiyonunu verdiler. Onu McDonaldlaştırdılar. Kuşkusuz, *Aydınlanma'nın Diyalektiği* Aydınlanma'nın bazı olumsuz veçhelerini gün ışığına çıkarır; bunlar temel eksiklikler olarak değil, doğru bir toplum mühendisliğiyle

32. Durkheim'ın bu iddiaları için bkz., Stjepan G. Mestrovic, *Émile Durkheim and the Reformation of Sociology* (Tottowa, NJ: Rowman and Littlefield, 1988).

düzeltilebilecek ufak tefek kusurlar olarak görülmüştür.

Eleştirel teorisyenler ve yandaşları yirminci yüzyıl faşizmleri ve Komünizminde Aydınlanma mirasının rolünü belirlerken de aynı şekilde basite kaçmışlardır. Bu günahlar için insanilikten arındırma, bürokrasi ve modernliğin öteki bariz akli veçhelerini suçlamış ancak kültürün rolünü ihmal etmişlerdir. *Balkan Kalbinin Alışkanlıkları*[33] [Habits of the Balkan Heart] kitabında Miroslav Goreta ve Slaven Letica'yla birlikte, örneğin, Bauman'ın ileri sürdüğü gibi Komünizmin modernist bir sistem olduğunu ancak daha başka şeyler de olduğunu savundum: Komünizm eski Sovyetler Birliği'nin, eski Yugoslavya'nın ve eski diğer Komünist devletlerin özgün topraklarında boy vermiş otokratik ama son derece anti-modern geleneksel kalp alışkanlıklarının mirasçısıydı. Hatta Nazizm üzerine yapılan çalışmalarda, Hitler'in kurmaylarının çoğunu üretmiş Prusya yüreğinin alışkanlıklarının rolünden neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Başka bir ifadeyle, eleştirel teorisyenler ve ötekiler Aydınlanma'yı değerlendirirken Modernlik II'nin rolünü ihmal ettiler.

Aydınlanma projesi kadar tarihsel bir dönem olarak Aydınlanma'nın bu karikatürü yaşadığımız yüzyıl sonunda daha çok telaffuz ediliyor. Francis Fukuyama'nın meşhur "tarihin sonu" kavramı[34] Batı kültürünün anlamına ilişkin kaba bir basitleştirme olmanın ötesine geçmiyor ve bekleneceği gibi Batılı ülkelerdeki ırkçılığı, milliyetçiliği ve öteki akıldışılıkları (Modernlik II) küçümseyerek bunların hepsini Batılı olmayan dünyaya mal ediyor. Leah Greenfeld'in[35] yurttaş milliyetçiliği temelindeki "bizim" Batılı, "iyi" milliyetçiliğimizle "onların", etnik temelli Batılı olmayanların "kötü" milliyetçiliği arasında yaptığı ayrım, Fukuyama'nın izini sürüyor ancak gerçekte çağdaş politik yazarlarda sürüyle örneğine rastlayabileceğimiz temel bir varsayımı oluşturuyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, Batılı gözlemciler tarihte hiçbir zaman var olmamış ve çağdaş kapitalist ülkelerde de var olmayan

33. Mestrovic ve d., *Habits of the Balkan Heart.*
34. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).
35. Leah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1992).

ideal bir saf kapitalizm versiyonunu eski Komünist ülkelere ihraç etme derdine düştüler. *Eğer aşırı ideolojik olması yüzünden Komünizm dara düşmüş ve sonunda yıkılmışsa, kapitalizmi ihraç edilecek bir ideoloji haline getirme gayretleri kaçınılmaz olarak kuşkuyla karşılanacaktır.* Elbette, kapitalizmin ve serbest piyasanın çok çeşidi vardır. Ancak kapitalizm ve demokrasi hattızatında iyi bir toplum için yeterli değildir. (Burada Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* kitabında demokrasinin kusurları, sınırlılıkları ve zaafları kadar güçlü yanlarına ilişkin çok daha kapsamlı bir değerlendirme ortaya koymuş olduğunu kaydedelim.) Bunun nedeni, kapitalizmin Modernlik I'i çağrıştıran akılcı olguların olduğu kadar açgözlülük, anomi ve yaygın tüketim gibi Modernlik II'yi çağrıştıran akıldışı olguların bir karması olmasıdır. Saf "serbest piyasacı" (o kadar saf, o kadar Disneyvari ki, sosyalist güvenlik ağları yüzünden saf halleriyle kapitalist Batı'da bile hiçbir zaman var olmamış) ekonomik sistemlerin ihracatının eski Komünist ülkelerde başarısızlığa uğraması üzerine, Batılı akıl hocaları tıpkı eleştirel teorisyenlerin "saf" aklilik bulmaya çalışmaları gibi "saf" demokrasi ihraç etmeye çalışıyorlar. En yeni düşünce çizgisine göre, eski Komünist ülkelerin demokratikleş-mesi kapitalizme dönüştürülmelerine bağlıdır. Bu Disneyvari fantezileri bırakıp, gerçeklere bir bakalım: Batı hiçbir zaman "saf" demokrasiye sahip olmadı. Bütün Batılı, demokratik ülkelerin tarihinde insan hakları, bireycilik, basın özgürlüğü ve öteki demokratik olgular yanında bol bol ırkçılık, eşitsizlik, baskı ve öteki demokratik olmayan fenomenler var olmuştur ve var olmayı sürdürüyor. Batı yapay olarak kurguladığı kendi imgesini başka ülkelere satmaya heveslidir ancak bu başarısızlığa mahkûm bir çabadır. Bu Disneyvari duyguöteci lokmayı yutacağı sanılan ülkeler tıpkı eski sömürge halkları gibi tepki gösteriyorlar: Onlar Amerikanlaştırma ve Batılılaştırmayı *kültürel emperyalizmin* yeni bir biçimi olarak görüyor ve Amerikafobi ve Batıfobi geliştiriyorlar. Bu özellikle eski Sovyetler Birliği için doğru olmakla birlikte birçok Batı Avrupa ülkesi için de geçerlidir. Örneğin, Fransızlar ve Hollandalılar McDonald's ve Disney gibi Amerikan kültür ilahlarının saldırılarına karşı "kültürel direniş" göstermeye gayret ediyorlar.

Ayrıca, Batılı analistler kalp alışkanlıklarını keşfetmek üzere Komünist ve eski Komünist ülkelerde alan çalışması yapma zahmetine girmediler. Eğer böyle bir soruşturma yürütmüş olsalardı, Batılı Aydınlanma projesini belki komünizm sonrası ülkelerdeki mevcut kültürlere uygun hale getirebilirlerdi. Bu Modernlik I ve Modernlik II (çünkü kalp alışkanlıkları akıldışıdır) karışımı hayata geçirilebilir bir proje olabilirdi. Bunun yerine, Batılı analistler eski Komünist ülkelerin mükemmel bahçeyi yaratacak yüce bahçıvanlar olabilecekleri toprak parçaları, Keith Tester'in[36] deyişiyle bir "ölü bahçe" olduğunu varsaydılar. Bu bakımdan, Batılı analistlerin haddini bilmezlikleri Sovyet İmparatorluğu haline gelen topraklara dair aynı varsayımı yapan Bolşeviklerin haddini bilmezliklerinden farklı değildi. Eski Komünist ülkeleri mükemmel bir kapitalist bahçe yapma planları başarısız olmakla kalmıyor, ironik olarak, Batı Balkanlaşıyor.

Böylelikle, sözde Aydınlanma projesi gerçekte Aydınlanma'nın duyguöteci bir sahtesidir. Aydınlanma'nın çağdaş tutkunları duygusal bakımdan idealleştirilmiş bir geçmişte yaşarlar. Aydınlanma'nın ölü duygusal kalıntılarından ruhlar yükselir ve Batı kadar Batı olmayan dünyada da onları etraflarındaki kaosa, dağınıklığa ve kötülüklere duyarsızlaştırır. Onlar bu hoş olmayan gerçekliklerle karşı karşıya kaldıklarında, tepkileri basmakalıptır. Francis Fukuyama eski Yugoslavya'daki etnik nefreti o eski ülkenin sınırları içinde hapsedilmiş bir şey olarak görmezden gelir. Leah Greenfeld, Batı'nın analizinde Balkan Savaşı'nın hiçbir anlam taşımadığı sonucuna varır. Batı'daki etnik nefret ise, patlak verdiğinden, bir sapma olarak akla uydurularak geçiştirilir. Eskinin Komünist ülkelerindeki dizginlenmemiş kapitalizmin neden olduğu sıkıntılara getirilen çözüm, olduğundan daha "saf" kapitalizm sunmak olmuştur. Ortaya çıkan ürün gerçekte Baudrillard tarafından sergilenen tavırdır: "Biz" kendi Disneyvari ütopyamızda yaşayacağız ve tüm ötekiler "gitmelidir." Genelde Batı ve özelde ABD bu bakımlardan ironik bir taşracılığa ihanet eder: Evrenselleştirdiği sanılan Aydınlanma projesi Batı'nın dünyanın geri kalanını görmesini ve "uygar toplumlarından" dışlamasını sağlayan

36. Tester, *The Two Sovereigns.*

bir duyguöteci filtre olup çıkar. Böylelikle, Aydınlanma projesi gerçek çokkültürcülüğe yol açmaz. ABD'de, hem ulusal hem de uluslararası gerçeklikle bağ kurmakta sık sık başarısızlığa uğrayan Amerikan çokkültürcülüğüdür. Bütün bunlar Max Weber'in meşhur Protestan Etik tezinin bariz olarak kabalaştırılmasına varır öyle ki, Batıdaki "biz" "seçilmişler" haline gelir ve başka herkes Modernlik II cehenneminde yaşamak üzere "lanetlenmiştir."

Sahici bir Aydınlanma projesinin alternatif çizgilerini seçmek zor değildir. Aydınlanma Batı Avrupa'nın küçük bir köşesinde yaşanmış önemli bir tarihsel dönemdir ve bıraktığı miras karışıktır: Bilim ve akıldışılık, insan haklarını acımasızca çiğneme yanında insan hakları, kozmopolitanizm ve milliyetçilik vb. Böylesi dürüst bir değerlendirme Aydınlanmacı olmayan geleneklerle diyaloğu ilerletecek ve, bu sefer, ölü geçmişe dayalı bir duyguöteci ideoloji olsa da, yeni bir ideoloji dayatmak yerine uzlaşma ve ortak zemin arayışına hız verecektir.

C. POST-TERAPÖTİK TOPLUM

Philip Rieff'in Freud ve mirası üzerine yazdıkları bir "akıl doktoru"[37] olarak Freud'u yeniden yorumlama yönündeki büyük bir entelektüel hareketi temsil eder. Örneğin, psikiyatrist, eleştirel teorisyen ve Marksist kültür yorumcusu olan Erich Fromm[38] hem Freud hem de Marx'ı insanoğlunu akıldışı yanılsamalardan kurtarmaya çalışan belli başlı akılcılar olarak yorumlar. Allan Bloom[39] da Freud'u karikatürleştirilmiş bir Aydınlanma mirasının çizgilerihe uygun olarak kurgular. Freud'u yanlış yorumlayan bunlar ve diğerleri Freud'un id'in gücü, uygarlığın ve hoşnutsuzluklarının kaçınılmazlığı, nevrozdan tamamen özgür olmanın imkânsızlığı ve bazı yanılsama biçimlerinin arzulanırlığı üzerine kas-

37. Bkz. özellikle Philip Rieff, *The Triumph of the Therapeutic: Uses of Faith After Freud* (New York: Harper and Row, 1966).
38. Erich Fromm, *Beyond the Chains of Illusion: My Encounter With Marx and Freud* (New York: Simon and Schuster, 1962).
39. Allan Bloom, *The Closing of the American Mind* (New York: Simon and Schuster, 1987).

vetli tespitlerini görmezler.[40] Başka bir ifadeyle, onlar Freud'u ayrıksı bir Modernlik I ustası olarak yanlış yorumlar ve düşüncesinin Modernlik II başlığı altında toplanan özelliklerini ihmal ederler. Mevcut yüzyıl sonunda Freud'un geçen yüzyıl sonunda yaşadığını ve Schopenhauer ve Nietzsche'nin mit ya da yanılsamanın insan hayatının zorunlu bir bileşeni olduğu inancından etkilendiğini unutmak kolaydır. Böylelikle, çağdaşları Durkheim ve Simmel'le birlikte, Freud bilimin yanı sıra dinin akıldışılıklarına da bir yer bulur.

Ancak Rieff ve diğerleri duyguöteci Freud yorumlarını mantıksal sonucuna, yani terapötik topluma götürürler. Eğer terapi mantıksal olarak akli bileşenlerine ayrıştırılabiliyorsa, bu neden analistin divanıyla kısıtlı kalsın ki? Terapi çağdaş toplumların her hücresine sızmıştır: Anonim Alkolikler, tecavüz danışma hatları, çocukları taciz hatları, aşırı yeme hatları, diyetçilerin programları, uyuşturucu rehabilitasyon terapileri vb. Kişi sigarayı bırakmak, eşini taciz etmeyi bırakmak, karşılıklı bağımlılık yaratan ilişkileri bırakmak ve sadece referans grubunun istenmeyen ilan ettiği herhangi bir kötü şeyi bırakmak için terapi gruplarına katılabilir; kişi hatta gruplara katılmaktan kendini alıkoymasına yardım etmek üzere tasarlanmış gruplara bile katılabilir. Ayrıca, ve 3. Bölüm'de kaydedildiği gibi, tüm toplumsal grupların tanınmamışlar kadar tanınmış şahsiyetlerin de bir zamanlar analistin divanıyla ya da günah çıkarmayla sınırlı olan mahremiyetlerini ortaya dökmelerine imkân sağlayan yarı-terapik mekanizmaları vardır. Amerikalılar ve diğer Batılılar günün hemen her saatinde ya bir tür kendi kendine terapi sunan ya da uyuşturucu, tecavüz, zina, takıntılar, psikotik semptomlar gibi belalarla nasıl başettiklerini anlatan birilerini gösteren bir televizyon programı bulabilir. Duyguöteci Başkan Clinton sık sık zayıflıklarını, şaşkınlığını ve öteki zaaflarını kamuoyu önünde itiraf eder. İç-yönelimli tipler onun böylesi itiraflarda bulunma "zayıflığından" tiksinirler ama öteki-yönelimli ve duyguöteci tipler muhtemelen bu itiraflarda kendini onun yerine koyma terapisi bulur.

Örneğin, David Binder'ın savaş suçlusu ve Sırp General Ratko

40. İlgili okur bu iddiaların belgelenmesini benim *The Barbarian Temperament* (Londra: Routledge, 1993) adlı çalışmamda bulabilir.

Mladiç'le yaptığı söyleşi öz olarak terapi içinde bir uygulamaydı.[41] General Mladiç Bosnalı Müslümanlara karşı birçok kişiye göre soykırım olan eylemlere girişmesine neden olan, babasının II. Dünya Savaşı'nda Hırvat Ustasha tarafından öldürülmüş olması da içinde olmak üzere, bazı özel nedenlerini açıkladı. Bu söyleşi, çağdaş Batı toplumlarında karşılaşabileceğimiz cinayet zanlısı ya da mahkûmu olanlar ve öteki tür suçlularla yapılan birçok söyleşi düşünülecek olursa, hiç de tuhaf değil. Böylelikle, cinayet suçlamalarından beraat etmesinin ardından O. J. Simpson, açıkladığı şeyler kendisi ve kendisini eski karısı rolünde, yani, dayak yiyen bir kadın rolünde bulan başkaları için terapi olacak şekilde "hikâyesini anlatmaya" koyuldu: Simpson "şimdi 'benim ilişkim hakkında konuşmak' üzere 'dayak yiyen kadınlarla' görüşmek istediğini söyledi."[42] Böylesi ifşaatların kurumsallaşması özel hayatın öteki-yönelimli inkârı ya da teşhircilik olarak ya da sayısız güdüye bağlı olarak yorumlanabilir, ancak kesin olan en genel anlamda terapi olarak yorumlanacağıdır. Kamuoyu, geçmişte bir tür jüri olarak davranmıştı ancak günümüzde analistin yerini de almıştır. Söyleşiler şimdi ifşaatları psikolojik bir yörüngeye oturtuyor öyle ki, izleyici yargılamak ve bilişsel olarak "anlamak"la kalmıyor aynı zamanda konuyla bütünleşiyor ve toplum karşıtı davranışlara neden olan çocukluk travmalarını irdelemek üzere söyleşiyi yapan kişinin yerine kendini koyuyor.

Ancak bu yeni ve duyguöteci terapi ekseninde Freudcu terapinin birkaç hayati özelliği kaybolmuştur. Bu kaybolan özelliklerden biri Freud'un hastanın semptomlarının bilincine ermesi ve sonuçta onları bir dereceye kadar denetim altına almasındaki ısrarıydı. Freud kendisini analize tabi tuttuğu kişinin "ruhunu" değiştiren "konuşma tedavisi"yle meşgul Sokrates'in takipçisi olarak görüyordu. Ancak daha sonra Srebrenika'da çok sayıda masumun kanına girdiğini düşünürseniz Ratko Mladiç'in itirafları ardından iyileştiğini söylemek pek mümkün değildir.[43]

41. David Binder, 'Ratko Mladiç, Pariah as Patriot,' *New York Times Magazine*, 4 Eylül 1994, s.26-42.

42. Bill Carter, 'Simpson Cancels TV Interview, But Talks of Life Since Verdict,' *New York Times*, 12 Ekim 1995, s. A1.

43. Elaine Sciolino, 'Fate of 2 Bosnian Serb Leaders, Facing New Charges, Snags Talks,' *New York Times*, 17 Kasım 1995, s. A1.

Belki de en hayati kayıp Freud'un uygarlığın neden olduğu hoşnutsuzluklarla ilgili karamsar değerlendirmesiydi. Ancak benim niyetim Freud'un eserlerini yeniden gözler önüne sermekten çok, onları duyguöteciliğin bir veçhesi olarak terapi-sonrasını anlamakta bir sıçrama tahtası gibi kullanmaktır. Ve tezimi ortaya koymak için Freud'un 1893 yılında yayımlanan "Histerik Fenomenlerin Pisişik Mekanizması" adlı makalesi üzerinde duracağım. Bu makale Freud'un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* kitabının ilk işaretlerini vermekle kalmamış, çok daha kesin bir argüman ortaya atmış ve benim duyguötecilik dediğim şeyin de habercisi olmuştur. Bana göre, Batılı endüstrileşmiş ülkelerde insanlık öyle bir aşamaya gelmiştir ki, Freud'un uygar ülkelerde katarsise yol açacağını düşündüğü mekanizmalar onun yaşadığı ve yazdığı dönemdekinden daha az iş görmektedir. Varılan yer, duyguöteciliğe rağmen, yaygın sözdetedaviye yatkınlıktır.

Freud makalesine şöyle başlar: "Farzedelim, birisi hakarete uğramış, darbe yemiş olsun. Bu fiziksel travma onun sinir sistemindeki toplam uyarılmada bir artışla bağlantılıdır."[44] Yeterince açık. Sadece ben hakaretin özellikle insani bir fenomen olduğunu, bir hayvanın hakarete uğrayamayacağını eklemek istiyorum. Ayrıca, hakaret fırsatları ve hakarete açıklık yaşadığımız yüzyıl sonunda çarpıcı bir artış sergiliyor. 3. Bölüm'de, Riesman'ın öteki yönelimli, donuk *kızgınlığın* çağdaş zamanlarda merkezi bir duygusal tepki olduğu yolundaki iddiasını ele aldım. Freud örneğiyle sürdürelim. Freud şunları söyler:

> İçgüdüsel olarak bu yükselen uyarılma halinin vakit geçirilmeden düşürülmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkar. Kişi uyarıya karşı bir tepki gösterir ve kendini daha iyi hisseder.[45]

Freud'a göre, geleneksel toplumlarda hakarete uğrayan kişi mızrağını hakaret edenin göğsüne fırlatır ancak açık ki uygar toplumlarda böyle bir tepki men edilmiştir. Benim eklemek istediğim,

44. Sigmund Freud, 'On the Psychical Mechanism of Hysterical Phenomena: A Lecture,' in James Strachey (ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Cilt 3 (Londra: Hogarth, [1893] 1974), s. 37.
45. Agy.

çağdaş toplumlarda böylesi geleneksel tepkilerin her şeye rağmen varlığını sürdürdüğü ve bu tepkilerin, çaldığı müzik parçasındaki edepsiz sözlerden şikâyet ettiği için 78 yaşındaki bir kadını döverek öldüren ve sonra cesedini ateşe atan bir yeniyetme örneğinde olduğu gibi, genelde görülen yüksek suç oranları içinde belli bir yer tuttuğudur.[46] Freud şöyle sürdürür:

> Bu tepki çeşitli biçimler alır. Çok hafif bir uyarılma karşılığında, kişinin bedenindeki değişimler belki yeterli olacaktır: ağlamak, küfretmek, öfkelenmek vb. Travma yoğunlaştıkça, tepki büyüyecektir. Yine de, en yeterli tepki her zaman bir eylemdir. Ancak bir İngiliz yazarın zekice belirttiği gibi, uygarlığın kurucusu düşmanına mızrak yerine laf atan ilk insandı.[47]

Freud'un işaret ettiği noktaya günümüzden bir örnek vermek istersek, Unabomber'ın bir tek koşulda, manifestosunun yayımlanması halinde insanları öldürmeye son vereceği vaadini hatırlamamak mümkün değil. Manifestosunu okuduğumuzda, görüyoruz ki, kişisel olarak uygarlığın neden olduğu hoşnutsuzluklara kızgındır ve öfkesini boşaltacak bir yer talep etmektedir. Ancak, manifestosunda yazdığına göre, basın yayın dünyası o kadar kısıtlayıcıdır ki, insanları öldürmeden küfür dolu sözlerinin yayımlanma şansı yoktur. Eğer mızraklı hakarete uğramış geleneksel adam Freud'un travma süreci metaforuysa, Unabomber da duyguöteci metafordur; o sözcükleri kullanmada son derece becerikli olduğu kadar aynı zamanda sözcüklerin artık para etmediğinin ve en yeterli tepkinin her zaman bir eylem olduğunun da gayet bilincindedir.

Burada birbiriyle ilişkili iki noktaya işaret etmemiz gerekiyor: Artık ağlamak, küfretmek, öfkelenmek ve sözcükler duyguları akıtmanın yeterli yolu değildir ve bu tepkilerin hepsi geçmişte olduğundan çok daha sıkı bir biçimde düzenleniyor. Bu, makine aşkının toplumsal hayata uzatılmasının yeni-Orwellci bir sonucudur. Toplumsal hayatı bir makine gibi aksamadan işler kılma yönündeki modernist arzuda, öfke ve küfür gibi geleneksel ve iç-

46. CNN haberleri, 11 Kasım 1995.
47. Freud, 'On the Psychical Mechanism', s. 37.

yönelimli niteliklere yer yoktur. Dolayısıyla, kesik öfkenin söz konusu olduğu öteki-yönelimli bir dünyada, ağlamaya, küfretmeye, iftira atmaya ve düşmanca konuşmalar yapmaya hazır birinin ne anlamı olsun ki? Böylesi tepkilerin, kişinin algılanan mağdur statüsü için kendine acıdığı ve öfkesinin ayağa kalktığı bir kültürde sesi duyulmaz olmuştur. Çağdaş kültür aynı zamanda bu tepkileri iyice kısıtlamaktadır: Reklam panolarında kişinin nefretini bastırması gerektiği yazıyor; nefret dolu konuşmalar tespit edilip cezalandırılıyor ve "politik olarak doğrucu" konuşma kişinin kullandığı sözcüklerin dikkatsizlik sonucu bile olsa başkalarını kırmadığını temin etmeye gayret ediyor. Nefret sözcükleri sonucu patlayan bir öfke nöbeti Freud'un zamanında tarafların "vaziyeti kurtardıkları" duygusuna kapılmasına neden olabilirken, günümüzde büyük bir ihtimalle bedeli yüksek bir mahkeme sürecine yol açacaktır. İki taraflı bağlayıcılığın bir sonucu, işte birbirlerini öldürme eğilimleri şaka konusu haline gelen "kalbi kırık posta işçileri" gibi hoşnutsuz kişilerin çoğalmasıdır. Diğer, daha ciddi bir sonuç ise katarsisin önemli bir kanalının tıkanmasıdır. Freud şöyle sürdürür:

> Böylelikle, işin yerini sözcükler alır ve bazı durumlarda (örneğin, Günah Çıkarmada) sözcüklerden başka şey yoktur. Yeterli tepki yanında, daha az yeterli olan bir tepki vardır. Ancak eğer fiziksel bir travmaya şöyle ya da böyle bir tepki gösterilmezse, başlangıçtaki *etki* varlığını koruyacaktır. Öyle ki, eğer hakarete uğrayan biri karşı bir darbe ya da bir küfürle intikamını almazsa, hakaretin başlangıçtaki *etkisini* birçok kez duyurma ihtimali ortaya çıkar.[48] (Vurgular bana ait.)

Şimdiki duyguötecilik tartışması sözcüklerin artık işin yeterli ikameleri olmadığını akla getirir. Ratko Mladiç örneğine dönecek olursak, şöyle diyebilir miyiz: Bu savaş suçlusunun soykırıma yönelme nedeni kısmen nihayetinde modernist ilkelerle yönetilen Komünist Yugoslavya'da Hırvatlara ve Müslümanlara öfkesini yeteri kadar kusamamasıydı? II. Dünya Savaşı'nın ardından Tito'nun Yugoslavya'da "politik olarak doğrucu" bir sistem dayattığını, Yugoslavya'nın kardeşlik ve birlik ülkesi olarak betimlendiğini a-

48. Agy.

kıldan çıkarmayalım. Tarihten gelen duygusal yaraları deşmenin cezası hapisti ve birçok insan bu nedenlerle hapsedilmişti. Belki, eski Yugoslavya'da Hırvatlar, Müslümanlar ve Sırplar karşılıklı ağlamış, öfkelenmiş ve psişik yaralarını açığa vurmuş olabilselerdi, sonuç genel bir katarsis ve hatta karşılıklı bağışlayıcılık olabilirdi. 1990'lar Avrupa'sındaki soykırıma bir alternatif olarak böyle bir olay akışı üzerine spekülasyon yapmaktan başka bir şey gelmiyor elden. Ancak bu konjonktürün herhangi bir meziyeti varsa, o da endüstrileşmiş Batı'ya ve onun "politik olarak doğrucu" kurumsallaşmış haline, nefret içermeyen konuşmaya, uğursuz bir uyarı olarak hizmet vermesidir. Sonuç belki arzu edilen bir hoşgörü ortamı değil, etnik temizliği çağımızın bir metaforu haline getiren potansiyel olarak tehlikeli bir bastırılmışlık koşulu olacaktır.

Freud'un başlangıçta mevcut olan *etkinin* yeterli bir tepki verilmediğinde sonra yeniden ortaya çıkacağı görüşüne katılmıyorum. Bana kalırsa bir *öte-etkinin* ortaya çıkacağını söylemek daha doğrudur çünkü ilk etki zaman tünelinde akılcılaştırılır, zekâ ya da başka bir düşünce ürünü haline getirilir. Böylelikle, örneğin Mladiç tarihte Hırvatların ve Müslümanların yaptığı kötülükleri hatırlarken Sırpların yaptığı kötülükleri hatırlamaz ya da hatırlamamayı tercih eder. Başka bir ifadeyle, öteduygu kısmen kurgusal ve yapaydır. Her nasılsa bu ihtimal, böylesi zihinsel faaliyetin en yetersiz katarsis biçimi olsa da bir arınma/katartik tepki olarak işe yarayabileceğine inanan Freud'un aklına gelmemiştir:

> Sözcüklerle de olsa karşılığı verilen bir hakaret yenilip yutulmuş bir hakaretten oldukça farklı hatırlanır; ve dilsel kullanım karakteristik olarak sessiz sedasız "utanç" olarak yaşanan bir hakareti betimler... Bu arada, sağlıklı bir psişik mekanizmanın, motor tepki ve sözcüklerle tepki –yani çağrışım yoluyla travmayı idare ederek ve karşıt fikirler üreterek– kabul etmese bile, psişik bir travmanın üstesinden gelecek başka yöntemleri vardır. Hakarete uğrayan kişi ne fiziksel ne de küfür yoluyla tepki vermese bile, hakaretin etkisini kendi değeri ve düşmanının değersizliği gibi karşıt fikirlere başvurarak azaltabilir.[49]

49. Agy., s. 38.

Freud'un buradaki değerlendirmesi nahif görünüyor. Gözardı ettiği duyguöteci bir ihtimal de şudur: Öteki katarsis tarzları engellenirken tek bir etkiyle zihinsel olarak meşgul olan kişi tam da benim öte-duygular adını verdiğim akıl ve duygu melezleri geliştirecektir. Çağımızda, bir hakaretin hıncını çıkarmak isteyenlerin birbirlerini sözcüklerle ya da fiillerle incitemedikleri bir zaman diliminde, insanlar "politik doğruculuk" ilkesini silah olarak kullanarak mahkemelere müracaat ederler: Birine ırkçı, anti-Semit, seksist ya da bağnaz demek bunlardan hiçbiri olmasa bile o kişinin adını lekelemek için genelde yeterlidir. Mahkemeye gitmek ve bir bağnaz olmadığını kanıtlamak sıklıkla bir öneri olarak bile pahalıya mal olur ve imkânsızdır, çünkü hemen herkes hayatında bir kez olsun birini incitecek bir düşünceyi aklından geçirmiş ya da bir sözcük sarfetmiştir. Örneğin, Rutgers Üniversitesi rektörü Francis Lawrence, okulunda Afrika kökenli Amerikalıların başarılı olması için yaptığı onca şeye rağmen, standart sınavlarla ilgili bir sözünden dolayı ırkçılıkla suçlandı. *Wall Street Journal* yazarlarına göre, suçlamanın ardında yatan gerçek motif üniversitedeki bazı fakültelerin Lawrence'ın kendileriyle ilgili politikalarından duydukları rahatsızlıktı.[50] Kurnazlık o dereceye varmıştır ki, artık geleneksel küfür sözcükleri işe yaramadığında, her şeyden önce bu küfürleri men eden nefretten arınmış konuşma sistemine dayalı duygusal bakımdan yüklü etiketlerden medet umulur. Ve elbette duygusal etiketlerin böyle kullanılması gerçek bağnazları, ırkçıları, seksistleri ve anti-Semitleri bulmayı zorlaştırır.

Freud tartışmasını şu sözlerle noktalar:

> Sağlıklı bir insan şu ya da bu biçimde bir hakarete uğramış olsun ya da olmasın, o her zaman başlangıçta hafızasında güçlü izler bırakmış etkinin sonuçta yoğunluğunu/şiddetini kaybetmesini ve son tahlilde etkisini yitirmiş anıların unutulmasını ve silinip gitmesini sağlamayı başarır.[51]

Bana göre, duyguöteci çağda duygular unutulmaz ve "silinip gitmezler". Toplumsal hayatın aşırı aklileştirilmesine bağlı olarak ka-

50. 'Riled at Rutgers,' *Wall Street Journal*, 13 Şubat 1995, s. A 14.
51. Freud, 'On the Psychical Mechanism', s. 38.

tarsis genelde engellendiğinden, duyguöteci tipler sanki hayat boyu travma etkisinden kurtulamazlar. Yoksa duyguöteci 1990'larda uzak kolektif anıların aniden canlanmasını nasıl açıklayabiliriz ki? Sırplar 1389 yılında Kosova'daki yenilgilerini hâlâ hatırlıyorlar. Afrika kökenli Amerikalılar giderek artan oranda kölelik anılarını canlandırıyor. Feministler ataerkilliğin anılarını unutamazlar, vb. Kuşkusuz, bunların çoğu hiç de gerçek anılar değildir, çünkü hatırlayanlar orijinal olayı hiçbir zaman yaşamamışlardır. Bunlar titizlikle, akli ve yapay olarak kotarılmış öte-duygulardır.

Toparlayacak olursak, ideal terapötik toplum vizyonu duyguöteci toplumun birçok diğer veçhesi kadar Disneyvarileşmiş yapay hale gelmiştir. Sahici terapi genellikle kabaydı ve "zarif" olmayan geleneksel ve iç-yönelimli katarsis biçimleri öngörüyordu. Öteki-yönelimli ve duyguöteci, herkesten "zarafet" beklenen ve konuşma ve davranışın politik doğruculuk tarafından kodlandığı toplumlarda, bütün katarsis yolları fiili olarak tıkanmıştır. Bu durumda duyguöteci bilincin, dışavurulmamış ve vurulamamış bastırılmış travmalar yüzünden her an "patlamaya" hazır insanları anlatmak için "yürüyen saatli bombalar" terimini ortaya atmış olması hiç de şaşırtıcı değil.

D. DUYGUÖTECİ YA DA SAHTE UYGARLAŞMA SÜRECİ

Uygarlaşma Süreci[52] [The Civilizing Process] adlı kitabında Norbert Elias, uygarlığın gelişimiyle birlikte belli davranışların ve eylemlerin iğrenç olarak damgalandığını ve sistematik olarak kamusal hayatın dışına çıkarıldığını savunur. Toplumsal etkileşimlerde duyguları ve bastırılmamış heyecanları denetim altına almak ve düzenlemek üzere tavırlar icat edilmiştir. Sözü edilen olgular kamusal hayata müdahale ettikleri oranda, sıkı düzenlemeye tabi tutulmuştur. İnfazlar, spor müsabakalarında kan dökülmesi, hayvan kesimi vb. kadar geğirme, osurma ve tükürme gibi bedensel fonksiyonlar da buna örnek teşkil eder. Chris Rojek haklı olarak Elias'ı bir Modernlik I düşünürü olarak görmüş ve hakkındaki övgü ve yergileri ele almıştır.

52. Norbert Elias, *The Civilizing Process*: Cilt I (Oxford: Basil Blackwell, 1978).

Duyguötecilik uygarlaşma süreci teorisine yeni bir perspektif sunuyor. Uygarlaşma süreci niçin Modernlik II yerine Modernlik I'le eşleştirilsin ki? Toplumsal denetim her zaman ve tartışmasız olarak uygarlaştırıcı bir eğilim değildir. Modernist barbarlığın birçok örnekleri son derece süslü kılıflar altında hayata geçirilmiştir. Buna ilginç bir örnek, *Schindler'in Listesi* filmindeki arkadaşları geriplanda Yahudileri hunharca öldürmekle meşgul olurken piyanoda klasik müzik çalan bir Nazi subayını gösteren sahnedir. Bu gözlemin tersi, Modernlik II'nin düzensiz ya da kaotik görünse bile uygarlaştırıcı bir işlev görebileceğidir. Uygarlaşma sürecinin Modernlik I yanlarını aşırı vurgulamakla Elias bize bu sürecin McDonaldlaştırılmış ve Disneyvari bir versiyonunu sunuyor. Elias'ın uygarlaşmış olma haliyle uygarlaşma süreci arasında yaptığı ayrım, eleştirileri etkisiz hale getirmenin sözel bir aracı olarak görülebilir, ancak esasa ilişkin bir şey söylemez. Elias hiçbir zaman uygarlığın mevcut halini savunmakla suçlanamaz; onun savunduğu sadece uygarlaşma sürecidir.

Hiç kuşkusuz, Elias'ın iğrenç olarak gösterdiği olgular, geçmişte gayet doğal kabul edilmiş olsalar bile, çağdaş Batılı toplumlarda artık normatif değildir. Ama aynı şekilde Elias'ın uygarlaşma sürecinin dışında gördüğü olguların çağdaş ve son derece çarpıcı sinematik tarzın hammaddesini oluşturduğu da doğrudur. Kuşkusuz, filmlerdeki aşırı şiddet ve seks, küfür ve artık alışılagelen geğirme, osurma ve diğer iğrenç sahnelerin gösterilmesini kastediyorum. Böylelikle, duyguötecı halk güya kitaplar, filmler, dergiler ve hatta internet yoluyla uygarlaşmakta olan toplumun gündelik hayatında yasaklanmış davranışlara, düşüncelere, fantezilere ve duygulara vekâleten katılmış olur. Modernlik II tavırları Modernlik I'le uyum içindeki kişilerin aklını çelen fantezilerin arka kapısından içeri girer. Kuşkusuz, *Heyecan Arayışı* [Quest for Excitement] kitabında, Elias popüler kültürdeki (özellikle spor müsabakalarındaki) görünüşte yüceltilmiş bu heyecanı duygular üzerindeki kısıtlamaların kontrollü ve hoşa gidebilecek bir biçimde gevşetilmesi olarak görmektedir.[53] Ben farklı bir yorum öneriyorum. Spor müsabakalarına ve televizyon prog-

53. Nobert Elias, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process* (Oxford: Basil Blackwell, 1985).

ramlarına kurallar, düzenlemeler ve diğer denetim mekanizmaları uygulanmakla birlikte, bu "kontrolleri" görünüşü kurtarma adına yapılmış bir duyguöteci tertibin ötesine geçmeyen bir şey düzeyine indiren uygarlık karşıtı bir süreç işbaşındadır. Örneğin, 1990'larda her anne-baba bir çocuğun televizyondan müstehcen sözler duymasına engel olamayacağını bilir. Cinsel imalar bırakın programları reklamlara da sızıyor. Burada önemli olan şey, Elias'ın heyecanın duyguöteci toplumlarda güya nasıl "kontrol edildiği"ne dair son derece yerinde görüşler ileri sürmüş olmasıdır.

Fazla yer tutmasın diye, örnek olarak tek bir olguyu ele alayım: infazları. Uygarlaşan çoğu ülkede seyirlik aleni infazların artık yapılmadığı doğrudur ve Elias'ın çalışmalarıyla uyum içindedir. Ama aynı şekilde şu da doğrudur ki, artan bir oranda gazeteciler ve seçilmiş kişiler infazları seyretme ve hatta filme alma hakkı talep ediyor ve bunu kazanıyorlar da.[54] Texas eyaletinde, kurbanın aile üyeleri yakında infazları seyretme hakkı kazanacaklar. Öyle görünüyor ki infazların, belki de *Bu Sizin Ölümünüz* adını alacak olan *Bu Sizin Hayatınız* adlı televizyon programının duyguöteci parodileri haline gelecek şekilde, hapishanelerden canlı yayımlanması artık sadece bir zaman meselesidir.[55] Benzer bir biçimde, *Bir İnfazdan Resimler* başlığını taşıyan bir kitap sözde uygarlaşma sürecine rağmen Batılı kültürlerin hukukta, ahlâkta ve sanatta ölümün tasvirine karşı duyduğu doymaz bir istekle ilgilidir.[56]

54. Bkz., örneğin, 'Ban on Reporters Lifted: Media Can Cover Executions, But Judge Says No Cameras,' *The Fourth Estate*, 15 Haziran 1991, s. 52; Cynthia Barnett, 'Covering Executions,' *American Journalism Review*, Mayıs 1995, s. 26-31; Thomas Mallon, 'The Executioner's Encore,' *Gentlemen's Quarterly*, Haziran 1994, s. 86; Steve McClellan, 'Stations Bkz. Tape of Harris Execution,' *Broadcasting*, 4 Mayıs 1992, s. 33; Carl Mellor, 'Final Moments,' *The Progressive*, Eylül 1992, s. 14.

55. Jacob Weisberg, 'This is Your Death,' *The New Republic*, I Temmuz 1991, s. 23; Frances Elizabeth, 'Gentlemen, I Have One More Thing to Say: Women on Scaffolds in England, 1563-1680,' *Modern Philology*, Kasım 1994, s. 157-78; Tipton C. Kindel, 'Live From San Quentin: Planning is the Key to Handling Media Interest in an Execution,' *Corrections Today*, Temmuz 1993, s. 65; John S. Detweiler, 'Three Newsgathering Perspectives for Covering an Execution,' *Journalism Quarterly*, Yaz/Sonbahar 1987, s. 454-62; 'Videotape of a California Execution is Destroyed,' *New York Times*, 13 Şubat 1994, s. 35.

56. Wendy Lesser, *Pictures at an Execution* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995).

Duyguötecilik insanları uygarlaşma süreciyle atbaşı giden bir uygarlık karşıtı süreç ihtimaline karşı uyarır. Batılı, endüstrileşmiş ülkelerin kamusal hayatlarından dışlanmış sapkınlıklar, iğrenç alışkanlıklar, çıplak şiddet ve öteki barbarca olgular yalnızca yeniden ortaya çıkmakla kalmıyor, kişiye özel fantezi âleminde zamanla daha etkili hale de geliyorlar. Cinayet, ırza geçme ve soykırım gibi, "öteki halkların" barbarca gerçekliği, uygarlaşma sürecine girmiş dikizciler tarafından televizyonlardan seyrediliyor. Çağdaş toplumsal hayatın bu dikizci, vekil özelliği Elias'ın dikkatinden tümden kaçmış görünüyor.

Ancak Elias'ın teorisindeki en ciddi kusur, barbarca alışkanlıkların denetim altına alınması ve düzenlenmesine, uygarlaşma sürecinin üstünlük göstergesi olarak aşırı bel bağlamasıdır. Uygarlaşma sürecinde geçen bu yılların uygarlaşmayı başardığı oranda –ve Elias'ın geri dönüşler ve aşağıya düşüşler olacağına ilişkin iddialarına rağmen– hakiki uygarlaşma işaretleri bir özgün alışkanlıklar meselesi değil, şefkatli ya da geçmişte yaygın kabalığı altetme peşinde olan belli davranışlar meselesidir. Herkes bilir, bir kişi en nazik tavırları gösterebilir, ağzından aleni tek bir nefret sözcüğü çıkmaz ve her hareketinde bir incelik sergileyebilirken yine de içten içe ötekilerin acılarına karşı en zalim umursamazlığı, en nefret dolu önyargıları ve en ustaca gizlenmiş hainliği taşıyabilir. Günümüzde mahkemelerin önündeki muazzam iş yığını belki de bu tür uygar barbarlığın en iyi örneğidir. Yaygın olarak mahkemeye başvurma dönemi öncesinde mevcut olan doğrudan doğruya öfkeyi açığa vurma ya da uzlaşma arayışları yerine kişiler bir başkasından davacı olduklarında, başkasının hayatını, mızrağını rakibinin göğsüne fırlatan gelenekçi kadar tahrip etmektedir. Bu yeni barbarlık bütün mahkeme süreçlerinin özelliği olan rafine bir dil kullanımıyla başka bir kılığa girmiştir, ancak bu uygar cila düşmanca niyeti saklayamamaktadır. Uluslararası ilişkilerde de görünüşteki kültür ürünü yumuşatılmış ifadeler sıklıkla hiçbir zaman uygar olarak nitelenemeyecek güdüleri gizlemekte kullanılır. Böylelikle, Bosna'daki soykırım mağdurlarına "insani yardım" Batı'nın hainçe vurdumduymazlığını, hatta BM Sözleşmesi'nin gerektirdiği gibi soykırımı durdurma görevini kasti olarak ihmal edişini gözlerden gizler. Bütün bir halka uygulanan "ekonomik yap-

tırımlar", yaptırım uygulayanların Aydınlanma öncesi savunulan, çocukların ve öteki masumların yaşadıkları ülkelerin liderlerinin hataları yüzünden acı çekmeye ve hatta ölüme zorlandığı kolektif suç öğretisine barbarca başvurdukları gerçeğini örter. (Bunun en yakın örneği Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlardır.) "İkaz ateşi" kişinin kendi askeri birlikleri tarafından öldürülmesine kadar varan ihmali gölgeleyen uygar tınılı bir deyimdir. "Etnik temizlik" bile inanılmaz uygarlık çağrışımları taşır: Arı, temiz, saf, tam, doğru, düzenli. Ancak bu sözcükler genelde kafaları karıştırıp insanoğlunun işleyebileceği en zalim suçu, soykırımı gizlemek için kullanılır.

Uygar ya da "sivil toplumlar" olarak bilinen ülkelerde yaşayan insanlar uygarlık öncesi olarak nitelenen ülkelerdeki insanların acılarına karşı ahlâksız bir umursamazlık sergilerken, uygarlaşma sürecini Elias'ın yaptığı gibi kavramlaştırmanın anlamı yoktur. Sözde uygar Batılı ülkelerin Avrupa'nın bu yüzyıldaki barbar arka kapısı olarak betimlenen Balkan ülkelerinin özelliklerini kapması gibi tarihin garip tecellisine işaret etmek daha iyi olacak görünüyor. Uygar olduğuna hükmedilmiş bir toplumda nazik/ince tavırlar sergilerken başka insanların çektikleri acılar karşısındaki soğukkanlı tefekkür hali o acılara doğrudan neden olmak kadar olmasa bile buna yakın bir ahlâksızlıktır. Demek oluyor ki, günümüzde sıklıkla yaşanan/uygulanan şekliyle uygarlık aslında mamul, sahici olmayan bir uygarlıktır.

E. DUYGUÖTECİ CEMAATLER

Alvin ve Heidi Toffler'a göre, enformasyon şebekeleri kozmopolit bir etkileşimciler cemaati yaratacak şekilde ulus devletlerin üstünden atlayacaktır. "Uluslar sönümlenecek, bilgi zafer kazanacaktır."[57] Bu öngörülerden hiçbiri hayata geçmedi. İnternet kullanıcılarının sözde topluluğu gerçek bir cemaat değildir, çünkü kişi siberuzaydaki bir etkileşime canı istediğinde girer ve istediğinde çıkar. Gerçek cemaatlerde kişilerin böylesi bir özgürlüğü

57. Alvin Toffler ve Heidi Toffler, 'Societies at Hyper-Speed,' *New York Times*, 31 Ekim 1993, s. E17.

yoktur. Uluslar yirminci yüzyıl sona ererken boy veriyor ve, denebilir ki, milliyetçilik günümüz dünyasında en etkili toplumsal güçtür. Nihayet tek başına bilgi cemaat kurmada yetersizdir, çünkü cemaatler idrakle değil, duyguyla bir arada tutulurlar. Yirminci yüzyılın sonunda insan pekâlâ şöyle haykırabilir: "Ne kadar çok akıllandık! Atalarımızın tersine ne kadar çok şey biliyoruz." Ancak bu kadar çok bilgi soqucu olarak dünya fiilen ya da potansiyel olarak daha iyi bir yer mi? Tam tersine, enformasyon artışı duyguöteci tiplerde şaşkınlığa ve kendi içine kapanmaya neden oldu. Şaşkınlık insanların muazzam miktarlara erişen enformasyonu içselleştirmede, özümlemede ya da bir bağlama oturtmada aciz kalmalarından kaynaklanıyor. Örneğin, Bosna'daki soykırım, AIDS, kanser, hava kirliliği ve öteki olgular hakkındaki etraflı bilgilere rağmen, bunların getirdiği toplumsal sorunlara karşı ne tür önlemler alınması gerektiği konusunda çoğu insanın kafası karışık. Bütün bu bilgilerin rakip gruplar tarafından işlenerek çeşitli şekillere sokulması toplumların Balkanlaşmasına hizmet etmekte ve bireylerin komşu cemaatlerden soyutlanmasına neden olmaktadır. Bilgi, otomatik olarak cemaatçi eyleme tercüme edilmez.

Gelgelelim, cemaatçiliğin yirminci yüzyıl sonunda son derece popüler bir kavram olması sosyologların ilgi alanına giriyor. 1995 yılında Amerikan Sosyoloji Birliği'nin teması "Cemaatler Cemaati"ydi. Yüreklere su serpen bu niteleme günümüz dünyasının büyük kısmını kırıp geçiren parçalanma, milliyetçilik, ayrılıkçılık ve grup nefretine tepeden bakıyor. Akademisyenler kadar politikacılar da habis yanlarını hesaba katmadan, dört dörtlük bir meta olarak cemaatten dem vuruyorlar. Özellikle güçlü bir cemaat duygusu kolaylıkla komşu cemaatlere açıktan toplu bir saldırıya dönüşebilir.

Artık klasikleşmiş *Cemaat ve Toplum*[58] [Community and Society] kitabında Ferdinand Tönnies'ın iddiası şuydu: Farklılıklara ve onu bölmek isteyen güçlere rağmen bir cemaat birlik duygusunu korurken, bir toplum birliği pekiştirme gayretlerine rağmen dağılmayı artırır. "Toplum" Tönnies için bir yergi kavramıdır. Tönnies *Gesellschaft*'a şu sıfatları layık görür: yapay, mekanik, sert, so-

58. Tönnies, *Community and Society* (bkz., önceki, 7. dipnot).

ğuk, sıradan ve kötü. *Gesellschaft*, cemaatlerin "doğal irade"sinin aksine, "akli irade" âlemiydi. Ve akli iradeye ilişkin Tönnies şunları yazar:

> Akli irade formları bütün doğa karşısında bireyi alan ve veren olarak konumlandıracaktır. İnsan doğayı denetim altına almaya çalışır ve ondan, ona verdiğinden fazlasını alır. Ancak bu insan doğada aynı şeyi arzu eden başka bir akli iradeyle, yani onun kaybından kazanacak başka bir bireyle karşılaşır.[59]

Cemaatlerin lehinde bir önyargıya sahip olan Tönnies, geleneksel cemaatlerin otoriter oldukları, özgürlükleri kısıtladıkları ve kadınlarla çocuklara karşı acımasız oldukları gerçeğinden bahsetmez. Unutulmaya yüz tutmuş bu eseri okuyan herkes kuşkusuz çağdaş toplumlar onun *Gesellschaft*'a atfettiği nitelikleri sergilemeyi sürdürürken geleneksel cemaatlerin giderek yok olmaya başladığı sonucuna varacaktır. Tönnies'in cemaat vizyonu bu haliyle özgürlük aşkına ve demokratik duyguöteci tiplere tahammül edemez. Örneğin, duyguöteci çocuklar artık eski 'çocuklar görülür ama duyulmaz' düsturuna kulak asmazlar. Günümüzde çocuklar görülür ve duyulur ve eğer kreşte ya da okulda değillerse annebabalarının hayatlarına müdahale ederler. Pek az çağdaş anne-baba çocukların geleneksel ebeveyn rollerinin verdiği otoritenin boyunduruğundan kurtulduğu bu demokratikleşme sürecini tersine çevirmeyi isteyecektir. Özetle, cemaat ne idealleştirilmeli ne de özlemle anılmalıdır: Cemaat insanları birbirine bağlar ama insana özgürlük gibi ağır bir bedel ödetir.

Dikkat edin, Tönnies'in *Gesellschaft*'ı anlatırken kullandığı mekanikleştirme dili, modernlik bağlamında eserlerini tartıştığımız George Orwell, Chris Rojek, George Ritzer, Henry Adams, Zygmunt Bauman ve öteki teorisyenlerin kullandığı dile benziyor. Yine dikkat edin, çağdaş cemaatçiler çözümlemelerinde Tönnies'ten pek söz etmezler. Cemaatçiler olumsuz niteliklerini eleyerek, günden güne bürokratikleşen, akılcı-yasal, yapay, soğuk ve bireyci toplumun yanı sıra var olabileceği farz edilen ideal bir cemaat vizyonu ortaya koymayı istiyorlar. Tönnies'i ciddiye a-

59. Agy., s. 140.

lanlar için, bu imkânsız bir durumdur ve duyguöteci büyülü düşünmeyi oluşturur. Çağdaş bireyler Max Weber'in bürokrasi üzerine yazarken hayal edebileceğinden çok daha fazla evrak, 'bugün git yarın gel' muamelesi ve öteki bürokratik sorunlarla karşı karşıyadır ancak onlar yine de bu hiper-*Gesellschaft* üstüne çekilen cemaat cilasını benimsemiş görünüyorlar.

Elbette, bazı cemaatçiler çağdaş cemaatçiliğe getirilen itirazların bilincindedir. Örneğin, Amitai Etzioni bu tür itirazları gözden geçirir ve şu sonuca varır:

> Duyarlı cemaatçilerin yakın dönemde kendilerine yöneltilen eleştirilerin çoğuna verebilecekleri aklı başına yanıtları varmış gibi görünüyor, ne var ki cemaat değerlerinin kalıcılığı en çok dikkat edilmesi gerektiği halde en az dikkat edilen özellik/nokta olmuştur. Daha genel olarak ifade edecek olursak, cemaatçiler ve onları eleştirenler sayısız tali meseleyle uğraşmak yerine toplumsala gömülü benlik tartışmasına girmelidir. Bana kalırsa, bu meselelerin hiçbiri doğru düzgün kurulmuş cemaatlerin büyük değer taşıdığına dair temel cemaatçi teze meydan okumuyor.[60]

Hiç kimse cemaatlerin büyük değer taşıyabileceği önermesine karşı çıkmıyor ancak dikkat edin, Etzioni "doğru dürüst kurulmuş" bir cemaatten söz ediyor. Böylesi bir nosyon yine Tönnies'ten Henry Adams'a ve ondan George Orwell'e birçok düşünür tarafından açığa çıkarılan makine kültüyle paralellik taşır ve cemaatçiliğin en sorunlu yanlarından biridir. Geleneksel-sonrası toplumların yapay gelenekler kurmaları gerektiğini savunan Anthony Giddens'ın da benzer bir iddiada bulunduğu söylenebilir.[61] Geleneksel toplumlarda, kimse bilinçli olarak cemaatler kurmamıştı: Cemaatler kendiliğinden boy veriyordu. Ancak bir cemaat kurmak, hem de "doğru dürüst", Modernlik I ilkesini doğanın son sınırlarından birine uygulamaktan başka bir anlama gelmez. Zira, unutmayın, Tönnies'e göre cemaatler doğaldır. Bir insan ancak bir orman kurabildiği kadar bir cemaat kurabilir. Kuşkusuz, Modernlik I'in

60. Amitai Etzioni, 'The Attack on Community: The Grooved Debate,' *Society*, 32, 5 (1995), s. 12-17.
61. Anthony Giddens, *Beyond Right and Left* (Stanford: Stanford University Press, 1994).

yandaşları, bahçeden ormana oradan da cemaate, doğanın her veçhesinin yaratılabileceği ve denetim altına alınabileceği görüşündedir. Eğer modernistler sakız tadı versin diye penisilini tadlandırabiliyor ve çocuklar hoşlansın diye pembeye boyayabiliyorlarsa, neden bürokrasi kitlelerin tüketmesi için cemaatin seçkin, hoş unsurlarıyla "tadlandırılmasın ki!" Ben "doğru dürüst kurulmuş" bir cemaatin asla hakiki olamayacağını savunuyorum.

Tofflerların aksine, Etzioni de cemaatlerin duyguya gerek duyduğunun farkındadır:

> Cemaatler (bire bir ilişkiler ya da bireysel ilişkiler zincirinden çok) bir grup insan arasında duygu-yüklü bir ilişkiler, genelde birbirini kesen ve pekiştiren ilişkiler ağı gerektirir. Ve bir cemaat olmak demek bir ortak değerler, normlar ve anlamlar dizisine belli bir bağlılık demektir.[62]

İlginçtir, Etzioni'nin cemaat anlayışı, Hegel, Lazarus ve Steinthal'den Tönnies ve Durkheim'a kadar birçok düşünürün eserlerinde rastlanan Almanlara özgü grup bilinci nosyonunu içermiyor. Etzioni bir cemaat duyusunu bireycilikten türetmeye gayret ediyor. Bireysel özçıkarın bu görev için uygun olup olmadığı kuşkuludur. Cemaatçilerin tipik olarak sözünü ettiği duygulanım şefkattir.[63] Liberal cemaatçiler eşcinsellere, kadınlara, yoksullara, azınlıklara ve dezavantajlı ya da mağdur olarak tanımlanan öteki özgün gruplara duydukları şefkat üzerinden yazma eğilimi taşırlar. Ancak daha önce değindiğimiz gibi, görünen o ki, "şefkat" günümüzde gerçekte acıma anlamında kullanılmaktadır. Sahici şefkat ya da *caritas*, acınması gerekenlerle seçkinler arasında ayrım gözetmez. Şefkat nasıl olmuşsa yanlış ya da hesapta olmayan bir gruba düşmüş acılı bir insan söz konusu olduğunda ortadan kalkmayacaktır. Şefkat bir toplumun bütün fertlerini bir ortak insanlık temelinde birbirine bağlayan duygusal yapıştırıcı olmalıdır.[64] Ancak Platon'dan Schopenhauer'e ve Durkheim'a

62. Etzioni, 'The Attack on Community', s. 14.
63. Bkz. Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: Norton, 1995).
64. Arthur Schopenhauer, *On the Basis of Morality* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, [1841] 1965).

geleneksel filozoflar şefkatin hiçbir zaman öğretilemeyeceğini savunmuştur.[65]

F. SONUÇLAR

Postmodernizm sahicilik sorununu halletmiş değildir. Duyguöteci toplumlardaki gündelik yapaylık/sahtecilik diyeti kaçınılmaz olarak toplumu her düzeyde derinden etkiler. Televizyondaki talk-show'larda, insanlar görünüşte en mahrem cinsel sırlarını ifşa ederler ancak izleyenler zihinlerinin gerisinde bu ifşaatların kameralar önünde yapıldığını bilir. Kasırga ve hortumdan Bosna'daki soykırıma, kaçınılmaz olarak her felaket acıdan çıldırmak üzere olan mağdurun yüzüne bir mikrofon dayayan ve 'bir keskin nişancı oğlunuzu öldürdü, tecavüze uğradınız, araba kazasında karınızı kaybettiniz' vb. "Neler hissediyorsunuz?" diye soran gazetecileri ekrana taşır. Yeter ki kişisel kayıplara tepki veren bireylerin özel alanları olsun, şimdi üzüntü ve öfke gibi duygular, hem de anında ve yerinden, dünya çapında yayımlanır olmuştur. Ancak görünüşte insanların içini titreten bu sözde sahici ifşaatlarda sanki bir şeyler eksiktir. Eksik olan şey kısmen sahici bir cemaat hissidir.

Hükümet yetkilileri ve politikacıların bugün geçmiş nesillerde olduğundan daha yoz olup olmadıklarını tespit etmek güçtür. Ancak kesin olan bir şey var ki, o da şirketler kadar hükümetlerin de yolsuzluk hikâyelerinin geçmişte olduğundan çok daha fazla yer işgal ettiğidir. Duyguöteci tiplerin içini, yetkili mevkileri işgal eden şahsiyetlerin, Müttefik kuvvetlerin Körfez Savaşı'na niçin katıldıklarından, Texas, Waco'da gerçekten neler olduğuna ve oradan ABD'de sağlık sisteminin sözde değiştirilmesi gerekliliğine kadar, bir sürü meselede kendilerine yalan söylediği ve duygularını manipüle ettiği kuşkusu kemirir. Duyguöteci tipler birçok kez bu kuşkuya kapılmıştır, onların hükümetin herhangi bir hamlesine temeldeki tepkileri umursamazlıktır.

Çağdaş zamanlara damgasını vuran özellik Aydınlanma projesinin tamamlanması, cemaatçiliğin kurulması ve uygarlık düzeyinin yükseltilmesi üzerine söylenen abartılı sözlerdir, ancak

65. Mestrovic, *The Barbarian Temperament*.

ortalama duyguöteci tip bu duygu yüklü nutuklara kendini kaptırmayacak kadar çok şey bilir. ABD'de, herkes Martin Luther King Jr.'dan sonra ırklar arası ilişkilerin daha da kötüleşmiş olduğunu bilir. Ticari savaşlar, askeri kampanyalar ve soykırımcı savaşlar hemen her gün televizyon haberleriyle duyguöteci bilinçleri işgal eder. Ve suç artışından, New York City'de Central Park'ta yürüyüşe çıkmaktan, hatta New York'ta 125. Cadde'de metrodan inmekten duyulan yaygın korku uygarlığın yükseldiğine dair nutuklarını anlamsız kılmaktadır.

En önemlisi, ideal cemaatler ve uygarlık cennetleri kurma retoriği, Komünistlerin kullandıklarıyla aynıdır ve hâlâ makine temelinde ilerleme sağlamak için kullanılmaktadır. Bir yüzyılı aşkın bir süredir mekanik gelişmeye bağlı olarak kitlelerin kafalarında yer etmiş alışkanlıklar artık toplumsal hayatın kalan son kalesine, duygular âlemine uzanmaktadır. Duyguların McDonaldlaştırılması Aydınlanma projesinin, terapinin, uygarlığın ve cemaatlerin her şey gibi "zarif" kılınması ve sahiciliğin Disneyvari, yapay alanlarının yaratılması yönünde bir gayrettir.

V
Kutsalın kaybolması

Birinci bölümde şu soruyu sormuştum: Postmodern ve duyguöteci kültür çevrimi ve tarihsel olguların simülasyonu geleneksel toplumlarda gördüğümüz geçmişin ritüelleşmiş simülasyonundan nasıl ayrılır? Bu belirleyici bir sorudur. Örneğin, çağdaş kâbe Disneyland'i ziyaret etmekle geleneksel kâbe Himalaya Dağları ziyaretleri arasında asli bir farklılık yoksa, o zaman "postmodernizm" ve "duyguötecilik" terimleri laf kalabalığından öte geçmiyor demektir. Öte yandan, geleneksel ritüellerle önemli farklılıklar varsa, o zaman Batılı toplumlarda geçmişten kesin bir kopuş yaşandığını savunmak için daha iyi bir konumdayız demektir. Bu bölümde, Émile Durkheim'ın klasik *Dini Hayatın Temel Biçimleri* [The Elementary Forms of the Religious Life] kitabını yeni

bir bağlamda yeniden yorumlayarak bu soruya verilebilecek yanıtlardan birini irdeleyeceğim. Riesman'ın kitabını yeniden yorumlarken yaptığım gibi, Durkheim'ın eserini etraflı bir biçimde ele almak yerine onun çağdaş zamanlarla ve özel olarak da duyguöteci meselelerle ilişkisiyle ilgileneceğim. Muhtemel ki, Durkheim'ın eseri aborijin toplumsal hayatın doğru bir etnografyası olmadığı gibi, eserin geleneksel ritüeller hakkında çizdiği tablo da doğru değildir. Durkheim üzerine yapılacak eleştirel bir çalışmada bu gibi konular önemli olabilir ancak burada genel olarak gündem dışı kalıyor. Daha başından kabul edelim ki, geleneksel toplumsal hayata ilişkin bütün etnografyalar istisnasız etnografyacının, yorumcunun ve içinde yaşadığı kültürün özel olduğu kadar kolektif süzgecinden de geçirilmiştir. Hiç şüphesiz, Durkheim da daha önce tartıştığımız kültürel miras, kültürel bağlam ve felsefi varsayımlar temelinde geleneksel toplumsal hayatın bir yorumunu yapıyordu. Bununla birlikte Durkheim, görünür bir etnografyayı bu kitabın konusunun derinlemesine tartışılması için bir sıçrama tahtası olarak kullanılabilecek bir kültürel okumaya dönüştürdü. Durkheim'ın yanlış mı yoksa doğru mu yaptığını söylemenin yolu yok. Ancak getirdiği yaklaşım çağdaş zamanlar açısından önemli olan meseleleri değerlendirmekte ve tartışmakta faydalı olabilir. T. S. Eliot, Durkheim'ın söz konusu kitabı hakkında şunları söyler: "Din konusunda bu yüzyıl yayımlanmış belki en önemli ve en ilginç kitap."[1] Ancak Durkheim'ın din anlayışı din sosyolojisi altdisiplininde görülen türden tartışmaların standart sınırlarını aşar. Mevcut tartışmanın bütünsel temasına paralel olarak, Durkheim'ın, duyguları kolektif coşku ve kutsal nosyonu içine yerleştirdiğini savunacağım. Dolayısıyla, duyguötecilik bir tür duygusal hayatın zayıflaması ya da kolektif bilincin patolojisiyle ilgili olsa gerektir.

Elimi baştan açık edip bu bölümün başında ortaya koyulan soruya yanıtımı özetleyeceğim: Durkheim, toplumun "sanrılar" ya da "hezeyan" olarak nitelediği bir temsiller sistemi olduğunu iddia ederek postmodernistleri öncelemiştir. Bu bakımdan Durkheim, Baudrillard'ın postmodern toplumsal dünyayı dolaşımdaki kurguların bir yığını olarak nitelemesine yakın durur. Gelgelelim Durkheim aynı zamanda bu temsili hezeyanın (bilişsel değil) duygusal ger-

1. *Westminster Gazette*, 16 Ağustos 1916.

çeklikte temellendiğini de savunmuştu: "Sanrılar" toplaşık/birleşik gruplar içinde "kolektif coşku" yoluyla yaratılan duygusal hayatın patlamalarından kaynaklanır. Postmodernizm insanlığın duygusal yanını hesaba katmadığından, bence tutarlı bir teoriden çok bir retoriktir. Duyguöteciliğe gelince, geleneksel ritüelleştirmeden kesin bir kopuş göründüğü kadarıyla şöyle vuku bulur: Televizyona yansıtılan kolektif coşku Durkheim'ın toplaşık grupların kendiliğindenliğine atfettiği işlevi yerine getiremez. Televizyon kolektif sanrılara farklı bir düzeyde yeni bir sanrı katar. Böylelikle, medya imajlarının çağdaş tüketicilerinin duygusal yaşantısı, zaten bilişsel eleklerden geçen vekâleten bir duygusal deneyim oluşturur. Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, öteki-yönelimlilik grup kimlikleri ve referans gruplarında bir bölünmeye yol açar. Böylelikle, kolektif bilinç Balkanlaşmıştır ki bu Durkheim'ın öngördüğü bir şeydir. Sonuçta, duyguöteci insanlar umutsuz bir biçimde bir zamanlar kolektif coşkunun yarattığı duygusal enerjiyi yeniden yakalamaya çalışır ancak onları bekleyen başarıdan çok başarısızlıktır.

Daniel Bell'in din üzerine yorumları etrafındaki tartışmaları hatırlayacak olursak, belirtmemiz gerekir ki Durkheim'ın değerlendirmesi Bell'inkinden daha aşırıdır. Özgün olarak, Durkheim'ın betimlediği şey, dinin hemen bütün diğer toplumsal ve kültürel olguların çıktığı rahim olarak anlaşıldığı asli kutsal karmaşa diyebileceğimiz bir şeydir. Durkheim, okurları sanat, dans, müzik, dil, fikirler, inançlar, etik kurallar, ekonomik düzenlemeler (özel mülkiyet fikri, sözleşme), devlet, kanbağı, aile, evlilik, eğitim, felsefe, metafizik ve nihayet bilim kadar bizatihi kültürün dinsel orijinlerini araştırmaya sevkeder. Bütün bu kurumlar her şeyden önce bir dindi ve çağdaş toplumlarda bile dinsel bir nitelik içermeyi sürdürür.

İkinci bölümde, Durkheim'ın dini kiliseye gitme, tanrıya inanma ya da öğretiye sadık kalma gibi çağdaş terimlerle düşünmediğini ileri sürmüştüm. Bu bölümde, kutsal olanla duygular arasında kurduğu bağı açığa vurarak Durkheim'ın birincil olarak kutsal ve dünyevi temsillerle ilgili din anlayışını derinleştireceğim. Ancak bu yolda ilerlemeden önce, Durkheim'ın çığır açan iddialarının toplumsal, kişisel ve kültürel bağlamını

kısaca özetlemek zorunludur. Zorunludur çünkü Durkheim yanlış bir biçimde sırf Aydınlanma ve Auguste Comte gelenekleri çerçevesinde yazan bir Fransız pozitivist olarak tanıtılmaktadır. Bu iki etki kuşkusuz inkâr edilemez ancak başkaları da vardır: Örneğin, Durkheim'ın Musevi mirası; dinin, özellikle de Antik Yunan ve Roma'nın ata kültlerinin merkezi rolünü ve kutsallığın önemini vurgulayan Fustel de Coulanges'ın *Antik Kent*[2] [Ancient City] adlı eseri; ahlâk kuralları için seküler bir temel arayışında olan ve bu yüzden dine bir rol biçme ihtiyacını ortaya çıkaran Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet'in etik temelleri; toplumsal bir olgu olarak din temalarını işleyen ve hukuk, ahlâk ve dinin yükümlülük bildiren nitelikte olduğunu iddia eden Herbert Spencer'ın yazıları ve Jean Marie Guyau'nun *Dinsel Olmayan Gelecek* [The Non-religion of the Future][3] kitabı; hepsi de iradenin ya da tutkuların zihin ya da aklilikten daha önemli ve kuvvetli olduğu tezi etrafında dönen, sanat, edebiyat, felsefe ve yeni yeni boy veren sosyal bilimlerde geçtiğimiz yüzyılda Arthur Schopenhauer'in felsefesinin genel yansımaları; Durkheim'ın 1885 ve 1886'da Almanya gezisi ve (Georg Simmel'in öğretmenleri arasında olan) Lazarus ve Steinthal tarafından kurulan *Völkerpsychologie*'nin Wilhelm Wundt[4] versiyonunun etkisi. Wundt'a göre, din ahlâkın belirleyici unsurlarından biridir ve geleneksel toplumlarda hukuk, ahlâk ve din ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. Şu da unutulmamalıdır ki, Durkheim'ın *Dinsel Hayatın Temel Biçimleri*'ndeki[5] temaları, özellikle özel mülkiyet, devlet ve sözleşmenin kutsal karakteri bakımından, düşünürün ihmal edilen *Meslek Etiği ve Yurttaş Ahlâkı*[6] [Professional Ethics and Civic Morals] kitabında en güçlü ifadesini bulmuştur. Ayrıca *Temel Biçimler*'deki argümanların ilk işaretlerini,

2. Fustel de Coulanges, *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome* (Boston: Lee and Shepard, 1889).
3. Jean-Marie Guyau, *The Non-religion of the Future* (New York: Shocken Books, [1887] 1962).
4. Wilhelm Wundt, *Elements of Folk Psychology* (London: Allen and Unwin, [1887] 1916).
5. Émile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life* (New York: Free Press, [1912] 1965).
6. Émile Durkheim, *Professional Ethics and Civic Morals* (Westport, CT. Greenwood Press, [1950] 1983).

Durkheim'ın hukuk, ahlâk, politik kurumlar ve felsefenin dinden çıktığını savunduğu *Toplumda İşbölümü*[7] [The Division of Labour in Society] ve aynı zamanda dinin toplumun kendi bilincine varmasını sağlayan bir semboller sistemi olduğunu savunduğu *İntihar*[8] [Suicide] kitaplarında bulmak mümkündür.

Durkheim'ın din sosyolojisi açısından orijinalliğini değerlendirmek için başka birtakım unsurlar da gözden geçirilmelidir. 1895 yılında Durkheim Robertson Smith'in birçok bakımdan dikkate değer bir eser olan *Samilerin Dini Hakkında Dersler*[9] [Lectures on the Religion of the Semites] kitabını okudu. Bu kitabın ana teması dinin toplumsal açıdan ele alınması gerekliliğiydi. Durkheim dini Robertson Smith'in kitabını okuduktan sonra "keşfettiğini" söylemişti. 1896 yılında Durkheim *L'Année Sociologique* örgütlenmesini başlattı ve bu meşhur derginin Durkheim'ın ensestin yasaklanmasına ilişkin makalesini de içeren ilk cildi 1898 yılında yayımlandı.[10] (*Émile Durkheim and the Reformation of Sociology* adlı çalışmamda bu makaleyle Freud'un din teorisi arasındaki paralelliklere dikkat çekmiştim.)[11] 1898'den 1900'e, Durkheim Dreyfus Davası'ndan derinden etkilendi ve 1899 yılında bir makale yazarak, anti-Semitizmin Almanya ve Rusya'da yaygın ve geleneksel ama özgün krizlere bir çözüm olarak görüldüğü Fransa'da şiddetli olduğunu iddia etti. *L'Année Sociologique*'in ikinci sayısına yazdığı giriş yazısı öz olarak din sosyolojisi için bir manifestoydu. Durkheim'ın 1898 tarihinde *Sosyoloji ve Felsefe* başlıklı bir derlemede yayımlanmış olan "Individual and Collective Representations"[12] (Bireysel ve Kolektif Temsiller) adlı makalesi de *Temel Biçimler*'deki önemli bir temanın, toplumsal hayatın hiper-tinselliği tarafından belirlendiği temasının

7. Émile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York: Free Press, [1893) 1933).
8. Émile Durkheim, *Suicide* (New York: Free Press, [1897] 1951).
9. W. Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites* (Londra: Adam and Charles Black, 1894).
10. Bkz., Émile Durkheim, *Incest: The Nature and Origin of the Taboo* (New York: Lyle Stuart, [1898] 1963).
11. Stjepan G. Mestrovic, *Émile Durkheim and the Reformation of Sociology* (Totowa, NJ. Rowman and Littlefield, 1988).
12. Émile Durkheim, *Sociology and Philosophy* (New York: Free Press, 1974), s. 1-34.

habercisiydi. Buna göre, fikirler ikinci dereceden toplumsal ürünlerdir, kendilerine has bir hayatları vardır ve şimdilik meçhul olan kolektif tahayyül/fikir oluşturma yasalarına tabidir. Ama bu kolektif tahayyül asıl olarak duygusal, kolektif deneyimler olan "kolektif coşku" patlamalarından doğar. Burada önemli olan, birinci dereceden toplumsal hayatın duygusal, ikinci dereceden toplumsal hayatın ise bilişsel olduğudur.

Bağlama ilişkin bu değinmeler Durkheim'ın dine tutkusu ve içinde yaşadığımız yüzyıl sonu için, özellikle de mevcut duyguötecilik tartışması için süregiden anlamını değerlendirme açısından önemlidir. Durkheim, hiç kuşkusuz, günümüzün birçok akademisyeni gibi birincil olarak mesleğinde ilerlemek için bir araştırma konusu seçip onun üzerine yazmamıştır. Durkheim toplumun dinsel kökenleriyle ilgilenirken duyguöteci değil, duygusaldı. Şimdi *Temel Biçimler*'in benim önerdiğim yeni yorumuna ve özellikle kutsalla duygular arasındaki bağlantıya geçebiliriz.

A. DUYGUSAL OLARAK KUTSAL

Durkheim *Temel Biçimler*'in başında açıkça aborijinlerin bir etnografyasını yazmadığını, modern toplumlar dahil bütün toplumlarda evrensel olan şeyi araştırdığını belirtir. Dolayısıyla, din gerçeklikte "özsel/asli ve daimi" bir şeye karşılık düşer.[13] Din yapay bir kurgu değil, somut bir gerçekliktir.[14] Entelektüel bir kurgu olmaktan uzak olan din bizatihi entelektüel aklın oluşmasına katkıda bulunmaktadır.[15] Durkheim, zaman, mekân/uzay, sınıf, sayı, neden ve diğer kategorilerin din içinde ve dinden doğduğunu ekler.[16] Başka bir yerde bu güven vermeyen iddiaların Aydınlanma temelli aklın tutkulara üstünlüğü inancından çok Arthur Schopenhauer'ın Aydınlanma karşıtı felsefesine yakın olduğunu savunmuştum.[17]

13. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 13.
14. Agy., s. 16.
15. Agy., s. 21.
16. Bkz., örneğin, Stjepan G. Mestrovic, *The Coming Fin de Siècle* (Londra: Routledge, 1991).

Durkheim'ın din anlayışındaki köşetaşı kutsal ve cismani kategorilerinin mutlak heterojenliğidir.[18] Durkeim'a göre, bir nesne kendisini cismani ya da bayağı olandan farklılaştıran "kolektif bir saygı duygusu" uyandırdığı için kutsaldır.[19] Çeşitli Durkheimcı düşünürler, gayet haklı olarak dünyevi kategorisi de içinde olmak üzere üç ya da daha fazla kategorinin olabileceğini savunarak, Durkheim'ın yalnızca iki kategori dayatmasına itiraz etmiştir.[20] Yine bu yazarlar Durkheim'ın kutsal ve cismani üzerine söylediklerini tamı tamına bilişsel kategoriler olarak, bir bilgi sosyolojisi açısından yorumlamaktan yanadır. Çoğu yazar kutsalın toplumun duygusal coşkusunun mekânı, cismani olanın da dünyevi, yavan ve duygusuz olduğuna ilişkin Durkeimcı tespiti bütünüyle unutmuş görünür. Bu yazarlar yine Durkheim'ın dini sihirden ayırmanın gerekli olduğu,[21] öyle ki kilisesiz bir din olamayacağı gibi bir sihir kilisesinin de olamayacağı iddiasına karşı çıkarlar.[22] Bir sihirbazın bir müşteri kitlesi olabilir ancak asla bir kilisesi olamaz.[23] Durkheim açısından, şahsa özel dinler de olamaz. Sihirli inanç kolektif coşkunun eseri olan dinsel inançtan sökün eder.[24] Sihir dinsel öğelerle doludur çünkü dinden doğmuştur.[25] Bazı sosyologlar kadar psikologlar da sözde sosyolojizmi ve sözde anti-psikolojizminin bir parçası olduğu gerekçesiyle Durkheim'ın bu iddiasına karşı çıkmıştır.[26] Bütün bu itirazlar geldi geçti ama bir şey çok önemli: Eğer Durkheim haklıysa, denebilir ki, toplumun kolektif coşkusu duygunun gerçek kaynağıdır ve duyguötecilik de bu sahici duyguyu taklit etmek üzeri özel, sihirli çabalarda gizlidir. Durkheim'ın orijinal formülasyonu duyguöteci teori için yararlıdır ve doğurduğu artık standart hale gelmiş itirazlara rağmen bu formülasyonun izinin sürülmesi gerektiğine inanıyorum. Yine eklemeliyim ki, Daniel O'Keefe'nin Durkheim'ın "kilise"sini yalnızca

18. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 53.
19. Agy., s. 301.
20. Bkz., örneğin, William Pickering, *Durkheim's Sociology of Religion* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1984).
21. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 57-8.
22. Agy., s. 59-60.
23. Agy., s. 60.
24. Agy., s. 405.
25. Agy.
26. Bkz. özellikle Steven Lukes, *Émile Durkheim: His Life and Work* (New York: Harper and Row, 1972).

dinsel değil, çok sayıda toplumsal kurumu ve "sihir"ini de rehber kitaplar dahil toplumsal olanla başa çıkma yönündeki birçok kişisel çabayı içine alacak şekilde genişletmesine katılıyorum.[27] Bu noktayı daha sonra etraflıca ele alacağım.

Durkheim'a göre, din "hezeyan halindeki muhayyile/tahayyül gücü" de gerektirir[28] ve dinle mit ayrılmaz. Bu Nietzsche'nin *Trajedinin Doğuşu*'ndaki [The Birth of Tragedy] merkezi tezini, hatta T. S. Eliot'ın "The Waste Land"deki temasını akla getirir, bir farkla ki Durkheim *kutsalın gerçek olduğunu* iddia eder: Din hezeyanla ilgili olsa da bir yanılsama üzerine bina edilemez.[29] Durkheim açısından, din *duygusal bakımdan* bir hezeyan hali olabilir ancak bu iyi temellenmiş bir hezeyandır çünkü grup tarafından yaratılan duygusal gerçekliklere dayanır.[30] Bütün dinsel düşünce gibi, bütün toplumsal düşünce de bir anlamda hezeyan içindedir, yani toplumsal olarak üzerinde mutabık kalınan (bayrak, posta pulları, kan, amblemler gibi) duygulara, kanılara, fikirlere ve değerlere dayanır. Durkheim'ın şu pasajını bütünüyle kaydetmek yerinde olacaktır:

> Eğer zihnin duyuların aldığı her doğrudan veriye eklentiler yaptığı ve kendi duyularını ve hislerini şeylere yansıttığı her duruma hezeyan adı verecek olursak, *hemen her kolektif temsil bir anlamda hezeyan halidir;* dinsel inançlar yalnızca çok genel bir kuralın özel bir örneğidir. Bütün sosyal çevremiz bizi gerçekte *yalnızca zihinlerimizde var olan güçlerle donatacakmış gibi görünür.* Biliriz ki, bayrak asker içindir; kendi başına, yalnızca bir kumaş parçasıdır. İnsan kanı yalnızca organik bir sıvıdır ancak bugün bile fiziksel kimyasal özellikleriyle açıklanamayan *şiddetli bir duyguya* kapılmaksızın kanın aktığı görülmez... İptal edilmiş bir posta pulu bir servet edebilir ancak elbette bu onun doğal özelliklerinden gelen bir değer değildir. Bir anlamda, *dış dünyaya ilişkin temsillerimiz/tasavvurlarımız hiç kuşkusuz salt sanrılardan dokunmuştur...* Gelgelelim onlar [sanrılar] temsil edilen şeylerin belli nesnel durumlarına denk düşmekten geri kalmazlar; onlar kendi yollarında özellikleri dışavururlar.[31] (Vurgular bana aittir.)

27. Daniel O'Keefe, *Stolen Lightning: The Social Theory of Magic* (New York: Random House, 1982).
28. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 107.
29. Agy., s. 86.
30. Agy., s. 258.
31. Agy., s. 259.

Mevcut tartışma açısından Durkheim'ın iddiasına ilişkin olarak en azından iki noktaya işaret etmek yerinde olacaktır. Birincisi, köksüz kurguların (ya da sanrıların) dolaşımından bahseden postmodernistlerin tersine, Durkheim bunların gerçeklikte kök salmış olduklarını düşünür. Öteki ise, bu belirleyici epistemolojik hamleyi yapmakla Durkheim, Schopenhauer'in çığır açıcı temsilin iradenin diğer yüzü olduğu iddiasını izler.

Şimdi Durkheim'ın klan, totem ve öteki kutsal kategorilerine ilişkin etkisini uzun süre sürdüren tartışmasında neler söylediğine bakalım. Durkheim'a göre, bu kutsal mekânlar "kolektif heves", "kolektif tutkular", "kolektif duyular", "artan inancın pekiştirilmesi", "heyecanlar", "saygı", "tutkulu enerjiler", "coşku", "şevk aktarımı", "toplumsal hayat" ve "dinsel hayat"la ilgilidir.[32] Kutsal, "heves", "duygusal", "yoğunlaşma" ve "seremoniler"le ilgiliyken, dünyevi olan "tektip", "sefil" ve "yavan"la ilgilidir.[33] Aslında, Durkheim açısından, bütün toplumsal hayat sıradan, dünyevi ve rutin olanla hevesin kutsal aktarımının toplumsal dönemselliğiyle ilgilidir. İşte bu yüzden toplumlar kutsal takvimler, bayramlar, tatil günleri ve her türden kutlamalar tayin ederler. Kutsalın duygusal olanın mekânı olduğu genellemesine karşı çıkmak kolay değildir.

Aborijin ya da başka bir gelenekçi totemizmle uğraşırken, gerçekten *duygusal olarak* kolektif temsillere ya da, daha doğrusu, kolektivitenin temsillerine katılırlar. Unutmayalım ki, temsil Durkheim için yalnızca bilişsel bir kategori değil, *The Barbarian Temperament*[34] ve başka yerde gösterdiğim gibi, *homo duplex*'le, tutku ve fikirle de ilgilidir. Böylelikle, totemler ağaçlara ve duvarlara, totem direklerine, hatta bedenlere işlenir ancak her durumda isim ya da amblem olarak totem kutsal bir şeydir.[35] Tapınaklar kurulmuş, totemler kutsal yerlerde muhafaza edilmiştir; kolektif hazineler, kutsal meşe ağaçları vb. vardır. Toteme karşı bağlılık, saygı ve korku duyulur.[36] Bunun sonucu olarak, toteme i-

32. Agy., s. 220-52 passim.
33. Agy., s. 246.
34. Stjepan G. Mestrovic, *The Barbarian Temperament* (Londra: Routledge, 1993).
35. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 140.
36. Agy., s. 143.

nanan da kutsaldır: O, totemin işaretini taşır ve dolayısıyla totemik işaretin kutsallığında onun da payı vardır.[37]

Totemik mitoloji ve öteki mitolojiler insanla doğa arasında soy ilişkisi kurar.[38] Geleneksel dinler insanla şeyler arasında bir "mistik sempati"[39] öğretir. Dünyanın bu karmaşık ve sistematik temsilinde bir dereceye kadar dinsel bir nitelik taşımayan/almayan hiçbir şey yoktur.[40] Totemik din alanı bilinen evreni nihai sınırlarına taşır.[41] Ancak dinsel olanı taklit etmek için gösterilen sihirli bir çaba içinde bile bile sanrı ve aşırı heyecan edimlerini seçen kişiye özel totemler de vardır.[42] Bir diğer özel totemcilik türü ise cinsel totemciliktir; burada kadınların ve erkeklerin ait oldukları kabileye bakılmaksızın ayrı totemleri vardır.[43] Durkheim'a göre, totemciliği irdeleyerek belki de insanlarda dinsel "duyum"un ortaya çıkma nedenlerini keşfedeceğiz.[44] Yine, görüşlerinin anti-psikolojik olduğunu iddia edenlere içerleyen Durkheim dinin "bilinçli bir irade eylemiyle" başlatılamayacak kadar karmaşık ve buna uygun olarak ihtiyaçlarının da çok olduğunu ileri sürmüştü.[45] Kim önce geliyordu, totem mi yoksa birey mi? Durkheim'a göre, yanıt dinin bireyden mi yoksa kolektif bilinçten mi doğduğu meselesiyle ilgilidir ve kendi yanıtı ikircimsizdir.[46] Bireysel totemizm kolektif totemizmi önvarsayar,[47] ve kişisel ihtiyaçlara uyarlanan bir kolektif külttür.[48]

37. Agy., s. 157.
38. Agy.
39. Agy., s. 174.
40. Agy., s. 179.
41. Agy., s. 180.
42. Agy., s. 189.
43. Agy., s. 190-2.
44. Agy., s. 195.
45. Agy., s. 199.
46. Agy., s. 200.
47. Agy., s. 207.
48. Agy., s. 208.

Demek ki, totemizm kutsal şeylerden oluşan devasa bir sistemdir[49] ve anonim ve kişisel olmayan bir gücün, ismi ve tarihi olmayan, kişisel olmayan bir tanrının dini dünyada içkindir ve sayısız şeye nüfuz etmiştir.[50] Durkheim, yurttaş dinlerinin insani ya da topluma özgü nesneleri ve temsilleri "tanrılaştırmak" suretiyle ortaya çıktığını iddia ederek geleneksel totemizmden modern toplumlara güvenilmez bir kavramsal sıçrayış gerçekleştirmiştir:

> Toplumun kendisini bir tanrı olarak kurmakta ya da tanrılar yaratmaktaki bu meziyeti hiçbir zaman Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında olduğu kadar belirgin olmamıştır. O zaman aslında, genel hevesin etkisiyle, doğası gereği salt laik olan şeyler halkın gözünde kutsal şeyler haline geldiler: Bunlar Anavatan, Özgürlük ve Akıl'dı. *Dogmaları, sembolleri, sunakları ve bayramları olan bir din yerleşiklik kazanmaya adaydı. Akıl kültünün* ve Yüce Varlık'ın bir tür resmi tatmin sağlamaya gayret ettiği, işte bu *kendiliğinden* özlemlerdi... Kısa sürmüş olsa da bu deneyim sosyolojik açıdan önemini korumaktadır. Belli bir örnekte toplumun ve temel fikirlerin, doğrudan ve hiçbir tür dönüşüme uğramaksızın, somut bir kültün nesnesi haline geldiğini gördük ve bunu da inkâr edemeyiz.[51] (Vurgular bana ait.)

Fransız Devrimi'nden doğan akıl tapınmasının çağdaş bazı teorisyenlerin sandığı gibi Aydınlanma "projesi"nin bir örneği değil, bir Akıl kültü sıfatını hakeden bir şey olduğu konusunda Durkheim'a katılıyorum. Bir proje yavan ve aklidir, görevle sınırlanmıştır; bir kült ise duygusal ve akıl dışıdır. Genelde yurttaş dinleri ulusal hayatın içindeki bazı büyük olayları ya da yeni bir ahlâki veya yasal sistemin yürürlüğe konmasını kutlarlar.[52] Robert N. Bellah, Durkheim'ın vukufunu "Amerikan Sivil Dini" kavramının keşfine genişletir.[53] Ancak gariptir, Amerika dışındaki çağdaş toplumlardaki sivil dinleri tespit etmek ve araştırmak ye-

49. Agy., s. 210.
50. Agy., s. 217.
51. Agy., s. 245.
52. Agy., s. 475.
53. Robert N. Bellah, 'Civil Religion in America,' *Daedalus*, 96 (1967), s. 1-2 1.

rine,[54] sosyologlar Bellah'ı o kadar aşağıladılar ki o da sonunda kavramı terk etti.[55] Bellah Amerika kültünün kendiliğinden, duygusal kutlamalarını Amerikalıları Genel Kurmay'ın eylemlerini desteklemeye ikna etmek için yararlanılan Amerikan Sivil Dini'ne yönelik paketlenmiş, akli olarak planlanmış anıştırmalardan ayırmayı başaramamıştır. Bu hayati bir ayrımdır. Buna rağmen, hem Durkheim hem de Bellah'ın haklı olduğuna kuşku yoktur: Çağdaş toplumlar hâlâ en azından para, amblemler, ünlü şahsiyetler, tarihler, savaşlar, yerler ve fikirlere bulaşıcı bir kutsallık bahşederek geleneksel toplumların kolektif duygusal coşkularını *taklit etmeye* gayret ediyor. Yakın tarihten iki örnek, Papa John Paul II'nin Katolik olmayanlar için bile kutsal bir şahsiyet statüsüne erişmesi ve oyuncu Sharon Stone'un Fransız hükümetinden bir kültür nişanı almasıdır. Çağdaş rock şarkıcıları ve televizyon yıldızları duyguöteci toplumların tanrıları haline gelmiştir. Öte yandan, Bellah ve Durkheim'ın bu bakımdan böylesine çok eleştirilmesi belki de çağdaş entelektüellerin, modernistlerin dinsel olmayan kişiler ve şeylerin toptan ve akıldışı tanrılaştırılmasıyla başa çıkması gerektiğine dair iddialarına gerçekten sahip çıkamadıklarının bir göstergesidir: Modern toplumlar duygusal hayat sürdürmeyi giderek daha zor buluyorlar. Kutsal olan pekâlâ modernlikle birlikte kuruyup gitmiş ve duyguöteciliğin önünü açmış olabilir.

Modern toplumlar Durkheim'ın "kolektif coşku" dediği şeyi yaratmaya muktedir midirler? İçinde yaşadığımız dönem güven, cesaret, cüretkârlık ve öteki duygular gibi yüksek toplumsal *hissedişler* dönemidir.[56] Durkheim Fransız Devrimi'ni kolektif coşku örneklerinden biri olarak değerlendirdi. Daha yakın tarihli bir örnek Amerika'nın Körfez Savaşı zaferini kolektif kutlaması olabilir. Ancak yine, Amerika'nın güven, cesaret ve cüretinin bu ka-

54. Bellah yine de böyle bir çabaya girmiştir. Bkz. Robert N. Bellah ve Peter E. Hammond, *Varieties of Civil Religion* (New York: Harper and Row, 1980).
55. Bkz. Robert N. Bellah, 'Reply to "Twenty Years After Bellah,"' *Sociological Analysis*, 50, 2 (1989), s. 149. Stjepan G. Mestrovic, *Durkheim and Postmodern Culture* (Hawthorne, NY.- Aldine de Gruyter, 1992)'de tartışılmıştır. Şunu belirtmeliyim ki, öteki milletlerin sivil dinleri üzerinde araştırmalar yaparak "Amerikan Sivil Dini" kavramını genişletmek için bazı girişimler olmuştur, ancak bunların sayısı çok değildir ve sosyolojiye etkileri ihmal edilebilir.
56. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 241.

dar çabuk buharlaşıp uçtuğu ve Vietnam Savaşı'nda temellenen ve 1991 yılında Balkan Savaşı'nda soykırımcı Sırp saldırılarına güçlü bir karşılık verilmesini engelleyen kolektif nevroza geri dönüldüğü düşünülecek olursa, bunun gerçek bir kolektif coşku mu yoksa umutsuz bir duyguöteci taklit eylemi mi olduğu merak konusudur. Durkheim bize böylesi kolektif coşku dönemlerinde doğan dinin bir "büyük patlama"sı teorisi sunmaktadır.[57] Tıpkı orijinal patlamanın kalıntılarının soğuduğu ve yavaşladığı evrendeki "büyük patlama" gibi, modern toplumların duygusal hayatının da soğuduğu ve yavaş yavaş ama kesin adımlarla ölüme doğru yol aldığı söylenebilir.

Örneğin, ABD'deki Şükran Günü kutlamasını düşünelim. Durkheim ABD'deki bu bayram kutlamasının bütünleyici ve duygusal yanını ele alan biri olurdu. Bellah Şükran Günü'nü Amerikan Sivil Dini'nin bayram günlerinden biri olarak görür. Ancak Riesman'ın öteki-yönelimliliğin bölünmüş grup kimliklerine yol açacağı iddiasına paralel olarak, Amerikalılar artık Şükran Günü'nün genel bir anlamı üzerinde hemfikir değiller. Böylelikle,

> Şükran Günü, öğretmenlerin 1990'ların kültürel ve politik duyarlılıklarını yansıtmak için Göç ve Kızılderili hikâyelerini yeniden yorumlamaları gibi, bir yenilenme fırsatı demektir... [Bu hikâyelerde] Avrupalı yerleşimciler bencil günahkârlardır... İlk yerleşimci ağaç kesen yabancılar ya da baskıcı ülkelerden gelen göçmenlerdir.[58]

Şükran Günü'nün tek bir Amerikan anlamı yerine, bir Yerli-Amerikan anlamı (buna göre, İlk yerleşimciler baskıcılardır), bir Afrika kökenli Amerikalı anlamı (Kızılderililerin baskı altına alınıp köleleştirilmesinin benzeri), bir dişil-Amerikan anlamı (bu İlk yerleşimcilerin cins ayrımcılığını açığa vurur), bir beyaz-Amerikan anlamı (bu Şükranı Amerikancılığın bir kutlanması olarak yorumlar) vb. vardır. Durkheim'ın bir kolektif bilinç varsayımı görünen o ki artık geçerli değildir.

Kolektif coşku fikrine olan bağlılığından dolayı, Durkheim

57. Agy., s. 250.
58. Pam Belluck, 'Pilgrims Wear Different Hats in Recast Thanksgiving Tales,' *New York Times*, 23 Kasım 1995, s. A1.

bütün dinlerin temelini oluşturan *duyguların* "mutlu güven" olduklarını savunur.[59] Dikkat edin, "mutlu güven"in sahici, ve Marcuse'ün "mutlu bilinç"inden çok farklı olduğu varsayılır. Ancak mutlu güven çağdaş toplumlardaki en yaygın duygu değildir. Endişeli bir kayıtsızlık çoğu modernistin kolektif olarak nasıl hissettiklerini daha iyi anlatan bir betimleme olabilir.

Durkheim'a göre, kolektif coşku azalarak duygu yüklü olan ve toplumsal birliği ifade eden sembollere dönüşür. Durkheim göründüğü kadarıyla postmodernist tartışmalarla uğraşan bu kadar çok sayıda entelektüeli meşgul eden gösterilenle gösteren arasındaki kopuşa en ufak bir ilgi dahi göstermez. Buna karşın Durkheim sembollerin toplumun "kurucu bir öğesi" olduğunu savunur,[60] öyle ki, semboller olmaksızın "toplumsal hassasiyetlerin yalnızca belli belirsiz bir varoluşu olabilir."[61] Dikkatli bir biçimde kaydetmemiz gerekiyor ki, çağdaş entelektüeller genel olarak sembollerin duygusal önemini anlamaktan acizdir. Buna karşılık, onlar dünyayı birincil olarak bilişsel bir metin olarak görürler. Ancak Durkheim'a göre semboller toplumsal kökenler ve süreklilik için aslidir.[62] Bunlar çarpıcı iddialardır. Modern ve sözde postmodern toplumların kesinlikle kendi sembolleri vardır ancak farksızlaş-(tır)ma süreci onların anlam iletme gücünü büyük oranda tahrip etmektedir. Jean Baudrillard gibi postmodernistler sembollerin değil, simülasyonların hâkim olduğu bir dünyadaki bu anlam kaybı üzerine etraflıca yazmaktadır, ancak Durkheim bizi farksızlaş-(tır)manın bilişsel olmayan sonuçları konusunda uyarır: Modern dünya belki de duygu üretme ve yaşatma yetisini yitiriyor. Bu, duyguötecilik yönündeki hareket içinde atılmış, alt üst edici olsa da önemli bir adımdır.

Toplumsal hayat ancak ve ancak, toplumu bir arada tutan duyguların bütünleyici bir bileşeni olan Durkheimcı sembol anlamında, geniş bir sembolizmle mümkündür.[63] Buradan postmodern farksızlaş(tır)manın bu yüzden Balkanlaşma ve diğer

59. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 256.
60. Agy., s. 262.
61. Agy., s. 263.
62. Agy.
63. Agy., s. 264.

toplumsal parçalanma süreçlerine yol açması gerektiği sonucu çıkar görünüyor. Bu sonucun Durkheim'ın analizinden sökün etmesinin bir diğer kanıtı da onun totemizmin uluslararasılaştırılması tartışmasında bulunacaktır. Durkheim'a göre, totemik tanrı insanlığın yaratıcı babası ve bütün insanlığın velinimeti olarak algılanmaya başlar, öyle ki yüce tanrılar uluslararası kabul görürler.[64] Şaşırtıcıdır ki, Durkheim enternasyonalizmin ve kozmopolitenizmin kökenlerini geleneksel totemik dinlerde buluyordu. O, dinin uluslararası yanının toplumun uluslararası yanını yansıttığını düşünüyordu.[65] Tartışmasının bu yönünü *Moral Education* [Ahlâki Eğitim] içindeki başka bir tartışmayla bir arada düşünebiliriz; burada Durkheim aile sevgisinin, ara gruplar sevgisinin, millet sevgisinin, kozmopolit insanlık sevgisinin çelişkili olmadıklarını, aksine ahenk içinde birlikte var olduklarını savunmuştur:

> Aile, millet ve insanlık toplumsal ve ahlâki evrimimizin farklı evrelerini temsil eder; onlar birbiri için hazırlanan, ve birbiri üzerine inşa edilen basamaklardır. Sonuçta, bu gruplar birbirini dışlamadan üst üste binebilirler... İnsanlık mı devlete yoksa devlet mi insanlığa tabi olacak, kozmopolitenizm mi milliyetçiliğe yoksa milliyetçilik mi kozmolitenizme sorunu... günümüzün en çok tartışma yaratan sorunlarından biridir. Bundan daha acil bir mesele olamaz çünkü hangi gruba öncelik verileceğine bağlı olarak ahlâki etkinliğin yönü tümden farlılaşacak ve ahlâki eğitim birbirine neredeyse taban tabana zıt anlaşılacaktır.[66]

Bu 1990'larda hâlâ acil bir meseledir. Görünen o ki, çağdaş zamanlarda Durkheim'ın vardığı bu cemaatçilik çeşitlerinin ahenkli olabileceklerine ilişkin sonuç sorunlu hale gelmiştir. Birleşik bir Avrupa ve hatta güya enformasyon teknolojisi tarafından bir-

64. Agy., s. 324-5.
65. Agy., s. 474.
66. Émile Durkheim, *Moral Education* (Glencoe, IL: Free Press, [1925] 1961), s. 74. Kozmopolitenliği ilgilendirdiği kadarıyla Durkheim'ın milliyetçilik teorisinin etraflı bir tartışması için, bkz., Stjepan G. Mestrovíc, Miroslav Goreta, ve Slaven Letica, *The Road From Paradise* (Lexington, KY. University Press of Kentucky, 1993).

leştirilmiş bir dünyaya ilişkin süslü nutuklara rağmen, dünya giderek Balkanlaşıyor.[67] Milliyetçilik beklenmedik bir biçimde, iddia edilene göre günümüz dünyasının en güçlü toplumsal kuvveti haline geldi ve bu, enternasyonalizm ya da kozmopolitenizme yol açmayan türden bir milliyetçiliktir. Tam tersine, çağdaş sahne korumacı milliyetçiliğin bir sahnesidir. İşlerin bu gidişatı için söylenebilecek önemli bir Durkheimcı neden, göründüğü kadarıyla, sembolün farksızlaş(tırıl)mış olması ve böylelikle insanlığı toplumsal duygulanımların bütünleyici işlevinden yoksun bırakmasıdır. Bütün bu kitap boyunca savunduğum gibi, Balkanlaşma ve duyguötecilik kol kola gidiyor gibidir.

C. KOLEKTİF BİLİNCİN KAYBOLMASI

Sosyologların fikir birliğine varmış göründükleri nokta şudur: *The Division of Labor in Society*'nin sonuç bölümünde Durkheim kolektif bilinç kavramının asıl olarak modern değil, geleneksel toplumlar için geçerli olduğunu ileri sürer. Mevcut tartışma açısından bu iddianın önemi şuradan gelir: Eğer kolektif bilinç kayboluyorsa, o zaman (1) onunla birlikte gelen duygusal hayat da kayboluyor ve böylece modernistlerin bilinçdışı olarak kaybettiklerini sezdikleri şeyi yeniden kazanmaya yönelik nostaljik bir arayış olarak duyguöteciliğe yol açılıyor demektir ve (2) artık modern toplumsal hayatı niteleyen, birliği değil ayrışmayı teşvik eden bölünmüş, parçalı grup mini-vicdanlarıdır.

Böylelikle, modernistler yine de eğer Hollandalıysalar Hollandalı sel felaketi mağdurlarına ya da Amerikalıysalar Amerikan tayfun felaketi kurbanlarına vb. karşı şefkat göstermeye muktedirdir. Ancak coğrafi olduğu kadar toplumsal mesafeler de arttıkça, modernistler giderek şefkat bitkinliğinden/yorgunluğundan şikâyet etmeye başlarlar. Bu geçişin en güçlü kanıtlarından biri Batı'nın, olaya ilişkin medyadaki haberlerin inanılmaz çokluğuna rağmen, Bosna'daki soykırım mağdurlarına soykırımı durdurmaya yetecek kadar bir şefkat göstermekten aciz olmasıdır. Ve bu ko-

67. Geniş bir tartışma için, bkz. benim *The Balkanization of the West* (Londra: Routledge, 1994).

lektif bilinç bulanması beraberinde Balkanlaşmayı getirir; öyle ki, NATO, BM, CSCE ve görünüşte kozmopolit diğer örgüt konferansları ve toplantılarında Fransa, Britanya, ABD ve Hollanda gibi Batılı müttefikler birbirleriyle açık açık bu konuda ne yapılması gerektiğini tartışıyor. Bu Durkheim'ın *The Division of Labor in Society*'de suça kozmopolit normları ve adalet standartlarını güçlendiren bir karşılık olarak ceza anlatımından çok uzaktır. Ülke içi ya da uluslararası suçun cezasız kaldığı her bir örnekte kolektif vicdan biraz daha zayıflıyor.

Kolektif bilincin bu duyguöteci bölünmesi yine ABD tarihinin en büyük yürüyüşü olarak bilinen Washington DC'deki Louis Farrakhan yürüyüşünü Martin Luther King Jr.'ın yürüyüşüyle kıyasladığımızda ortaya çıkar. Farrakhan, King'in canlandırdığı kolektif coşkunun duyguöteci bir kopyasını yaratmaya kalkıştı ancak bu defa kökten farklı bir gündemle ve yalnızca erkek katılımcılarla. Birinci bölümde kaydettiğim gibi, Farrakhan'a verilen karşılık, Yahudiler, kadınlar, beyazlar ve diğerleri Farrakhan'ın kolektif coşku taklidine olumsuz tepki gösterdiklerinden, yeni bir parçalanma anlamına geliyordu. David Riesman'ın öteki-yönelimlilik teorisine ilişkin tartışmayı hatırlayacak olursak, diyebiliriz ki, Farrakhan'ın duyguöteci çabası çağdaş modernist toplumlarda istisna değil bir kuraldır.

Bu yaklaşımı ciddiye alanlar açısından, duyguöteci toplumun görevi Durkheimcı vizyonu yaratmak, yani etnik köken, ulus, aile ve benzerlerine dayalı küçük kolektif vicdanların ahenk içinde bir arada çalışacağı şekilde, bölünmüş mini-vicdanları kozmopolit bir kolektif bilinç halinde bütünleştirmek olarak görünecektir. Bu amaca nasıl ulaşılacağı üzerine akıl yürütmek bu tartışmanın sınırlarını aşıyor.

Yine de, düşünce bütünlüğü adına Durkheim'ın sosyolojik açıklamasının muhtemel alternatifleri üzerine kısaca fikir yürütmek yerinde olacaktır. Varsayalım ki, onu anti-psikolojizmle suçlayanlar haklıdır. Varsayalım ki, kolektif duygusal hayat için vazgeçilmez bulduğu sembollerin toplumdan kaynaklanması gerekmiyor. İyi de bu semboller nereden gelir? Bir kaynak Carl Gustav Jung'un kolektif olduklarını ancak bireylerin taşıdıklarını iddia ettiği arketipler olabilir. Arketipler Durkheim'ın sembollerine çok benzer, ikisini de çevreleyen duygusal coşkuyu göz önünde tutsak

yeter. Abraham Maslow ve Erik Erikson kendini gerçekleştirmenin tohumlarının toplumda değil bireyde yattığını savunan öteki psikologlar arasındadır.

Durkheim'ın bu alternatiflerinin neler olduğunu görmek iyi olurdu, ancak önce yine Durkheim'ın analizinden kaynaklanan duyguöteci ve Balkanlaşmış engeller aşılmak zorundadır. Psikoloji çevrelerinde Jung genel olarak bir Nazi olarak görülür. Bu damga, bırakın onu sosyolojiyle uzlaştırmak gibi daha ağır bir görevi başarmayı, teorilerini genel psikolojiyle bütünleştirmeye çalışan psikologları bölmektedir. 1960'larda Maslow ve Erikson popülerdi ancak 1990'larda esameleri okunmaz oldu. Hem sosyoloji hem de psikolojinin günümüzdeki genel eğilimi, pozitivist yöntemler kullanan biliş/idrak ve davranış analizlerinin duygu ve kişilik bütünlüğünden ağır bastığı çarpık bir Aydınlanma vizyonunun duyguöteci projesini tamamlamak yönündedir. Ben Durkheim'la Jung, Maslow ve Erikson arasında ortak bir zemin bulmak gibi muazzam bir çaba gerektiren projenin hayata geçirilmesini başkalarına bırakıyorum.

Ancak belirtmeliyim ki, beden, benlik ve kültürü Durkheim'ın yaklaşımına uygun olarak ilişkilendirmeyi amaçlayan vaatkâr bir psikolojik teori vardır. Bu Hubert J. Hermans ve Harry J. G. Kempen tarafından öne sürülen "diyalojik benlik" teorisidir.[68] Bu teoriye göre, toplumsal anlamın nasıl yaratıldığı ve sürdürüldüğünü anlamak için beden, benlik ve kültürel ilişkiler şeyleşmekten kurtarılmalı ve hep birlikte ele alınmalıdır. Böyle bir psikolojik teori Durkheim'ın kolektif coşku kavramıyla kastettiği şeye çok yakın görünüyor.

D. DUYGUÖTECİ RİTÜELLER

Bu kitaba postmodern geçmiş çevrimi ve taklidinin geleneksel ri-

68. Hubert J.M. Hermans, Harry J.G. Kempen, ve Rens J.R van Loon, 'The Dialogical Self: Beyond Individualism and Rationalism,' *American Psychologist*, 47 (1992), s. 23-33; Hubert J.M. Hermans ve Harry J.G. Kempen, 'Body, Mind and Culture: The Dialogical Nature of Mediated Action,' *Culture & Psychology*, I (1995), s. 103-14.

tüel yoluyla geçmişin canlandırılmasıyla kıyaslanması ve karşılaştırılması gerektiği tespitiyle başladım. Şimdi duyguöteci toplumlar açısından anlamıyla birlikte çeşitli ritüel tipleri üzerine yürüttüğü karmaşık tartışmasına yeniden göz atarak benzerlikleri ve farklılıkları açığa çıkarmak için Durkheim'ın *Temel Biçimler*'ine bir bakalım. Geleneksel ritüellerle duyguöteci ritüeller arasındaki ana farklılık, göründüğü kadarıyla, geleneksel ritüeller kolektif coşkunun parçası olarak kendiliğinden duygular ortaya çıkarmanın araçları olarak hizmet ederken, duyguöteci ritüellerin otantik kolektif coşku taklidi yapmak için girişilen mekanikleşmiş, rutinleşmiş çabalar olmasıdır. Ancak eğer böyle bir farklılık varsa, bu içinden çıkılması zor bir farklılıktır.

Durkheim açısından negatif ritüeller, işlevleri sakınmalar, tabular ve yasaklar yoluyla kutsalla dünyevi olanı ayırmak olan ritüellerdir.[69] Dinin sihirden tamamen farklı olduğu yolundaki önceki iddialarıyla tutarlı bir biçimde, Durkheim sihirde yasaklar olmadığını savunur: Sihirde günah yoktur ve sihir cismanileştirmelerde yaşar.[70] Eğer tartışma aşkına Durkheim'ın argümanı kabul edilecek olursa, modern toplumların onun sihir dediği şey içinde rahat olduğu ve dini terk ettiği sonucuna varılır. Durkheim'ın anlattığı sık rastlanan dinsel yasakları, ilişki (dünyevi olan asla kutsal olana dokunmayacaktır), yeme, bakma, söz (belli sözcükler ve sesler kutsaldır), nefes, giysi, gündelik hayat (örneğin, çalışma ve dinlenme günleri), mekân (tapınaklar, barınaklar), zaman (kutsal günler) vb. yasaklarını ele alalım. Modern ve postmodern toplumlarda tüm bunlar tekdüze bir biçimde farksızlaştırılmış ve cismanileştirilmiştir. Ünlü kişiler herkesin gözleri önünde çocukluk travmalarını, boşanmalarını, tacizci annebabalarını vb. açığa dökerek kendilerinin de bizim gibi olduklarını göstermeye çalışıyorlar. Yiyeceklerle ilgili yasaklar esas olarak Yahudiler ve Müslümanlar tarafından, ötekileri çok az etkileyecek şekilde yerine getiriliyor. Bakışa gelince, televizyon kamerası insanoğlunun şimdiye dek bildiği ya da hayal ettiği her fenomenin kutsallığını ve gizini cismanileştirmiştir. Enformasyon devrimi artık kutsal hiçbir şey bırakmayarak aksi tesir gösteriyor. Duyguöteci

69. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 338.
70. Agy., s. 339.

tipler artık vajinanın derinliklerine girip tur atabilir, tam hedefinde patlayan bir "akıllı bomba"ya binip seyahat edebilir, masasının başından kalkmadan egzotik turistik mekânları "ziyaret" edebilir ya da Saraybosna'da bir anne bir Sırp nişancı tarafından vuruluşunun hemen ardından ölü bir çocuğun baş ucunda gözyaşı dökerken "hemen orada" olabilir.

Kutsal sözcük kaldı mı günümüzde? Her gün televizyonda böylesine dünyevi sahnelere maruz kalan çocuklara eski moda tipler gibi "Allah belasını versin" demenin çirkin olduğunu öğretmek artık mümkün değildir. Günümüzde "çirkin" ya da yasak sözcükler pratik olarak yoktur. Hatta çocuk programları ve Disney Channel gibi çocuk kanalları bile "çirkin" sözcükler kullanıyor. (Bundan kuşkuya düşeniniz varsa dört yaşında bir çocuğa danışmanız yeter.) Genelde, yetişkinlik artık çocuklar için bir giz olmaktan çıktı. Çocuklar rutin bir biçimde bir zamanlar uzak tutuldukları AIDS, kokain kullanımı, prezervatif vb. gibi konularla muhatap oluyorlar. Anne, baba ve çocuklar, bütün aile kendini Amsterdam'da fahişelerin bulunduğu cam bölmelerin önünden geçerken bulabilir. Fahişelik artık çocuklar için bile turistik bir eğlence haline gelmiştir. Yetişkinlik, geleneksel toplumlarda bu geçiş anını niteleyen "yaşın gelmesi" ritüelleri olmaksızın, çocuklukla iç içe geçti.

Çoğu Batılı için "dinlenme günleri" kalmamıştır: Batılı ülkelerdeki orta sınıftan kişiler Pazar günleri büyük bir ihtimalle çimleri biçeceklerdir çünkü bu günde özel olarak birkaç saat boş zamanları vardır. ABD'de tatil/bayram günleri, bayramın kültürel anlamı üzerine kolektif olarak düşünmeksizin, asıl olarak alışverişle geçirilir. Reklamlardan İşçi Bayramı İndirimi, Şükran Günü İndirimi, 4 Temmuz İndirimi gibi imkânların olduğunu hemen öğrenirsiniz. Kutsal yerlerin cismanileştirilmesi konusundaki yasaklara gelince, turistler bıkıp usanmadan sanki güzergâhları üzerinde herhangi bir yermiş gibi yabancı ülkelerdeki tapınaklara dalıp çıkıyorlar. Hollanda'da pubların ve genelevlerin ortasında kiliseler görürsünüz, ve genellikle kapalıdırlar. Texas, San Antonio'daki Alamo gibi herhangi bir mukaddes mekânı kamuya açmanın anlamı artık onun olağanüstü değil bayağı, dolayısıyla dünyevi olduğudur.

Sık sık duyulan "Artık hiçbir şey kutsal değil" ifadesi önemli

bir gerçek payı taşıyor. Kutsallıktan kurtuluşun yandaşları, önceden yasaklanmış sözcükler, yerler, görüntüler, sesler ve öteki olguların hemen herkese açık hale getirilmesinin Batı'yı daha demokratikleştirdiğini savunabilirler. Bu doğru olabilir ancak bu demokratikleşmenin öbür yüzünde kutsalın ve dolayısıyla duygunun toplumsal dünyasının boşaltılması yatar. Giderek, geriye sadece Baudrillard'ın gözlediği öteduygu, "ben yaptım" duygusu kalmıştır. Ben Alamo'ya gittim, Amsterdam'da fahişeleri gördüm, Saraybosna'yı yaşadım vb.

Durkheim eğer kutsal nosyonu yoksa din de, dolayısıyla toplum da yoktur diye yazmıştı.[71] "Toplum" derken Durkheim'ın kastettiği hiç kuşkusuz atomize olmuş bireylerin bir koleksiyonundan başka bir şeydi; ona göre toplum kendi kolektif bilinci olan duygusal bir karmaşık bütündü.

Durkheim insanlara kutsal olana törenle giriş imkânı veren "negatif ritüelleri" de analiz etmiştir. Bunlar arasında katılma törenleri, çilecilik, hoş geldin oyunları ve diğer ritüel kötülükler sayılabilir.[72] Bütün bu ritüeller belli oranda, kişinin kutsal addedilen bir külte üyeliği hak edip etmediğini göstermek için dayanmak zorunda olduğu, acılar ve sıkıntılar anlamına geliyordu: oruçlar, nöbetler, inzivalar, sükûnet, feragat, mahrumiyet, kendinden geçme, tahammül vb. Bu bakımdan, ilginçtir, modernlik üniversitelere, şirketlere, askerliğe ve diğer toplumsal kurumlara girişteki hoş geldin oyunları ve öteki âdetleri ortadan kaldırma ya da hafifletme eğilimi duyar. Örneğin, Shannon Faulkner belli ki South Carolina, Citadel'daki silme erkek askeri okula kabulü anlamına gelen hoş geldin şakalarına hazır değildi. Ancak görünen o ki, yukarıda tartışılan yasakların neredeyse tümüyle ortadan kalkışının aksine, hoş geldin şakaları ve karşılama âdetleri çağdaş yaşamda yeniden sahnelenmeye başlanmıştır.

Örneğin, Texas A&M Üniversitesi, erkek öğrencilerin yanı sıra, oldukça büyük zevk alarak katılıyor görünen kız öğrenciler için de incelikli hoş geldin ritüellerini yeniden gündeme getirmiştir. Batılı ülkelerde yüzyıl öncesinde kalmış özel okulların şiddetli/haşin hoşgeldin pratiklerini taklit eden özel okulların gün be gün arttığını

71. Agy., s. 347.
72. Agy., s. 350-5.

görüyoruz. Böylesi pratiklere neden katıldıkları soruldu-ğunda, öğrenciler hemen size hoşgeldin oyunlarının onları öteki o-kullardan ayırdığını ve kendilerini özel hissetmelerini sağladığını anlatacaktır. Bu çağdaş öğrencilerin gerçekten Durkheim'ın aklında olan duyguları mı yaşadıkları yoksa sadece geleneksel toplumlardaki katılım âdetlerini duyguöteci bir biçimde taklit mi ettikleri ampirik bir araştırma konusudur. Ne olursa olsun, seküler, orta sınıf Batı gençliğinin sık sık ritüel sertliklere maruz kalmayı tercih etmesi üzerinde düşünülmeye değer. Bu fenomen toplumsal hayatın geriye kalan kısmının neredeyse tümüyle cismanileşmesiyle ortaya çıkan duygusal boşluğu doldurma yönündeki bilinçdışı bir arzuya işaret edebilir.

Durkheim'a göre, yasaklar kutsallık nosyonunda mantıken içerilmiştir;[73] ancak kutsalın olağanüstü bulaşıcılığı da hesaba katılmalıdır.[74] Bulaşıcılık kendi başına kutsal şeylerin "gücü"nün onların dışında yattığı nosyonuyla açıklanır. Aslında, bunlar fiziksel dünyadan gelen duygulanımlar değil, "toplumun seyri"yle içimizde uyanan kolektif güçler, beliren fikirler ve *duygulardır*.[75] Kutsal şeylerin "varoluşu" onların kutsallığını savunanların inançlarına ve eylemlerine bağlıdır. Dolayısıyla, yenilenme gereksinimi vardır.[76] Ritüeller kutsal duygusunun yenilenmesi için *toplu halde* yerine getirilmelidir:

> Bir kere kabul edildiğinde bu kutsal şeyler eğer varlıklarını sürdürmek için insanlara gerek duymuyorlarsa, zorunlu olarak onları dışavuran temsiller her zaman aynı kalır. Ancak bu istikrar imkânsızdır. Aslında, onlar cemaat hayatı içinde biçimlenirler ve bu cemaat hayatı öz olarak kesiklidir. Dolayısıyla onlar da aynı kesikliliğe zorunlu olarak katılırlar. Bu kutsal şeyler en büyük yoğunluğa *insanların bir araya toplandıkları, birbirleriyle dolaysız ilişkiye girdikleri, aynı fikre ve aynı duyguya katıldıkları zaman* erişir. Ama topluluk dağıldığında ve herkes kendi özel hayatına çekildiğinde, kutsal şeyler yavaş yavaş başlangıçtaki enerjilerini kaybeder. Bunlar gündelik deneyimlerin yükselen dalgaları tarafından adım adım yutulurlar ve eğer onları bi-

73. Agy., s. 356.
74. Agy., s. 358.
75. Agy., s. 362.
76. Agy., s. 387.

lince çağırıp canlandırmanın bir yolunu bulamazsak çok geçmeden bilinçdışına itilirler. *Kutsal şeyleri anlatan kolektif temsilleri yenilemenin tek yolu bizatihi dinsel hayat kaynağında, yani toplanmış gruplar içinde onları yeniden yoğurmaktır.*[77] (Vurgular bana ait.)

Televizyon ya da enformasyon teknolojisinin öteki biçimlerinin bu kolektif yenilenme edimlerinin yerini tutup tutamayacakları tartışma konusudur. Örneğin, Başkan Clinton'ın televizyonda verilen "meydan toplantıları" gerçekten geleneksel meydan toplantılarıyla aynı işlevi görebilir mi, yoksa bu duyguöteciliğin başka bir örneği midir? Bu ampirik olarak irdelenmesi gereken çok önemli bir sorudur.

Ampirik meselenin ötesinde, ortada teorik meseleler vardır. Küreselleşme ve milliyetlerin geniş federasyon çatıları altında bir araya gelmeleri tek tek insanların toplu haldeki gruplar içinde kolektif hayatı canlandırmasını imkânsızlaştırmıştır. Böylesi bir canlandırma için gerekecek gruplar aşırı geniş olacaktır. Böylelikle, grup üyelerinin çoğu canlandırmayı vekâleten, enformasyon medyası aracılığıyla yaşamak zorundadır. Ancak bu onların deneyimlerinin zaten aklileştirileceği ve bilişsel olarak önceden işleneceği anlamına gelir. Ayrıca ve öteki-yönelimlilik yönündeki eğilim yüzünden, her birey kendi özel hayatının süzgeçleri ya da küçük referans grubu aracılığıyla otomatik olarak kolektif coşkuyu yaşar. Bu nedenle, kolektif coşkuya ilişkin herhangi bir çağdaş ritin duygusal anlamı hemen bir dolu rakip anlama bölünecektir.

Durkheim böyle bir kolektif duygusal yenilenmenin toplumlar için asli önemi olduğuna inanmakta haksız değildir belki, ancak modern toplumlarda böylesi bir yenilenmenin olabilirliğine ilişkin iyimserliği safça görünüyor. Bu bakımdan, yine, Durkheim'dan uzun bir pasaj almak yerinde olacak:

> Birliğini ve kişiliğini oluşturan kolektif duygulanımları ve kolektif fikirleri düzenli aralıklarla gündeme getirme/öne çıkarma ve olumlama ihtiyacı duymayan bir toplum düşünemiyorum. *Şimdi bu manevi yenilenme bireylerin birbirine yakınlaştığı, ortak duygularını ortaklaşa*

77. Agy.

olumladıkları birliktelikler, toplantılar ve buluşmalar olmaksızın başarılamaz; dolayısıyla düzenli dini törenlerden farklı olmayan törenler ortaya çıkar... öyleyse İsa'nın hayatındaki önemli günleri kutlayan Hıristiyanların, Mısır'dan göçün ya da On Emir'in hayata geçirilmesinin anısını yaşatan Yahudilerin bir toplantısıyla yeni bir ahlâk ya da hukuk sisteminin yürürlüğe konuşunu ya da ulusun hayatındaki büyük bir olayı kutlayan bir yurttaşlar toplantısı arasındaki asıl fark nedir?

Eğer bugün *geleceğin* bu bayramları ve kutlamalarının nasıl olacağını tahayyül etmekte bir parça zorlanıyorsak, bunun nedeni bir geçiş ve ahlâki sıradanlık aşamasından geçmekte oluşumuzdur. Atalarımızı şevklendiren geçmişin büyük olayları bizi aynı şekilde heyecanlandırmıyor... Tek kelimeyle, eski tanrılar yaşlanıyor ya da zaten öldü ve başkaları da henüz doğmadı... ancak bu belirsizlik ve şaşkın kızgınlık hali ilelebet süremez. Toplumlarımızın yine yaratıcı coşku anları yaşadığı, yaşarken de yeni fikirlerin fışkıracağı ve bir dönem için insanlığa rehberlik edecek yeni formüllerin bulunacağı zamanlar gelecek; ve bu saatleri bir kere geri bıraktığımızda, insanlar *kendiliklerinden* zaman zaman düşüncelerini serbest bırakma, yani düzenli olarak meyvelerini veren kutlamalar yoluyla anılarını canlı tutma ihtiyacı hissedecekler.[78] (Vurgular bana ait.)

Durkheim'ın 1912 yılında tahayyül etmeye çalışmış olduğu gelecek onun fantezilerinden oldukça farklıdır. Çocuk doğumunun, barış anlaşmalarının teşvik edildiği, ve çoğu şeyin akli olarak teşvik edildiği bir çağda kolektif coşku da teşvik ediliyor. Ancak bu nedenle, o kendiliğinden bir coşku olamıyor. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı insanlığa yön veren yeni fikirlerle Amerikan kamuoyuna seslenirken, metin yazarları, danışmanlar, kanaat yapıcılar ve kanaat alıcılardan oluşan bir ordu tarafından hazırlanmış bir konuşma metni okur. İnsan kinik bir biçimde çağdaş kolektif coşkunun çoğunun kitlelerin karşısına önceden planlanmış ve paketlenmiş olarak çıkarıldığını düşünmekten kendini alamıyor. Bu sentetik olarak teşvik edilen duygular süreci duyguöteci toplumların varoluşunun ayrılmaz parçasını oluşturuyor.

Öykünmeci ritler totemin bazı yönlerini ya da davranışını yeniden üreten ritlerdir.[79] Tanrılara benzemeye çalışmanın nedeni,

78. Agy., s. 475.
79. Agy., s. 393.

sonraki inananların Tanrı'ya benzemeye çalışmalarının nedeniyle aynıdır: kutsal varlıkla, yani simgelediği kolektif idealle ilişki kurabilmek.[80] Öykünmeci ritler inancı yeniler.[81] Durkheim için, inanç kolektif olarak olumlanmalıdır: Bir felsefe insanın kafasının içinde tahayyül gücünün sessizliğinde düşünülüp tartılabilir ancak inanç için aynı şeyler geçerli değildir.[82] Durkheim'ın öykünmeci ritle kastettiği şeye günümüzde en yakın örnek sıklıkla tuttukları takımın "totemik" sembollerini bedenlerine, arabalarına, evlerine ve öteki kişisel şeylerine yapıştıran futbol fanatikleridir. Futbol fanatiklerinin davranışı genelde kolektif bir coşkuya benzer. Yine de geleneksel öykünmeci ritlerle arada fark vardır: En koyu futbol fanatiği bile rit sona erdiğinde, oradan yenilenmiş bir inanç duyusu edinmiş olarak ayrılmaz ve bir futbol takımına bağlılık toplumsal hayatın geri kalanının yavanlığından duyguöteci bir kaçıştır. Futbol fanatikliği pekâlâ öykünme ritlerinin duyguöteci bir öykünmesi olabilir. Her şeye rağmen, bu fanatikliğin yaygın popülerliği duyguöteci toplumlardaki duygusal açlığın göstergesidir.

Temsili ya da anısal ritler geçmişe sadık kalan ritlerdir. Bu tür ritler ataların ve mitik olayların rolünü temsil eder ve kolektif bilincin temel öğelerini oluşturan anıları *canlandırma* işlevi üstlenir.[83] Törenler şimdiyi geçmişe ve bireyi gruba bağlar.[84] Bu temsili ritler oyunlarla ilgili olmasıyla bir eğlence olduğu kadar estetik bir unsur da içerir. Durkheim oyunların ve sanatın belli başlı biçimlerinin dinden doğduğunu ve uzun zamandır dinsel bir nitelik taşıdığını söyleyerek önemli bir iddia ortaya atmıştır.[85]

Kuşkusuz Durkheim'ın bu rit türleriyle ilgili söyledikleri çağımız açısından çok önemlidir. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, tarihin çevrimi ve tarihin simülasyonu o kadar yaygın ki, postmodernistler zaten iki olguyu da etraflıca tartışmışlardır. Ancak Durkheim'ın aklından geçen postmodern çevrim ve simülasyon mudur? Muhtemelen hayır. Her şeyden önce, çağdaş anısal ritler,

80. Agy., s. 401.
81. Agy., s. 403.
82. Agy., s. 473.
83. Agy., s. 420.
84. Agy., s. 423.
85. Agy., s. 424-7.

Auschwitz etrafında yürütülen tartışmalardan gördüğümüz gibi, cemaatleri birleştirmekten çok bölüyorlar. Auschwitz anma törenleri 1995'te Yahudilerle Polonyalıları yakınlaştırmak yerine daha fazla uzaklaştırmıştır. Benzer bir biçimde, Alamo'nun beyazlar için Texas demokrasisinin mekânı ancak Hispanikler için Mexico'ya karşı Texan emperyalizminin mekânı olarak anlamı etrafındaki tartışmalar bu iki grubun Texas'ta Balkanlaşmasına hizmet etmiştir.[86] İkinci olarak, hiç kimse kolektif bir hafızanın *hangi* veçhesinin anılması gerektiğinden emin olamaz. Smithsonian Institution, Hiroşima'ya atom bombası bırakan uçak olan *Enola Gay*'i sergilemeyi planlamıştı. Ancak hemen Smithsonian'ın ABD'yi Japonya'ya karşı savaşta bir saldırgan ve ırkçı olarak göstermesine itiraz eden kızgınlar ortaya çıktı.[87] Smithsonian, sekreter I. Michael Heyman'ın yaptığı şu açıklamayla geri çekildi:

> Bu önemli yıldönümünde, muharip gaziler ve aileleri milletin onların kahramanlıklarını ve fedakârlıklarını onurlandıracağını ve hatırlayacağını bekliyorlardı, ve bu onların hakkıydı. Onların beklediği analiz değildi ve, doğrusunu söylemek gerekirse, böylesi analizlerin doğuracağı yoğun duygular üzerine yeteri kadar düşünmedik.[88]

Üçüncü olarak, duyguöteci "oyun" ve "müsabaka" yorumunun Durkheim'ın betimlediği anma ve temsil törenlerindeki kendiliğinden oyunla hiçbir alakası kalmamıştır. Atlanta, Georgia'da Martin Luther King Jr. anıtının Disneyvari bir oyun parkına dönüştürülmesi önerisini düşünün: " 'Bir hayalim var' sözlerinin içi... Dr. King'in hologramlarıyla ve sözde 'basınçlı su ve polis köpekleriyle' karşılaşmalarla dolu bir 'zaman makinesi' benzeri eğlencelerle doldurulacaktı."[89] Sahiciliğin maksatlı simülasyonu daha önce tartıştığımız nedenler yüzünden sahici olamaz. Dördüncü ve son olarak, anıların çağdaş canlandırılması sıklıkla Durk-

86. 'David Crockett Died a Hero,' *Bryan-College Station Eagle*, 30 Ocak 1995, s. A6.
87. Karen de Witt, 'US Exhibit on Enola Gay in Jeopardy,' *New York Times*, 28 Ocak 1995, s. A8.
88. Karen de Witt, 'Smithsonian Scales Back Exhibit of Plane in Atomic Bomb Attack,' *New York Times*, 31 Ocak 1995, s. A1.
89. Robert Frank ve Elena de Lisser, 'Dr. King's Heirs Fight Accusations of Greed Over Theme Park Plan,' *Wall Street Journal*, 9 Ocak 1995, s. A1.

heim'ın tartışmalarında hiç izine rastlanmayan düşmanca bir niyeti saklamaktadır. Böylelikle, Sırplar 1389 yılında Müslümanlara karşı kaybettikleri Kosova Savaşı'nın anısından Durkheim'ın betimlediği kozmopolitenliği değil, çağdaş Müslümanlara karşı saldırgan ve soykırımcı bir milliyetçiliği aklileştirmek için yararlanıyor. Günümüzde tarihsel belleğin kullanılması ve kötüye kullanılması karşısında Durkheim ne kadar da masum kalıyor!

Özet olarak, duyguöteci, post-öteki-yönelimli toplum, anlamı hakkında tartışmaksızın, kinikçe kendi yorumunu öne çıkarmak için başkalarının yorumuyla alay etmeksizin ve son olarak Balkanlaştırmaksızın herhangi bir toplumsal olayı anamayacak ya da hatırlayamayacak derecede bilişsel olarak girifttir/karmaşıktır. Geleneksel ve iç-yönelimli toplumlar hiç kuşkusuz canlandırdıkları toplumsal olayların anlamı hakkında fikir birliği sağlamak için yeterli boş zamana sahipti. Çağdaş anmalardaki bütün bu duyguöteci unsurların son bir örneğini, NATO'ya ait uçağı 1995 Haziran'ında Sırplar tarafından düşürüldükten sonra Kaptan O'Grady'nin Bosnalı Sırpların bölgesinden kurtarılmasını düşünün. O'Grady, Bellah'ın Amerikan Sivil Dini adını verdiği şeye yaraşır bir kahraman olarak karşılanmak için Washington DC'ye uçuruldu. Ne var ki, Amerikan kahramanlığı adına düzenlenen bu törenin birkaç veçhesi tuhaf görünüyordu. İlkin, Kaptan O'Grady sadece kendini kurtarmış olduğu halde bir kahraman olarak selamlandı, halbuki geleneksel olarak kahraman başkalarını kurtaranlara denirdi. İkinci olarak, kurtarılmadan önce kendisini nasıl hissettiği yolundaki bir soruya karşılık televizyondan canlı verilen basın toplantısında gözlerinden yaşlar döküldü. Geleneksel olarak, Durkheim'ın anlattığı katılım oyunları ve asker olmanın zahmetli veçheleri uygun olarak profesyonel askerler herkesin önünde ağlamazdı. Üçüncü olarak, Başkan Clinton O'Grady'nin kurtarılmasını, Michael Dorris'in büyük bir incelikle sergilediği gibi, duyguöteci bir seyir haline dönüştürdü:

> Başkan Clinton birden hiç düşünmeden Kaptan O'Grady'nin hikâyesinin "çok büyük bir film" olacağını söyledi. Bu tuhaf ama anlamlı bir karşılıktı; sanki mutlu olay popüler bir kurguya dönüşmeden tamamlanmış olamazdı. Fikrin çekiciliği açıktır. Heyecan verici bir

eğlenceye dönüştürüldüğünde deneyim artık her oyunu kazanan iyi çocuklar hakkında doğru düzgün sonuçlara varan tek tek eylemlere parçalanabilir... Bir bakıyorsun, Bosna Savaşı'nın akıllara durgunluk veren trajedisi sıkı, yürekli bir Amerikalının canını zor kurtarmasıyla ilgili duyulan rahatlamada gürültülü bir fon müziği haline geliyor. Mesaj şu: "Bu defa, biz kazandık. Tek vücut oradayız." Ancak bu görünen tepki tek yaptığı çok zorlu meseleleri bulandırmak olan bir miyopluğu yansıtıyor. Bizden ağırlıkla yenilgilerin yaşandığı bir ortamdan çıkarılan iyi bir subayın tek bir başarısından umut devşirmemiz isteniyor... Bu karşılıkta özel olarak yanlış bir şey var; onun kaçışı üzerine birbirimizi kutlamaya girişmemiz kendini şişirmekten başka bir şeye benzemiyor. Küresel "bize"den dar kafalı bir "biz" damıtarak kendimizi Saraybosna'da ve Bosna'nın diğer bölgelerinde yaşayan insanların acılarını hissetmekten ve onlara dair sorumluluk duymaktan kurtarmış oluyoruz. Aslında, Bosna üzerindeki NATO devriye güçlerinin bir parçası olarak Kaptan O'Grady'nin görevi, bir savaşta dövüşmekten çok gözlemekti.[90]

Dorris haklıdır: Daha geniş bir açıdan bakıldığında, O'Grady'nin kurtarılması gerçekte Amerikancılığın kolektif kutlanması için bir neden oluşturmuyordu, çünkü ABD politikası (Avrupalılarla birlikte) Bosna'da soykırımcı Sırp saldırılarını durdurmakta feci bir yenilgiye uğramıştı. Elbette, onun kurtarılmasından mutlu oluruz ancak kurtarılmayan Bosnalıların hali bu tikel kutlamayı yersiz kılar. Dahası, duyguöteci Başkan Bill Clinton'ın Kaptan O'Grady'nin kurtarılmasını bir sinema filmine dönüştürme isteği anlamlı bir gözlemdir. Film otomatik olarak O'Grady'nin deneyimini bir duyguöteci olay haline getirecektir; çünkü mecburen bir senaryo, tamamen denetim altındaki setler, yapımcı ve yönetmenin önyargıları, ticari kaygılar, halkla ilişkiler işin içine girecektir.

Durkheim üzüntü ve korku duygulanımlarından esinlenen kefaret ritlerinden bahseder.[91] Bu ritler bir üzüntü ve sıkıntı içinde hayata geçirilir. Cenazelerde tutulan yas böylesi ritlerin en bariz örneğidir. Durkheim'a göre, kefaret ritlerinde öfkeyle üzüntü iç içe

90. Michael Dorris, 'O'Grady's Pluck Lets Us Forget,' *New York Times*, 13 Haziran 1995, s. A11.

91. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 435.

geçmiştir (örneğin, kan davası) ve genelde keder, acı çığlıkları ve gözyaşı kuraldır.[92] Yas bir görev ve yükümlülüktür: Genelde kefaret ritleri bir kolektif coşku hali doğuran kolektif seremonilerden gelir. Kolektif bütünleşmeye verdiği öneme paralel olarak Durkheim toplumun, üyelerinin içlerinden birinin ölüm yoluyla kaybına kayıtsız kalmasına izin veremeyeceğini iddia eder.[93] Ölüm toplum tarafından ahlâki birliğin ve beraberliğin olumlanmasını gerektirir. Çağdaş toplumlarda hâlâ cenaze törenleri yapılıyor ancak bu törenlerin bütünleştirmeci bir işlev görüp görmedikleri tartışmaya açıktır. Denebilir ki, duyguöteci tipler duygulara uygun ifadeler takınsalar bile, Kamboçya'dan Bosna'ya televizyondaki ölümler kadar sevdiklerinin ölümlerine de giderek daha fazla "kayıtsız" kalıyorlar. Cenaze törenleri giderek kısalıyor ve ölüm masraf kapısı, değerli zamanın harcanması ve yasal yükümlülük demek olan bir mesele haline geliyor. Üzüntünün ölüme karşı takınılan uylaşımsal karşılık olduğu bile açık değildir artık. Böylelikle, Polonya'dan Meksika'ya geleneksel toplumlarda büyük bir kolektif üzüntü patlaması içinde kutlanan Ölüm Günü, ABD'deki Halloween şenliklerine dönüştürülmüştür.

Öteki ritler kadar kefaretle ilgili olarak da Durkheim insan duygularının kolektif olarak olumlandığında yoğunlaştığını iddia eder.[94] Ancak televizyon yoluyla mekanik "kolektiflik" üretimi böylesi bir yoğunlaşma için yeterli midir? Yeterli olmadığını söyleyen Keith Tester'e katılıyorum.[95]

E. SONUÇLAR

Durkheim'a göre, "bir canlı kültü üretebilen ölü geçmiş değil, hayatın kendisidir."[96] Ancak bu bölümde ve bütün bu kitap boyunca duyguöteci tiplerin dikkatlerini giderek çevrim ve simülasyon yo-

92. Agy., s. 442.
93. Agy., s. 445.
94. Agy., s. 446.
95. Keith Tester, 'Moral Solidarity and the Technological Reproduction of Images,' *Media, Culture and Society*, 17 (1995), s. 469-82.
96. Durkheim, *Elementary Forms*, s. 475.

luyla ölü geçmiş üzerinde yoğunlaştırdıklarını gördük. Durkheim da inancın her şeyden önce bir eylem itkisi/kuvveti olduğunu iddia etmişti.[97] Ancak tekrar edecek olursak, duyguötesi tiplerin uygun bir eylemle tikel bir vukufu eşleştirmekten aciz olduklarını gördük. Duyguöteci tipler kaygısızdır: Onlar inanç kapasitelerini yitirmiştir. Riesman'ın öteki-yönelimli tipi karşılayan seçimlerin Samanyolu metaforuna dönecek olursak, şöyle bir özet yapılabilir: Duyguöteci semalarda duyguöteci tipin kararlarına onları eyleme dökecek kadar inanç duymasını imkânsız kılacak kadar çok sayıda alternatif, seçim ve yorum vardır, ve bunların hepsi de alaya alınabilir, çözümlenebilir ve farksızlaştırılabilir. Birçok kişinin evleneceği kişiyi seçmekten aciz olmasından tutun Batının Bosna'daki kıyımı durdurmak için bir eylem çizgisi belirlemekten acizliğine kadar çok sayıda örnekte bu inanç kaybı hissedilir.

Bazen nahif görünmekle birlikte Durkheim, kolektif kavramlar kadar duyguların da bireysel hale geldikçe çeşitlendiğinin, değiştiğinin ve sonuç olarak yanlışlandığının bilincindeydi.[98] Biyolojideki mutasyonla/başkalaşımla karşılaştırıldığında kolektif fenomenlerin bireylere aktarılmasında bir eksilme görülür. Durkheim'ın betimlediği ritüellerin hiçbirinde hiçbir birey kolektif coşkuyu tamamen aynı biçimde yaşayamaz. Yine de, Durkheim bu eksilmeye rağmen hakiki bir kolektif deneyimin mümkün olduğunu düşünür. Bana kalırsa, duyguöteci toplumda bu eksilme çığ gibi büyümüştür ve anlam başkalaşımı bir kan kanserine dönüşmüştür. Bireylerin kolektif fenomenleri bilişsel dönüşüme uğratması o kadar aşırıya vardırılmıştır ki, sahici bir kolektif deneyim hemen hemen imkânsız hale gelmiştir.

Durkheim olayları yorumlamaktaki bireysel farklılıklara rağmen kolektif temsillerin özellikle kolektif, dolayısıyla genel ve kalıcı oldukları için nesnelliğin garantileri oldukları sonucuna varır.[99] Kolektifliğin nesnelliğine ilişkin bu inanç onun kötü ünlü "toplumsal olgular" kavramının temeliydi. İlginçtir, bu sosyolojideki en nefret edilen kavramlardan biridir. Özellikle Ame-

97. Agy., s. 479.
98. Agy., s. 484.
99. Agy., s. 486.

rikalı sosyologlar bu kavramın getirdiği bariz bireycilik karşıtlığına itiraz ederler. Ne var ki, bu tür bir nesnellik garantisi olmaksızın bireyler kişilere özel anlamların Babil Kulesi'nde mahsur kalır ve kolektif coşku halleri yaratamazlar. İşin tuhafı, ideolojik bireycilik temelinden kendisine yöneltilen eleştirilerden ayrı olarak ben Durkheim'ın kolektif anlamlara olan inancının artık duyguöteci toplumlar için geçerli olmadığını düşünüyorum. Bunun nedeni, yukarıda belirtildiği gibi, duyguöteci bireylerin duygusal olarak "kendilerini bırakamayacak" ve kolektif coşku yaşayamayacak kadar umursamaz ve yapıçözümde becerikli olmasıdır.

Durkheim aynı zamanda kavramların otoritelerini tek başına nesnel değerlerinden değil öteki inançlar ve kanaatlerle ve kolektif temsillerle ve dolayısıyla kolektif bir inançla ahenk içinde oluşlarından aldıklarını da kavramıştı.[100] Ne yazık ki, Durkheim'ın idealleştirdiği toplumsal ahenk hiçbir zaman ahenklileştirilemez olan son derece farklı inançların, kanaatlerin ve kolektif temsillerin bir aşuresine dönüşmüştür. Duyguöteci toplumsal dünya rakip görüşlerin, yorumların, ideolojilerin ve temsillerin dünyasıdır. Bunlardan herhangi birine açıktan duyulan inanç farklı görüşleri savunan bireylerin ve grupların kızgınlığına maruz kalır.

Durkheim kavramların duygularla ve toplumsallığın kendisiyle şu yolla bağlantılı olduğuna inanıyordu: Kavramsal düşünce insanlıkla birlikte ortaya çıkmıştır. Kavramlarla düşünmeyen bir insan toplumsal bir varlık olmaz çünkü kavramlar insanı duygusal olarak gruba bağlar.[101] Duyguöteci toplumda, görünen o ki, kavramlar öteki gruplarla bireyleri uzlaşmaz karşıtlar haline getiriyor. Durkheim kolektif bilincin psişik hayatın en üst biçimi olduğunu düşünüyordu.[102] Durkheim'ın aksine, ben kolektif bilincin artık mevcut olmadığını savunuyorum.

Birçok bakımdan, Riesman gibi Durkheim da toplumsal ilişkilerle ilgili olarak bir masumiyet sergiler, ancak son tahlilde duyguöteci toplumun gerçekleriyle uyum içinde değildir. Durkheim'ın *Temel Biçimler*'i bize sahici, kolektif duyguların "Kayıp

100. Agy.
101. Agy., s. 487.
102. Agy., s. 492.

Cennet"i portresini sunar. Duyguöteci tipler Durkheim'ın betimlediği bütün o ritüellerin duygularını kateder ancak onlar artık Durkheim'ın geçmiş vizyonundaki kendiliğinden kolektif birliktelik duygusu yaratamazlar.

VI
Ölüm ve masumiyetin sonu

Duyguötecilik ne zaman başladı? Benzer sorular modernlik, modernizm ve postmodernlik için de sorulmuştur ve halen sorulmaktadır ve bu soruya farklı yazarlar farklı yanıtlar verir. Postmodernliğin başlangıcına ilişkin olarak, Chris Rojek'in *Ways of Escape*'indeki gibi yanıtların bazıları Rönesans ve Reform hareketlerine kadar gerilere uzanırken, David Harvey gibi bazıları için başlangıç noktası, 1970'lerde ABD'de bir kentsel yerleşim projesinin yıkım zamanıdır.[1] Eğer bu soruya duyguötecilik açısından yanıt vermeye çalışırsanız, yapılacak şey kolektif masumiyetin kinikliğe/kayıtsızlığa dönüştüğü, bugün olduğu gibi televizyonun bi-

1. David Harvey, *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).

rincil toplumsal güç olduğu ve kolektif bilincin ahlâki otoritesinin yok olmaya yüz tuttuğu bir zaman dilimi aramaktır. Kolektif bilincin körelmesi özellikle kutsal kategorisinin kısırlaşmasının ve insanların kolektif coşkuyu yakalama şanslarının azalmasının işareti olacaktır. Ben 1960'ların başında böyle bir zaman dilimi olduğunu düşünüyorum ve bundan dolayı duyguöteciliğin köklerini ABD'nin en öteki-yönelimli coğrafi mekânlarında, yani New York ve Los Angeles gibi büyük kozmopolit şehirlerde ve üniversite kampüslerinde görüyorum. Baudrillard, Riesman ve ta Alexis de Tocqueville'e kadar uzanan diğerlerinde yansıyan, ABD'nin dünyanın geri kalanı için kültürel bir meşale hizmeti gördüğüne ilişkin argümanın belli başlı öncüllerinden birini terk etmek için bir neden görmüyorum. Duyguötecilik ABD'de başladı ve zaten daha geleneksel ve iç-yönelimli toplumlarda, hatta en azından yakın zamanlara kadar modernliğin yanı başında birçok geleneğin de varlığını sürdürdüğü Batı Avrupa'da kök salamazdı. 1960'da ABD tarihinde televizyondan verilen ilk Başkanlık tartışması olan Nixon-Kennedy tartışmaları ardından, televizyon kültürel hayata hükmetmeye başladı. 1962'de, Vietnam Savaşı protestoları ciddiyet kazanmaya başladı ki, bu bütün bir genç kuşak üzerinde yetişkin otoritesinin aşınmaya başladığının işaretlerini veriyor ve aynı zamanda ABD hükümeti hakkında yaygın bir umursamazlığı ve kuşkuyu gösteriyordu. 1963'te, Başkan John F. Kennedy Texas, Dallas'ta bir suikasta kurban gitti ve cinayet televizyondan izlendi. Bugün ABD nüfusunun çok büyük bir çoğunluğu Lee Harvey Oswald'ın yalnız hareket eden bir suikastçı olmadığı sonucuna varırken, birçok insan da ABD yönetiminin bu suikastta bir parmağı olduğuna inanıyor. Bu inançlar resmi Warren Komisyonu raporunun özüyle çelişirken, eski kuşakların aklı hayaline gelmeyecek kadar yaygın bir umursamazlığı gösterir. Eski kuşak Amerikalılar Kennedy'nin ölümünün ABD hükümetinin/yönetiminin düzenlediği bir komplo olabileceğini akıllarına bile getiremezler.

Sosyolojik olarak ifade edecek olursak, kolektif masumiyet nedir? David Riesman'ın[2] ima ettiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan masumiyeti denince akla gelen şey iyimser bir ruh hali,

2. David Riesman, 'Innocence of the *Lonely Crowd*,' *Society*, 27, 2 (1990), s. 76-9.

ABD'nin yenilmez, bölgesinde kendi haklılığını kendi tayin eden bir kuvvet olduğuna dair bir tür geçici böbürlenme hali ve Amerikan rüyasına duyulan aşırı güvendir. En azından 1950'lerde, Amerikan rüyası henüz marazi bir hal almadığı gibi, bencilce de değildi (Marshall Planı'nı hatırlayın). Masumiyet nahiflikle aynı şey değildir. Masumiyet, daha çok, sınırlı kanıtlar temelinde büyük sorunların çözüleceğine dair kolektif ve kolaycı bir güvenle, bir "Amerikalı yapabilir" tavrıyla ilgilidir. 1950'lerde Amerikalılar toplumsal sorunların anlaşılmaya ve hatta, bir dereceye kadar, çözüme açık olduğunu düşünüyordu. 1950'lerde sosyologlar bile masumdu: Birçoğu resmi bir biçimde sosyolojik yöntemin kurallarını öğretmediği gibi, disiplinin tarihini de araştırmadı. Parsons hakkındaki bilgi sosyologlar için yeterliydi ve onlar Amerika'nın dertlerine derman olabileceklerini düşünüyorlardı. Birçok bakımdan, geçmiş günlerden kalma bu Amerikalı özellikleri Durkheim'ın anlattığı bütünlüklü bir toplumun göstergeleri olan cüret, cesaret ve "mutlu güven"e benzer. Amerikan masumiyetini masumiyetin başka kültürlerde aldığı biçimlerle karşılaştırarak değerlendirmek ilginç bir çalışma olacaktır.

Ancak 1990'ların masumiyet-sonrası ABD'sinde işler çok farklıdır. Eğer Amerikalılar Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden nefret etmeyi ve korkmayı öğrenmişlerse, şimdi birçoğu kendi hükümetinden nefret ediyor ve korkuyor (Oklahoma City bombalaması ve Amerika'nın uzak batısındaki ilişkili birçok olayı düşünün). İyimserliğin yerini gelecek hakkında yaygın bir kötümserlik almaktadır. Seçimlere katılım oranlarındaki düşüş, genel güvende hissedilir azalma ve umursamazlıktaki artış hep birlikte Amerikan masumiyetinin sonuna işaret ediyor. Amerikalılar bugün 1950'lerle kıyaslandığında çok daha fazla kozmopolit ve dünya hakkında çok daha fazla bilgi sahibi, ancak bütün bu bilgiler sadece aşılmaz görünen hem yurtiçi hem de uluslararası toplumsal sorunlarla başetmekte kendilerini çaresiz hissetmelerine yarıyor. Anthony Giddens'ın yetkinleşme üzerine yazdığı yazıların tam tersine, Amerikalılar bilgileri arttıkça kendilerini güçsüz hissediyor. 1990'larda Amerikan rüyası göçmenler, mülksüzler ve dezavantajlılara karşı marazileşti, aynı zamanda bencilleşti de: Amerikalılar artık yıkık dökük Amerikan şehirleri dururken ABD'nin

savaşta yıkılmış Bosna'nın yeniden kurulması için neden para harcaması gerektiğini sorguluyorlar. Büyük sorunlarla başedilebileceğine dair güven azaldı. Ortak tepki yorgunluk, "şefkat bıkkınlığı", "geri durma", "Amerika dünyanın jandarması değil" tavrıdır. Toplumsal sorunlar artık anlaşılabilir ya da çözülebilir şeyler olarak görülmüyor. Tersine, bütün bu kitap boyunca öne sürdüğüm gibi, Amerikalılar ABD bütçe açığını, O. J. Simpson kararını, Bosna'yı ve diğer olayları anlamaktan aciz görünüyor. Akademilerde bile, son derece sosyalleşmiş sosyologlar dünya olaylarıyla ilgili olarak müphemliği, ikircimi ve bir çaresizlik duygusunu aşılayan postmodern öğretinin bazı veçhelerini gündeme getirmekten yanadır. Masumiyet çağı bitmiştir.

Ne var ki, kolektif masumiyetin ölümü kolay olmuyor. Duyguöteci toplum umutsuz bir biçimde 1950'lerin masumiyetini sentetik olarak yeniden yaratmaya çabalıyor. ABD'nin başka birçok ulus arasında yanlızca bir ulus olduğunu söyleyerek umursamaz bir tavırla Başkanlık koltuğuna oturan Clinton Bosna'ya müdahaleyle ilgili olarak ulusa seslenişinde Amerika'nın özel olduğu duygusunu yeniden yaratmaya çalıştı, ancak çoğu Amerikalıyı ya da Kongre'yi inandıramadı. Kablolu televizyonda Nostalji Kanalı'ndan eski filmlerin, şarkıların, temaların ve ikonların yeniden yaratılmasına kadar, 1950'ler popüler kültürde yeniden çevrimin odak noktasını oluşturdu. Coca-Cola'nın 1950'lerin Coke reklamlarını yeniden piyasaya sürmesi buna kanıttır. Dünyadaki tek süper güç olarak Amerika hakkında edilen bilgiç laflara rağmen çoğu Amerikalı yaşam kalitesi bakımından Japonya'nın ve Almanya'nın gerisine düştüklerini görüyor. Halihazırdaki Amerikan genç kuşağından birçok insan Amerikan rüyasının meziyetlerinden dem vuruyor ama ömrü boyunca bir ev almak için yeterli parasının olup olmayacağından da emin değil. Demokrasi ve kapitalizm hâlâ dünyaya –özellikle de eski Sovyetler Birliği'ne– Amerika'nın armağanları olarak okutuluyor ama bunların artık içi boş sloganlar haline geldikleri anlayışı yaygın. Eğer Amerika eski Sovyetler Birliği'ni demokratikleştirmeye ve kapitalistleştirmeye çalışmışsa, bu en iyi halde yarı gönüllü ve bencilce bir çabaydı ve zaten başarısızlığa uğradı.

Duyguötecilik ilk haliyle 1960'larda ortaya çıkmış olmakla birlikte, olgunlaşıp meyve vermesi uzun zaman aldı. Bana göre, zir-

veye Bosna'daki soykırıma ve O. J. Simpson davasına ilişkin televizyon haberleriyle birlikte 1990'larda çıktı. Bosna birçok başka örnekten yalnızca biri değildir: Onun biricikliği Amerikalılar (ve diğerleri) tarafından televizyonda yakından, genelde gün be gün izlenmiş olmasından geliyor. Bu kez, ABD'deki hemen herkes suçların en korkuncunu, "gerçek" zamanda, sıklıkla canlı yayında biliyor ama dehşete düşmüş olmasına rağmen onu durdurmaktan aciz hissediyor kendini. Bu kolektif tepki geçmiş günlerin masum 'Amerikalılar yapabilir' tavrını yerle bir ediyor. Avrupalılar Bosna karşısında tipik Avrupalı tavrı takınıyor (yani, bu Balkanlara özgü bir kabilecilik örneğidir) ve çeşitli Avrupa ülkeleri geleneksel ittifak çizgilerine uygun yerlerini alırken yaygın ve ırkçı bir duyguyla hareket ediyor: Uygarlıktan nasibini almamış, henüz Avrupalı olamamış Balkan halklarının yapabileceği olsa olsa budur. Fransa, Britanya ve Rusya öz olarak Sırbistan'ın sessiz işbirlikçisi oldular. Bu arada Amerikalılar Bosna konusunda acılar çektiler ama çeşitli nedenlerle adım atamadılar: Vietnam hayaleti peşlerini bırakmıyordu; dış politikasına iç politikanın yön verdiği duyguöteci Başkan Bill Clinton'a güvenmiyorlardı; ve öylesine duygu dolu enformasyon bombardımanına tutuldular ki şaşırdılar ve şefkat göstermekten bitap düştüler. En önemli nokta, Bosna'ya ilişkin televizyon programları Amerikalıları röntgenci rolü üstlenmeye zorladı. Holocaust'tan miras kalan aklileştirme, "Biz bilmiyorduk" tavrı tarihe karıştı. Bu defa biliyorduk ve fark ettik ki, bilmek yetmiyor.

Aynı şekilde, O. J. Simpson davasına ilişkin televizyon haberleri Amerikan toplumsal hayatındaki içten içe kanayan birçok yarayı patlattı. Amerikalılar birden fark ettiler ki, ABD'deki ırk ilişkilerinin durumu Martin Luther King Jr.'ın ırkçı ama yine de masum zamanlarından beri inanılmaz ölçüde kötüye gitmişti. Hem avukatlara hem de yargılamanın kendisine ilişkin Amerikan umursamazlığı en üst noktaya ulaştı: Çoğu insan artık paranın her şeyi aklayabileceğine inanıyordu ki bu Amerikan Sivil Dini'nin köşetaşlarından biri olan hukuk çerçevesinde herkese eşit adalet ilkesini paramparça ediyordu.

1990'lar sahnesinde birçok diğerleri arasından bu iki örneği en yüksek izlenme oranına eriştikleri ve bu yüzden Amerikalıların

öte-duygularını meşgul ettikleri için seçtim. Komünizmin çöküşü gibi başka olaylar tarihsel bakımdan daha önemli olabilirler ancak onlar aynı oranda televizyondan verilmediler ve Amerikalıları aynı oranda meşgul etmediler. Benzer bir biçimde, 1960'lardan günümüze başka gözlemcilerin hayati olaylar olarak niteleyebileceği birçok başka ölümler, suikastlar, savaşlar ve olaylar vardı mutlaka. Ne var ki, ben televizyonla öteki-yönelimlilik-sonrası toplumsal güçlerin birlikte duyguöteciliği ve kolektif masumiyetin sonunu getiren umursamazlığa, kolektif bilincin çöküşüne ve toplumsal dokunun/bünyenin atomlaşmasına yol açtığını savunuyorum.

Duyguöteciliğin başlangıç noktaları olarak ABD ya da 1960'ları seçmek konusunda dogmatik olmak gibi bir niyetim de yok. Bu tercihler zorunlu olduğu kadar keyfidir de. Şu da savunulabilirdi: Nazi Almanyası duyguöteciliğin gerçek doğum yeridir. (Buna benim yanıtım, kesinlikle gerçek duyguları manipüle etmekle birlikte Hitler ve Nazilerin duyguöteci olamayacak kadar iç-yönelimli ve kötücül oldukları biçiminde olacaktır.) Masumiyetin sonunun başlangıç noktası olarak Edward Teller'ın korkunç zaferi hidrojen bombasının icadını alabilirsiniz. Liste uzar gider. Duyguöteciliğin nerede ve ne zaman başladığının tartışma konusu olduğunu biliyorum ve tercihlerimle tartışmaya nokta koymak niyetinde de değilim. Yine de mevcut tartışmanın amaçları açısından yapılabilecek tercihler için belli gerekçeler saydım.

Elbette, kimse gelecekte nelerin olacağını söyleyemez ancak bu varsayımlar doğruysa gelecekte daha çok Bosnalar ve Simpson davaları olacağı sonucuna varmak kehanet sayılmaz. Amerika uzun zamandır oturduğu duyguöteci kültürel rotayı izleyebilir ve böylelikle dünyanın geriye kalanındaki duyguöteciliği etkileyebilir ya da aniden kolektif bilincini ve Amerikan Sivil Dini'ni canlandırabilir. Yüce gönüllülük, cesaret, mutlu güven, inanç ve bağlılık Amerikancılığın harabelerinden yükselebilir yine de. Gelgelelim, görünen o ki bir tema yukarıda analiz için seçilmiş olaylarla mevcut tartışma boyunda değinilen temaları (Kennedy'nin ölümü, Bosna'daki naklen ölümler, ölü duygular, ölü geçmiş, bir ölü kültü, masumiyetin ölümü) bağlamaktadır: Bu tema ölümdür. Tuhaftır, duyguötecilik dediğimiz şey çizgi filmlerde, müzelerde, eğlence merkezlerinde ve televizyonda ölü geçmişin simülasyonu

ve canlandırılması üzerine odaklanışında bu gerçeğin ayrımında olmaksızın ölüme takıntılıdır. Canlandırma hayatın simülasyonudur, kendisi değil. Simüle etmek geçmişte ya da şimdi olanı uydurmak, öykünmek, taklit etmek, kopyalamak, benzetmektir. Demek ki, ölüm kavramı duyguöteci analiz talep eder.

A. ÖLÜMÜ YENİDEN KAVRAMAK

Ekim 1995'te bilimciler Peru Andları'nda bir kadının 500 yıllık donmuş bedenini bulduklarını bildirdiler. Kadın İnka tanrılarına kurban edilmişti. Ancak hikâye "bilimsel mesele olmanın ötesinde, marazi bir merak konusu olmuştu: Ölü kadın neye benziyordu?":[3]

> Kadını çekici kılan şey insanları Mısır mumyalarına, azizlerin kalıntılarına, topraktan çıkarılan bedenlere, Holocaust kurbanlarının kemiklerine ve Sovyet komünizminden uzun yaşayan Lenin'in balmumuna yatırılmış cesedine çeken şeyle aynıdır. Ölü bedenler yıkılmış kültürlerin örnekleri, ayinlerde kurban edilenlerin kalıntıları, insan vahşetinin kanıtları ya da politik hareketlerin amblemleri olarak değil, o dişleriyle çiğnemiş kesmiş, o ayaklarıyla yürümüş ve o kaşlarını çatmış etiyle kanıyla insanlar olarak çekicidir[4]

Durkheim üzerine bir önceki bölümde gördük ki, ölü ve ölünün bıraktıklarına ilişkin geleneksel ilgi ritüel tarafından sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Günümüzün marazi merakı seküler bir kalıtlar meselesi olmaktan çok ritüelden yoksun ölüme duyulan dünyevi bir ilgidir. İnsanlar atalarının kendileri gibi insan olduklarını, zaten biliyorlarsa, niçin "bilmek" istesinler ki?

Ölü duyguların yeniden çevrime sokulmasının ve canlı duygusal kültlerin duygusuz bireyciliğe dönüştürülmesinin bir sonucu bizatihi ölümün duyguöteci tipler açısından önemli bir ilgi alanı haline gelmesidir. Bu yeni bir tespit değildir. *Kötülüğün Şeffaflığı* ve öteki yazılarında Jean Baudrillard Batı kültürünün ölü olduğunu ve bu yüzden ölümün cazibesinden kurtulamadığını ileri

3. Sarah Boxer, 'Body Language: The Lure of the Dead,' *New York Times*, 29 Ekim 1995, s. E1.
4. Agy.

sürmüştür. Papa II. John Paul daha yakınlarda Batı kültürünün, kürtaja, ötenaziye, cinayete ve intihara duyduğu yakınlık yüzünden bir "ölüm kültürü" olduğunu söyledi.[5] Hitler'in ölümü hâlâ insanların ilgi odağı.[6] Yine gerçek infazları ve yeniyetmelerin eğlencesi haline gelmiş ölümü gösteren filmlerin varlığını ve yaygın olarak seyredilmesini de hesaba katmalıyız. Hatta gerçek bir olayın canlandırıldığı son derece popüler filmler ve yeni yeni tomurcuklanan sanal gerçeklik endüstrisi hayatın kendisi karşısında hayat yanılsamasına duyulan patolojik bir ilgi olarak yeniden kavramsallaştırılabilir. Ve elbette ölüm, ister gerçek isterse "canlandırma" olsun, son derece ince ayrıntılara ve "canlı" renklere kadar televizyonlarda ve sinema ekranlarındadır. Ölüm korkusu çeşitli biçimlerde duyguöteci toplumun dokusuna işlemiştir. Hava kirliliği, tehlikeli atıklar ve AIDS korkusu bu korkunun aldığı çeşitli biçimlerden bazılarıdır.[7]

Chris Rojek ölüm ve acı mekânlarının son yıllarda turistlerin gözde gezi yerleri haline geldiğine dair önemli tespitler yapmıştır.[8] Turistler sürüler halinde Paris'te Jim Morrison'un mezarına, John F. Kennedy'nin suikasta kurban gittiği yere, Marilyn Monroe'nun ölüm yerine, Branch Davidian'a toplu mezar olan Texas, Waco'daki yere vb. akın ediyorlar ya da San Antonio, Texas, Harlem veya toplumsal sefaletin görüldüğü başka yerlere düzenlenen turlara katılıyorlar. Unutulmasın ki, turist endüstrisi kodlanmış, aklileştirilmiş, tekdüzeleştirilmiş bir endüstri, o da olmazsa ölüm ve acı deneylerinin Modernlik II özelliklerine paralel olarak dönüştürülmüş olduğu bir endüstri haline gelmiştir.

Gelgelelim, Amerikalılar söz konusu olduğunda masumiyet temasının bu marazi ilgiyle ilişkilendirilmesi önemlidir. JFK, Elvis Presley, Marilyn Monroe, Jimmy Dean, Jim Morrison ve çok yakın tarihlerde Selena: Bunların hepsi ölümleri ardından bir tür kült tapınma nesneleri haline geldiler. Hepsi aynı zamanda daha önce

5. 'Culture of Death?' *Commonweal*, 21 Nisan 1995, s. 3.
6. Stephen Kinzer, 'The Day of Hitler's Death: Even Now, New Glimpses,' *New York Times*, 4 Mayıs 1995, s. A5.
7. Ed Vulliamy, 'Death in Dreamland,' *World Press Review*, 42 (1995), s. 38-9
8. Chris Rojek, 'Indexing, Dragging and the Social Construction of Tourist . Sights,' Chris Rojek ve John Urry, *Touring Cultures: Transformations in Travel and Theory* (Londra: Routledge, 1996).

sözü edilen masum Amerikan rüyasının özelliklerini de sergiliyorlardı. Amerikalıların bu ölü figürlere neredeyse çılgınca bağlılığını ortaya çıkaran/kanıtlayan bu sonu gelmez yasta, Amerikalılar belki de gerçekte bunlar ve diğer kültürel putların temsil ettiği kolektif masumiyet idealinin ölümüne yas tutuyorlar.

Değinmek istediğim yeni bir nokta, ölümün cismanileştirilmesidir. Cismanileşmeyle Durkheim'ın cismaniyle kastettiği şeyi kastediyorum: Ölüm sıradan, dünyevi, onu kutsal kılan ritüeller ve kolektif coşkudan mahrum normal bir gündelik olay haline getirilmiştir. 1990'larda, bir aile büyük bir ihtimalle televizyonda akşam haberlerini izlerken yemek masasına oturacak ve haberlerde bir BM barış gözlemcisinin gözleri önünde Saraybosna kaldırımları üzerine saçılan bir çocuğun beynini, bir tren kazasında parçalanmış cesetleri ya da yeni bir kanlı cinayet sahnesini seyredecektir. Aile yemeğine devam eder. Daha acıklısı çocukların artık ölümü bir giz olarak görmemeleridir. Çocukları bir morga götürmeyi aklının ucundan bile geçirmeyenler Batılı çocukların televizyonda sanki morgdaymış gibi ölüm imgelerine maruz kaldıklarını unutmuş görünüyor. Bir bakıma, televizyon bir morg simülasyonu haline gelmiştir.

Hiç kuşkusuz, ölüm hâlâ insanların çığlıklar atmasına, rahatsızlık duymasına ve hatta zaman zaman dehşete kapılmasına neden oluyor. Gelgelelim, ölümün, özellikle de çocukların ölümünün ardından sahici öfke ve keder duygularını yaratacak ve aynı zamanda akıtacak kolektif coşku ve kolektif ritüellerin yokluğunda çağdaş birey çoğu kez özel, duyguöteci bir keder, öfke ve korku yaşar. Bu öte-duygular gündelik hayatın geriye kalan duyguöteci kalıplarına çabucak özümsenir. Mevcut yüzyıl sonunda ölümün sıradanlığı onu olağanüstü, sosyolojik bakımdan üzerinde konuşulmaya değer yapan şeydir.

B. ÖLÜME GELENEKSEL YAKLAŞIMLARDAN KOPUŞ

Bu başlık altında, ölümün sosyolojik önemine dair yürüttüğü Durkheimcı tartışma üzerinde yoğunlaşarak, Robert Hertz'in ihmal edilen *Ölüm ve Sağ El*[9] [Death and the Right Hand] kitabının kısa bir değerlendirmesini yapacağım. (Durkheim'ın en parlak öğrencilerinden/çömezlerinden biri olan Hertz kariyerini I. Dünya Savaşı'nda ölümüyle erken noktalamıştır.) Bir sonraki başlık altında ise John F. Kennedy'nin ölümüyle şimdiki Balkan Savaşı'ndaki birçok ölümün bu kitabın konusu olan duyguöteci temaları nasıl örneklediğini anlatacağım.

Hertz Durkheim'ın bir önceki bülümde kısaca değindiğimiz *Temel Biçimler*'deki bir düşüncesini, toplumun, üyelerinden birinin ölümünün kendisine yeni bir hayat/enerji kazandırmadan gerçekleşmesine izin veremeyeceği düşüncesini tamamlar. Durkheim için "toplum" kavramı kozmopolit insan toplumundan en küçük birim olan aileye uzanan bir yelpazeyi kapsar. Hertz, Durkheim'dan hareketle şöyle düşünür:

> Ölüm kendini bir bireyin görünür bedensel hayatını sona erdirmekle sınırlamaz; ölüm aynı zamanda fiziksel bireye aşılanmış toplumsal varlığı da tahrip eder ki kolektif bilinç ona büyük önem ve haysiyet atfeder. O bireyin bir üyesi olduğu toplum bireyi gerçek kutsama ritleriyle oluşturur ve merhumun toplumsal statüsüyle orantılı enerjileri harekete geçirir: Onun yıkımı, aynı sınıftan olan ancak olumsuz özellikler taşıyan güçlerin müdahalesi anlamına gelecek şekilde, kutsallığa bir saldırı demektir. Tanrının eseri ancak yine Tanrı ya da Şeytan tarafından bozulabilir. İşte bu nedenle ilksel halklar ölümü doğal bir olgu olarak görmezler: Ölüm, ister merhum bir tabuyu çiğneyerek kendi felaketini hazırlamış olsun, isterse bir düşman onu bir büyü ya da sihirli pratikler yoluyla "öldürmüş" olsun, her zaman manevi güçlerin eylemine uygundur.[10]

Ölüme karşı bu tepki yalnızca insana hastır, hayvanlarda yoktur.

---

9. Robert Hertz, *Death and the Right Hand* (Aberdeen: Cohen & West, [1907] 1960). Kitapta 'A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death' başlıklı makale üzerinde yoğunlaşacağım.
10. Agy., s. 77.

Tipik olarak hayvanlar ölü gövdeyi koklayacak ve ya onu mideye indirecek ya da kendi cinsindense yoluna devam edecektir. Ancak geleneksel insanlar ölümü bilişsel ve duygusal olarak kolektif bilince bir hakaret ve cenaze törenleriyle bozulması/etkisi kırılması gereken hürmetsizlik olarak tasavvur eder:

> Aslında toplum kendi kalıcılık/daimilik karakterini bileşimindeki bireylere bahşeder çünkü kendisini ölümsüz hisseder ve öyle olmak ister; toplum normal olarak üyelerinin, her şeyden önce kendine içlerinde yaşam bulduğu ve kendisini özdeşleştirdiği kişilerin ölüme yazgılı olduklarına inanamaz... Böylelikle, bir kişi ölünce, *toplum o kişide bir biriminden fazlasını yitirir; toplumun hayat ilkesi, kendisine inancı sekteye uğrar.*[11] (Vurgular bana ait.)

Bu nedenle geleneksel toplumlar ölümün karşı konulmaz olduğunu reddeden mitlere inanır: "Son söz hayatın olmalıdır: Merhum ölümün pençesinden kurtulacak ve şu ya da bu biçimde insan birliğinin huzuruna geri dönecektir."[12] Hıristiyanlık ikinci hayat güvencesi verir ve hayatı ebedileştirir. Öteki dinler de ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin benzer güvenceler verir. Örneğin, Hinduizm ve Budizmde ruh yeniden dünyaya gelir. Bu genel ilke göründüğü kadarıyla dünya yüzündeki farklı kültürler için de geçerlidir: Ölüm yoluyla dışlanma ardından daima yeni bir bütünleşme gelir. Duyguöteci tiplerin artık bu yeniden yaratılış mitlerine ataları kadar bağlı olmayışları önemli bir soru doğurur: Duyguöteci tipler Hertz'in betimlediği duygusal yeniden canlanmaya nasıl katılabilirler? Yanıt giderek daha fazla olumsuz, yani katılamayacakları yönünde oluyor. Ölüm hızla kaba bir olgu haline geliyor. İnsan ölümü her şeyden önce hayvan ölümüyle bir görülüyor.

Geleneksel toplumlarda cenaze törenleri/ayinleri uzun ve detaylı olur, bazen aylarca sürerdi çünkü insan bilinci ölümün son olduğunu kabul edemezdi:

> Fiziksel ölümün acımasız gerçeği ölümü insanların zihinlerine yerleştirmek için yeterli değildir: Yakında göçen merhumun hayali hâlâ

11. Agy.
12. Agy., s. 78.

bu dünyadaki şeyler sisteminin parçasıdır ve sistemden ancak bir dizi iç kopuşla yavaş yavaş silinir.[13]

Ancak çağdaş cenaze törenleri giderek hem temposunu artırıyor hem de süre olarak kısalıyor. Ölüm giderek daha cılız toplumsal tepki doğururken cenazeler de pratik olarak oldu bittiye getiriliyor. (Bu hazır kahveden hazır cenazelere uzanan bir kültürel süreç olarak nitelenebilir.) Toplumun ölü üyeleri bugün çabucak ve matem tutanlara en az psişik acı verecek şekilde dışlanıyor. Marcuse'ün "mutlu bilinci" ölüme kadar uzatıldı. Örneğin, geleneksel toplumlarda dul kalan eşin üzüntüsünü göstermek üzere yıllarca siyah matem elbiseleri giymesine izin verilirdi ancak duyguöteci toplumlarda böylesi bir davranış tuhaf karşılanacak ve pekâlâ psikiyatrik müşahadeyle sonuçlanabilecektir. Duyguöteci tiplerden beklenen çabucak üzüntüyü bırakıp çalışmaya ve dünya meselelerine dönmektir.

Daha önce analiz edilmiş teorisyenlerin terminolojisini kullanacak olursak, ölüme karşı duyguöteci bu yaklaşımı şöyle ifade edebiliriz: Duyguöteci toplumda ölüm McDonaldlaştırılmıştır. Cenazeler hızlı, etkili ve aklidir. Ölü bedenin çağdaş defni bir bütün olarak makine kültürünün parçası haline gelmiştir. Toplumun McDonaldlaştırılması üzerine daha önce yürüttüğümüz tartışma bağlamında bu sürpriz de sayılmaz. Etkililiğin ve standartlaştırmanın Amerikan tezahürü olarak McDonaldlaştırma ölüm dahil olmak üzere toplumun bütün alanlarına yayılmıştır.

Ölüme dair kolektif bilinçte meydana gelen temelli değişimin başka bir anlamlı kültürel göstergesi günümüzün mezarlıklarıyla bir yüzyıl öncesinin mezarlıkları arasındaki çarpıcı zıtlıktır. Eski mezarlıklar, özellikle Avrupa'da, çiçekleri ve düzenlemesiyle bahçecilik harikalarıydı. Estetik olarak o kadar hoştular ki, bu mezarlıklar günümüzde bile turistlerin uğrak yeridir. Yaşayanlar sık sık mezara taze çiçekler, hatta yiyecekler getirirdi. Hiç kuşkusuz atalarımız sevdiklerini öyle kolay bırakmak istemiyorlardı. Bu özellikle zatürree ve gripten büyük sayılarda kırılan küçük çocuklar söz konusu olduğunda çok açıktır: Örneğin, eski Texas mezarlıklarında küçük mezar taşlarına kazınmış içten sözler insanın

13. Agy., s. 81.

gözlerinden yaşlar akıtmaya yeter. Durkheim'ın ifadesiyle, bir çocuk ölümünü özellikle felaket haline getiren, çocuğun toplumun kendi geleceğine yapmış olduğu yatırım olmasıdır.[14]

Günümüzün mezarlıkları ise tersine çoğu bölümleriyle çim ya da golf sahalarına benziyor. Çimenlikteki küçük bir tümsek ölünün küllerinin gömüldüğü yeri gösterir. Mezarda plastik çiçekler olabilir ya da olmayabilir (taze çiçeklerin getirilmesine neden olan geçmişteki karmaşık düşünce ve eylemin duyguöteci anısına atfen plastik çiçekler) ama her halükârda geride kalan büyük bir ihtimalle bir kere daha mezarın başına gelmeyecektir. Ölen ölüp gitmiştir ve hayat yaşayanı beklemektedir. Bu modernist düstur Hertz'in ölüm üzerine analizindeki hayatın ancak ölüm hatırlandığında ve arzuyla istendiğinde tam olarak yaşanabileceğine ilişkin Durkheimcı özle taban tabana zıttır.

Hertz'in analizinin sonuç paragrafı düşünceleri bu kitapta ele alınan bütün toplum teorisyenleriyle ilgili olarak değinmiş olduğum nahiflik ve masumiyet hakkındadır:

> Kolektif bilinç açısından ölüm normal koşullarda insanın geçici bir süre için insan toplumundan dışlanmasıdır. Bu dışlanma kişinin canlıların görünür toplumundan ölümün görünmez toplumuna geçişine neden olur. Yas, aslında, canlıların yakınlarının ölüm haline zorunlu katılımıdır ve bu hal sürdüğü müddetçe yas da sürer. Son tahlilde, toplumsal bir fenomen olarak ölüm ikili ve acılı bir zihinsel çözülme ve sentez sürecinden oluşur. Ancak bu süreç tamamlandığında toplum ölüm üzerinde zafer kazanabilir, huzura erişir.[15]

Gelgelelim duyguöteci toplum ölüm üzerinde zafer kazanamaz. Çoğu bakımdan o artık ölüm hakkında geleneksel toplumlarda rastladığımız türden inançlara ya da ritüellere kulak asmaz. Kolektif bilinç zayıftır ve fertlerinin ölümüne büyük bir kayıtsızlıkla yaklaşır. Matem süreci asla gerçekten tamamlanmaz –Freudcu terimlerle, nihai bir katarsise asla ulaşılmaz– çünkü çağdaş toplumlarda geleneksel toplumların aksine tutkulu yas tutmanın yeri

14. Hertz ve Durkheim çocukların ölümü konusunda taban tabana zıt tutumlar almıştır. Bu tartışma üzerinde durmak mevcut tartışmayı rayından çıkaracaktır. Ben burada Durkheimcı bir tutum alacağım.
15. Hertz, *Death and the Right Hand*, s. 86.

yoktur. İşin tuhafı, duyguöteci toplumlarda ölüm hayata karşı zafer kazanmıştır. Belki de duyguöteci tiplerin ölüm kadar hayatın da simülasyonuna takıntılı oluşlarının bir nedeni de budur: Freud'un katarsis biçimleri cephaneliğindeki en etkisiz ve umutsuzu olan, bir tür kolektif "tekrar içtepisi"dir o.

C. JFK'NIN ÖLÜMÜ: İNKÂR EDİLEN KATARSİS

Durkheim ve Hertz'in geleneksel bakış açısından görüldüğünde Başkan John F. Kennedy suikastı birçok yönden özgündür. İlkin, Kennedy suikastı hem orijinal filmde hem de sayısız simülasyonda görüldü ve tekrar tekrar görülmeyi sürdürüyor. Tek başına bu olgu, ölümünü alenileştirerek onu cismanileştirir. Kutsal bir olay olarak ölüm karşısındaki duygusal engel televizyon kamerası tarafından kaldırılmıştır: Beyninin bir parçası limuzinin arkasına saçılırken "siz oradasınız". İkincisi, JFK için yapılan, yine televizyonlardan naklen verilen, ayrıntılı cenaze töreni belli ki Amerikalılarda katarsis ve psişik huzuru yaratmak açısından yetersizdi. JFK'nın ölümünden Amerika'yı değiştiren olay olarak söz edilir[16] ve hâlâ filmlerin, belgesellerin ve denemelerin konusu olmayı sürdürüyor. Kennedy'nin hayali, bir başka Camelot arayışındaki yeni Prens Charming olarak ortaya çıkmaya çalışan Başkan Bill Clinton tarafından duyguöteci bir biçimde sömürülüyor.[17] JFK'nın Dallas'ta suikasta uğradığı yer popüler bir turistik mekân haline geldi. Turistler Dallas'ta ne görülebilir ve yapılabilir diye sorduğunda, hemen verilen yanıt Lee Harvey Oswald'ın güya bu uğursuz işi yaptığı yer olan Texas School Book Depository binasının malum altıncı katındaki müzeye gidilmesi gerektiği şeklinde olacaktır. Jim Schutze JFK'nın ölüm yerini ilginç ve (şimdiki tartışmamız açısından) anlamlı bir biçimde betimliyor: "Dealey Plaza, konulu bir gezi parkı gibi, kutsal olandan cismani olana," hükümetin işlettiği

16. Michael R. Beschloss, 'The Day That Changed America,' *Newsweek*, 22 Kasım 1993, s. 60-2.
17. Gwen Ifill, 'Clinton and Kennedy: In 30 Years, a Full Circle,' *New York Times*, 25 Ağustos 1993, s. A10; Richard Reeves, 'Why Clinton Wishes He Were JFK,' *Washington Monthly*, Eylül 1995, s. 16-20.

resmi JFK müzesinden gayriresmi komplo müzeleri ve turlara "uzanan eksiksiz bir deneyim sunuyor."[18] Bu gözlem kitap boyunca ortaya serdiğimiz, Şükran Günü ve Noel'den yaşgünlerine duyguöteci toplumdaki bütün olayların itilaflı biçimlerde kutlandığına dair genel eğilime denk düşer. Böylelikle, Warren Komisyonuna inananları hedefleyen bir JFK müzesi, bir de "komplo manyakları" için bir JFK müzesi vardır. Üçüncüsü, Oswald hiçbir zaman mahkemeye çıkmadı ve bu faktör Amerikan kamuoyunun duygusal katarsise ve geleneksel mahkemelerin sağladığı nihai kapanma duygusuna erişmelerine engel oldu. Dördüncüsü, Warren Komisyonu raporu ve Lee Harvey Oswald'ın tek başına hareket ettiğine dair vardığı sonuç fazlasıyla kamuya mal olmuş ölümlere karşı duyguöteci tepkilerin başlangıç noktasıdır. Kamuoyu ABD halkının çoğunluğunun duygusal olarak reddettiği bir sonuca varması için yıllarca akılcı, bürokratik ve son derece entelektüel bir sürece giren Komisyonu beklemek zorunda kalmıştı.

Bu, son derece göze batan ölümleri ele alışın yeni normu haline geldi: Bir araştırma, soruşturma komisyonu kur, duygusal yüklemelere konu olan ölüm olayını ya da ölümleri soğukkanlılıkla analiz et ve kolektif vicdanın duygusal tepkisinin yatışmasını bekle. Bu dört yıl boyunca güya sayısız komisyon tarafından araştırılan Bosna'daki soykırım için özellikle doğrudur. Max Weber'in aklileştirme teziyle ve modern dünyanın büyü bozulmasından mustarip olduğuna dair genel iddiasıyla bu süreç arasındaki farkın ne olduğu tartışılmaya değer. Weber'in kestiremediği farklılık, büyülenmenin Anka kuşu gibi aşırı akılcılığın küllerinden doğduğudur: Gerçeklik akli, sistematik bir temelde *yeniden-büyülü* ve duyguöteci hale getirilir. JFK örneğinde, Warren Komisyonu kararı kutsandı ve Amerikan Sivil Dini'nin duygusal havasına uyduruldu; ABD hükümetinin devletinin başının öldürülmesinde bir rol oynayabileceği düşünülemez bir şey olarak değerlendirildi. Bosna örneğinde insani yardım, Batı'nın Sırp destekli soykırım karşısında askeri bir tavır almak zorunda kalmayacak şekilde yiyecek ve sargı bezi yollamış olabileceğinden bahseden soğuk ve umursamayan bir dille değil, ulvi bir Batılı

18. Jim Schutze, 'Selling JFK,' *Houston Chronicle*, 22 Kasım 1995, s. A1.

şefkat ve yardımseverlik diliyle anlatılır.

Duygusal katarsise bu akli-hukuki fren II. Dünya Savaşı ardından Nazi liderler ve Nazi işbirlikçiler için geçerli olan görece hızlı adaletle keskin bir karşıtlık sergiler. Nuremberg Savaş Mahkemeleri kayıtsızca muzafferlerin mahkemesi olarak görülmüş olsa bile, kolektif bilinç katarsise ihtiyaç duyduğundan oldukça çabuk verilen kararları kabul etti. Unutmayalım ki, öfke ve intikam ateşi Durkheim için kefaret gerektiren ritlerin parçasıdır. Mussolini bir İtalyan güruh tarafından çabucak infaz edildi. Eğer herhangi bir Norveçliye "Quisling'e ne oldu" diye soracak olursanız, tipik yanıt "Kurşuna dizildi, elbette" olacaktır. "Elbette" ibaresi bugünlerde sorunlu olabilir. 1990'larda yaşasaydı Quisling'in başına nelerin gelebileceğine ilişkin bir fikir cimnastiği yapacak olursak, şunları söyleyebiliriz: O yıllarca süren bir mahkemeye çıkarılacak ve "adil bir mahkeme"de yargılanmanın bir parçası olarak en iyi savunma avukatları tutacaktı. Sonuçta, beraat bile edebilirdi.

Belirttiğim nedenlerden dolayı JFK'nin ölümünün Amerikalıları neden hâlâ rahatsız ettiğine çoğu yorumcudan daha az yer verdim. En çok sözü edilen nedenler arasında genç ve karizmatik, hatta yakışıklı olması; ölümünün Hz. İsa'nın ölümüne benzer bir şahadet olmasını sayabiliriz; ve suikastı özellikle travmatik yapan şey, çoğu Amerikalı için onun bir Camelot hayali olmasıdır.[19] Ancak unutmamalıyız ki, JFK Amerikan tarihinde seçimi en az farkla kazanan Başkan olmuş, özellikle Güney eyaletleri olmak üzere birçok bölgede açıktan yenilgiye uğramıştı ve ölümünden önce hiç de popüler bir Başkan değildi. Başkanlığı sırasında JFK Amerikan kolektif bilincini kesinlikle temsil etmiyordu. Amerikan kolektif bilincini gerçekten harekete geçiren Warren Komisyonu'nun Oswald'ın ateşlediği tek bir merminin Kennedy'yi öldürdüğüne i-

19. Arthur M. Schlesinger, 'Camelot Revisited,' *The New Yorker*, 5 Haziran 1995, s. 33; Max Holland, 'After Thirty Years: Making Sense of the Assassination,' *Reviews in American History*, 22 (1994), s. 191-209; Steven D. Stark, 'The Cultural Meaning of the Kennedys,' *Atlantic Monthly*, Ocak 1994, s. 18-36; Kenneth W. Thompson, 'John F. Kennedy and Revisionism,' *Virginia Quarterly Review*, 70 (1994), s. 430-43; Robert Niemi, 'JFK as Jesus,' *Journal of American Culture*, 16 (1993), s. 35-40; Wendy Leigh, 'Prince Charming,'Ladies' *Home Journal*, Kasım 1993, s. 202-3; Richard Reeves, 'Why Camelot and Kennedy Endure on TV,' *TV Guide*, 20 Kasım 1993, s. 22-5.

lişkin kelimenin gerçek anlamında inanılmaz raporuydu. Tek mermi teorisi için Warren Komisyonu'nun topladığı en iyi bilimsel kanıtlara, daha sonra kurulan komisyonlara ve diğer soruşturmacılara rağmen, Amerikan kamuoyu hâlâ tatmin olmaktan uzaktır. ABD hükümetinin JFK suikastına bulaştığı ve ardından bağlantıların üstünü örttüğüne ilişkin yaygın bir kuşku vardır ve bu hâlâ sürmektedir. Bunun sonucu, Amerikan kolektif bilincinin en üst temsil organı olarak ABD hükümetinin kendi resmi tezahürünü ortadan kaldırdığına dair hoş olmayan ve sosyolojik olarak altüst edici kuşkudur. Başka bir ifadeyle, Amerika halkı kolektif bilincin bir kanser hücresi gibi kendini yok ettiğinden kuşku duyuyor. Bu Durkheim ve Hertz'in aklının ucundan bile geçmeyen bir ihtimaldir.

Hükümetin kendi başkanına suikast yaptığı kuşkusunu sorun ya da altüst edici bulmayan halklar ve milletler vardır. Bu istisna değil, kural olan bir tutumdur. Ancak Amerikalılar böyle bir kuşkuyu basitçe kabul edip geçemezler, zira bu Amerika'yı Tanrı'nın kutsadığı özel bir yer ve temelde demokratik olarak kabul eden Amerikan Sivil Dini'ni can evinden vurur. Warren Komisyonu raporu sonuçta ABD'de bugün dahi süren hükümet karşıtı duyguların, hatta hükümete duyulan nefretin tohumlarını ekmiştir. Böylelikle, ABD hükümetinin Waco ve Ruby Ridge'teki yanlış tutumu JFK travmasıyla, hatta Oklahoma City bombalamasıyla ilgilidir. 1990'larda Cumhuriyetçi Parti ABD'deki bu yaygın hükümet karşıtı duygu dalgasına binerek iktidara yükseldi. O. J. Simpson davası bile Kennedy'nin hayaletini yardıma çağırdı: Birçok gözlemci JFK'nın ölümünde parmağı olan hükümetin O. J. Simpson'a rahatlıkla tezgâh hazırlayabileceği yorumunu yapıyordu. Bir kuşak önce böylesi şeyler kimsenin aklına bile gelmezdi. Amerikan masumiyeti, en azından şimdiki kuşak açısından, parçalanmıştır.

Tesadüfe bakın ki, Başbakanının Kasım 1995'te bir Yahudi tarafından öldürülmesi ardından İsrail de bir biçimde benzer bir sosyolojik olguyu yaşıyor. Çoğu İsrailli bir Yahudi'nin bir başka Yahudi'yi öldürebilmesinin şokunu yaşadı. Yine, nesnel olarak konuşacak olursak, bu bir hükümetin kendi devlet başkanına suikast yapabilmesi ihtimali kadar şok edici değildir. Ancak Holocaust ve İsrail'in Amerika gibi, farklı nedenlerle de olsa, özel bir

yer olduğuna dair kültürel inanç bağlamında, İsraillilerin bu tepkisi anlaşılabilir bir şeydir. JFK'nın ölümüne ilişkin ortaya çıkan olgunun gölgesinin bu olay üzerine de düştüğünü görüyoruz: Kendine karşı dönen kolektif bilinç. Tabii ki, JFK suikastıyla Rabin suikastı arasında başka benzerliklerin de olduğunu iddia etmediğim gibi, ima da etmiyorum.

JFK suikastına dönecek olursak, ABD'deki yaygın hükümet karşıtı duygunun (belki Oklahoma City bombalaması dışında) ayaklanmalara ya da doğrudan isyana veya şiddet hareketlerine değil aksine, kamuoyu araştırmalarının gösterdiği gibi, hükümete ilişkin yaygın bir kayıtsızlığa/umursamazlığa dönüştüğünü görüyoruz. Bunun anlamı, katarsisin başarılamamış olması ve JFK'nın ölümünün Vietnam Savaşı'yla birlikte Amerikan psişesinde büyük bir travma olarak kalmasıdır.

Dallas'ta JFK suikastının gerçekleştiği mekânda yapılacak kısa bir gezi bu ölümün anlamına ilişkin başka ipuçları da verecektir. Burada ziyaretçiyi çarpan ilk şey JFK'nın ölümü anısına Dealey Plaza ya da yakınına bir işaret, plaket ya da bir heykelin dikilmemiş olmasıdır. Kuşkusuz, herkes olayın meydana geldiği alanı genelde bilir ve "komplo turları" rehberlerinin bu alan içinde insanları özgün olayların olduğu özgün yerlere yönelttiklerini görebilirsiniz. Ama bu sosyolojinin ilgi alanına girmiyor. Bir anıt, bir işaret hatta bir heykel Durkheim'ın kesinlikle zorunlu hissettiği yeniden canlandırmacı işlevlerin bazılarını yerine getirebilirdi. Tur rehberlerinden biri Dallas şehir yönetiminin tümsekteki çimleri doğru düzgün biçmiyor olmasının bir saygısızlık olduğunu bile söyledi. Burasının JFK'nın ölümünü çağrıştırdığı için kutsal bir yer olduğu ve buraya belli bir itina ya da saygı gösterilmesi gerektiğine dair bu yorumda Durkheim'ın yankısını hissedebiliriz. Ama açık ki, buraya Dallas'ın herhangi bir yeriymiş gibi bakılmaktadır.

Suikast mahalline yakın iki müze vardır. Birisi hükümet tarafından işletilmekte ve Texas School Book Depository binasının altıncı katında bulunmaktadır. Öteki "komplo müzesi"[20] adıyla bilinmekte ve suikast mahallinden birkaç blok ötede bulunmaktadır. Durkheimcı açıdan bakıldığında, ziyaretçinin karşısına JFK'nın

20. David Barboza, 'Conspiracy Museum Draws Visitors Who Consider the Plot the Thing,' *New York Times*, 28 Mayıs 1995, s. A22.

ölümüne ilişkin Amerikan Sivil Dini'nin tek bir ikircimsiz yeniden canlandırmasının çıkarılamaması ilginçtir. Bunun yerine Kennedy'nin ölümü olan bitene ilişkin Amerikan halkını komploya inananlarla hükümetin söylediklerine inananlar olmak üzere iki gruba bölerek Balkanlaştırma etkisi yaratmıştır. Amerikan toplumundaki şiddet korkusunun tüyler ürpertici bir anımsatıcısı olan hükümet müzesine girmek için metal detektörlerini geçmeniz gerekir. Yürürken başkalarının varlığına rağmen sergide gerçek bir sükûnet içinde önceden kaydedilmiş bir konferansı dinlemenizi sağlayan bir teyp ve bir çift kulaklık elinize tutuşturulacaktır. Sergilenen şeyler ziyaretçilere temel olarak hükümet "çizgisi" kazandıracaktır: Warren Komisyonu'nun raporları doğru kabul edilir; komplo teorilerinden bahsedilir ancak bunlar ciddi bulunmaz. Herhangi bir kolektif coşku haline kapılmanın fırsatı yoktur, çünkü ziyaretçi teybindeki mesajı tek başına dinlemektedir. Bu önceden paketlenmiş bir deneyim, JFK'nın ölümünün McDonaldlaştırılmasıdır. JFK'nın ölümü *Gesellschaft*'a özgü iç-yönelimli soğuk ve akli tekniklerle yaşanır. Hükümet müzesi Amerika'daki "mutlu bilinci" muhafaza etmeye çalışır: Oswald JFK'yı öldüren "tek başına bir meczup"tu ama Amerika iyi, mutlu bir yerdir.

Gelgelelim turun sonunda karşınıza çıkacak ziyaretçi defterinde bazı ziyaretçilerin kaleme aldığı yorumları okumak ilginç olabilir. Bir tür kolektif coşku müzedeki iç-yönelimli kolektif kısıtlamaları parçalamaya çalışmaktadır. Sayfalar boyu şöylesi umursamaz ifadeleri bulabilirsiniz: "Bunu CIA yaptı"; "Lee Harvey Oswald tek başına değildi"; "Bunu yapan benim kendi hükümetimdi" vb. Böylesi yorumlara dayanarak bir sonuca varmak doğru olmaz çünkü seçmeci bir yaklaşım işbaşında olabilir: Hükümetin görüşlerine katılan ziyaretçiler duygularını açıklamaktan kaçınırken umursamaz ziyaretçiler deftere duygularını yazıyor olabilir. Yine de, yıllar boyu ziyaretçi defterine yazılmış yorumların bir içerik analizi ya da başka ampirik araştırmasını yapmak ilginç olurdu. Ve unutmayalım, ziyaretçi defterinde bulunan bütün o umursamazlık kamuoyu araştırmalarında tekrar tekrar karşımıza çıkan, olup bitene dair hükümet versiyonuna ilişkin umursamazlıkla birdir.

Komplo müzesi, sosyolojik olarak söyleyecek olursak, baştan sona farklı bir konudur. Burada ziyaretçilerin kendi aralarında ve tur rehberleriyle hararetli tartışmalara girdiğini görürüz. Hükümet

müzesinin aksine, komplo müzesi suikastın arkasında yatan bütün hikâyeyi yeniden canlandırmak amacıyla otobüs turları düzenler: Kişi havaalanından başlayarak JFK'nın Dallas ziyaretini baştan sona yeniden yaşar. Rehberler otobüsü çeşitli noktalarda durdurur ve "gerçekte" neler olduğunu ve nerede olduğunu göstermek üzere ziyaretçileri otobüsten indirir. Turda ayrıca birçok başka yer yanında şunlar da vardır: Komplo teorisyenlerinin JFK için ikinci bir nişancının/suikastçının içinde beklediğine inandıkları bilet gişesine bir ziyaret; Lee Harvey Oswald'ın konutu; Jack Ruby'nin konutu; memur Tippitt'in vurulduğu sokak; Oswald'ın tutuklandığı tiyatro; hatta Oswald'ın Ruby tarafından öldürüldüğü polis merkezi. Bir sürü kolektif coşku anı vardır: Benim katıldığım turda, ziyaretçiler kendi aralarında ve rehberlerle kendiliğinden ve tutkulu denebilecek tartışmalara girdiler.

Komplo turuyla hükümet müzesini ziyaret etme arasında sosyolojik bakımdan birçok farklı unsur vardır. İlkin, Durkheimcı anlamda, insanlar özel "kutsal" mekânları (JFK'nın ölümünde hiçbiri işaretlenmemiş olmakla birlikte) ziyaret ederek ve buralarda durarak (eğer gerçekten JFK'nın ölümünü Hz. İsa'nın ölümüne benzetiyorsa) tıpkı 14 kutsal Haç'ı ziyaret edermiş gibi ayinlere katılır. İkincisi, ziyaretçi School Book Depository'nin altıncı katındaki gibi bir gerçekliğin fotoğraflarına bakmak yerine Walter Benjamin'in "aura" dediği şeyi yaşar. (Bir müzenin gerçekliğin bir kısmı o kadar yakında dururken ikinci el bir gerçekliği yeniden yaratmaya çalışması gerçekten tuhaftır.) Üçüncü olarak, komplo müzesi personeli ziyaretçileri hükümetin JFK suikastını tezgâhlama ve üstünü örtme kapasitesi taşıdığına inandırmak için özel bir çaba içinde görünmüyorlardı. Ziyaretçiler bu mesaj için hazır görünüyorlardı. Yine, seçmeci bir yaklaşım hiç kuşkusuz işbaşındaydı. Buna rağmen, insan merak ediyor, eğer hükümet müzesi JFK'nın ölümünü kolektif coşku yaratacak şekilde anıtlar dikerek ve mekân düzenlemeleriyle Durkheimcı bir çizgide anacak olsa komplo müzesinin hiç ziyaretçisi olur muydu? Durum bu gözlemcinin gözüne şöyle görünecektir: JFK'nın ölümüyle bağlantılı mekânlarda insanları Amerikan Sivil Dini'ne bağlayacak bir kolektif coşku yaratmak için düzenlemelerin ve ritüellerin yokluğunda, hükümet karşıtı bir "din" hemen ortaya çıkmaktadır.

Eğer JFK'nın ölümü hâlâ kolektif katarsis, ritüel ve coşkuya ihtiyaç duyan bir travmaysa ve bu ihtiyaçları akıtacak kanalların yokluğu JFK etrafındaki giz perdesini beklenmedik ölümüyle bir biçimde Amerika'daki duygusal hayatın ölümünü simgeleyecek kadar kapatıyorsa, benzer bir şey de Bosna'daki korkunç ölümlerle ilişkili olarak meydana geliyor. Televizyon izleyicisi Amerikan kamuoyu masum kadın, erkek ve çocukların boğazlandığı kana boyanmış sokaklar dahil olmak üzere Bosna'dan durmaksızın akan imge sağanağına maruz kalmaktadır. Objektif olarak söyleyecek olursak, böylesi bir kıyım ulusal liderlere yapılan suikastlar kadar olağanüstü değil. Ancak, tekrar belirtelim, bu olaylar dizisinin ikisinde de televizyonda gösterilen sahneler vardır ve duygusal olarak milyonlarca insanı ilgilendirmektedir. Tek başına hareket eden bir çılgının silahından çıkan tek bir merminin JFK'yı öldürdüğüne dair ABD yönetiminin ısrarı kitleler üzerinde BM'nin ve öteki uluslararası kuruluşların Bosna'daki kıyımdan kimin sorumlu olduğunu bilmediklerinde ve bilseler bile bu konuda bir şey yapacak güçlerinin olmadığında ısrar etmeleriyle benzer bir etki yapmaktadır. Bürokratikleşmiş bunun gibi bir haberkonuş, bazı kolektif bilinç kırıntılarını hâlâ kaybetmediği oranda, ölüm karşısında kolektif katarsis ve coşku talep eden kitleler tarafından hemen hemen içgüdüsel bir direnişle karşılanmaktadır. Hertz'in belirttiği gibi, başka herhangi bir karşılık insanların insanlığından kuşku duyulmasına neden olacaktır.

BM Sırp liderler Radovan Karadziç ve Ratko Mladiç'i insanlığa karşı suç ve soykırımla suçlamış ancak, bu yazının kaleme alındığı tarihe kadar, ABD ve diğer Batılı ülkeler Dayton, Ohio'da imzalanan barış anlaşması gereği Belgrat rejimini mahkeme edilmek üzere bu kişileri teslim etmeye zorlamamıştır.[21] ABD tarafından yürütülen mantık, Karadziç ve Mladiç'in Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'ne teslim edilmesinin barış sürecini tehlikeye sokacağı doğrultusundadır.[22] Durkheimcı bir açıdan bakıldığında, önerilen

21. Alan Cowell, 'War's Crimes and Punishments, Then and Now,' *New York Times*, 20 Kasım 1995, s. A4.
22. Elaine Sciolino, 'US Tells Leaders of Balkan States to Wind Up Talks,' *New York Times*, 20 Kasım 1995, s. A1.

mahkeme yasal bir uygulama olmanın ötesinde anlam taşıyacaktır. Bu kolektif coşku ve nihayetinde duygusal sağaltım yaratabilecek bir duygusal katarsis olabilirdi.[23] Ancak JFK'nın televizyonda naklen katlinde olduğu gibi, Bosna'da televizyonda naklen süren soykırımla ilgili olarak katarsise imkân verilmemektedir.

Elbette, Bosna'da masumların ölümü Amerikalılar için öylesine uzaktır ki. Ancak Durkheim'ın anladığı anlamda, kozmopolit insanlıktan kişinin hemen ailesine kadar uzanan bir yelpaze olarak kolektif bilinç düşünüldüğünde, coğrafi olarak ne kadar uzak olursa olsun her ölüm sağlıklı toplumsal işleyiş için vazgeçilmez olan hayatın yeniden canlandırılmasını talep eder. Bu Bosna için özellikle doğrudur çünkü, daha önce defalarca belirttiğim gibi, televizyon kıyımı sıradan Amerikalıların oturma odalarından içeriye sokmaktadır. (JFK'nın ölümünün dünyada birçok insan için, aynı nedenden yani televizyondan dolayı, travmatik olduğu gerçeği de unutulmamalıdır.)

Tartışmanın bu noktasında, izin verirseniz, Sırpların eski Yugoslavya'yı oluşturan komşu ülkelerin bazılarına karşı yürüttüğü soykırımcı saldırgan savaşına karşı idealistik Batılı karşılığın aslında ne olması gerektiğini hayal ederek bir düşünce deneyi yapayım. Bu karşılık Batı'daki gerçek Aydınlanma geleneği, BM Sözleşmesi'nde geçen ilkeler ve bu savaştaki çeşitli aktörlerin suçluluk oranlarına ilişkin dünyanın saygın olgu toplayan örgütlerinin bulguları temelinde olacaktı. Hırvatistan ve Bosna-Hersek gerçek, zar zor kabul edilmiş ulus devletler ve Birleşmiş Milletler üyeleridir. BM Sözleşmesi'nin 51. Maddesi bütün ülkelerin vazgeçilmez meşru müdafaa haklarının olduğunu hükme bağlar. Bu demektir ki, hak Birleşmiş Milletler'in bu hakkı tanımasını gerektirmeksizin mevcuttur ve herhangi bir nedenle geri alınamaz. BM, ABD Dışişleri, CIA, Helsinki Watch ve diğerleri gibi olgu toplayan örgütler ağız birliği etmişçesine Sırpların bu Balkan Savaşı'ndaki kıyımların % 90'ını ve BM soykırım tanımına göre, (yani etnik köken, din ve başka bir grup kimliği temelinde bir halkı

23. Durkheimcı terminolojiyi kullanmamakla birlikte Anthony Lewis ve Judge Richard Goldstone Mladiç ve Karadziç'in mahkemeye çıkarılmaları için benzer bir tez ileri sürüyor. Bkz. Anthony Lewis, 'No Peace Without Justice,' *New York Times*, 20 Kasım 1995, s. A11.

kısmen ya da tamamen örgütlü, planlı ve sistematik yok etme)[24] soykırımın %100'ünü gerçekleştirdiği sonucuna varmaktadır. Böylelikle, eğer Batı bütün bu unsurları ciddiye almış olsaydı, kendini Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı göstermekle yükümlü kılar, Sırbistan'ın isteği üzerine bu ülkelere uyguladığı yasadışı silah ambargosunu kaldırır ve görüldüğü yerde soykırımı durdurmak için elinden geleni yapardı.

Bütün bu söylenenler buz gibi mantıki ve akli izlenimi uyandırmakla birlikte, aslında duygulara önemli bir rol atfeder. BM Sözleşmesi üye ülkeleri soykırımı durdurmak için ne gerekiyorsa yapma yükümlülüğü altına soktuğundan dolayı, bu örnekte, Sırbistan karşısında cezalandırıcı askeri eylem gerekebilir. Durkheimcı anlamda, cezalandırma her zaman intikamla ilgili duygusal karmaşa ima eder.[25] Devlet ülke içindeki ya da uluslararası arenada suçluları cezalandırdığında, toplumun kolektif normlarını yeniden olumlar ve kolektif bilinci yeniden canlandırır. Bu, hukuk sosyolojisiyle ilgili olarak Durkheim'ın en önemli vukuflarından/içgörülerinden biridir. Ama Durkheim aynı zamanda eğer devlet suçu cezalandırmayı başaramazsa toplumun çözüleceğini ve kolektif bilincin zayıflayacağını da iddia etmişti. Böylelikle, nasıl ülke içinde hükümetin canilerin cezalandırılmasını başaramaması ulusal kolektif bilinci zedeleyebiliyorsa, uluslararası toplumun Bosna'da herkesin gözleri önünde dört yıldan daha uzun bir süredir devam eden soykırımı durdurmaktaki başarısızlığı kozmopolit kolektif bilinç üzerinde aynı etkiyi yapıyor. Devlet, suçu kötü kalpli olduğu için cezalandırmaz; bu örgütlü intikam biçimi bütün suçlar, özellikle ölümle sonuçlanan suçlar karşısında toplumun duyduğu kendini yenileme ihtiyacının parçasıdır.

Batı kendi ideallerinde, Aydınlanma geleneğinde kökleri bulunan bu önlemleri almadığı gibi hukuka da saygı göstermedi. Bunun yerine, Batılı medya, diplomatlar ve politikacılar kıyımın 1995'te Dayton Anlaşması imzalanana kadar sürmesine imkân ve-

24. Bu ve benzeri konulara ilişkin rakamlar için, bkz. Stjepan G. Mestrovíc, Genocide After Emotion: *The Postemotional Balkan War* (London: Routledge, 1996).

25. Émile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York: Free Press, [1893] 1933).

recek şekilde bir sürü duyguöteci bahaneler ve gerekçeler icat ettiler. Balkan Savaşı'na verilen standart karşılıklar şöyledir: Bütün taraflar eşit oranda suçludur; savaş iğrenç bir şey ama durdurmak için elimizden bir şey gelmiyor; kan akıtma eski Yugoslavya topraklarında olan bir şey, bu yüzden orada yaşayanlar için bunun pek fazla anlamı yok; Hırvatistan ve Bosna-Hersek "gerçek ülkeler" değil, bu yüzden bu bir "iç savaş"; silah ambargosunu kaldırmak yalnızca savaşı uzatacaktır. Bu akıl yürütmeler kısa dönemde Batı'nın vicdanını rahatlatmaktadır ancak uzun vadede dürüst araştırmalar karşısında dayanamayacaktır. Daha önemlisi, bu mantık uluslararası kolektif bilinci tahrip etmektedir.

Her şeyden önce, daha önce kaydetmiş olduğumuz gibi, Batılı saygın olgu toplayıcı örgütler Balkan Savaşı'nda savaş suçlarının ezici bir çoğunluğunu ve *soykırımın* %100'ünü Sırpların gerçekleştirdiği sonucuna varmıştır. Soykırım uluslararası savaş suçlarının en ciddisidir ve Batı bunu durdurmayı başaramamıştır. Dayton Anlaşması bir dizi ateşkes içinde bir yenisidir yalnızca. Soykırım gerçeği Sırpların zekice ve yeni-Orwellci bir tarzda "etnik temizleme" terimini kullanması ve ardından bütün tarafları bununla suçlamasıyla gölgede kalmıştır. Doğru, Balkan Savaşı'nda bütün taraflar savaş suçu işlemiştir ancak bu bütün tarafların soykırıma başvurduğu anlamına gelmediği gibi bütün tarafların ahlâki bakımdan eşit olduğu anlamına da gelmez. Unutulmasın ki, II. Dünya Savaşı süresince ve hemen ardından müttefikler de Almanların ve işbirlikçilerinin intikam için öldürülmesinden tutun Dresden, Tokyo, Hiroşima ve Nagazaki ve başka yerlerde sivillerin acımasızca bombalanmasına kadar, önemli savaş suçları işledi. Yakın tarihli bir Hollanda ziyaretim sırasında, Nijmigen'in sınır yakınlarındaki Alman sivilleri bombalamayı amaçlayan Britanya tarafından "kaza eseri" bombalandığını öğrendim. Bunlara rağmen hiçbir saygın tarihçi Müttefiklerin ve Nazilerin ahlâki bakımdan eşit olduğu sonucuna varmaz. Böylelikle, Krajina bölgesinin alınması esnasında, iğrenç de olsa, bazı Hırvatların intikam almak için Sırpları öldürmesi ne Sırp destekli soykırımla aynıdır ne de ahlâki bakımdan Sırp savaş suçlarına eşittir. Krajina'daki Sırplar Krajina'daki Sırp liderlerin zorlamasıyla kaçtılar. Buna karşılık, Hırvatlar ve Müslümanlar, Sırplar tarafından kitle halinde ırza

geçme, işkence, boğaz kesme ve başka tiksinti verici işler dahil olmak üzere titizlikle örgütlenmiş terörle evlerinden kovuldular. Bütün bunlar Norman Cigar'ın yakın tarihli *Genocide in Bosnia-Herzegovina*[26] adlı kitabında baştan sona belgelenmiştir. Ama düzenli olarak *New York Times* okuyan herkes de bunları gayet iyi biliyor.

İkincisi, Hırvatistan da Bosna-Hersek de "gerçek" ülkelerdir. Batı anayasalarını oluşturarak ve insan hakları standartlarına uyarak ayrılmaya karar verdikleri seçimlerde gözlemcilik yaptı. Eğer birileri onların durumunun Hitler'in *bona fide* ulus-devletleri ele geçirmesiyle aynı olmadığını söylemekte ısrar ederse, durumun fiilen insanın kanını donduracak kadar benzer olduğunu görmesi için bir an düşünmesi yetecektir. Hitler, Avusturya ve Çekoslovakya'yla Polonya'nın bir kısmının gerçek ülkeler olmadıklarını ve kendisinin aslında oralarda yaşayan Almanları kurtardığını iddia ediyordu. Aynı şekilde, Belgrat'tan yayılan propaganda Bosnalı Müslümanların gerçek Müslüman olmadıkları, aslında Sırp olduklarını ve Hırvatların aslında Sırp olduklarını ve Sırpların soykırımcı kampanyasının aslında bu sahte Sırpları "kurtarmayı" amaçladığını ısrarla belirtiyor.

Üçüncü olarak, silah ambargosunun kaldırılmasının yalnızca savaşın uzamasına hizmet edeceği argümanı eğer Churchill, Roosevelt'ten Nazilerle savaşmak için yardım istediğinde ABD "Hayır, bizim yardımımız senin acını uzatmaktan başka bir işe yaramaz. Sen git Avrupa'nın kalan kısmıyla birlikte hareket et, Nazilere boyun eğ" demiş olsaydı bugün Batılı kulaklarda farklı yankılar uyandırırdı. Amerika'nın II. Dünya Savaşı ardından bir dünya gücü haline gelmesinden sonraki canlanma, cüretlilik ve *masum neşe* kısmen ABD'nin faşizme kafa tuttuğuna ve onu yendiğine dair yaygın kolektif inançtan kaynaklanır. Amerikan Sivil Dini'nin bu yeniden canlandırılmasının sonuçları Soğuk Savaş'ın ilk onyılı boyunca sürmüş ve Vietnam Savaşı'na kadar da etkisini kaybetmemiştir. Ancak aynı Durkheimcı mantık gereği, görünen o ki, Amerika'nın Avrupa'ya teslim olarak Sırbistan'ın soykırımsal saldırısı karşısında yatıştırma politikası izlemesi Amerikan Sivil

26. Norman Cigar, *Genocide in Bosnia-Herzegovina* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1995).

Dini'nde Vietnam Savaşı'nın açtığı yaraları azdırıyor yalnızca.

Dördüncüsü, Batı'nın Sırp soykırımını durduracak gücünün olmadığı da doğru değildir. Hırvatların Krajina'da Sırp işgalciler karşısındaki yıldırım zaferi açıkça göstermiştir ki, Yugoslav Federal Ordusu'nun silahlarının büyük bir kısmını ellerinde bulundurdukları için tartışmasız bir askeri üstünlükleri olsa bile Sırplar yenilmez değildir. Batı'nın çıkardığı mantıksal sonuç şöyle olmalıydı: Silah ambargosunu kaldırırsak, Hırvat-Müslüman federasyonu Batılıların burnu kanamadan Sırp işgalcileri Bosna-Hersek'ten sürüp atabilir. Bosna hükümeti kararlı bir biçimde Batılı askerlerin kendileri adına savaşmasını istemedikleri, aksine Churchill'in söylediği gibi, özgürlük işini bitirmek için gerekli araçları istediklerini belirtmiş ve bu tutumunu sürdürmüştür.

Beşincisi, bu Balkan Savaşı gerçekte eski Yugoslavya'yla sınırlı değil. Televizyon mucizesi ve bu savaşa ayrılan yerin muazzamlığı (O. J. Simpson davasından sonra ikinci) sayesinde, bu savaş endüstrileşmiş Batılı ülkelerde neredeyse herkesin oturma odalarına girmiştir. Böylelikle, Holocaust'tan daha yakın tarihli Ruanda ve Kamboçya örneklerine kadar uzanan öteki soykırımların aksine Balkanlar'daki bu soykırım televizyonda gösterildi. Tekrar edecek olursak, Holocaust'la yapılan kıyaslama Bosna'daki soykırımın ne Holocaust'ta ölen Yahudi sayısıyla ne bütün Yahudileri yok etme gayretleriyle ne de Holocaust'un Yahudilerin belleğindeki kutsal yeriyle kıyaslanabilir olduğu anlamına gelmez. Ama bütün bunlar bir yana Holocaust aynı zamanda bir soykırım mekânıydı ve öteki soykırım mekânlarıyla tam da soykırım temelinde kıyaslanabilir.

Böylelikle, II. Dünya Savaşı'ndaki soykırım için bulunan bahane "Bilmiyordum", Balkanlar'daki soykırım için işlemiyor. Enformasyon devrimi sağ olsun, Batılı ülkelerde hemen herkes soykırımı biliyor. Ancak bu gerçek "Eğer insanlar bilselerdi II. Dünya Savaşı'ndaki soykırım durdurulabilir miydi?" sorusundan tutun 1990'larda soykırım hakkındaki bilginin onu durdurmak için uygun ahlâki ve askeri eyleme neden yol açmadığı sorusuna kadar ciddi ahlâki meseleleri gündeme getiriyor. Birinci soruya verilecek en doğrudan muhtemel yanıt "Hayır, Holocaust durdurulamazdı" olacaktır. Muhtemel bir olumlu yanıt eğer yeterli bilgisi olsaydı içyönelimli tiplerin büyük bir ihtimalle soykırımı durdurabile-

ceklerini varsayar, ancak o günkü konjonktür açısından düşünecek olursak görürüz ki, televizyon aracılığıyla enformasyonun kitlesel yayılımı öteki-yönelimliliğe denk düşer. Sosyolojik olarak söyleyecek olursak, televizyon teknolojik bir icat olmanın ötesinde bir şeydir. Televizyonun yaygın kullanımı özel bir toplumsal karakter tipiyle el ele yürümelidir ve Riesman'ın öteki-yönelimlilik dediği şey buna en uygun adaydır. Her halükârda, duyguöteci 1990'larda "Bilmiyorduk" yanıtının bir bahane olarak ipliği pazara çıkmıştır ve artık açıksözlülük olarak kabul edilemez. Bu yanıt artık sorunludur. Yukarıda sorulan ikinci sorunun yanıtı, tek başına enformasyonun bilgiyi uygun ahlâki eyleme aktarmak için yeterli olmadığı şeklindedir. Bu enformasyon devrimi yandaşlarının kaale almayacakları bir yanıttır, zira onlar göründüğü kadarıyla bilginin tek başına küresel bir cemaat yaratmak için yeterli olduğunu varsaymaktadır. Onların atladığı duygusal bir temeli olan enformasyona dayalı eylemdir ve bu duygusal temel ideal olarak sağlıklı bir kolektif bilinçle sağlanabilir.

Altıncısı, Balkan Savaşı NATO'nun, BM'nin, Rusya'nın, çoğu İslam ülkesinin ve birçok Avrupa ulusunun bulaşması yüzünden daha baştan uluslararası bir hale geldi. Çok sayıda ülkenin birbirleriyle savaşa tutuşması anlamında değil, ilgi odağı, para, kurulan ittifaklar (örneğin, Batı'ya karşı Rusya, Sırbistan ve Yunanistan) ve itibar yitiren ittifaklar (NATO, CSCE, Avrupa Birliği, BM gibi) açısından bu bir "dünya savaşı"ydı. Örneğin, Polonyalılar NATO'nun korkulan bir Rus işgaline karşı onları koruyacağı sözlerini boş vaatler olarak değerlendiriyor. Eski Yugoslavya'daki soykırımın coğrafi olarak "sınırlı" olduğundan Batı'yı ilgilendirmediğini savunan Francis Fukuyama gibi analistler bu soykırımın başka bakımlardan hiçbir biçimde sınırlanmamış olduğunu göremediler. Tam tersine, bu son derece uluslararası bir olaydı.

II. Dünya Savaşı'ndaki çoğu kez gizli yürütülen soykırımın kötülüğü bundan sorumlu olan Nazilerin zihinlerinden neler geçtiğini anlama yönünde sayısız akademik çalışmaya neden oldu. Kolektif ahlâkın uluslararası yeniden canlandırılması yönündeki sağlıklı girişimler "Auschwitz nasıl mümkün oldu?" sorusu etrafında odaklandı. 1990'larda Balkanlarda herkesin gözleri önünde

cereyan eden soykırımın kötülüğü nihayetinde bunu yapan suçluların akıllarından neler geçtiğini anlama yönünde akademik çabalar doğurmalıdır ama aynı zamanda bir kenarda durup seyredenlerin ve bu vahşeti askeri olarak ve kararlı bir biçimde durduramayanların da zihniyetleri araştırılmalıdır. Daha önce değindiğimiz gibi, eleştirel teori faşizmi sosyolojik olaak anlama görevini üstlenmişti. Ancak görünen o ki, postmodernizm 1990'lardaki kolektif dikizciliği anlama görevi açısından yetersiz kalıyor; duyguötecilik bu görev için daha uygun görünüyor.

Dikizcilerin, yani televizyon seyreden halkın zihniyetini anlama yönündeki bu çabalardan birisi postmodern yazar Jean Baudrillard'a aittir. Baudrillard'ın Balkan Savaşı'nın uluslararası önemine ilişkin 1995 yılında *La Libération*'da yayımlanan üç makalesini bundan önce ele almıştım. Onun Batı'nın Bosna'ya ilişkin dünyaya kendi düzensizliğini dayattığı sonucunu ele aldım. Baudrillard'ın postmodernizm versiyonu referansı ya da orijini olmayan, rastgele dolaşan, köksüz kurgulardan oluşan bir toplumsal dünya portresi çizer. Duyguöteciliği kullanarak ben kurguların düzenli olduklarını ve genelde Batılı olarak gönderme yapılan çeşitli ülkelerin tarihlerinden gelen ölü duygularda kök salmış olduğunu savundum.

Böylelikle Batı, Yunanistan'ın komşu Makedonya'nın ismi üzerindeki görünüşte aptalca mızmızlanmalarına ses çıkarmayı istemedi çünkü bir NATO ülkesini karşısına almak istemiyordu. Büyük İskender'in hatırası bu tartışma çerçevesinde 1990'ların Yunanlıları tarafından fiilen yeniden canlandırıldı. Britanya ise hâlâ bölgesel çatışmaları ele alırken savaşan tarafları izole edip en kuvvetli tarafı desteklemek gerekir biçiminde algıladığı "tarih dersi"ne göre davranıyordu. Bu nedenle Londra, Türklerin Bosna ve Bulgaristan'da Hıristiyanları katlettiği 1860 Balkan Krizi sırasında daha güçlü olan Türkleri desteklemişti. Britanya Etiyopya'da, İspanya İç Savaşı'nda ve Hitler'in Çekoslovakya'yı ilhakına verilen karşılıkta benzer bir strateji uyguladı. Bazı tarihçilerin Britanya'nın yatıştırma politikası adı verdiği şey Londra tarafından hâlâ tarihten alınan doğru ders olarak görülüyor ve Balkanlar'a uygulanıyor. Ancak bu, Britanya hükümeti sanki bir yüzyıl öncesinin bir zaman dönemecinde sıkışmış gibi, duyguöteci bir derstir. Britanya aynı

zamanda Balkanlar'da "Alman yayılmacılığı" adını verdikleri şeyi denetim altına almaya ve İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'nın ayrılık yanlısı halklarına ayrılmanın işe yaramadığı mesajı göndermeye de can atıyordu.

Fransa, Sırpları müttefiki olarak görüyordu ancak hem Fransa hem de Sırbistan Nazilerle yaptıkları işbirliklerinin bütün boyutlarını kabul edememek gibi benzer bir duyguöteci karmaşadan mustaripti. Fransa'nın eski Başkanı François Mitterand Fransız olmayan bir fenomen olarak gördüğü Vichy gerçeğini tanımayı reddetti. Benzer bir biçimde Sırplar da II. Dünya Savaşı sırasındaki kendi Nazi işbirlikçilerini inkâr ettiler.[27] Böylelikle, hem Fransızlar hem de Sırplar faşizme karşı Amerika'nın ikircimsiz müttefikleri olduklarına ilişkin abartılı iddialarında duyguöteci bir revizyonizmden mustariptir.

ABD hâlâ Vietnam Sendromu'ndan, onun utanç verici kayıplarından ve neden olduğu bölünmeden acı çekiyor. Sivil Dini'nde açtığı bu yaranın bir sonucu olarak, ABD savaşlara ancak kısa, kazanılır ve her şeyden önce eve torbalar içinde çok sayıda asker göndermesine neden olmayacaksa girmeye gönüllüdür. Ve ABD Balkanlar'da bir "Vietnam batağı" gördü.

Ruslar Balkan Savaşı'nı eski Sovyet İmparatorluğu içinde utanç verici statü kayıplarını ikame etmek, komünizmin çöküşü ardından katıksız bir kapitalizm dayatılmasının ve kendilerine özgü bir tür Monrö Doktrini izlemelerinin neden olduğu sıkıntıların bedelini Batı'ya "ödetmek" için bir şans olarak gördüler. Böylelikle, Ruslar Sırpları "küçük Slav kardeşler" olarak bağırlarına bastılar, NATO hava saldırılarını Sırplara karşı "soykırım" olarak adlandırdılar ve Sovyet İmparatorluğu'nu oluşturan komşu ülkeleri tehdit ettikleri için Çeçenistan'daki Müslümanları hiçbir yaptırımla karşılaşmaksızın katletmeyi sürdürdüler. Batı, Rusya'yla doğrudan bir karşılaşma tehlikesine girmektense mağdurları yükümlü tutmakta çok isteklidir.

Bu yazının kaleme alındığı tarih açısından, Batı'nın ortaya attığı son mazeret şuydu: "Bu defa" 21 Kasım 1995'te, Dayton, Ohio'da imzalanan "yeni barış planı" işleyecektir, öyleyse onun motifleri

27. Philip J. Cohen, *Serbia at War With History* (College Station, TX: Texas A&M University Press, 1996).

hakkında ciddi ciddi bir analize girişmeye ihtiyaç yoktur. Ancak Başkan Clinton'ın "yeni" barış planının Avrupalıların Bosna-Hersek'in etnik ayrılması için çatışmalar çıkmadan önce önerdikleri "eski plan"dan başka bir şey olmadığını; etnik temelde ayrılmanın Batılı çokkültürcülük idealleriyle taban tabana zıt iğrenç bir fikir olduğunu; ve bu planın aslında soykırımcı Sırp saldırganlığını ödüllendirdiğini düşünün. Bir barış kahramanı olarak selamlanacak kadar bu gerçekleri saklarken Başkan Clinton'ın haberkonuş becerisi George Orwell'in bütün kahramanlarına taş çıkartır. Batı'nın televizyonlardan seyredilen soykırımcı Sırp saldırganlığına kesin bir tutum almamak için ürettiği bahaneler ve gerekçeleri analiz etmeyi sürdürebilirdim ancak sonuçta bunların hepsinin aynı kapıya çıktığını gördüm: Batı en kutsal gördüğü kendi ilkelerine uymayı reddediyor ve sözde saygı duyduğu olgu toplayıcı örgütlerin bulgularını gözardı etmeyi seçiyordu. Batı, Sırplar karşısında öteki-yönelimli donuk bir öfke gösteriyor ancak kolektif ahlâkı yeniden canlandırabilecek cezalandırıcı bir askeri eyleme kalkışmaya istekli davranmıyordu. Hatta Sırplara karşı "yoğun NATO hava hücumları" yoğun NATO çimdiklemelerinden başka bir şey değildi, çünkü NATO Saraybosna çevresindeki 300 tankı ve topu bombalamayı reddediyordu. Böylesi eylemler NATO'nun "tarafsız" olmaktan öte bir tutum sergilediği anlamına gelebilirdi. Batı Balkanlar'da "bizim" için yapmacık, geçici bir çokkültürcülük, "onlar" için ise hoşgörülen bir soykırım vaaz etmişti. "Onlar"ın çapı "bizim" çokkültürcülüğümüze yetmiyordu. Onlar etnik temelli parçalanmaya rıza göstermek zorundaydılar.

İnsan Yıkıcılığının Anatomisi[28] kitabında Erich Fromm Hitler, Himmler ve Stalin gibi suçlu zihniyetleri irdeledi. Ancak yukarıda sayılan nedenler yüzünden, Balkanlar'daki soykırımı çevreleyen koşullar, medyada işgal ettiği muazzam yer düşünüldüğünde II. Dünya Savaşı soykırımından farklılaşıyordu. Hannah Arendt, Erich Fromm ve Nazi çağından "suçluların zihniyetlerini" analiz eden diğerlerinin çizgisine paralel olarak, savaş suçlusu damgası yiyen Radovan Karadziç'in aklından geçenlere ilişkin ip uçları kadar yardakçılarının sunduğu gerekçeler de irdelenebilir. (Bunların hepsi

28. Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973).

Batı televizyonların görüşlerini aktarmaya çok isteklidir.) O zaman görürüz ki, onlar hakkında Hitler, Himmler ve Stalin çalışmaları temelinde böylesi suçlular hakkında zaten bildiklerimizden daha fazlasını öğrenmiş olmayacağız.

Radovan Karadziç'in bahsettiğim türden duyguöteci akıl yürütmeleri arasında şunlar vardır: Sırplar, II. Dünya Savaşı'nda Hırvat Nazi işbirlikçi rejimi Ustasha tarafından yapılan zulümlerden kaynaklanan korkular ve 1389 yılında Türklerin Sırplar karşısındaki zaferine kadar uzanan Bosnalı Müslümanlardan duyulan korkular yüzünden Hırvatlar ve Müslümanlara karşı önlem olarak soykırıma girişmek zorunda kaldılar. Karadziç'in sağ kolu General Ratko Mladiç Sırpların Batı'nın kararlı müttefiki olduğunu ekliyor. Örneğin, Roger Cohen *New York Times*'ta şunları yazıyor:

> Bosnalı Sırpların lideri General Ratko Mladiç NATO'yu Hitler'den daha acımasız bir biçimde Sırplara saldırmakla suçladı... General Mladiç'in Hitler'e atıfta bulunması Sırpların zamanında destansı kahramanlıklar yaptıkları savaşlarla dolu tarihinin ve iki dünya savaşında müttefik güçlerin zaferine yaptıkları katkıların politik ve askeri liderler tarafından tekrar tekrar hatırlatılmasını vurgulamak içindir... Onlar Sırplara bunların neden yapıldığını soruyorlar ve bunun kendilerine karşı Amerika'nın başını çektiği bir komplo olduğu sonucuna varıyorlar... Onlar çok acı çekiyorlar.[29]

Duyguöteci haberkonuş yoluyla, Mladiç sempati nesnesi haline geldi. Böylelikle David Binder,

> Birkaç kez karşılaştığı General Mladiç'in bir savaş suçlusu olup olmadığına bakmaksızın "tartışılabilir" birisi olduğunu söylüyor. "Sanırım, o [Mladiç] bir süre sonra Bosna'da barışı getirecek bir durum yaratmaya çalışıyor. Bence o gayet rahat hakiki bir barış anlaşması yapabilir."[30]

Eski Yugoslavya'nın gerçek tarihi çok daha karmaşıktır: Hırvat Ustasha'nın suçları iğrençtir ama Sırp Çetnikler de II. Dünya Sa-

29. Roger Cohen, 'Calling History to Arms: Serbs Invoke Their Past,' *New York Times*, 8 Eylül 1995, s. A1.
30. Pamela Taylor, 'Closeup,' *Voice of America Broadcast*, 28 Eylül 1995.

vaşı'nda zaman zaman karşı durmalarına rağmen Nazilerle işbirliğine girmiştir. Sırbistan Naziler tarafından tamamen *işgal* edilmemişti, ama Sırplar Milan Nediç'in kukla yönetimi altında Nazilerle aktif *işbirliğine* girmişti.

Ama her saygın tarihçi ve gazeteci Sırbistan da dahil II. Dünya Savaşı Yugoslavyası'ndaki kukla rejimlerin faşistlerle işbirliği yaptığını biliyor olsa gerek. Bu, Amerika'nın Fransa ve İtalya gibi müttefiklerinde bile görülmüş, faşistlerle yapılan işbirliği gibi geniş bir bağlamda şaşırtıcı gelmemelidir. 1990'larda Sırp savaş suçluları tarafından sunulan gerekçeler ve çarpıtmalar olgular temelinde karşıya alınmalı ve çürütülmeliydi ama açık ki böyle bir şey olmadı. 1990'larda Sırp zulmüne karşı çıkan çoğu yorumcu her şeye rağmen Sırpların güya kendilerini kötülük yapmaya sevketmiş Hırvatlar ve Müslümanlardan korkmalarına sempatiyle yaklaşıyor; sanki Sırbistan'ın çağdaş mağdurlarının kendi tarihleri temelinde Sırplardan korkmak için haklı nedenleri yokmuş gibi. Batılıların duyguöteci argümanları bu yaygın kabulü, gerçekte rahatsız edici bir soruyu, II. Dünya Savaşı sonrası soykırımın nasıl mümkün olduğu sorusunu gündeme getiriyor.

Yanıt aşağıdaki de dahil olmak üzere duyguötecilik kavramına dayanıyor: Öteki-yönelimli tipler müphemliğe yatkındır çünkü onlar mağdurların bakış açıları da içlerinde olmak üzere her meselenin bütün taraflarına duyarlıdır. Bu eğer mağdur edenler çekici ve samimi bir halde televizyon ekranlarında boy gösterirse özellikle doğrudur. Bu duyarlılığın sonucu şudur: Öteki-yönelimli duyguöteci tipler duygularını karmakarışık bırakır ve öfkeyi eyleme tercüme etmekten acizdir. Kararlı bir biçimde davranmaktan aciz olmanın sonucu ise, herkesin gözü önünde bile olsa, masumların anlamsız ölümlerinin cezasız kalması ve sürmesidir. Toplum hayatı yeniden olumlamaktan ve kendisini canlandırmaktan acizdir. Kolektif bilinç zayıflamış ve Balkanlaşmıştır. Uluslararası çapta öyle bir ahlâki iklim yerleşmiştir ki, soykırım dahil masumların ölümü hoşgörülür olmuştur. Bu hoşgörü kolektif bilinci daha fazla zayıflatır, bu da benzer kötülüklerin önünü daha fazla açar. Kolektif ahlâk yeniden canlandırılana kadar kırılamayacak olan bir kısırdöngü kurulmuştur.

Masumiyet sahicilikle aynı değildir ama iki olgu bir dereceye kadar örtüşür. Masumiyet bireyler kadar toplumların da sağlıklı işleyişlerinin ayrılmaz bir parçası olan, çocuk benzeri bir niteliktir. Masumların "mutlu güvenleri" vardır, risk almaya isteklidirler çünkü dünyadaki tehlikelerin tamamen farkında değildirler ve geleceğe cesaretle bakarlar. Hiçbir çocuk ya da bu bağlamda hiçbir toplum belli bir oranda masumiyet olmaksızın normal gelişemez. Masumiyetin karşı ucundaki, modernist çağın bilen aktörü olan yoz kişi mutlu güven, cesaret ve geleceğe ilişkin sahici iyimserlik hissedemeyecek kadar çok şey bilir. Duyguöteci tip masum bir davranış sürdüremeyecek kadar çok kurnazlığın ve koşulların kurbanı olmuştur.

Ne var ki, masumiyet sağlıklı hayatın öyle bir bütünleyici veçhesidir ki, ondan vazgeçmek zordur. Bu yüzden, gayet normal olarak bir masumiyet endüstrisi ortaya çıkar. Duyguöteci tipler masumiyeti sentetik olarak yeniden icat etmeye çalışır. Başkan Clinton kendisini JFK'nın masum imgesine göre yeniden icat eder.[31] Duyguöteci toplum çocuklarına takıntılıdır; daha böyle şeylere kavrayacak yaşa gelmeden çocukları AIDS, kokain kullanımı ve öteki kötülüklere ilişkin bilgilerle yozlaştırır. Duyguöteci yetişkinlerin umutsuz bir biçimde çocukları vasıtasıyla kendi kayıp masumiyetlerini yakalamaya çalıştıkları sonucuna varmaktan kaçamayız. Belki anne-babalar bunu bir dereceye kadar her devirde yaptılar ancak duyguöteci çağda fırsat kapısı yalnızca birkaç yıla kadar daralmıştır: Çocuklar duyguöteci çağda her zamankinden daha çabuk büyüyor. Disney Dünyası sentetik masumiyetin bir numunesi olarak duruyor.

Masumiyet yitimi Batı'nın (özellikle ölümlerinden sonra) özgün kült figürlere takıntısını açıklar. Elvis, Marilyn, Selena ve diğerleri yukarıda tanımlanan şekliyle bu masumiyeti yakalamıştır. Bunların çoğu ABD'den başka Batılı ülkelerde kült kahramanlar haline gelmişler ancak birincil olarak dünyadaki birçok başka halka esin kaynağı olan Amerikan masumiyet düşü onlarda yeniden hayat

31. Alison Mitchell ve Todd S. Purdum, 'Clinton the Conciliator Finds His Line in Sand,' *New York Times*, 2 Ocak 1996, s. A1.

bulmuştur. Amerika mutlu güven, cesaret ve iyimserlik ülkesidir. Yakın tarihte Amerika kendine güven, endişe ve gelecek sıkıntısı taşımamasıyla Fransa, Britanya ve Almanya'ya benzemeye başlamıştır. Böylelikle, insanlar geçmişe, masum zamanların idealleştirilmiş nostaljisine takıldılar.

Ölüm her zaman bireysel olduğu kadar kolektif düzeylerde de insan bilincine musallat olur. Eğer Durkheimcıları ciddiye alacak olursak, görülür ki, geleneksel toplumlar ölüme duygusal bir *masumiyet* düzleminde karşılık verirler. Basitçe ifade edecek olursak, masum ruh ölümün son sözü söylemesine izin veremez. Masum için son sözü söylemesi gereken hayattır. Ölüm karşısında toplum hayatı ve kendi varoluşunu yeniden canlandırmak zorundadır. O bunu geleneksel toplumların ölüme karşılık olarak geliştirdiği birçok ritüel yoluyla, aklileştirme yoluna sapmaksızın basitçe, kendiliğinden ve doğal olarak yapar.

Buna karşın, duyguöteci toplum ölümü aklileştirir. Bunu JFK'nın ölümü kadar Bosna'daki ölümlerle ilgili olarak da gördük. Enformasyon medyası yanında hükümetler de katarsis için duygusal çıkış yolları açmak yerine, tek mermi teorisinden Bosna'da soykırımın neden durdurulamadığına ilişkin sıralanan bir sürü bahaneye kadar, aklileştirmeler, olgular ve rakamlar sunuyorlar. Genelde bu akıl yürütmeler mutlu güven değil, *güven yokluğunu* haklı çıkarmayı gözetiyor. Duyguöteci toplumlar bir iktidarsızlık hissini ve sapkın bir kaybolmuş masumiyet hissini aklileştiriyor. JFK'nın ölümü önlenemez miydi. Bosna'daki soykırım, dünyanın en güçlü askeri paktı NATO tarafından durdurulamaz mı! Duyguöteci tipler akıllıdır ve aslında aklileştirmelere inanmazlar. Bu JFK'nın ölümünün hâlâ Amerika'nın yakasını bırakmamasının önemli bir nedenidir. Ve aynı nedenden dolayı Bosna belki önümüzdeki yıllarda da Batı dünyasının yakasını bırakmayacaktır.

VII
Sonuçlar: Mekanikleşmenin nihai zaferi

Bu tartışmanın sonuna gelirken şurası açık olmalıdır ki, çağdaş toplumsal dünyanın ayırıcı özelliği (Aydınlanma projesine dayanan) moderne ya da (Aydınlanma projesine karşı isyana dayanan) postmoderne karşıt bir şey olarak duyguötecidir. Aydınlanma projesinin kendisi simülasyon toplumunda düzmecedir. Onu mekanikleşmiş bir proje yapma ihtiyacı gösteriyor ki, Aydınlanma'nın sahici gücü kalmamıştır. Duyguöteci toplum Riesman'ın öteki-yönelimliliğinin peşinden insanların duygusal tepkilerinin kızgınlıktan "nazik" olmaya indirgenmesiyle ortaya çıkan bir toplumsal karakter tarafından mümkün kılınmıştır. Kolektif bilinç tümden silinmiş ve yaygın bir Balkanlaşma (Balkanlar'da değil, Batılı endüstrileşmiş ülkelerde) ve toplumsal parçalanma or-

taya çıkmıştır. Duyguöteci toplumda artık tek başına etnik temelde değil, toplumsal cinsiyet, cinsel tercih, yaşam tarzı ve başka sayısız grup kimlikleri temelinde çatlaklar ortaya çıkmıştır. Yine de, temelde toplumsal birlik yokluğuna rağmen duyguöteci toplum makine kültünün bir uzantısıdır, o kadar ki duygular McDonaldlaşmış, taşlaşmış, yavanlaşmış, bunlar da olmazsa yapaylaşmıştır. Mekanikleşme sömürgen alanını teknoloji ve endüstriden doğanın son kalesine, duygulara genişletmiştir. Geçtiğimiz yüzyıl sona ererken birçok yazar bu çığır açıcı toplumsal dönüşümü fark etmiş ama tüm açılımlarını kestirememişti. Bu yazarlar arasında, dinamo üzerine yazılarıyla Henry Adams, doğal olmayan, yapay olarak kurgulanmış St. Petersburg şehrinde yaşayan yeraltı adamı portresiyle Fyodor Dostoyevski ve modenliğin neden olduğu toplumsal dağılmaya dair karanlık vizyonuyla Émile Durkheim'ı sayabiliriz. Bugün çoğu kişi pürüzsüz ve verimli/etkili işleyebilmesi için toplumsal etkileşimde öte-duyguların ne sunması gerektiğini bilir. George Orwell yeni yeni ortaya çıkmakta olan haberkonuşa dayanan faşizm ve totalitarizmden endişe duyuyordu. Orwell İspanya İç Savaşı'nın kristal küresinde II. Dünya Savaşı'nı önceden gördü[1] ve dolayısıyla korkularının yersiz olmadığı ortaya çıktı. Ancak duyguötecilik tümden yeni bir totalitarizm biçimi ortaya çıkarma potansiyeli taşır; bu öyle "nazik" ve çekici bir totalitarizmdir ki kızgınlığa ve isyana yol açamaz. Balkan Savaşı'nın[2] duyguöteci ambalajlanması çağdaş kristal küredir; buradan yukarıda etraflıca tartıştığımız nedenlerden dolayı hoş olmayan bir toplumsal geleceği görebiliriz.

Kuşkusuz, kitaplar böyle rahatsız edici notlarla bitmemelidir. Duyguöteci bir yazı tarzı zaten mevcuttur ve buna göre tartışılan herhangi bir olgunun kötü yanları kadar iyi yanlarını, hoş olmayan yanları yanında umut vaat eden yanlarını, karamsar senaryolar kadar iyimser senaryoları da ortaya dökmeliyiz. Eğer bu tarzı izleyeceksem, bu kitabı duyguöteciliğin olumlu yanlarının bir analiziyle noktalamalıyım. Benden beklenen, en azından, duyguöteciliğe karşı öfke duyan bir bireyin ona karşı mücadele et-

1. Bkz. George Orwell, *Homage to Catalonia* (New York: Harcourt Brace, 1980).
2. Stjepan G. Mestrovic, *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War* (London: Routledge, 1996).

me yollarını sıralamamdır. Bu ve benzer sorunlar karşısındaki oldukça tipik bir Amerikan tepkisi, "Bu konuda ne yapabiliriz?" sorusudur. Ben, kökleri Britanya sömürge yönetimine karşı isyana kadar uzanan, her tür merkezi otoriteye direniş ve popülizm gibi eski bir Amerikan geleneği olan böyle bir tepkiye sıcak bakıyorum. Ancak Durkheimcı sosyoloji geleneği ortaya çıkarmıştır ki, birey hemcinslerinin kolektif coşku yoluyla yardımı olmaksızın toplumsal olayların akışını değiştiremez. Ve bu postmodern analizin konusu olan bilerek prova edilmiş ve planlanmış kamusal seyirlik coşku değil, kendiliğinden, sahici bir kolektif coşku olmalıdır.

Toplumun McDonaldlaştırılması[3] kitabında George Ritzer duyguötecilik kavramının ilk işaretlerini verir. Farklı bir dille ifade edilmiş olsa da, argümanı duygular alanına genişletilebilir. Ritzer haklı olarak McDonald's'ın verimlilik, nicelik, hesap, kestirilebilirlik ve kontrol değerlerini temsil ettiğini söyler. Onunla "fast-food restoranların" toplumsal hayatın öteki alanlarında "aklilik modeli haline geldiği"[4] konusunda da hemfikirim. Bu aşırı aklilikten kaçmanın yollarını tespit etmeye girişen Ritzer "Aklilikten kaçma yolları aklileştirilmiştir, çıkış yolu kalmamıştır" diye belirtir.[5] Daha önce kaydedildiği gibi, Chris Rojek *Ways of Escape*[6] kitabında benzer bir sonuca varıyor: Bütün kaçış biçimleri nihayetinde güdümlüdür (metalaştırılmıştır). Eğer boş zaman değerlendirmesiyle/eğlenceyle kaçmayı düşünüyorsanız, göreceksiniz ki eğlence McDonaldlaştırılmıştır. Eğer iç-yönelimli fanteziden yararlanarak direnmeye çalışırsanız, önceden kestirilebilir formülleri izleyen mevcut romans türününde olduğu gibi, fantezinin tekdüzeleştiğini ve otomatikleştiğini göreceksiniz. Liste uzar gider. Buna rağmen Ritzer McDonaldlaştırmaya direnmenin yollarını bulmak için oldukça ter dökmüş ve bu anlamda özgün önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden bazıları şunlardır:[7]

3. George Ritzer, *The McDonaldization of Society* (Londra: Sage, 1992).
4. Agy., s. 19.
5. Agy., s. 23.
6. Chris Rojek, *Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1994).
7. Ritzer, *The McDonaldization of Society*, s. 183-5.

- Gündelik rutinden olabildiğince kaçın. Bir günden ötekine mümkün olduğu kadar çok şeyi mümkün olduğunca farklı biçimlerde yapmaya çalış.
- Gelecek sefer gözlüğe ihtiyaç duyduğunda büyük bir markanın büyük bir merkezi yerine yerel bir gözlükçüye uğra.
- Haftada en az bir kere, öğlenleri McDonald's'tan vazgeç ve sıradan bir yerel lokantayı dene. Akşam yemeği için, yine en az haftada bir kere arabanı park et, mikrodalga fırının fişini çek, dondurulmuş yiyeceklerden uzak dur ve sıfırdan başlayarak kendin bir yemek yap.
- Posta kutuna atılan bütün ıvır zıvırı, özellikle üzerinde adının yazmadığı her şeyi postaneye geri gönder.
- Küçük sınıflar ara; hocaların seni tanısın.

Ancak samimi olarak söyleyeyim, Ritzer'in McDonaldlaştırmaya direnmek için önerdiği yolların pratik olduklarını düşünmüyorum. Bu önerilere uyacak olursak, çok geçmeden kendimizi iş ve aile yükümlülüklerimizi yerine getiremez bir halde buluruz; McDonaldlaştırmaya karşı direniş zaman alır. Kişinin tek başına yürüteceği bu direniş savaşında başkalarının yardımına ihtiyacı vardır. Örneğin, farzedin ki, bir öğrenci hocasına kendini tanıtmak istiyor, ancak hoca öğretimin McDonaldlaştırılmış olmasından memnun çünkü bu işini ve aile yaşantısını düzene koymanın en etkili yoludur. Ritzer'in henüz McDonaldlaştırılmadığını varsaydığı toplumsal alanlar bile aslında McDonaldlaştırılmıştır. Yerel gözlükçü ve küçük lokantanın sahibi hiç kuşkusuz verimlilik arayışında McDonald's'la rekabet içindedir, eğer değilse, muhtemelen işi bırakmanın kıyısına gelmiştir. Nihayet, Ritzer'in anti-McDonald's davranışın bilinçli provası ve sıralamasındaki ironiye dikkat edin: Ritzer bilmeden McDonaldlaştırmaya karşı önerdiği isyanı McDonaldlaştırıyor.

Örneğin, bazı toplumsal sorunlar karşısında hakiki duygusal tepkileri olan bilinçli bir yurttaş düşünün ve bu yurttaş Senatörüne hatta ABD Başkanı'na çözüm bulunması isteğiyle içten bir mektup yazsın. İlgili yurttaş kendisine teşekkür edilen, bunun için işe alınmış bir memur tarafından dikkatlice kaleme alınmış resmi bir mektup alacaktır; mektupta hükümetin çalıştığı, denetlediği ve e-

linden geleni yaptığı teminatı verilir. Aylar ya da yıllar sonra, sorunlar içinden çıkılmaz hale gelebilir ama ilgili yurttaş yine mektup yazacak olursa aynı mektubun yeni tarihli bir kopyasını, duyguötecı bir karşılık alacaktır. Günümüzde ABD hükümetine elektronik postayla ulaşabilirsiniz ve hemen yanıt da alırsınız ancak aldığınız yanıt yine duyguötecidir.

Ya da ABD'de flörtün sıkı denetim altına alınması ve neredeyse tarihe karışması üzerine düşünelim. Avrupalı feministler bile Amerikalıların bu açıdan çok ileri gittiklerini düşünüyor. ABD'de, kadın mesai arkadaşlarıyla herhangi bir biçimde flört eden bir erkek her an kendisini bir hâkim karşısında bulabilir. Seminerlerde erkek personele açıktan kadın personele herhangi bir biçimde dokunmamaları, taciz olarak yorumlanabilecek herhangi bir davranışa girmemeleri gerektiği söylenir. Kuşkusuz, hemen her davranış herkes tarafından tacizkâr olarak yorumlanabilir ve yorumlanacaktır da. Amerikan üniversite kampüslerinde, erkek hocalar çalışma saatlerinde kadın bir öğrenci tarafından ziyaret edildiğinde önlem olarak kapısını her zaman açık bırakır. Açık kapının önünden geçenler daha sonra uygunsuz herhangi bir şeyin olup olmadığına ilişkin tanıklığa çağrılabilirler. Bütün bunlar flörtün Avrupa'da, en azından bu yazının kaleme alındığı tarihe kadar, hâlâ yarattığı kolektif coşkusuyla taban tabana zıttır. (Ancak Amerikanlaşma sürdüğü müddetçe bu da fazla uzun sürmeyecektir.) Flört karşısındaki bu Amerikan tutumu sahici duyguların duyguötecı mekanikleştirilmesinin bir parçasıdır: Kadınlarla erkeklerin toplumsal karşılaşmaları pürüzsüz, hatasız, sorunsuz, son derece verimli hale getirilmelidir. Karışık cinsiyet gruplarında meydana gelmekte olan kendine has duygusal oynaşma için toplumsal mekân kalmamıştır. Şimdi Amerika'da böyle bir grup davranışı içinde Avrupa tutumunu benimsemeye karar verdiğinizi ve bile isteye flört ettiğinizi farzedelim. Elbette, duyguötecilige karşısınız. Ancak bedel muhtemelen ağır olacak ve sonunda duyguötecilik kazanacaktır. Sistem böylesi baş belaları için vardır, hazır beklemektedir ve soğukkanlılıkla, etkili bir biçimde ve mekanik olarak ayrık otlarını ayıklar ve kökünü kurutur.

Nihayet, belirtmeliyiz ki, toplumun McDonaldlaştırılmasına karşı isyan, kırıcı hatta toplum karşıtlığı ve suç bile olabilir. Bu a-

çıdan bakıldığında, Unabomber'ın manifestosu modern toplumun McDonaldlaştırılmış haline bir saldırıdır özünde, ancak o bir devrim başlatma girişiminin parçası olarak insanları öldürmüştür. Milliyetçilik McDonaldlaştırma karşısındaki başka bir direniş biçimidir ancak o da soykırımcı uçlara savrulabilir ve savrulmuştur da zaten. (Ve bizatihi milliyetçilik 1990'lardaki Sırp milliyetçiliği gibi otomatikleştirilip kurgulanmıştır: Sırpların 1389 tarihine ve Ustasha rejimine kadar uzanan tarih dersleri açıkça iyi ezberlenmiş bir formüle uygundur.) Toplumun McDonaldlaştırılmasına direniş karmaşık bir meseledir ancak duyguların McDonaldlaştırılmasına direniş daha da karmaşıktır.

Gelgelelim, bu çekincelere rağmen, bugünün üzerinde uzlaşmaya varılmış üslubuyla duyguöteciliğin muhtemel olumlu veçhelerini analiz etmeye ve direniş yolları bulmaya gayret edeceğim.

A. MAKİNE KÜLTÜ ÜZERİNE ORWELL

Toplumun McDonaldlaştırılması'nda George Ritzer ve *Wigan Pier Yolu*'nun 12. Bölümü'nde George Orwell endüstriden toplumsal alana makine modelinin uzantıları üzerinde dururlar. Ritzer aklilikten kaçış yollarının aklileştirildiğini iddia etmesine rağmen kişinin McDonaldlaştırmaya direnmeye çalışabileceğine inanırken, Orwell makinenin yenilmez bir güç olduğu sonucuna varır. Benim vardığım sonuç Orwell'inkine daha yakındır; tek farkla ki ben eğer kolektif bilinç, kolektif coşku ve kutsal kategorisi yeniden hayata döndürülebilirse duyguöteciliğin bir gün altedilebileceğini düşünüyorum. Tekrar edecek olursam, ne Ritzer ne de Orwell buradaki tartışmanın konusuna, duyguların makineleşmesine ilişkin kavramsal sıçrama yapar. Yine de onların analizleri duyguöteci kavrayışın öncüleridir. Ve Orwell'in makine kültü analizi Ritzer'in McDonaldlaştırma kavramının bir öncüsüdür.

Orwell'in *Wigan Pier Yolu*'ndaki amacı sosyalizme yeniden hayat vermektir çünkü kitleler "az ya da çok kaçınılmaz, makine-üretimi fikriyle sınırlı olarak" ona direnmektedir.[8] Bir dünya sis-

8. George Orwell, *The Road to Wigan Pier* (New York: Harcourt Brace, [1937]

temi olarak sosyalizm makine üretimini ima eder çünkü sosyalizm daimi karşılıklı iletişim, merkezi denetim, eşitlik, tektip eğitim vb. talep eder. Ben Orwell'in sosyalizm savunusundan çok sosyalizmle makine arasında kurduğu tuhaf/düşündürücü sosyolojik bağlantıyla ilgiliyim. Benim amacım bu bağlantıyı duygusal hayat ve makineye uzatmak.

Orwell tipik modernist makineyle gelecek ilerleme inancını çok güzel anlatır:

> Şimdi elle yapılan bütün işler o zaman makineyle yapılacak; ağaç ve taş lastik, cam ve çelikten yapılacak; düzensizlik, başıboşluk, vahşilik olmadığı gibi vahşi hayvanlar, ayrık otları, hastalık, yoksulluk, acı da olmayacak. Sosyalist dünya her şeyden önce düzenli bir dünya, verimli bir dünya olacak.[9]

Bu tespitlerin/öngörülerin çoğu Orwell'in bunları yazdığı 1937 tarihinden beri gerçekleşmiş bulunuyor. Özetlediği inanç Keith Tester ve Zygmunt Bauman'ın daha önce tartıştığımız modernizm yaklaşımlarında az bir farkla yankı bulmuştur. Başkaları yanında Orwell, Tester ve Bauman, modernisti açıkça ayrık otlarını temizleyecek ve mükemmel bir bahçe yaratacak mükemmel "bahçıvan" olarak tahayyül ediyorlar. Ancak bu modernist makine kültünü ifade eden sırf sosyalizm (Orwell için), Komünizm (Tester için) ya da Nazizm (Bauman için) değildir. Batılı, demokratik, endüstrileşmiş ülkelerdeki duygusal yaşam nihayet makinenin buyruğuna girmiştir.

Demek oluyor ki, duyguötecilik duygusal karmaşayı önlemek, duygusal ilişkilerde başıboşluğu engellemek, duygusal hayatın "vahşi" bölgelerini medenileştirmek ve genelde toplumsal dünya iyi bakımlı bir makine kadar pürüzsüz işlesin diye duyguları düzenlemek için tasarlanmış bir sistemdir. Marcuse'ün mutlu bilinç dediği şey ne pahasına olursa olsun sürdürülmelidir. Psikiyatri hastalarına bu yüzden rahatsız edici ve çok duygusal semptomlarını bastıran "ilaçlar" verilir. Politik doğruculuk bir toplumsal etkileşimde duygusal bakımdan kestirilemez hiçbir şeyin olmamasını

1958), s. 188.
9. Agy., s. 189.

temin eder. David Riesman'ın nasıl beni sosyolojiye yönlendirdiğini hatırlıyorum çünkü ona göre sosyoloji hâlâ psikoloji ve ekonomi gibi sıkı denetim altındaki disiplinlerin aksine "Vahşi Batı" gibiydi. Sosyolojide diyordu, hâlâ keşifler yapabilir ve seçtiğin yolda ilerlemekten hâlâ duygusal tatmin alabilirsin. Ne yazık ki, o bunları söyledikten yirmi yıl sonra, göründüğü kadarıyla sosyoloji de mekanik hale geliyor. Toplumsal kontrol şimdi duygusal hayatın hemen her alanını istila ediyor: Anne-babalar çocuklarının aile hayatlarına ilişkin öğretmenlerine neler anlattıklarından kaygı duysalar yeridir, çünkü anne-baba taciz etmese ve uyuşturucu kullanmasa bile çocukların canlı bir hayal dünyaları vardır. Arabaya bindiğinde herkes emniyet kemeri bağlamalıdır ancak herkes işyerlerinde "duygusal kemer" de bağlamalıdır. Çalışma, aile, oyun, boş zaman, kilise gibi toplumsal alanlar giderek duygusal değiştokuş yapmak için önceden belirlenmiş kurallar temelinde bir makine işleyişine benziyor. Örneğin, yakın zamana kadar ABD'de kısa mesafe uçuşları şehirler arasındaki uzun jet uçuşlarında geçerli kurallara bağlı değildi. Kısa mesafe uçuşlarındaki personel düzenli uçuşlardaki emsallerine göre daha yakın, arkadaşça ve daha kişiye özel davranıyor görünüyordu. Ancak son yıllarda, kısa mesafe uçuşlarındaki uçak personeli de tıpa tıp uzun jet uçuşlarında olan "emniyet enformasyonu"na göre davranmaya zorlanıyor. Uçuş korkusu etrafında oluşan ve sıklıkla kısa uçuşlar üzerine kara mizaha neden olan kendiliğinden kolektif coşkunun son kalesi metalaştırılmış ve paketlenmiştir ve bunun sonucu olarak yolcular artık uzun uçuşlarda olduğu gibi resmi güvenlik temsillerine aynı sıkıntılı gözlerle bakıyorlar. Havayolu personeli "idareli yakınlık"[10] gösteriyor: Onlar bir uçakta çıkabilecek muhtemel sorunları önceden prova etmiş ve her birine uygun duygusal tepkiler geliştirmiştir.

Orwell mekanik gelişmenin "hiçbir şeyin yanlış gitmediği" bir dünya yaratmaya çalıştığını kaydeder.[11] Makine hatasız olmalıdır. Makine kültürü her zaman aynı kestirilebilir otobüs yolculuğu, aynı hamburger, aynı kalitede televizyon programı vb. temin et-

10. Arlie Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* (Berkeley: University of California Press, 1983).
11. Orwell, *The Road to Wigan Pier*, s. 193.

melidir. Bütün bunlar geleneksel zamanlardaki seyahatlerin kestirilemezliği, bilinmeyen lokantalarda yemek yemenin endişesi ya da televizyonun yayımlanmış akışa uymadığı veya daha kötüsü sık sık ve önceden kestirilemeyen biçimde kararlığı gelişmekte olan ülkelerde hâlâ yaşanan can sıkıntısı düşünüldüğünde olumlu özelliklerdir. Yine de Orwell'e göre, makine öncesi günlerde seyahat edenler gerçekten yaşıyordu, halbuki modern ancak mekanik seyahat "bir tür geçici ölümdür."[12] Mekanikleşme öncesi günlerdeki sahici duyguları yaşamayı isteyen birini düşünün. Orwell yazıyor:

> İşte burada, Londra'dan kırk mil uzaktayım. Londra'ya gitmek istediğimde neden eşyalarımı toplayıp bir eşeğin sırtına atmayayım ve yaya olarak iki gün sürecek yola çıkmayayım? Çünkü her on dakikada bir yanımdan vız diye geçen Green Line otobüsleri olduğu müddetçe böyle bir yolculuk tahammül edilmez oranda can sıkıcı olacaktır. Birinin ilkel seyahat araçlarından hoşlanabilmesi için, başka bir yöntemin mevcut olmaması gerekir. Hiçbir insan hiçbir şeyi zorunlu olandan daha zahmetli bir yolla yapmayı istemez... Tek kelimeyle, her şeyin makineyle yapılabildiği yerde her şey makineyle yapılacaktır.[13]

Orwell'in görüşünü duygusal hayat alanına uzatalım. Flört etmek ya da dersten sonra bir bira içmeye gitmek suretiyle üniversitedeki öğrencisiyle duygusal olarak ilgilenmek, otobüse binmek yerine eşyalarını eşeğe yüklemenin duygusal benzeridir. Flört *etmedikçe* ve öğrencilerle dostluk kurmaya çalışmadıkça hayat o kadar kolay ve verimlidir ki. Bunun nedeni, eşekle yola çıktığında karşına çıkabilecek birçok sorun gibi, öğrencisiyle duygusal etkileşime girdiğinde kişinin başına birçok beklenmedik şeyin gelebilmesidir. Bazıları duygusal olarak öğretmenine tutulabilir, ondan zamanın ya da kişisel konularda tavsiyesini isteyebilir veya duygularını yanlış anlayan arkadaşlarının şaşkın bakışlarına maruz kalabilir vb. Sahici duygusal hayat cefalı, zaman isteyen ve kestirilemez ilişkiler bütünüdür. En iyisi siz otobüse binin. En iyisi siz duyguöteci davranış kodunu izleyin, öğrencilere karşı "zarif" ve taahhütsüz olun.

12. Agy., s. 200.
13. Agy.

Mekanikleştirilmiş politik doğruculuk kültünü savunanlar bu durumu otorite figürlerinin masum kadınları baştan çıkardığı ya da sınıfta anti-Semitik sözler sarfettiği, olmazsa insanların kalbini kırdığı geleneksel dönemdeki duruma tercih ettiklerini söyleyebilirler. Bu anlaşılır bir şeydir. Ancak böyle bir tutum bir modernistin kestirilemez bir yemek karşısında standart hamburger ya da eşekle seyahat karşısında otobüs yolculuğu tercihinden temelde farklı değildir. En azından, geleneksel zamanlarda kişi anti-Semit, cinsel sapkın ya da öteki sapıkları tespit edebilirdi ve toplumun böylesi olgularla başetmek için normları vardı. Çağdaş zamanlarda ise bu ve benzeri iğrenç karakter türleri ve tutumlar çoğu zaman, en azından toplumsal etkileşim mekanizması pürüzsüz işlediği müddetçe, göze görünmez. Ne var ki, bu mekanik metafor söz konusuysa, her makinede olduğu gibi, her zaman mekanik çöküş ihtimali vardır. Birinin bilgi işlemcisi çökerse örneğin, o kişi bir anda yaptığı bütün işleri kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toplumsal mekanizma çöktüğünde, Los Angeles'ta Rodney King davası kararının okunması ardından olduğu gibi, uzun süredir bastırılmış duygular, ayaklanmalar ve toplumsal altüst oluşun öteki biçimleri olarak aniden patlar. Uluslararası politika alanında bile, bu metaforu NATO ve CSCE gibi çeşitli güvenlik mekanizmalarının çökmek üzere olduğu ve yaygın toplumsal altüst oluşların uluslararası ufukta göründüğü sonucuna uzatabilirsiniz.

Orwell makine kültünü parçalayıp kurtulma önündeki başka bir engelden söz eder. Dünyanın mekanikleşmesi insanları herhangi bir başka alışkanlık kadar kırılması güç olan zihinsel alışkanlıklar geliştirmeye zorlar (Orwell bu bakımdan Veblen'e çok benzer). Orwell şunları yazar:

> Tek bir kere olsun, en dar anlamda, ortalama bir yiyeceğin tadına bak. İleri derecede mekanikleşmiş ülkelerde, konserve yiyecekler, soğuk hava depoları, sentetik tadlandırıcılar vb. sayesinde, damak neredeyse ölü bir organdır... Ve yiyecekler için geçerli olan şey mobilyalar, evler, giyecekler, kitaplar, eğlenceler ve çevremizi oluşturan her şey için de geçerlidir. Bir radyonun bangır bangır sesini düşüncelerinin arkaplanı olarak bir inek böğürmesinden ya da kuş şakımasından yanlızca daha çok kabul edilebilir değil daha normal olarak gören milyonlarca insan vardır ve her yıl sayıları artmaktadır. Dünyanın

mekanikleşmesi damak zevki, hatta dildeki tat alma hücreleri olduğu gibi kalmış olsaydı asla bu kadar ileri gitmezdi çünkü bu durumda makine ürünlerinin çoğu istenmiyor olacaktı... Ancak unutmayın ki makine burada ve onun bozucu etkilerine direnmek hemen hemen imkânsız. Ona istediğiniz kadar kızabilirsiniz ama onsuz yapamazsınız.[14]

Yine, Orwell'le hemfikirim ve görüşlerini duygular alanına uzatmanın ilginç olacağını düşünüyorum. Konserve yiyeceklerin, sakızların, makineli tüfeklerin, telefonların ve hızlı otoların temsil ettiği tadın bozulmasının duygusal muadilleri nedir? Bence, muhtemel yanıt şunları içerir: Önceden paketlenmiş haberler, bireysel şefkate karşı insani örgütlere müracaat, standart doğum günü partileri, özel gün servisleri, "doğru an" için "doğru duygu" standardı belirleyen tebrik kartı endüstrisi ve politik doğruculuk kuralı. Zaman içinde insanlar duyguların manipüle edilmesine alışıp, modernistin kuş şakımasına sinir olup da fonda radyo dinlemekten hoşlanması gibi, gerçek duyguları yaşamak için kolektif coşkunun şart olduğuna itiraz edecektir. Böylelikle, gazetede okuduğu her şeye inanmak yerine kendi başına uzmanlara danışarak haberlerin bütün boyutlarını araştırmaya çalışmayı hayal edin. Gazete okumak bile zaman alan ve zahmetli bir iştir. Ritzer televizyon haberlerinin (en kafalı Amerikalıların birincil haber kaynağı) insanlara haber yerine "Haber McKırıntıları" verdiğini söylerken haklıdır.[15] Ve atıştırma muhabirlik gazetelere de sızmıştır. Bir yardım örgütüne çek yazmak yerine Bosna'yı dolaşarak çocuklara kendi yaptığın oyuncakları vermenin verimsizliğini düşünün. Ya da düşünün, aileden birinin yaşgününü kutlamak için bir sürü zahmete girmek yerine McDonald's'a bir çek yazmanız yetecektir. Mektup yazmayı telefon konuşmasına ya da internet üzerinden iletişime tercih eden çağdaş bir kişiye tuhaf biriymiş gibi bakılacaktır, vb. Bütün bu örneklerde, kişi hakiki duygular sağlamakta yalnızca büyük çabalar ve değerli vaktinin çoğunu harcamak zorunda kalmayacak, aynı zamanda kolektif coşkuda, hakikati keşfetme heyecanında, Bosnalı bir çocuğu sevindirmede ya da kişinin kendi çocuğunun doğumgünü partisine her aşamada ka-

14. Agy., s. 204.
15. Ritzer, *The McDonaldization of Society*, s. 57.

tılmasında başka insanlarla da başetmek zorunda kalacaktır. Orwell'den hareketle, bence günümüzde insanların hepsi değilse bile birçoğu, alışkanlıktan başka bir nedenle olmasa bile, şu ya da bu koşullarda duyguöteci yolu tercih edecektir.

Demek oluyor ki, duyguötecilik dalgasını tersine çevirmek belli tarihten sonra icat edilmiş bütün makineleri parçalamak ve bunların etrafındaki zihinsel alışkanlıkları terk etmekle birdir. Duygusal alan söz konusu olduğunda, kişi belli tarihten sonra icat edilmiş toplumsal etkileşim için her duyguöteci formülü yerle bir etmek ve aynı zamanda bu etkileşimin getirdiği alışkanlıkları da yok etmek zorunda kalacaktır. Böylesi bir işi başarmak tek kelimeyle imkânsızdır. Parçalanan her makine ve parçalanan her duyguöteci formülün yerini hemen bir yenisi alacaktır. Açıkçası, böyle bir ilerleme vaat edildiği üzere, duygusal alanda bile, hayatı daha kolay ve daha etkili hale getirecektir. Marcuse mutlu bilincin muhalefeti olmayan bir toplum yarattığını söylerken haklıydı. Ancak ilerleme de duygusal tat almayı ortadan kaldırdı ve toplumsal hayatı boş, neredeyse ölü hale getirdi. Böyle bir ilerleme hakkında ne düşünürseniz düşünün, belli ki bu gidişat tersine çevrilemez.

Orwell faşizme teslim olmamakla birlikte mekanikleşmiş sosyalizme karşı kitlelerin direnişini destekledi ve sosyalizmin duygusal idealleri olduklarını düşündüğü adalet ve özgürlük üzerinde durdu. Orwell'in bu makaleyi yazması üzerinden elli yıldan daha uzun bir zaman geçtikten sonra, refah devleti ve güçlü devlet gibi sosyalizmin en yakın tarihli versiyonlarına rağmen kitleler sosyalizme karşı hâlâ direniyor. Kuşkusuz Bill Clinton'ın başarısızlığa uğrayan cemaatçilik deneyimi süresince ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin yükselişi arkasında bu duygu yatıyordu. Ama bu yazının kaleme alındığı tarihe kadar, Amerikan halkı sadece kendi kekine sahip olmak değil, onu yemek de istiyordu. Kamuoyu araştırmalarına göre, Cumhuriyetçiler refah devletini budayarak devrimlerini hayata geçirmeye başladıkça Başkan Clinton'a destek artmaya başladı. İronik olarak, kitleler göründüğü kadarıyla eski güzel günlere dönmek isteseler bile mekanikleşmiş dünyaya alışmışlardır.

Ancak daha önemlisi çağdaş zamanlarda politik Sağ ile Sol arasındaki ayrım kayboluyor. Politik yelpazenin iki ucundaki aşırılar karşılarındakileri faşist olarak adlandırıyor. Adalet ve özgürlük po-

litik yelpazenin iki tarafının da amacı olmakla birlikle bu terimlerin anlamı iki taraf için de son derece farklıdır. İki taraf düşünce ve duygulara kadar uzanan mekanik bir merkezi hükümet kontrolü modeli varsayıyor. Ve iki taraf da bu amaçlara ulaşmak için kitleler karşısına "nazik" bir imajla çıkmaları gerektiğini biliyor. Böylelikle, yakın tarihli Amerikan politikasında muhafazakâr Newt Gingrich'in tutumu "Clintonesk" olarak betimlenirken Başkan Clinton birçok liberal için aşırı muhafazakâr görülüyor.

Fiili olarak, politik Sol kadar Sağ'la da ilgili yaygın kamusal umursamazlığın yarattığı boşluğu üçüncü bir güç yavaş yavaş, neredeyse hissedilmeksizin ancak kararlı bir biçimde dolduruyor. Bu güç milliyetçiliktir. ABD'de, Afrika kökenli Amerikan milliyetçiliğinin ortaya çıkışı Martin Luther King Jr.ın ardından ırklar arası ilişkilerin iyileşmekte olduğunu varsayan birçok analisti şaşırtmıştır. Britanya'da, Avrupa Birliği'nin önceden görülemeyen bir sonucu İskoç milliyetçiliğinin canlanması olmuştur çünkü birçok İskoç kolektif duygusal ihtiyaçlarının Birleşik Kırallık'tan daha çok Avrupa Birliği içinde karşılandığını fark etmiştir. Birkaç yıl önce, Kanadalılar Quebec'teki milliyetçiliği pek ciddiye almıyordu ancak yakınlarda Quebec'in ayrılmanın eşiğine gelmesi modern Kanada'nın bile Balkanlaşma potansiyeli taşıdığını su yüzüne çıkarmıştır. Sırp milliyetçiliği zaten etraflıca ele alındı, daha fazla üzerinde durmak gerekmez. Bana göre, bütün Batı dünyasında milliyetçiliğin beklenmedik patlaması duyguötecilik karşısında somut bir direniş hattıdır. Elbette, milliyetçilik duyguöteciliğe direnmeyi başarabilecek mi yoksa o da mekanikleşip McDonaldlaşmış bir milliyetçiliğe mi dönüşecek, bu henüz belli değildir.

B. DUYGUÖTECİLİĞE DİRENİŞ VE RIZA

Duyguötecilik üzerine konferanslar vermek üzere 1995 Kasım'ında Hollanda'ya gittim. ABD'nin seyahatler açısından çok sıkışık bir dönemiydi sanki: 170 üst düzey yetkili BM'nin ellinci kuruluş yılını kutlamak için ABD'ye gidiyordu. Bu duyguöteci bir gösteriydi: BM'nin muazzam başarısızlıklarına uzun vadedeki başarıları süsü verilmişti. Richard Holbrooke ve kadrosu ABD ve

Balkanlar arasında "mekik diplomasisi" denen işle meşguldü. Ancak *kelimenin gerçek anlamında* bu seyahate ek olarak, Amerikan fikirlerinin *metaforik* bir seyahati de vuku buluyordu. McDonald's şubeleri bütün Hollanda'da mantar gibi bitiyordu, zaten Paris kafelerini neredeyse ortadan kaldırmış ve yavaş yavaş dünyanın geri kalanını pençesine alıyordu. Daha önce belirttiğim gibi, McDonald's bir restoran olmaktan öte bir şeydir: O bir Amerikan fikri, toplumun McDonaldlaştırılmasının somut bir sembolüdür. David Riesman uzun zaman önce II. Dünya Savaşı ardından dünyanın geri kalan bölümünde Amerikan naylon stoklarının yaygın kültürel etkisine atfen "Naylon Savaşı"ndan bahsetmişti.[16] Soğuk Savaş ardından McDonald's savaşı gündeme gelmiştir ve kazanan McDonald's oluyor.

McDonald's'ın arkasında yatan fikir geleneksel yeme, ama aynı zamanda düşünme biçimlerinin yerine standartlaşmış, akli, soğuk ve verimli yolların geçirilmesidir. McDonald's yalnızca bir abide/yapıt olarak değil ama ağaçları devirme, bakımı zorlaşan kiliseleri yıkma ve genelde yeni ve hesaplara göre "hoş" olana yol açmak için eskinin ortadan kaldırılma tarzı olarak Amerikayı temsil ediyor. Açıkçası, hem restoran zinciri olarak McDonald's hem de bir süreç olarak McDonaldlaştırma genelde eski moda restoranlara ve iş yapma tarzlarına tercih ediliyor. İçler acısı verimsizlikten mustarip Komünist ülkelerde bir yemek sipariş etmeyi deneyen herhangi biri kuşkuşuz McDonald's'ları takdir edecektir. Gelgelelim, bir süreç olarak McDonaldlaşma yıkıcıdır: Binalar dikmek için ağaçlar kesilmekte, çiçek tarhları yıkılmakta, evsizlerin şehir merkezlerinde sefaletlerini sergilemeleri yasaklanmaktadır, vb.

Her savaşın kendi direniş hareketi vardır ama duyguötecilik karşısındaki kültürel direniş nerededir? Hollandalı arkadaşım ve sosyolog Jacques Janssen ve dinleyicilerim olan Hollandalı hocaların ve öğrencilerin çoğu dünyanın Amerikanlaşmasından bahsettiğimde galeyana geldiler ve yeni kültürel saldırı karşısında Hollanda kültürünü koruma ihtiyacından bahsettiler. Amsterdam'dan Nijmigen'e giderken Jacques otoyol boyunca her McDonald's gördüğünde lanetler yağdırdı, sanki bu restoranlar yeni bir

16. David Riesman, *Individualism Reconsidered and Other Essays* (Glencoe, IL: Free Press, 1954).

sömürgecilik demekti. Nijmigen'de, Jacques beni Charlemagne anıtına götürdü, ben "ağaçlardan anıtı göremediği"mi söylediğimde o "Hollanda ağaçları sever" dedi ve birlikte güldük. Başka bir Hollandalı arkadaş Teo heyecanlı bir biçimde bana yakınlarda Nijmigen'de meydana gelen su baskınlarından ve bentler inşa etme konusundaki tartışmalardan bahsetti. Tartışma bentleri inşa edip etmeme üzerine değil, ağaçları ve doğal güzellikleri tahrip etmeden bentlerin nasıl inşa edileceğine ilişkindi. Jacques'ın oğlu yemekte bana çirkin etkili bentler değil, zarif etkili bentler istediğini anlattı. Son olarak, Amsterdam'da Jacques ve Theo'yla yaptığımız yürüyüşü ve çiçek tarhlarını hatırlıyorum.

Hollandalılar, Hollanda'nın her zaman üç ayrı toplum biçiminde Balkanlaşmış olduğuna ancak yakın zamana kadar karşılıklı saygı gösterilen bir hoşgörü etiği sayesinde bunların bir arada barındığına işaret ediyorlar.[17] Örneğin, Hollandalı Katoliklerin ayrı okulları, kulüpleri ve eğlenceleriyle hemen hemen kendi başlarına ayrı bir Katolik yaşantı sürerken yine kendilerini Hollandalılar olarak düşünmeleri mümkündü. Ne var ki, Hollandalı sosyologlara göre, Hollandalı Sivil Dini denebilecek şeyin anahtar bileşeni olan hoşgörü etiği şimdi parçalanıyor. Bu yüzden, karşılaştığım bütün Hollandalılar her ne kadar Hollanda kültürünün Amerikanlaşmaya ve McDonaldlaşmaya direnmesi gerektiğini ve direnebileceğini düşünüyor olsalar bile, eğer bu kültürün anlamını sorun olarak önümüze koyacak olursak, direnişin nasıl olacağını kestirmek güçtür.

Hollandalılardan hoşlanmamak elde değil; hoşgörülü ve zarif oluşlarına övgüler düzdüğünüzde tevazu gösterirler ve daha da zarif bir biçimde, kalabalık hayat koşulları ve coğrafi yerleşimleri düşünüldüğünde hoşgörülü olmak zorunda kaldıkları yanıtını verirler; Nazilerle işbirliğine girişlerini hoşgörüsüzlüğün kanıtı ve Endonezya'daki soykırımlarının kolektif suçluluk duydukları bir kötülük olduğuna işaret ederler. Amerikan, Britanyalı ve Fransız dinleyicilerim hiçbir zaman bir övgüye karşılık kendi uluslarının işlediği kötülüklerin muhasebesini yapmamıştır.

17. Özellikle, bkz., Arend Lypharat, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (Berkeley: University of California Press, 1968).

Hollanda'da bulunduğum sırada BM'ye bağlı Hollandalı barış gözcülerinin "güvenli bölge" Srebrenica'nın daha sonra bu Bosna kasabasında insanlığa karşı suç işlemekle suçlanan Ratko Mladiç'e teslim edilmesindeki rolüne ilişkin bir skandal patladı. Genel Hollandalı tepkisi Hollandalı askerlerin tutumuna ilişkin utanç ve öfke duymak biçiminde oldu ancak Bosnalıları korumaya çalışan Hollandalıları savunmak üzere hava desteği göndermeyen BM bürokrasisine duyulan öfke daha da büyüktü. Mevcut tartışma açısından, şu soruyu sormak önemlidir: Hollandalı askerler, Srebrenica'yı güvenli bölge ilan ettiği için güya BM'nin prestiji söz konusu olsa bile, Srebrenica'nın düşüşünün pek önemli olmadığı sonucuna varan BM'nin soğuk mantığına nasıl direnebilirdi? Başka modern herhangi bir kurum gibi BM'nin emrinde etrafı yatıştırmada ve böylesi "kafa karışıklıklarını" McDonaldlaştırmada becerikli birçok halkla ilişkiler uzmanı çalışmaktadır. Hollandalı askerler BM himayesini sağlamak için Srebrenica'da şehit olabilirlerdi. Bu kahramanca bir davranış olurdu ancak asil bir amaç uğruna şehit olmayı bir seçenek olarak gören hiç kimse duyguöteci toplumda böyle bir olayın vuku bulabileceğini hayal bile edemez. Şahadet bedeli düşünülmeksizin bir inanca ya da değere tutkulu bağlılık gereği ortaya çıkan eski moda bir erdemdir. Ancak tutkulu *bağlılık* duyguöteci toplumda sorunludur. Ayrıca mevcut BM himayesini güçlendirme davasında BM'nin böylesi bir başarısızlığı kitleleri duygusal bakımdan şaşkınlığa sevkedebilirdi. BM genel olarak dünyadaki birçok başarısızlığına rağmen Batı kamuoyu yoklamalarında çok başarılı görünmekten hoşlanır. BM'yi aşan ilkeli nedenler yüzünden bile olsa BM'ye karşı çıkmak nafile olacaktır. Büyük bir ihtimalle senaryo şöyleydi: BM kibar, iyi bir kurumdur, dolayısıyla Hollandalılar ona karşı çıkmayı yanlış buldular.

Atlantik'in öte yakasında ise bir başka duyguöteci gösteri sahneye konuyordu, yani, Dayton, Ohio'da düzenlenen Balkan barış görüşmeleri. 1995 yılında Başkan Tudjman iddiaya göre Londra'da Liberal Demokrat lider Paddy Ashdown'a Bosna-Hersek'i Hırvatlar ve Sırplar arasında bölen bir harita çizdiğinde Amerikan medyasında Miloseviç'in muadili olarak saldırıya uğramıştı. Birkaç ay sonra Başkan Bill Clinton Bosna'da benzer bir etnik bölüşüm önerdi. Ancak Amerikan medyası Amerikan Başkanı'na saldırmak

yerine, onu barışın mimarı olarak alkışladı. Duyguöteci kültür endüstrisi bir kişiyi, bir davayı ya da bir ulusu göklere çıkarmak ya da yerin dibine batırmak için aynı olaylar dizisini (bu örnekte, etnik bölüşümü) kullanabilir. Bosna'nın etnik bölüşümü Amerikalılar tarafından politik bir McDonald's "mutlu yemeği", iddiaya göre Bosna'da Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar arasındaki "kabile" savaşına "tek" çözüm olarak servis yapılıyor. Ne var ki, bu "mutlu" çözüm Bosna-Hersek'in egemenliğini elinden alıyor, Sırp saldırganlığını ödüllendiriyor, Batı'nın sözde çokkültürcülük "tahahhüdünü" baltalıyor ve Hollandalıların hoşgörü geleneğine rakip olan Bosna'daki etnik hoşgörü geleneğini[18] ortadan kaldırmayı amaçlıyor. Bundan önceki kuşakların çokkültürcülüğe bağlı iç-yönelimli tipleri kamusal tüketime nasıl sunulursa sunulsun muhtemelen bunu akla hayale sığmaz bir öneri olarak değerlendireceklerdi. (Unutmamak gerekir ki, ırkçı iç-yönelimli tipler böyle bir paylaşım için mücadele ederdi ancak, bu yüzden biz geçmişe hasret duyduğumuz bir şey gözüyle bakmıyoruz.) Daha önemlisi, güya hoşgörü etiğinin kılavuzluk ettiği öteki-yönelimlilik-sonrası çağda herhangi bir tutuma sıkı sıkıya sarılmanın temeli kalmamıştır: Çoğu kanaat-yapıcı hemen "barış" alayına katılacaktır. Kim barışa karşı çıkabilir ki (haksız bir barış olarak yorumlanacak olsa bile)?

Başkan Bill Clinton'ın Bosna'daki postmodern barış paketi öz olarak Haiti gibi diğer dış politika paketlerinden farklı değildir. CIA'in sürgündeki Haiti Başkanı Jean-Bartride Aristide'in diktatörlüğe heves eden biri olduğuna dair raporlarına rağmen, ABD askerleri 1994 yılında sözde demokrasiyi geri getirmek üzere Haiti'ye girdiler. Haiti'deki ABD askeri işgali birinci yılını doldurduktan sonra, bu hevesin bir kere daha nüksettiğine dair raporlar yeniden ortaya çıktı. Hem Haiti'de hem de Bosna'da, Başkan Clinton ABD'nin barışçı ya da demokratik olmakla uzaktan yakından alakası olmayan rejimlere askeri desteğini "barış" ve "demokrasi" olarak paketlemeye çalıştı.[19] İlk baştaki tereddütlerine

18. Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (New York: New York University Press, 1994).

19. Larry Roghter, 'Tensions in Haiti Increase Sharply, Imperiling Peace,' *New York Times*, 30 Kasım 1995, s. A1: "Amerika Birleşik Devletleri Bosna'ya asker

rağmen hem Kongre hem de ABD kamuoyu Clinton'ı destekledi, çünkü barış kavramının çağrıştırdığı mutlu bilinç hemen tutkulu muhalefeti dize getirdi.

Başkan Clinton Bosna barış planını açıkladığı 27 Kasım 1995 tarihli televizyon konuşması boyunca plandan tekrar tekrar "yapılacak en doğru şey" olarak bahsetti.[20] İlginçtir, bu yulaf tüketimini artırmak için yakın tarihlerde yapılan televizyon reklamlarında kullanılan bir ifadedir. Başkan Clinton, Robert N. Bellah'ın Amerikan Sivil Dini üzerine yaptığı çalışmada işaret ettiği retoriği kullanıyordu: "bizim [Amerikan] değerlerimiz", "Amerika salt bir toprak parçası olmaktan ötedir", "barış" ve "fikirlerimizin gücü." Hırvatlar, Bosnalı Müslümanlar ve Sırplar'dan "savaşan etnik gruplar" ve "savaşan üç taraf" olarak söz ediliyordu. Başkan Clinton ABD'nin "barışçı, demokratik bir gelecek kurmakta" Bosna'ya yardımcı olacağına dair söz verdi.[21] Riesman'ın terimleriyle, yapılan "zarif" bir konuşmaydı. Ancak bu duyguötesi anda, Amerikan Sivil Dini uluslararası saldırganlık yoluyla kazanılmış Sırp kazanımlarının pekiştirilmesinde kullanılıyordu ve "savaşan taraflar"dan en az biri, Bosnalı Müslümanlar, kararlı bir biçimde çokkültürlü ve çoğulcu Bosna'dan yana tavır alıyordu.

Başkan Clinton'ın konuşmasıyla Bosna-Hersek Başkanı Aliya İzzetbegoviç'in yukarıda bahsedilen BM kutlamaları esnasında yaptığı ve Dayton'da tekrarlanan, ülkesinin etnik parçalanmasına karşı çıktığı uzun ve sitem dolu konuşmasını karşılaştıralım. İzzetbegoviç, savunduğu dava tıpkı Güney Pasifik'te Fransız nükleer denemelerini protesto eden Greenpeace ya da kesilmelerini önlemek için kendilerini ağaçlara zincirleyen çevreciler gibi acıklı ve başarısızlığa mahkûm olsa bile, karşımıza çekici bir şahsiyet olarak çıkar. Başkan Clinton'dan farklı olarak, Başkan İzzetbegoviç

göndermeye hazırlanırken bile, Clinton yönetimi birden burada sadece bir yıl önce başlamış zayıf bir barışın ortadan kaldırılmasını engellemekle uğraşıyor." Clarence Page, 'Haiti Illustrates Democracy Takes Time,' *Houston Chronicle*, 30 Kasım 1995, s. 42A: 'Başkan Clinton'ın halkın dikkatini Bosna'ya çekme gayreti Haiti'de yakın dönemli karışıklığı daha anlamlı kılmaktan başka işe yaramıyor, çünkü Haiti'de Amerikan politikasının başarısızlığı Kongre'yi çok daha uzak Balkanlar'a bulaşmakta daha isteksiz yapabilecektir."

20. 'Clinton's Words on Mission to Bosnia: "The Right Thing to Do,"' *New York Times* 28 Kasım 1995, s. A6.

21. Agy.

adalet ve çokkültürcülük konusundaki ısrarıyla iç-yönelimli bir kişi olarak ortaya çıkıyordu. İzzetbegoviç direndi ancak direnişinin duyguöteci bir toplumda başarı şansı yoktu.

Özet olarak, duyguöteciliğe karşı kültürel direniş örnekleri bulmak zor görünüyor, çünkü mutlu bilinç muhalefeti olmayan bir toplumdur. "Zarif" bir biçimde paketlenmiş hiçbir şeye karşı etkili muhalefet yapılamaz. Ne ki, önceden paketlenmiş öte-duygular açıktan içi boş şeyler olarak karşımıza çıkar. Böylelikle, yukarıda tartıştığımız Balkan Barış Planı'nın tüketimiyle ilgili olarak, Sırplar dışında ilgili tarafların hiçbirinin bu "barış" ihtimali karşısında sevinç gösterisi yaptığını görmüyoruz. II. Dünya Savaşı'nın sonu çılgınca kutlanmıştı. Çoğu insan Hitler'in yenilgiye uğratılması ardından New York City'de Times Meydanı'nda bir kadını öpen Amerikan askerinin fotoğrafını görmüştür. Ancak Dayton anlaşması ardından: Amerikalılar Balkanlar'daki "barış" için mutlu değildir çünkü Amerikan askerlerinin öldürüleceğinden endişe duymaktadırlar; Hırvatlar mutlu değildir çünkü plan Sırp bölgesini Hırvatistan'a vermiştir ve bunun anlamı kuşaklar boyu Hırvatların tehdit altında olacağıdır; Bosnalı Müslümanlar mutlu değildir çünkü ülke bölünmüştür. Yalnızca Radovan Karadziç sevinç gösterisinde bulunmuştur. Duyguöteci kültür endüstrisi henüz sevinç imalatı alanında ustalaşmamıştır.

C. DUYGUÖTECİ TAAHHÜT

Riesman ve Marcuse'dan hareketle, öteki-yönelimli zarafet ve mutlu bilincin özerkliği ve duyguöteciliğe direnişi sorunlu hale getirdiği fikrine vardım, çünkü simülasyona dayalı bir toplumdaki zarafet ve mutluluğa kızmak insanın elinden gelmez. Duyguöteci toplum muhalefetsiz bir toplumdur. Duyguöteciliğe karşı kültürel direnişin imkânsız değilse bile, zor olmasının bir başka nedeni de şudur: Gruplar ve örgütler için olduğu kadar bireyler için de artık bir davaya, bir değere ya da inanca tutkulu bağlılık kalmamıştır.

Yaşadığımız çağda herhangi birinin herhangi bir şey için taahhütte bulunmasının imkânsızlığı birçok toplumsal alanda karşımıza çıkar. Duyguöteciliğin bir örneği olarak çağdaş evlilik ye-

minlerini düşünün. Birçok eş mülklerin boşanmadan sonra nasıl bölüştürüleceğine ilişkin evlilik öncesi anlaşmalar imzalıyor. Bu yasal önlemi almayan eşler bile kafalarında eğer evlilik "yürümezse" boşanabilecekleri fikriyle evleniyor. Toplumsal bir kurum olarak evlilik üzerine sınıflarda yapılan tartışmalarda, üniversite öğrencilerim açıktan taahhütten kaçış yolu olarak boşanmaya güvendiklerini açıklıyor. ABD'de, bütün evliliklerin yarısı boşanmayla sonuçlanıyor. Bu yıkılan evliliklerden kurtulanlar ölüm onları ayırana kadar birisine sevmeye yemin ettiğinde belli ki yemin bir biçimde boş olsa gerektir. Genelde, çağdaş evlilikler öyle bir izlenim verir ki, gelin ve damat Disneyesk, duyguöteci bir anlam dışında gerçekte inanmadıkları birtakım sözcükler mırıldanır. Çağdaş evlilik sıklıkla geleneksel taahhüdün taklit edilmeye çalışıldığı duyguöteci bir idmandır.

Duyguöteci toplumlarda randevu dönüşüme uğramıştır. Giderek gençler artık birbirlerine "randevu verip" birlikte "çıkmıyor." Bunlar iç-yönelimli çağda kaldı: Geçtiğimiz kuşakların "randevu"su asgari düzeyde de olsa bugünlerde aforoz edilen taahhüt gerektirir. Duyguöteci yeniyetmeler randevunun "r"sini ağızlarına almadan "birlikte olabildikleri" ve birbirlerini "görebildikleri" buluşmalar ayarlar. Geçmişte kalan "Onlar sözlü mü?" sorusunun yerini "Onlar görüşüyor mu?" almıştır. Tek bir buluşmanın ardından birbirlerini görürler ya da görmezler. O zaman taraflardan her birinin birbirini "görmek" isteyip istemediği anlaşılır. Bu durum evlenmeyi pek düşünmeden çiftlerin birlikte yaşadığı aşırı serbest bazı İskandinav ülkelerinden farklıdır. Yeni duyguöteci tip de "birlikte yaşamak"tan yanadır, yeter ki bu tarafların öteki insanları da "görmek" isteyebileceği biçiminde anlaşılsın.

Şirketler de verdikleri sözün gerçekte ne anlama geldiğini iyi bilirler. Örneğin, birçok ürün tüketicinin üründen aradığını bulamaması durumunda paranın geri ödeneceği garantisiyle satılır. Ancak kurumsallaşmış bu boş vaat yüzünden şirketler para kaybına uğramaz çünkü öteki-yönelimli toplumlarda çoğu tüketici artık ondan hoşlanmadığı için bir malı geri veremeyecek kadar şaşkındır. (Kuşkusuz, tükettikleri çoğu hizmet ya da ürün hakkında şikâyette bulunmayı alışkanlık haline getirmiş donuk öfkeli insanlar vardır ancak bunlar görece az sayıdadır ve tuhaf yaratıklar olarak dikkate

alınmazlar.) Bir malı geri veren tüketicilerin genelde karşılaştığı durum şudur: "Koşulsuz" garanti denen şeyin satır aralarına gizlenmiş kayıtlarda öyle pahalı ve zahmetli koşullar vardır ki şikâyeti kesip yeni bir ürün almak daha ucuza gelecektir.

Çağdaş toplumlarda sözleşmeler de sorunludur. Bakıldığında iki taraf arasında bağlayıcı bir taahhüt olarak görünen şeyin sıklıkla ya satır aralarına sıkıştırılmış "ince noktalar" ya da sürüyle hukukçunun sözleşmelerde boşluk araması yüzünden bağlayıcı olmadığı görülür.

ABD'de büyük şirketlerin ortak uygulaması emekliliğe hak kazanmak üzere olan işçilerin işine son vermektir ve bütün işçiler bilir ki, çalıştıkları şirketlerin amacı kârdır, işçinin refahı sonra gelir. İş dünyasının Batı üniversitelerindeki imtiyaz sistemiyle hiçbir benzerliği yoktur; zaten bu sistem son yıllarda ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Uluslararası sözleşmeler ve uluslararası güvenlik anlaşmaları da bu duyguöteci sözünde durmama eğilimine girmiştir. Örneğin, Polonyalılar 1990'larda NATO'nun onları canlanmakta olar Rus emperyalizmine karşı koruyacağı sözünü Bosna'daki fiyaskodan sonra boş bir vaat olarak değerlendiriyor. BM Sözleşmesi meşru müdafaa hakkının vazgeçilmezliğini hükme bağlar ancak bu açık ve net gerçek Bosna-Hersek'in yasadışı olarak kendisine dayatılan silah ambargosunu kaldırabilmesine yetmemiştir. Dünya yüzündeki diplomatlar hem NATO hem de BM'nin gerçek motor gücünün ABD olduğunu ve Amerikan taahhütlerinin tarihsel sicilinin Amerikan Kızılderilileriyle imzalanan anlaşmalardan uluslararası anlaşmalara kadar tutulmayan sözlerle dolu olduğunu biliyor.

Günümüzde tutulmayan sözler gerçekliğinin temelinde yatan nedenler mevcut tartışma boyunca sözünü ettiğimiz birçok toplumsal güçten kaynaklanır. Öteki-yönelimli tip o kadar çok tercih ve seçenek tarafından ayartılır ki, bunlardan birine bağlılık fikri karakterin yapısında yoktur. Bir toplumsal hareket olarak anlaşılan postmodernizm müphemliği ve ikircimliliği toplumsal erdemler olarak kutsar. Durkheim sözleşme fikrinin geleneksel toplumlarda kutsal olduğunu yazmıştı ancak çağdaş toplumlarda kutsalın genelde kaybolması sözleşmeyi de sıradan bir şey haline getirir.

Genelde, taahhüt geleneksel ya da iç-yönelimli inanç, tutku ve

kararlılık önvarsayar. Önceki kuşakların sahip olduğu bu erdemlerle (ya da kusurlarla) taban tabana zıt çağdaş toplumlar birçok bakış açısına açıklığı, birçok ihtimali, işlenmiş duyguları ve esnekliği güçlendirir. Böylelikle, taahhüt de duyguöteci tipin taklit edeceği yeni bir fenomen haline gelir.

D. DÜNYANIN AMERİKANLAŞMASI ÜZERİNE SON BİR DEĞERLENDİRME

Bu tartışma boyunca Tocqueville'den hareketle Riesman ve Arnold Toynbee'den Baudrillard'a uzanan bir eğriyi izleyerek Amerika'nın dünyanın kültürel merkezi olarak hizmet verdiği fikrini ele aldım. Bazı yazarlar bu varsayımı sorunlu görür ve dünyanın Japonlaşmasından söz etmeyi tercih eder. Ancak Japonya'nın uluslararası teknolojik etkisi hâlâ bilinçli olarak bir tür Amerika taklitçiliğidir. Japonya dünyadaki kültürel dönüşümün bir merkezi değildir. Özellikle Komünist ülkelerde ABD her şeyden önce vaat edilmiş ülkeydi çünkü mekanik Komünist kültür versiyonunun yoksun olduğu özgürlüğü, ilerlemeyi ve hoşgörüyü simgeliyordu. Bu Amerika hakkında Komünist ülkelerdeki insanlar güvendikleri insanlara ve aile üyelerine alçak sesle fısıltı halinde konuşmak zorundaydı. Amerika Komünist olmayan halklar kadar Komünist halklar için de Disney çizgi filmleri, Coca-Cola içmek, blucin giymek ve son zamanlarda McDonald's hamburgerleri yemekti. Komünist ülkelerde yetişmiş birçok insanın müziği de Kuzey Amerikan ya da İngilizdi: önceleri Bob Dylan ve Beatles yakınlarda ise Leonard Cohen, Bruce Springsteen ve Nirvana. Thomas Cushman asıl olarak bir sahicilik simgesi/sembolü olarak Amerikan müziğini putlaştıran Sovyet yeraltı rock müzik karşıkültürü hakkında mükemmel bir etnografi yayımlamıştı.[22] Sovyetler Birliği'nde hüküm süren korku ve güvensizlik toplumsal ortamı düşünüldüğünde bu anlaşılır bir şeydir. Komünist ülkelerde büyüyen çocuklar NBA yıldızlarının isimlerini öğreniyorlardı. Tenis oynayacak kadar ayrıcalıklı olanlar ve tenis ayakkabısı almaya gücü yetenler Wilson ve Reebok kul-

22. Thomas Cushman, *Notes From Underground: Rock Music Counterculture in Russia* (Albany, NY State University of New York Press, 1995).

lanıyordu. Gariptir, eski Komünist ülkelerdeki gençlik Demir Perde'ye rağmen Amerikanlaşarak büyüdüler. Demir Perde insanları içeride tutabiliyordu ancak Amerikan kültürünü dışarıda tutamıyordu.

Bunun duyguöteciliğin sahiden olumlu bir veçhesi olduğu düşünülebilir. Zira eğer Disney çizgi filmleri, Coca-Cola, Nirvana ve Amerikan kültürünün öteki putları bu kitapta tartıştığımız gibi Batı'da mekanikleşmiş duygusal paketleme modelinin parçasıysa, onlar aynı zamanda eski Komünist dünyada "kutsal" özgürlük totemleridir de. Amerika'yı yaşamanın bir yolu olarak Moskova'daki McDonald's restoranının önünde saatlerde kuyrukta bekleyen Sovyet yurttaşlarının heyecanını kim unutabilir ki? İşin tuhafı, Amerikan duyguöteci kültürünün kitsch ürünleri totaliter toplumlarda sahiciliğin ve özgürlüğün sembolleri olarak algılanıyordu.

Komünist okullarda, işler tamamen farklıydı. Oralarda iki Amerika vardı, biri (saygı duyulmuyor bile olsa) alışılmış, öteki ise Komünizmin değerlerini savunmak için sürekli eleştirilen Amerika. Örneğin, herkes Amerikan western filmlerini seviyordu çünkü yoldaş Tito bütün Komünist nomenklatura gibi onları seviyordu. Aşırıya gitmedikçe Coca-Cola'ya, tenis raketine, blucinlere ve Reebok'lara izin verilirdi ancak kimsenin Amerikan tarzı demokrasiye, federalizme, basın özgürlüğüne ve insan haklarına hayranlık duymasına izin verilmezdi. Kapitalizm Komünist okullarda Dante'nin cehenneminin dokuzuncu katına benzer bir şey, bir tür kötülük olarak anlatılıyordu. Komünist yönetimlerin kendi halklarına sundukları Amerika imgeleri Amerika'nın yoksulları sömürmesi, sürekli sınıf mücadelesi içinde yaşaması, burjuva yozlaşması ve kalıcı ahlâki bunalımlardı.

Unutulmamalıdır ki, Keith Tester'in *The Two Sovereigns* kitabında büyük bir başarıyla anlattığı gibi, Komünizm Sovyetler Birliği'ne mühürlü bir tren içinde Bolşevikler tarafında getirilmiş Batılı bir kültürel ürün olmakla birlikte, amaçlandığı gibi düzgün işleyen bir makine işlevi görmemiştir. Etkili olan yalnızca terör kurumları olmuştu. Bunun dışında hemen her şey o kadar umutsuz ve geriydi ki, Sovyetler Birliği'nde neyin yolunda gittiği bir merak konusuydu. George Ritzer bu görüşü parlak bir biçimde ifade ediyor:

> Komünizm, akılcılaştırmanın önünde engel oluşturduğu için, bu tür toplumlar McDonaldlaştırmayı başaramadılar. Bu yüzden de komünist toplumlar verimsizlik, hesaplanamazlık, öngörülemezlik ve ileri teknolojileri kullanmada görece yavaş (ordu hariç) olma eğilimindeydi. Dolayısıyla bu toplumlar, ekonomik sistemlerini terk ederek kendilerini piyasa ekonomisine daha benzer bir sisteme geçmeye zorlayan ekonomik (ve toplumsal) sorunlar yaşadı. Diğer bir deyişle Rusya ve Doğu Avrupa şimdi ekonomik durumlarını düzeltme isteğiyle daha fazla akılcılaşmaya doğru dolu dizgin koşuyor.[23]

Sovyet Komünizmi genelde modern-öncesi tarzda işleyen geleneksel ve iç-yönelimli bir kültüre modernist bir sistemin acemice aşılanmasıydı. Böylelikle, Komünist ülkelerdeki insanların hayranlık duyduğu Amerika onların duygusal, modern-öncesi fantezilerinin ürünüydü. Onlar gerçek Amerika'nın Komünizmin yapamayacağı mekanik amaçlar yaratmış olduğunu hayal edemiyorlardı.

Perestroyka, glasnost ve Berlin Duvarı'nın yıkılışı ardından eski Komünist ülkelerde kültürel hayatın Amerikanlaşması yeni bir yoğunluk aşamasına erişti. Uydu TV parası yetenlerin alabildiği bir şeydi; CNN artık eski Komünist ülkelerde evlere girmişti; bilgisayar ve modem artık erişilmez şeyler değildi. ABD eski Komünist ülkelere sürüyle serbest piyasa danışmanları gönderdi. Politik danışmanlar insan hakları, demokratik seçimler, Birinci Madde'deki vazgeçilmez haklar ve Amerikan Sivil Dini'nin öteki meziyetleri üzerine dersler verdi, tavsiyelerde bulundu. Ancak eski Komünist ülkelerin insanları çok geçmeden duyguöteci Amerikanlaşmanın zorlukları ve sıkıntılarını/sorunlarını fark ettiler. Düzgün işleyen makine için, danışmanlara kalırsa, saf halde kapitalizm evsiz insanlar yaratmış yaratmamış, herkesin çocuklarının bakımının doğal bir hakları olduğunu düşündüğü bir ülkede insanlar bakım masraflarını karşılamış karşılayamamış ve genelde ani ve büyük sıkıntılar yaratmış yaratmamış hiç önemli değildi. Eski Komünist ülke insanları birdenbire Amerikancılarla Amerikan karşıtlarına bölündüler. Amerikancılar, Amerikan değerlerinden yararlanarak para kazanmalarına im'kân veren eskiden kalma top-

23. Ritzer, *The McDonaldization of Society*, s. 211.

lumsal çevreye ve paraya sahip eski Komünistlerdi. Amerikan karşıtları yeni "özgürlük" koşullarında yaşayamayan ve Komünizmin eski güzel günlerine özlem duyan halkın geri kalanıydı.

Ve günümüzdeki sorun da bu noktada yatıyor. Eski Komünist dünya Amerika'nın gerçek, metalik yüzünü keşfetti. ABD'deki yoksullar ve dezavantajlı kesimler bunu çok uzun zaman önce öğrenmişti. Amerikancılık önünde sonunda kazanacak mı yoksa eski Komünist ülkelerdeki hoşnutsuzlar yeni tür bir milliyetçiliğe ve yeni otoriteryanizm biçimlerine geri mi dönecekler, burası belli değildir.

E. FARKLI DÜŞÜNCELER

Bu kitabı baştan sona okuyan herkes bu noktada şaşıracak ve belki de kızacaktır. Burada ortaya koyulan argüman hem yazar hem de okur için rahatsız edicidir. Zira işlerin George Orwell'in tahayyül ettiğinden bile daha kötüye gideceğini savundum. Orwell'in tespit ettiği düşüncelerin kontrolü ve toplumsal hayatın mekanikleştirilmesi noktasından, toplum, duyguların manipülasyonuna ve duygusal hayatın akılcı denetimine doğru yol alıyor. Bunlar şayet doğruysa (ki okur bunu kendi adına belirlemek zorundadır), bu kesinlikle yeni bir mağduriyet biçiminin ötesine uzanan bir tepki doğuracaktır. Duyguöteci insanlık otoritenin "zarif" ajanları tarafından manipüle edildiği iktidarsız bir iç-tahmincilik hayatına mı mahkûm edilmiştir? Ne yapılabilir?

Öyle görünüyor ki, özerklik ihtimali hakkındaki sonuçlarım tamamen karamsar, hatta nihilistçe. Ama aslında durum böyle değil. Dikkatli okur bu kitabın birçok yerinde sahiciliğe olası kaçış yollarına işaret ettiğime dikkat etmiş olacaktır: kolektif coşku, niteliksel alan çalışması, diyalog, *caritas* vb. Açıkça dedim ki, O. J. Simpson davası Simpson'ın suçlu mu yoksa masum mu olduğuna ilişkin olmalıydı; Bosna'da dikkatler soykırımın durdurulmasına verilmeliydi; eğer "biz" öncelikle Rusları anlamaya çalışmış olsaydık Rusya "bizim gibi" olabilirdi; ve bu kitapta kullanılan sayısız örnek. Ne var ki, bu kitabın amacı asıl olarak duyguöteci toplumun parametrelerini kabaca çizmekle, onun var olduğunu ve post-

modernizmle öteki mevcut toplum kavramlarının giderek daha fazla anlamsızlaştığını ileri sürmekle sınırlıdır. Aslında, birileri tezimin doğru olmadığını gösterebilir. Ama az da olsa doğruluk payı varsa, duyguötecilikten kurtuluşun ilk adımı sorunun var olduğunun ayırdına varılması olmalıdır. Ve bu farkındalık akılla ilgili olduğu kadar yürekle de ilgilidir.

Dizin

60 Dakika programı 130

A
Adams, Henry 53, 61, 99, 138, 166, 174, 202, 273
Adorno, Theodor 65, 66, 171, 176, 178, 181, 182
Ahlâki Eğitim (Durkheim) 220
Ahmed, Akbar 27, 91, 98
Akıl Tutulması (Horkheimer) 180
Amerika (Baudrillard) 107, 123
Amerika'da Demokrasi (Tocqueville) 164, 185
Amerikan rüyası 240, 241, 246
Amerikan Sivil Dini 216, 217, 232, 242, 243, 252, 254, 256, 257, 262, 266, 289, 295
Amerikanlaşma 295
anomi 95, 162
anti-Semitizm 103, 104, 105, 210
Antik Kent (Coulanges) 209
Anzulovic, Branimir 17, 18
Arendt, Hannah 267
Aristide, Jean Bartride 288
"aura" 165, 257
Auschwitz 83, 84, 87, 231
Avrupa Birliği 27,264
Aydınlanma 24, 43, 58, 89, 106, 152, 175, 177, 180, 182, 184, 186, 199, 211, 260, 272
Aydınlanma Projesi 167, 168, 183, 187, 205, 272
Aylak Sınıfın Teorisi (Veblen) 99
azınlık meselesi 90

B
bakmacılık 78
"Balkan bataklığı" 34
Balkan Kalbinin Alışkanlıkları (Goreta) 184
Balkan Savaşı 11, 12, 38, 67, 110, 113, 115, 130, 153, 159, 161, 186, 259, 263, 264, 265, 266
Balkanization of theWest: The Confluence of Postmodernizm and Postcommunism (Mestrovic) 28
Balkanlaşma 24, 61, 62, 121, 164, 200, 219, 221, 222, 269, 272, 284
Balkanlaştırma 53, 77, 232, 256
Barbarian Temperament, The (Mestroviç) 95, 111, 214
Batı'nın Balkanlaşması (Mestroviç) 84, 164
Batı'nın Sırplaşması 112
Baudrillard, Jean 29, 30, 31, 32, 52, 62, 63, 98, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 126, 127, 128, 144, 175, 207, 226, 239, 244, 265, 293
Bauman, Zygmunt 175, 183, 278
Bell, Daniel 96, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 118, 121, 208
Bellah, Robert N. 216, 217, 218, 232
Benjamin, Walter 92, 165, 181, 257
Berlin Duvarı 181, 182
Berman, Marshall 102, 103, 105, 106
Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (Orwell) 54
Binder, David 188
Bloom, Allan 187
BM (United Nations) 14, 22, 45, 64, 85,

86, 100, 146, 153, 260, 264, 284, 287, 292
Bosna Savaşı 164
Bosna-Hersek 14, 15, 16, 20, 21, 29, 39, 73, 93, 132, 241, 242, 259, 261, 262, 267, 287, 288, 292, 296
Bosna-Hersek'te Soykırım (Cigar) 18, 20, 114, 262
Boş Zamanın Ademi Merkezileşmesi (Rojek) 53
Bush, George 181, 182
Büyük Sırbistan miti 18, 19

C-Ç

Carter, Jimmy 81, 82, 139
Cemaat ve Toplum (Tönnies) 200
cemaatçilik 61, 168, 202
Cigar, Norman 18, 19, 20, 21, 22, 40, 114, 262
Civil Wars From LA to Bosnia (Enzenberger) 26
Clinton, Bill 11, 13, 24, 33, 34, 46, 48, 57, 61, 78, 120, 129, 149, 156, 158, 159, 188, 228, 233, 242, 251, 267, 270, 283, 284, 287, 289
CNN (Cable News Network) 87, 147, 148, 149, 295
Cohen, Philip 35, 40
Coming Fin de Siècle, The 167
Comte, Auguste 209
Conrad, Joseph 166
Cosiç, Dobrica 20
Coulanges, Fustel de 209
Cushman, Thomas 16
çocuk hikâyeleri 141, 142
çocukluğun McDonaldlaştırılması 137
çokkültürcülük 103

D

Dayton Barış Anlaşması 14, 15, 27, 31, 33, 132, 258, 260, 266, 287
Dayton II Anlaşması 41
dikizcilik 265
din 211, 212, 213, 214, 215
din-kültür bağlantısı 104, 105
dinamo temelli kültür 174
Dinsel Hayatın Temel Biçimleri (Durkheim) 53, 105, 206, 209, 210, 211
Dinsel Olmayan Gelecek (Guyau) 209
Disney Dünyası 170, 171, 172, 270
Disney endüstrisi 170
Disney kültürü 167
Disney, Walt 170
Disneyland 170, 171, 172, 173, 206
diyalojik benlik teorisi 223
Dorris, Michael 232, 233
Dostoyevski, Fyodor 54, 95, 107, 108, 159, 161, 166, 273
Draskoviç, Vuk 20
Durkheim, Émile 30, 33, 38, 52, 53, 57, 61, 95, 99, 105, 125, 126, 152, 162, 166, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 240, 246, 247, 253, 254, 255, 258, 260, 273
duygu kaybı kavramı 97
duyguların McDonaldlaşması 273
duyguların McDonaldlaştırılması 32, 205
"duygunun sonu" 152
duygunun sonu kavramı 96
duyguöteci cemaat 200, 201
duyguöteci ritüeller 224, 225, 226, 227
duyguötecilik 12, 32, 33, 38, 39, 40, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 54, 57, 58, 60, 63, 66, 67, 73, 81, 84, 85, 93, 94, 97, 98, 99, 106, 111, 115, 119, 120, 124, 127, 141, 145, 154, 155, 157, 158, 160, 165, 173, 176, 177, 188, 192, 194, 196, 197, 198, 204, 206, 211, 212, 221, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 239, 241, 243, 244, 246, 248, 249, 250, 252, 265, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 283, 284, 290, 291, 294, 296
duyguötesi terapi 189
Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması 69

E

Efteling 173
Elias, Norbert 24, 168, 195, 196, 197, 198, 199
Eliot, T. S. 166, 207, 213
Engels, Friedrich 96
Enzenberger, Hans 26
Erikson, Erik 223
etnik temizlik 11, 14, 20, 21, 22, 98, 164,

199
Etzioni, Amitai 202, 203
Eurodisney 172, 173

F
farksızlaş(tır)ma 219
faşizm 181
Finkielkraut, Alain 68
Forget Baudrillard? (Rojek-Turner) 29, 127
Frankfurt Okulu 104, 108, 165, 168, 180
Fransız Devrimi 216, 217
Freud, Sigmund 52, 124, 166, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194
Fromm, Erich 123, 125, 187, 267
Fukuyama, Francis 96, 184, 186, 264

G
Gane, Mike 127
gelenek-yönelimlilik 128, 139
Gemeinschaft 166
Gesellschaft 166, 167, 200, 201, 202, 256
Giddens, Anthony 51, 54, 106, 202, 240
Gingrich, Newt 86, 163, 284
Goffman, Erving 133
Goreta, Miroslav 184
Gray, Chris 33
Greenfeld, Leah 116, 184, 186
Guyau, Jean Marie 209
Güç İstenci (Nietzsche) 94

H
Habermas, Jürgen 177,183
Harvey, David 238
Headline News 148
Heavenly Serbia (Anzulovic) 17
Hegel, G. W. F. 96, 203
Helsinki Sözleşmesi 39, 40
Hermans, Hubert J. 223
Hertz, Robert 247, 248, 250, 254
Heyecan Arayışı (Elias) 196
Hırvatistan 19, 21, 28, 29, 31, 42, 259, 261, 262
Hırvatlar 35, 73, 146
hiper-gerçeklik 33, 114, 127
Hitler, Adolf 15, 87
Holbrooke, Richard 284
Hollander, Paul 76
Holocaust 13, 16, 17, 21, 25, 32, 36, 82, 83, 84, 155, 156, 183, 263
Horkheimer, Max 170, 180, 182
Horowitz, Irving Louis 103, 104

I-İ
ırkçılık 70, 100, 116
iç-yorumculuk 86, 149
iç-yönelimli 34
iç-yönelimlilik 32, 37, 46, 56, 57, 58, 125, 130, 133, 134, 135, 140, 154, 157, 163, 173, 180
İdeolojinin Sonu (Bell) 96
İnsan Yıkıcılığının Anatomisi (Fromm) 267
İntihar (Durkheim) 105, 210
İslam 11
İzzetbegoviç, Aliya 21, 131, 132, 289

J
Jefferson, Thomas 86
Jung, Carl Gustav 222, 223

K
Kaçış Yolları (Rojek) 53, 63
kapitalizm 185, 294, 295
Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri (Bell) 101
Karadziç, Radovan 20, 30, 74, 81, 82, 130, 131, 139, 147, 258, 267, 268
kefaret ritleri 233,234, 253
Kellner, Douglas 126
Kennedy, J. F. 156, 158, 239, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258
King, Martin Luther, Jr. 12, 13, 205
kolektif bilinç 53, 221, 222, 236, 254, 260, 269
kolektif coşku 218, 219, 229
kolektif masumiyet 239, 240, 241
kolektif suç öğretisi 89
komünizm 185
Kosova 15, 16, 21, 37, 40, 42
"Kosova krizi" 11, 41
Kosova Savaşı (1389) 17, 18, 42, 45, 232
Körfez Savaşı 30, 113, 117, 153, 154
Kötülüğün Şeffaflığı (Baudrillard) 32, 109, 244
kutsallık 226, 227
kültür endüstrisi kavramı 66

L

Lawrence, Francis 194
Letica, Slaven 184
Lewinsky, Monica 46
Lewis, Anthony 101
Lindbergh 68
Los Angeles Polis Teşkilatı 69, 70, 73, 100, 101, 133, 145, 164

M

mağduriyet 91
mağduriyet kültü 76, 78, 79, 80
Mailer, Norman 100
makine kültü 174, 202, 277, 279, 280, 281
Marcuse, Herbert 53, 55, 58, 61, 123, 137, 161, 163, 165, 178, 179, 180, 278, 290
Marksizm 97, 126
Marksizm-duygu ilişkisi 96
Marx, Karl 96, 97, 106, 125, 126, 127
Maslow, Abraham 223
masumiyetin sonu 243, 270, 271
McDonald's 173
McDonaldlaşma 62
McDonaldlaştırma 52, 167, 256, 274, 275, 277, 285, 287
Mead, George Herbert 157
mekanik yeniden üretim 181
mekanikleşmiş sosyalizm 278
Meslek Etiği ve Yurttaş Ahlâkı (Durkheim) 209
Mihailovic, Draza 19
milliyetçilik 154, 221
Miloseviç, Slobodan 13, 14,15, 19, 20, 21, 23, 34, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 57, 85, 113, 131, 132, 287
Mladiç, Ratko 20, 64, 189, 192, 193, 258, 268
modernizm 95, 99, 102, 106
Modernlik I 53, 174, 175, 176, 183, 185, 186, 195, 196, 202
Modernlik II 53, 174, 175, 176, 183, 184, 185, 186, 196
modernlik 40, 106, 175
modernlik-modernizm ayrımı 99
Moğolistan 82
muhalefetsiz toplum 161
"mutlu bilinç" 165, 179, 256, 278
mutlu bilinç kuramı 53
mutlu bilinç nosyonu 123
"mutlu yemek" 179, 288
Müslümanlar 35
müze kültürü 156

N

Nation of Victims, A (Sykes) 80
NATO (North Atlantic Treaty Organization) 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 84, 85, 88, 101, 115, 146, 153, 154, 159, 232, 264, 267, 271, 281, 292
Nazizm 25, 32, 70, 63, 180, 184
nezaket 136, 137, 164
Nietzsche, Friedrich 94, 95, 96, 97, 98, 118, 117, 121, 166, 166, 175, 188, 213
Noz (Draskoviç) 20
Nürnberg davaları 68, 92
Nürnberg Savaş Mahkemeleri 253

O-Ö

O'Keefe, Daniel 212
O. J. Simpson davası 68, 69, 70, 71, 72, 73, 87, 89, 93, 100, 147, 159, 164, 241, 242, 254, 296
Oklahoma City'nin bombalanması 254, 255
Olumlayıcı Eylem 74, 75, 76, 90
Orwell, George 54, 56, 58, 60, 62, 124, 138, 174, 202, 267, 273, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 296
Oswald, Lee H. 239, 252, 253, 256
Ölüm ve Sağ El (Hertz) 247
"ölüm kültürü" 245
ölümün cismanileştirilmesi 246
ölümün McDonaldlaştırılması 249
öteki-yönelimli kızgınlık 148
öteki-yönelimli nezaket 136, 137, 164, 179
öteki-yönelimli öfke 147
öteki-yönelimli şefkat 145
öteki-yönelimlilik 32, 33, 37, 40, 46, 52, 66, 86, 96, 118, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 139, 151, 157, 160, 161, 180, 208, 222, 228, 243, 269, 272, 292

P

Pascal 96

Platon 203
"politik paket"ler 150
post-öteki-yönelimlilik 232
post-terapötik toplum 188
Postmodern War (Gray) 33
postmodernizm 29, 30, 34, 40, 51, 61, 65, 66, 94, 95, 98, 99, 104, 106, 107, 108, 119, 120, 176, 204, 206, 208, 230, 238, 296
Priştine 26
Protic, Stojan 18
püritenizm 91

Q-R

Quisling, Widkun 253
reklamlar 85
Rieff, Philip 168, 187, 188
Riesman, David 32, 37, 46, 50, 52, 54, 61, 66, 86, 96, 97, 104, 108, 118, 122, 123, 124, 126, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 179, 190, 207, 222, 236, 239, 272, 279, 290, 293
ritüel 169
Ritzer, Adam 58
Ritzer, George 32, 52, 60, 174, 274, 275, 277, 282, 294
Rojek, Chris 29, 53, 58, 63, 64, 168, 170, 174, 175, 176, 195, 238, 245, 274
Rosenau, Pauline 61
Rousseau, Jean-Jacques 177

S-Ş

Safire, William 101, 129
sahicilik endüstrisi 165
sahicilik sorunu 168, 169, 204
Samilerin Dini Hakkında Dersler (Smith) 210
Saraybosna 26, 88, 110, 111, 258, 267
Schindler'in Listesi 83, 196
Schopenhauer, Arthur 111, 121, 166, 167, 188, 209, 211
Sırbistan 11, 19
Sırbistan'ın Gizli Savaşı (Cohen) 35
Sırp soykırımcılığı 19, 11, 13, 14, 25, 27, 28, 67, 72, 73, 88, 114, 146, 259, 261, 263, 267
Sırplar 12
sihir-din ilişkisi 212
Simmel, Georg 61, 99, 125, 166
Simpson, O. J. 49, 68, 69, 71, 72, 87, 133, 145, 189
Smith, Robertson 210
Soğuk Savaş 15, 28, 30, 88, 184, 240, 262, 285
Soğuk Savaş parkı 181
Sokrates 94
Solona, Javier 23, 46
Sontag, Susan 110
Sosyoloji ve Felsefe (Durkheim) 210
Sovyetler Birliği 182
soykırım 20, 25, 83, 87, 199, 259, 263, 269
soykırım endüstrisi 84, 155
Spencer, Herbert 209
Spiegelman, Arthur 62
Spielberg, Steven 83
Susam Sokağı 123, 142, 143
Swift, Jonathan 177
Sykes, J. 80
"şefkat bıkkınlığı" 145, 241

T

tarihin sonu kavramı 96
Tek Boyutlu İnsan (Marcuse) 53, 58, 123, 178, 179
terörizm 69
Tester, Keith 148, 177, 186, 278, 294
Tiananmen Meydanı katliamı 88
Tito, Josip Broz 192
Tocqueville, Alexis de 125, 126, 164, 185, 239, 293
Toffler, Alvin ve Heidi 199, 203
Tokyo metrosu olayı 74
Toplumda İşbölümü (Durkheim) 210, 221, 222
toplumsal dikizcilik 198
Toplumun Çözülmesi (Horowitz) 103
Toplumun McDonaldlaştırılması (Ritzer) 52, 274, 277
toplumun McDonaldlaştırılması 174, 276
totemizm 214, 215, 216, 220
Toynbee, Arnold 293
Tönnies, Ferdinand 166, 200, 201, 202, 203
Trajedinin Doğuşu (Nietzsche) 94
Tudjman, Franjo 130, 87

Turner, Bryan 29
Türkler 11, 12
Two Sovereigns, The (Tester) 294

U
UÇK 28
Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi 74
Unabomber 64, 108, 191, 277
Ustasha yönetimi 19, 28, 35, 72, 146, 189, 268, 277
Uygarlaşma Süreci (Elias) 195
Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları (Freud) 190

V-W
Vance-Owen Planı 22
Veblen, Thorstein 99, 124, 144, 155, 156, 166
vekâleten hissetme 157
Vietnam Savaşı 13, 30, 55, 117, 153, 239, 255, 262
Vietnam Sendromu 34, 154, 266
Völkerpsychologie 125, 209
Waldheim, Kurt 86
"Waste Land, The" 166
Ways of Escape (Rojek) 238, 274
Weber, Max 174, 187, 202, 252
Wigan Pier Yolu (Orwell) 54, 277
Wilson, Woodrow 15, 39
Wohlstetter, Albert 113

Y-Z
Yahudi kültürel kimliği 105
Yahudiler 84
Yalnız Kalabalık (Riesman) 32, 52, 61, 66, 92, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 133, 150, 154, 156, 160, 163
yapay cemaat 173, 176
yapılaştırma teorisi 51
yeni-Orwellcilik 97
Yeraltından Notlar (Dostoyevski) 95, 107, 108, 159
Yugoslavya 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 36, 39, 42, 192, 259, 268
zihin-kalp ikiliği 96